

БИБЛИОТЕКА ОТАЏБИНА

Издавачко предузеће *Каирос*
основао је Рајко Косијер 1992. године

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

327
327:911.3

ДЕСПОТОВИЋ, Љубиша, 1962-

Савремени међународни односи и геополитика / Љубиша
Деспотовић, Вања Глишин. - Сремски Карловци : Каирос, 2021
(Нови Сад : НС Мала књига плус). - 415 стр. : слике аутора ; 24 cm.
- (Библиотека Отаџбина)

Тираж 300. - Белешке о ауторима: стр. 414- 415. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија уз свако
поглавље.

ISBN 978-86-7128-367-0

1. Глишин, Вања, 1994- [аутор]
а) Међународни односи б) Геополитика

COBISS.SR-ID 30049289

**ЉУБИША ДЕСПОТОВИЋ
ВАЊА ГЛИШИН**

**САВРЕМЕНИ
МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ
И ГЕОПОЛИТИКА**

**КАИРОС
СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ**

САДРЖАЈ:

I САВРЕМЕНИ МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ	
Увод	11
1. НАСТАНАК СМО КАО НАУЧНЕ ДИСЦИПЛИНЕ	13
2. ПОКУШАЈИ ОДРЕЂЕЊА (ДЕФИНИСАЊА) СМО КАО НАУЧНЕ ДИСЦИПЛИНЕ	18
3. КРАТАК ОСВРТ НА ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА	21
3.1. Додатак	27
3.1.1. Европа, скица за једну историју доминације и пропадања у међународним односима	27
3.1.2. Почетак двадесетог века – врх европске доминације и моћи	29
3.1.3. Успон Европе: државе, нације, привреда	34
3.1.4. Европа и остатак колонијалног света – почетак и крај европске надмоћи	40
4. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ У ПРОУЧАВАЊУ САВРЕМЕНИХ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА	46
4.1. Историјски приступ међународним односима	47
4.2. Систематски приступ у проучавању међународних односа	48
4.2.1. Баланс силе	48
4.2.2. Биполарност	48
4.2.3. Универзалност	49
4.3. Нормативни приступ у проучавању међународних односа	50
4.3.1. Идеалистичко-либерални концепт	50
4.3.2. Реалистички приступ	54
4.3.3. Неореализам	57
4.4. Политиколошки приступ у проучавању међународних односа	58
4.5. Еклектички приступ проучавању међународних односа	59
5. НЕКЕ ДОКТРИНЕ КОЈЕ СУ УТИЦАЛЕ НА КАРАКТЕР МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА	60
5.1. Доктрина о ограниченом суверенитету	61
5.2. Доктрина домина или „трулих јабука”	62
5.3. Доктрина стожерних или пивот држава	64
5.4. Доктрина о одметничким државама	67
5.5. Бушова доктрина „новог интервенционизма”	70
5.6. Конспирологија и криптополитика – доктрине о тзв. теоријама завере	72
5.6.1. Политика као примарни контекст завере	74
5.6.2. Покушаји дефинисања (одређења) завере	78
5.6.3. Два могућа приступа истраживању завере	80
5.6.4. Неке од омиљених методологија деловања завереника	83
5.6.5. Тајна као средишње место криптополитике	86

6. ГЛОБАЛНИ ПОРЕДАК МОЋИ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	92
6.1. Биполарни или двополарни поредак моћи	93
6.2. Монополарност или једнополарни поредак моћи	95
6.3. Мултиполарност или вишеполарни поредак моћи	98
7. ПОЛОВИ У САВРЕМЕНИМ МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА	102
7.1. Суперсила	102
7.2. Велике силе	105
7.3. Регионалне силе	107
8. МОЋ И ВРСТЕ МОЋИ У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ	109
8.1. Политичка моћ	110
8.2. Тврда моћ	112
8.2.1. Војна моћ	112
8.2.2. Економска моћ	114
8.3. Мека моћ као паметна моћ	117
8.4. Мрежно друштво, мрежни ратови и сајбер простор	123
8.5. Дисперзија (расипање) моћи и њена транзиција на тзв. недржавне актере	130
9. МОДЕРНА НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА У ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИМ ПРОЦЕСИМА – ПЕРСПЕКТИВЕ МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ У ПОВЕСТВАЛСКОМ ПОРЕТКУ	132
9.1. Глобална моћ и деловање нових глобалних актера	140
10. МЕЂУНАРОДНИ (СВЕТСКИ) ПОРЕДАК	152
10.1. Капитализам као светски систем	154
10.2. Идеја светске државе – светска влада	158
Литература	163
Шеме	
Шема 1. Нови глобални актери	144

II ГЕОПОЛИТИКА

1. УВОД У ГЕОПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ	175
1.1. Појмовно одређење геополитике	175
1.2. Геополитика и друге науке	187
1.2.1. Политичка географија	188
1.2.2. Геостратегија	191
1.2.3. Геоекономија	195
2. ГЕОПОЛИТИЧКЕ ШКОЛЕ, ДОКТРИНЕ И ТЕОРИЈЕ	198
2.1. Геополитичка мисао антике и средњег века	198
2.2. Геополитичке школе: артикулисање геополитичких идеја	202
2.2.1. Немачка геополитичка школа	202
2.2.2. Англосаксонска геополитичка школа	213
2.2.3. Руска геополитичка школа	226
2.2.4. Од класичне ка критичкој геополитици	232
2.2.5. Антиамериканизам Томаса Молнара	234

2.3. Геополитичка учења од биполаризма до мултиполаризма	236
2.3.1. Нео евроазијство	236
2.3.2. Неоатлантизам	240
2.3.3. Мондијализам	247
2.3.4. Постмодерна геополитика	250
2.4. Геополитика биполарног и униполарног света	252
2.4.1. Геополитичке амбиције и геостратешка надметања великих сила у периоду хладног рата	252
2.4.2. Крај хладног рата и почетак униполаризма	258
2.5. Геополитика Блиског истока	264
2.5.1. Геополитички положај Ирана	267
2.5.1.1. Америчко-ирански односи у светлу геополитике	269
2.5.1.2. Геополитичке импликације Исламске револуције на америчко-иранске односе	273
2.5.1.3. Америчка геополитичка игра у односима са Ираном након 1979. године	276
2.5.2. Сирија у блискоисточном геополитичком чвору	283
2.5.2.1. Разлози за почетак Сиријског конфликта	285
2.5.2.2. Сукоб глобалних и регионалних сила у Сирији	291
2.5.2.3. Епилог Сиријског конфликта	301
2.5.3. Последице блискоисточне кризе по Европу	303
2.6. Геополитика Балкана	308
2.6.1. Балкан између географије и геополитике	309
2.6.1.1. Географске карактеристике Балканског полуострва	309
2.6.1.2. Геополитичка обележја Балкана	313
2.6.1.3. „Западни Балкан” као геополитичка манипулација	315
2.6.2. Балкан у геополитичком чвору	319
2.6.2.1. Балкан између евроатлантизма и неоевроазијства	319
2.6.2.2. Средњоевропски континентализам и Балкан	329
2.6.2.3. Неоосманизам и Балкан	334
2.6.2.4. Перспективе глобалних и регионалних сила на Балкану	341
2.7. Геополитика Срба и српских земаља	343
2.7.1. Географска слика Србије и српских земаља	343
2.7.2. Духовни опстанак и српско национално буђење у 19. веку	346
2.7.3. Српски народ под империјалном пресом	353
2.7.3.1. На раскршћу светова	353
2.7.3.2. Српске земље у геополитичком чвору	355
2.7.4. Цивилизацијска конверзија и опстанак и/или нестанак	375
2.7.4.1. Мапирање токова цивилизацијске конверзије	375
2.7.4.2. Српска лутања и изгубљена Европа	379

2.7.5. Српске земље у контексту актуелних процеса балканизације	382
2.7.5.1. Постхладноратовска деструкција српских земаља	383
2.7.5.2. Медијска припрема агресије на СР Југославију	386
2.7.5.3. „Милосрдни анђео” као носилац балканизације	388
2.7.5.4. Последице балканизације	392
Литература	394
Схеме и табеле	
Схема 1. Геополитика и друге науке	188
Схема 2. Структура политичке географије Фридриха Рацела	203
Табела 1. Терминологија геополитике	177
Табела 2. Развој науке	189
Табела 3. Геостратегија и поткатегорије	194
Карте	
Карта 1. Панрегиони Карл Хаусхофер	209
Карта 2. Континентални и поморски блок према Хаусхоферу	210
Карта 3. Стварање САД као Светске велесиле, Монроова доктрина	214
Карта 4. Таласократски империјализам. Експанзија САД по географској ширини	215
Карта 5: Мехенова „Стратегија анаконде”	216
Карта 6. Природни размештај моћи Хелфорд Макиндер из 1904. године	218
Карта 7: Макиндерово Срце копна (Heartland) из 1919. године; Осовинска област (Pivot area) из 1904. године, увећана за источно и западно проширење	219
Карта 8: Земље Санитарног кордона од Балтика до Средоземља 1919. године	221
Карта 9: Просторни положај Rimland-а и Heartland-а	225
Карта 10. Источна граница западне цивилизације према Хантингтону	245
Карта 11. Положај Ирана	267
Карта 12. Положај Сирије	284
Карта 13. Чланице НАТО пакта 1990–2020	322
Карта 14. Евроазијска шаховска табла Збигњева Бжежинског	324
Карта 15. Геополитичка расподела зона утицаја између Русије и Немачке	326
Карта 16. Рајна–Дунав – континентална геополитичка хоризонтала	331
БЕЛЕШКЕ О АУТОРИМА	414

I

**САВРЕМЕНИ МЕЂУНАРОДНИ
ОДНОСИ**

УВОД

Међународни политички односи стари су, као политичка пракса, још од времена када су древне државе почеле да успостављају међусобне односе трговине и сарадње, а поготово када су своје несугласице или планове експанзије решавале ратовима или другом врстом међусобног сукобљавања (економске санкције, физичке блокаде, подстицање унутрашњих побуна и сл.). Још су антички мислиоци покушавали да утврде извесне правилности у успостављању међусобних савеза или непријатељстава између држава, али и других образаца понашања који су у великој мери били одраз њихових друштвених уређења, типова власти, природних фактора, економске развијености, религијских вредности и сл. Утврђивање извесних типологија или само коректна дескрипција тих односа током историје били су први покушаји ка успостављању нечега што ће се много векова касније конституисати као нова научна дисциплина, различито означавана, као *светска политика, историја дипломатије, међународни политички односи, међународна политика, међународни односи, глобална политика* и сл.

Ми ћемо се за потребе наше научне монографије одредити за појам САВРЕМЕНИ МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ, јер сматрамо да ова синтагма у себи на најпрегнантнији начин обједињује више битних димензија онога што ова релативно нова научна дисциплина у корпусу политичких наука истражује и дефинише. Као *прво*, она се бави истраживањем превасходно савремене фазе међународних односа у последњем веку, када се узима да је почела са конституисањем као самостална политиколошка дисциплина. Иако се у методолошком делу бави истраживањима која сежу у историју међународних односа или, још прецизније, у њихову политичку историју, она то чини због потребе анализе њихове динамике.

Прецизна научна дескрипција представља базу нових сазнања и покушај да се утврде могући обрасци понашања држава у међународним односима. Затим следе напори да се направи њихова типологија и утврди евентуална законмерност ако постоји, а све ради што боље и прецизније антиципације будућег понашања актера у међународним

односима. Јер потреба савремене политике јесте садржана у томе да своје деловање усклади са што извеснијим трендовима будућег развоја онога што често у последњих неколико деценија називамо глобалним друштвом.

Друго, као релативно нова научна дисциплина, она не истражује само политичке димензије међународних односа већ и друге њихове аспекте: економске, финансијске, културне, војне, научно-технолошке, безбедносне, комуниколошке, еколошке, хуманитарне и сл. Стога је, по нама, непотребно сужавати њену предметну одређеност и назив само на политичке аспекте, ма колико управо они били свеукупни израз вишедимензионалности савремене стварности. *Треће*, број међународних актера или тзв. субјеката савремених међународних односа у толикој мери се мултипликовао да их једна научна дисциплина као СМО мора на свеобухватан начин истражити и исказати у својим научним синтезама. Таквим методолошким приступом могу се на стручно релевантан начин дати квалитетна научна сазнања о *сложености и међузависности* света у коме живимо и делујемо. Затим, не без временског значаја, већина научних теорија и доктрина којима тумачимо међународне односе модерног су карактера и своју теоријску релеванцију и експликативност покушавају да докажу у тумачењу актуелних димензија сложене феноменологије коју означавамо као *савремене међународне односе*, чак и онда када своје значењске сублимације протежу на неке епохе или периоде историје који су давно минули, а све не би ли тиме себи на реверзибилан начин обезбедили универзалистички карактер.

Дакле, СМО као научна дисциплина о међународним односима, има изражену темпоралну димензионалност јер је предметно фокусирана на синхронијске аспекте међународних односа сагледаних у интеракцији субјеката међународне политике, чак и онда када се у својим истраживачким захватима позива на дијахронијске увиде из светске политичке историје. Њена повремена загледаност у значајне историјске догађаје из прошлости битна је пре свега ради извлачења поука и евентуалних правилности које ће јој послужити ради бољег сагледавања садашњости или антиципације будућности у међународним односима.

1. НАСТАНАК СМО КАО НАУЧНЕ ДИСЦИПЛИНЕ

Као повод за настанак *савремених међународних односа*, као научне дисциплине, у релевантној литератури наводи се оснивање *Катедре за међународне односе*, која је формирана 1919. године на Универзитету у Велсу, у месту Абериствиту (Aberystwyth), а под називом „Вудро Вилсон“. Име је добила по 28. америчком председнику и родоначелнику Лиге народа, утемељивачу нових принципа на којима би требало градити послератне међународне односе међу народима и њиховим државама. „Реформе међународних односа требале су водити новим односима који би искључили рат, осигурали међународну сарадњу и ојачали Лигу народа као средишњи инструмент међународног деловања. Значајни аутори који су деловали на катедри међународних односа били су: Norman Angel, Alfred Zimmerman и Arnold Toynbee.” (Р. Вукадиновић, 2004: 12)

Председник Вилсон је тежио да имплементира либералне постулате у спољну политику и да пројекцијом демократских принципа из своје државе учини свет међународних односа слободнијим и демократичнијим. То је значило да би међународне односе требало успоставити на неким важним правилима западне демократије и либерализма. На пример, демократски принцип *један човек – један глас* у међународним односима би значео *једна држава – један глас* у Лиги народа. Све то није било могуће постићи без озбиљнијег реформисања међународних односа и отпочињања интензивнијих процеса *политичке еманципације нација* које би ослобађањем од колонијалног ропства интензивирале процесе изградње својих *националних држава*.

Узгред, Вилсонов програм имао је и једну другу, не тако демократску димензију; он је значео почетак изградње *новог светског поретка* на бази глобалне доминације западне цивилизације и њених најразвијенијих држава а пре свега САД. „Пројекат Новог светског пројекта (NWO) изложен је у облику председничког програма од 14 тачака и пет принципа америчког председника Вудра Вилсона из 1918. године, касније је дорађен и развијен у периоду

председниковања Френклина Д. Рузвелта, и доживео своју пуну практично-политичку експликацију током трајања председничког мандата Џорџа Буша Старијег.” (Љ. Деспотовић, 2017: 33) Отуда немали број аутора са разлогом сматра да су СМО преваходно западна, односно америчка научна дисциплина, пре свега намењена доктринарној апологији задовољавања америчких спољнополитичких циљева и геополитичких интереса.

Убрзо након формирања Катедре за међународну политику, 1920. године „у Лондону је основан Краљевски институт за међународне послове (*The Royal Institute of International Affairs*), познатији као „Чатам Хаус“ (*Chatam Hous*) и утицајни Савет за спољне односе (*Council on Foreign Relations*), установљен у Њујорку годину дана касније.” (Д. Симић, 2009: 16) *Савет за спољне односе* основан је, дакле, 1921. године са намером да окупи најзначајније умове из поља науке, политике и бизниса са државног простора САД у циљу да допринесу дефинисању и развоју америчке спољне политике, као и задовољавању њених нарасталих империјалних потреба у реализацији конкретних интереса новог глобалног хегемона који се управо појављивао на светској историјској позорници.

Задатак му је такође био да осмисли концепт тзв. *новог поретка моћи* који се градио на развалинама старог, заснованог на одлукама Берлинског конгреса из 1878. године, односно од пре Првог великог рата који је опустошио многе нације и државе, те срушио четири велика царства: немачко, руско, отоманско и аустроугарско. Убрзо по свом формирању, Савет се васпоставио као „најутцајнија установа у свету када су у питању били спољна политика и међународни односи.” (исто, 22)

Међу ретким теоретичарима СМО је Имануел Валерштајн, који помера почетак настанка развијених међународних односа на период великих географских открића. У свом делу *Савремени светски систем* „указује да је управо период од великих географских открића крајем 15. и почетком 16. века, упоредо са осталим елементима модернизације, а пре свега техницистичким напретком и зачетком капитализма, условио настанак савремених међународних односа.” (Д. Петровић, 2010: 23) Мислећи да се тај процес поклапа са почетком настанка капиталистичког

система, Валерштајн каже: „Моје је мишљење да тај историјски систем води порекло из Европе касног петнаестог века, да се он временски и просторно ширио, да је до касног деветнаестог века обухватио читав свет и да га данас још обухвата.” (И. Валерштајн, 1990: 18) То запажање је у великој мери тачно када је у питању *динамизирање* међудржавних и међуцивилизацијских контаката и почетак изградње *међузависности* коју су подстакла открића нових континената и технолошки напредак, али ми сматрамо да је озбиљно дисциплинарно проучавање СМО отпочело тек почетком двадесетог века.

Један од најзначајнијих теоретичара међународних односа између два светска рата био је Арнолд Тојнби (1889–1975), енглески социолог историје. Као и Освалд Шпенглер, био је заступник *циклизма* у историји и социологији. Стога га у прегледима историје социолошких теорија сврставају у тзв. *цикличку теорију друштва* заједно са већ поменути Освалдом Шпенглером и Питиримом Сорокином. И А. Тојнби, као и већина припадника ове струје, стоји на становишту о неминовном цикличком кретању друштава и цивилизација „које пролазе пут рађања, раста, слома и распадања. (...) Основни узрок за рађање и живот неке цивилизације Тојнби види у механизму 'изазова-и-одговора', а главну снагу за настанак сродних цивилизација он проналази у борби 'унутрашњег и спољашњег пролетаријата.’“ (М. Трипковић, 1992: 198) Актуелне међународне односе свога времена Тојнби сагледава кроз експликативну матрицу нарастајућег национализма и расизма, све већег значаја геополитичких доктрина, пораста утицаја војне моћи, као и слабљења значаја међународног права, односно његовог све већег непоштовања.

Послератно утемељење нове науке о међународној политици није протицало без несугласица, теоријских трвeња, методолошких расправа, па чак и отвореног оспоравања научне дисциплине у настајању. Расправе и оспоравања су се тичале пре свега њене предметне одређености. Покушавајући да јој оспоре јасну и прецизну предметну одређеност, неки теоретичари су често у тадашњим расправама наглашавали њен еклектички карактер, свеприсутна методолошка, предметна али и теоријска лутања. Но, све буре и *велике дебате* кроз које је пролазила нова научна

дисциплина нису сведочиле само о њеним теоријско-методолошким посртањима, већ пре свега о сложености предметне грађе коју истражује. Али и о стално присутној динамици развоја међународних односа између два рата која је још више појачавала осећај осујећености и немогућности релевантног сагледавања нове светске реалности која је све више акцелирала светске односе у смеру новог глобалног ратног сукоба.

По мишљењу колеге Драгана Симића, укупна једновековна историја развоја СМО, као научне дисциплине, прошла је кроз *четири велике дебате*¹ које су упркос жестини теоријских расправа и методолошког оспоравања на крају допринеле њеном свеукупном конституисању као научне дисциплине. Притом се кондензовала свест да је промена *теоријских парадигми* својствена и другим, много егзактнијим наукама него што су то политичке науке у целини, а међу њима и дисциплина о међународним односима. „У највећем броју примера писања историје дисциплине наводе се следеће фазе које је наука о међународним односима наводно прошла, почев од двадесетих година XX столећа: идеализам (утопијски пацифизам и легализам), реализам, бихејвиоризам, постбихејвиоризам, неореализам, рационализам, постпозитивизам и конструктивизам.” (Д. Симић, 29)

Убрзани дисциплинарни развој СМО након Другог светског рата, а нарочито у периоду тзв. глобализованих односа у међународној заједници, у последње три деценије узроковало је више значајних фактора (мегатрендова). За ову прилику побројаћемо само неке најважније: све убрзанији развој науке, модерних технологија и информационих система, трка у наоружању конвенционалним оружјем, а нарочито развој нуклеарних капацитета великих сила, преображај геополитичке структуре моћи и изградња основе за нову светску хегемонију, глобализација економских односа кроз развој светске трговине, велики утицај финансијских центара моћи на доношење кључних одлука влада, јачање корпоративног сектора и тзв. недржавних актера који лако и ефикасно прескачу државне границе, снажење улоге глобалних медија и комуникацијских система кроз

¹ Види у књизи Д. Симић (2009) *Светска политика*, ФПН, Београд, стр. 31–35.

њихово стављање у функцију центара светске моћи², све већа контаминација и полуција животне средине, пораст броја еколошких акцидената, учесталије природне катастрофе, све присутнији облици биолошког рата, глобализовање безбедносних проблема, особито тероризма и верског фанатизма, интернационализација културе, спортских такмичења и туризма. Дакле, низ фактора који на убрзани начин мењају свет око нас, нашу перцепцију међународног окружења и нових „правила игре” које диктирају светски центри моћи.

Након Другог светског рата креће убрзано конституисање СМО као научне дисциплине, нарочито неких субдисциплина које се луче из њеног теоријско-методолошког дискурса. На пример, *студије безбедности* (*security studies*) које се развијају особито у САД као субнаучна дисциплина, док су исте у Великој Британији неко време изучаване под називом *стратешке студије* (*strategy studies*). У њиховом научном пољу развиле су се још неке поддисциплине, као што су *полемологија* (наука посвећена студијама рата) и *иринологија* (наука посвећена студијама мира), као добар дисциплинарно-опозитни пар: *war studies* – *peace studies*. Дакле, студије безбедности су се развиле као засебно теоријско поље међународних односа. Пол Вилијамс и Бери Бузен сматрају да су студије безбедности окренуте према *пет покретачких сила*: „1. однос снага и дистрибуција моћи између кључних актера у међународној политици; 2. технолошки развој; 3. догађаји који мењају ток историје; 4. унутрашња динамика промена методологије дисциплине; 5. институционализација и развој студија безбедности.” (Д. Пророковић, 2018: 45)

² Види у књизи Љ. Деспотовић; З. Јевтовић, (2019) *Геополитика медија*, Култура полиса и Каирос, Сремски Карловци.

2. ПОКУШАЈИ ОДРЕЂЕЊА (ДЕФИНИСАЊА) СМО КАО НАУЧНЕ ДИСЦИПЛИНЕ

После подробне анализе теоријско-методолошких питања и предметне одређености СМО као научне дисциплине, професори Војин Димитријевић и Радослав Стојановић закључују „да наука о међународним односима проучава основне чињенице односа између политичких територијалних потпуних држава – које су данас државе – степен и облик међузависности између њих, чиниоце који на њих утичу и објективне и субјективне процесе у кретању међународних односа и организовања облика ових односа, с циљем откривања законитости које их одређују“. (В. Димитријевић; Р. Стојановић, 1988: 22)

Професор Радован Вукадиновић, под називом *међународни политички односи*, нуди једно симплификовано али дисциплинарно плаузибилно одређење СМО, чији је основни научни задатак да пронађе и проникне у динамику светског политичког кретања и у њему маркира „оне основне категорије, законитости и тенденције које одређују тај развој“, као и да одреди „основне чиниоце уз чију се помоћ тај развој остварује“. (Р. Вукадиновић, 16) Он затим наводи неколико значајних аутора који су покушали да дају ближу предметну одређеност СМО као научне дисциплине. На пример, Стенли Хофман, који сматра да је главни предметни задатак СМО проучавање фактора који утичу на спољну политику и на владе главних јединица на које је свет подељен. По мишљењу Ф. С. Дуна, међународни односи се баве активностима аутономних политичких група у свету где не постоји концентрација силе на једном месту. Дејвид Витал пак инсистира на разумевању позиција влада у креирању спољне политике својих земаља и у процесу доношења спољнополитичких одлука. Л. Ледерман стоји на приступу који је упућен на проучавање комплексних појава које се тичу међународног живота и имају своје религиозне, духовне, социјалне, економске, политичке и друге карактеристике, саму међународну праксу, те идеолош-

ку, идејну и доктринарну основу на којој ти односи почивају, као и правила, механизме и институције које су регулаторне у међународној заједници.

Џорџ Шварценбергер у средиште својих проучавања ставља еволуцију и структуру тзв. међународног друштва, његове актере, моделе понашања, покретачке снаге, односно интересе и мотиве, као и проблеме везане за међународно планирање. На крају, сумарно узевши, Р. Вукадиновић предмет проучавања међународних односа одређује као научну активност у чијем фокусу би били међудржавни односи, односи између различитих субјеката међународног општења, истраживање фактора који утичу на њихово свеукупно понашање, те тражење и изналагање основних законитости у понашању и деловању субјеката у међународном политичком систему. (Р. Вукадиновић, 52)

Колега Владимир Првуловић као превасходни задатак и улогу савремених међународних односа, као научне дисциплине, види у функцији анализирања и тумачења међународних односа кроз динамику међународног комуницирања и сарадње држава, али и других међународних субјеката. (В. Првуловић, 2008: 66) Главни међународни субјекти су, поред држава, међувладине организације, међународне невладине организације (нарочито оне глобалног карактера, финансиране из приватних фондација), регионалне организације, као и значајни појединци или групе интелектуалаца (*think tank*). Дакле, СМО настоји да те односе добро проучи и утврди евентуалне правилности или тенденције, као и могуће законитости, те да на бази стечених сазнања предвиди, односно антиципира будуће смерове развоја у глобалној међународној заједници.

Из овог кратког прегледа дисциплинарног и предметног одређења СМО као научне дисциплине јасно се формира став да су *савремени међународни односи* не само релативно млада научна дисциплина, већ и да су њени научни досези у извесној мери теоријско-методолошки лимитирани. Лимитирани не само због недостатака и несавршености њене методологије и теоријских матрица промишљања, већ превасходно због сложености и вишезначности самих међународних односа који својом динамиком али и *мимикријом* додатно отежавају посао њиховим истраживачима. **Из свега наведеног јасно се кристалише**

став да је коректна научна дескрипција полазни теоријски циљ СМО као научне дисциплине, на који се у наредним корацима истраживања додају потреба њене појмовне доградње и прецизирања њихових значења. А затим и поуздане класификације и типологизације међународног удруживања, утврђивање извесних образаца понашања који се упражњавају у односима међународних субјеката, изградње теоријско-експликативних оквира њиховог тумачења и, најзад, могуће антиципације смерова будућег развоја унутар глобалне међународне заједнице.

3. КРАТАК ОСВРТ НА ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Кратак историјски осврт на друштвену мисао која се током протеклих векова рефлектовала, поред осталих тема, и на међусобне односе држава отпочећемо оним мислиоцима који су поред анализе њихових класичних трговачких аранжмана најчешће били посредовани непријатељством или ратовима. Стога и антички мислиоци промишљају ове односе кроз анализу готово вечних тема у међународном окружењу, као што је државна моћ, пројекција силе, склапање савезништава, избијање непријатељстава, реализација интереса, ратних сукоба и сл. Децентрализовани систем међународних односа какав је био, на пример, на простору античке Грчке, државна аутархичност полиса и релативно омеђена комуникација између њих утицали су да односи између полиса буду посредовани релативно константном доминацијом три највећа хегемона тога времена: *Атином*, *Спартом* и *Тебом*. Повремено удруживање мањих полиса укидало је ту хегемонију на неко време, а у улози главног балансера често се јављао Коринт.

Шира пенетрација грчке културе у околни познати свет била је могућа као последица снажнијег окупљања под Александром Македонским, који је територијално ширио своју империју и са њом у великој мери проносио њене културолошко-цивилизацијске вредности. Иако су у тој епоси снажан печат оставили познати грчки филозофи Платон и Аристотел, промишљајући своје време кроз класичну оптику властитих филозофских назора (разматрајући теме величине државе, географског положаја, климе, демографског фактора, типа политичке власти и сл.), најупечатљивије сведочанство са аспекта данашњег дисциплинарног интереса СМО оставио је грчки историчар Тукидид у епохалном делу које се тицало историје *Пелопонеског рата* из V века пре нове ере. У тој књизи извршена је класична анализа међународних односа са аспеката демографског, економског, технолошког, политичког, психолошког

и војног фактора. У њему „су објашњени мотиви људског понашања који су мотивисани грамзивошћу, поносом, страхом и мржњом, те да све то заједно води ка рату у којем победник ствара нови међународни систем који одговара његовим представама и интересима.” (Р. Вукадиновић, 11) За наш рад најважнија је баш ова Тукидидова поента *о стварању међународног поретка моћи по мери новог хегемона*, која ће важити све до дана данашњег. Дакле, *нови хегемон уређује свет међународних односа по мери властитих интереса и нових правила игре које намеће другима снагом своје војне и економске надмоћи*.

За разлику од периода *старе Грчке*, када је свет међусобних односа био *децентрализован*, у *старом Риму* постојала је *строга централизација* на оном делу империје коју су контролисали и којом су владали. Иза крилатице *Pax Romana* крио се дефинисан систем односа у коме се јасно препознавао центар империје (Рим) и периферија која се повиновала успостављеном поретку моћи. Поред изразите војне надмоћи, он је почивао и на доминацији *римског права* као израза суверене политичке воље исказане кроз норме јединственог правног поретка коме су морали да се потчињавају сви.

Поробљене народе Рим је држао у покорности, али им је сем императива централне власти остављао зетечене обичаје и аутономију културе и језика као изразе властите самобитности и очувања локалних идентитета. Део тих разлика унутар Империје послужиће касније за њену поделу на Источни и Западни део (365. године), а касније и за црквени раскол који се формално десио 1054. године, јер су несугласице унутар два црквена центра хришћанства, Рима и Константинопоља, тињале вековима пре тога. „Хришћанство постаје државна религија у оба царства, а како црквена хијерархија прати државну, тако убрзо уз две државе настају и два црквена средишта: Константинопољ и Рим.” (Р. Вукадиновић, 21) Коначан крај свеукупне римске империјалне доминације уследиће падом Цариграда (Византије) 1453. године.

„Римски период у развоју међудржавних односа представља епоху прве глобализоване државе ондашњег света, мада се и краткотрајно царство Александра Македонског, са далеко дужим историјским трајањем у виду потоњег хеленистичког наслеђа, може третирати као глобализована

империја.” (Д. Петровић, 2010: 25) Државни, верски и културни наставак Источног римског царства након пропасти РOMEје – Византије десио се у периоду настанка и конституисања посткијевског периода руске историје, када се уздиже Москва као средиште државне, православне духовне културе и традиције (као тзв. Трећи Рим) „Једино се Московска кнежевина уздизала и јачала добивши статус царства и ширећи се на широким просторима Поволжја, Преуралије, Урала, јужних степа, а потом у Сибиру и другим азијским просторима. На симболички начин, венчањем принцезе Софије Палеолог са руским владаром Иваном у другој половини 15. века, Москва постаје „Трећи Рим” (после Рима и Цариграда), а према легенди и широко уверењу Словена и православца, ‘четвртога неће бити.’“ (исто, 28)

Кључни историјски догађај важан за историју међународних односа у Европи десио се 1648. године, када је наступила ера *Вестфалског мира*, односно „глобални вестфалски систем”. Искрпљујући период религијско-конфесионалних сукоба, који је трајао три деценије, окончан је миром и успостављањем патента религијске толеранције заснованом на принципу *cujus regio ejus religio*. То је значило да је конфесионална припадност поданика једне регије (државе) постала истоветна оној коју је оптирао владар те регије односно државе, тј. да ће свака држава прихватити верско одређење друге. Дакле, чија је регија (држава), тога је и религија – у слободном преводу наведеног правила. „Крајем 16. века теорија државног суверенитета даје владару могућност да управља државом у апсолутном смислу, што појачава значај државне организације. Након Вестфалског мира 1648. године *национална држава* добија додатни значај, као основни субјект у међународним односима.” (исто, 32)

Суштина нових принципа које доноси Вестфалски поредак, а којима се руководе државе као актери у међународним односима, јесте *гаранција суверености*, особито малим и средњим државама, одвајање световне од црквене власти и слабљење царске моћи. Нови извори међународне легитимности сада су *конгреси великих сила* и договори које они постигну. Признајући као један од главних принципа националну сувереност, Вестфалски мир је постао темељ на коме је изграђен систем нових међународних

односа. *Сувереност* је утврђена као главна одлика држава чланица тог система, чиме је било зајамчено пуно право свакој држави да унутар њених граница уређује односе уз истодобну аутономију на плану спољне политике.

„Сувереност је била темељ новог децентрализованог европског система у коме је призната једнакост свих држава. Кршење децентрализације уједно је значило и кршење суверености једне или више држава. Ауторитет новог система није се више темељио на цркви већ је постављен на договору најважнијих држава.” (Р. Вукадиновић, 23) Вестфалским миром средњовековни поредак моћи, који је био заснован на доминацији црквеног ауторитета Римске курије, отишао је на маргине политике и доживео своју историјску кончину. Световна власт се тако афирмисала као апсолутни политички ауторитет, како на унутрашњем политичком плану државе тако и на нивоу међународних односа.

Такође, „током Новог века успоставља се елемент 'државног разлога' (*raison d'etat*), који је у пракси демонстрирао још француски државник, католички кардинал и државни секретар Ришеље у периоду Тридесетогодишњег рата 1618–1648 године... да би одбранио најужи државни интерес Француске... Током следећих векова државни разлог постаје 'егоистички' циљ сваке националне и државне политике. Државе ступају у ратове, привремене или дуже савезе, да би оствариле изванредан добитак (територијални, економски, повластице).” (Д. Петровић, 2010: 33)

Доласком Наполеона на власт у периоду од 1804. до 1812. године извршен је покушај суспензије Вестфалског поретка и успостављања француске хегемоније. Војнички пораз Наполеонове солдатеке од Царске Русије довео је до нове рedefиниције међународних односа који је крунисан *Бечким конгресом* 1814–1815. године, када је створена снажна алијанса (савез) између Русије, Велике Британије, Прусије и Аустрије. Нови савез назван је тзв. *концертот великих сила*, које ће сва важна питања међусобних односа решавати заједничким договором. Формирана је и тзв. *Света алијанса*, чији су чланови били Русија, Аустрија и Пруска, а која је осим потврде њихове суверености, територијалне целовитости и међусобног договора значила и одбрану династија од евентуалних покушаја револуционих смена власти.

Ново ресетовање међународних односа уследило је одлукама *Берлинског конгреса* из 1878. године, када је, поред осталог, национална независност и државна сувереност потврђена и *двема српским државама, Србији и Црној Гори* (ова друга формирана је са превасходном намером да се држави Србији спречи територијални излазак на **Јадранско море**). Тиме је купљено неколико деценија мира у Европи, али је тај период, нажалост, углавном послужио као припрема новог великог сукоба којим ће неке силе, а пре свега Немачка и Аустроугарска у Европи, а Јапан на Истоку, покушати да редефинишу међународни поредак моћи у складу са својим интересима.

За све то време Велика Британија, а особито током 19. века, спроводи за своје интересе „балансирајућу” спољну политику чија је главна одлика стављање на страну слабијих коалиција (тако онемогућујући јачање друге стране) или држава које би могле да обуздавају британске геополитичке изазиваче или противнике, чиме је настојала да одржава баланс у међународним односима, а особито на европском континенту. „Највеће ривалство Британија је имала према Русији, која је била у сталном узлету и ширењу још од 15. века, што је угрожавало британске колонијалне интересе у више региона света, а највише на простору Азије и прилазима Средоземљу.” Стога се активно умешала и у решавање тзв. Источног питања, константно радећи против интереса Русије, па самим тим и против православних народа у оквиру отоманске Турске. „Британија је сматрала да ће ови народи, а пре свега Срби, ...као православни и са позитивним историјским искуством, бити најближи Русији, која их је листом помагала да се ослободе од Турака...” (Д. Петровић, 2010: 37) Тако се улога Велике Британије показала као једна од штетнијих у међународној политици, а особито према интересима православних народа, Срба поготово. Та карактеристика британске политике одржала се са „успехом” све до данас.

Ратна деструкција, као средство прекомпоновања поретка геополитичке моћи у свету, виђена је особито сурово током Великог рата. Након до тада незабележених инфраструктурних разарања, физичке девастације, милионских жртава у људству и неслућених економско-финансијских издатака за финансирање ратне кампање, његов коначан исход фиксиран је одлукама *Версајске конференције* 1918,

а нарочито нова конфигурација међународних односа у свету. САД су дефинитивно изашле из *Монроове доктрине* *изолационизма* и постали нови незаобилазни фактор у међународном поретку моћи. Покушаји њеног председника Вудра Вилсона да изгради нову архитектуру међународних односа у свету неславно су се завршили. Међуратни период послужо је само за нова наоружавања и фактички био кратка пауза до коначног геополитичког обрачуна који ће доћи са Другим светским ратом. То је непобитни доказ да процеси прекомпоновања моћи у међународним односима након Првог светског рата нису били завршени, те да је след каснијих догађаја учинио да се свет након њиховог окончања скоро више није могао препознати.

На историјску сцену су ступила два нова светска играча, САД као апсолутни хегемон западног света, и СССР као доминантни лидер тзв. социјалистичког лагера. Заједно са својим војним савезима који ће ускоро бити формиран и који ће отпочети еру тзв. Хладног рата, која ће трајати деценијама и обележити готово целу другу половину 20. века. Формирање ОУН, које је уследило одмах након свршетка Другог светског рата, није човечанству донело преко потребно спокојство и сигуран развој. Свет је на дуже време остао подељен између онога што зовемо *Pax Americana* и *Pax Sovietika*, као два пола светске моћи. Трагично је био издељен по идеолошким шавовима на *свет капитализма* и *свет социјализма* и деценијама изнуриван многим средствима хладноратовског инструментаријума, од међусобне шпијунаже до економског подривања, трке у наоружавању и беспризорне медијске пропаганде. На сву срећу, свет је у таквим околностима био поштеђен једино глобалног ратног сукоба, али је зато одушак међусобне хладноратовске конфронтације ишао линијом честих регионалних ратова или конфликта локалног карактера иза којих су стајали велики светски хегемони.

Први знаци хладноратовског попуштања дошли су формирањем тзв. КЕБС-а (Конференције о европској безбедности и сарадњи) 1975. године и отпочињањем тзв. *политике детанта* (попуштања), тј. контролом нуклеарног оружја и споразумима о парцијалном нуклеарном разоружању. Доласком Михаила Горбачова на власт у СССР-у 1985. године и отпочињањем унутрашњих реформи, названих *перестројка*, створени су услови за потпуну поли-

тичку, државну и војну дисолуцију Совјетског Савеза (1991) и Варшавског пакта, а као завршни симболички чин тога процеса дошло је до рушења *Берлинског зида* 1989. године.

Назначени процеси отворили су нову фазу међународних односа коју одликује изградња *монополарног поретка моћи* на челу са тада јединим хегемоном, САД-ом. Оне ће у том периоду отпочети снажне процесе територијалног ширења према Истоку, а особито снажно и малигно према границама Руске Федерације. У том периоду започело је и конституисање новог светског поретка моћи по мери геополитичких интереса Вашингтона, при том не штедећи у том процесу чак ни своје западне савезнике у оквиру атлантске геополитичке парадигме.³

Тек ће у последњој деценији 21. века, највише од стране Русије и Кине, отпочети фаза оспоравања америчке свеукупне моћи и изградња *мултиполарности* као праведнијег међународног поретка. „Управо у последњих пар година долази до убрзања процеса преласка монополарног светског поретка у мултиполарни, односно када поред још увек појединачно најјачих САД постоје и друге велике силе, попут Кине, Русије, Европске уније као целине, те посебно посматрано неколико великих сила попут Немачке и Француске. На другим континентима утицајни су још Индија, Бразил, Јапан и др.” (Д. Петровић, 2010: 73)

3.1. Додатак

3.1.1 Европа – скица за једну историју доминације и пропадања у међународним односима

Деветнаести век је продужио своје трајање, по неким историчарима, и преко формалне временске границе када је наступила ера двадесетог века. Ерих Хобсбаум је, као најпознатији историчар 20. века, највише инсистирао на тој чињеници сматрајући да је историја двадесетог века остала прикраћена за готово две деценије временског битисања у коме је почела губити своја *суштинска цивилизацијско-континентална обележја*. Није стога чудно што га

³ Види у књизи *Глобални поредак и безбедносни ризици*, Љ. Деспотовић, М. Дробац, Каирос, Сремски Карловци, 2020, стр. 136.

је он, пишући његову историју, назвао веома кратким⁴ веком. То прекорачење трајања деветнаестог века се развукло све до краја Првог светског рата, када је и формално завршен први глобални сукоб човечанства. У њему су европске државе биле не само главно поприште великих оружаних сукоба већ и највеће девастације свеколике инфраструктуре континента, почев од привреде и финансија па све до демографских, индустријских, саобраћајних, културних, па и свеукупних културних и националних капацитета друштава онога времена.

У том рату отпочела је епоха *рушења политичке архитектуре 19. века*, коју је Европа градила као **доминантни континент** савремене цивилизације и коју је стварала још од епохе великих географских открића, убрзане индустријализације, грађења нација, колонијализама, империјализма и сличних политичко-економских процеса. Таква конфигурација моћи савременог света окончана је одлукама *Берлинског конгреса*. Многи политички стратеги тада су мислили да је тиме утврђена међународна подела моћи за дужи временски период трајања. Зато ћемо скицирање њене културно-цивилизацијске, политичке и социјалне конфигурације започети управо у том *периоду постберлинске епохе*, када је моћ Европе и њених империјалних нација и држава у односу на друге континенте достигла свој цивилизацијски максимум *крунишући се свеколиком континенталном доминацијом*. Док будемо завршавали сумирање њених максималних домета, истовремено ћемо морати отпочети и са бележењем индикатора *дугог процеса трајања* који је имао обрнути смер темпоралног кретања, а који се полако али неумитно одвијао у правцу губитка стечених историјских позиција геополитичке моћи. Дакле, у смеру посустајања, стагнације и потпуне политичке немоћи европских нација пред све доминатнијим и суровијим атлантским хегемоном који је долазио из Вашингтона. Почећемо, дакле, са евидентирањем и бележењем првих знакова европског замора, губитка темпа њеног колонијалног ширења и империјалне доминације, уз истовремено подизање других нација и континента, а пре свега Северне Америке и САД. Тиме је неповратно отпочео процес

⁴ Види књигу Е. Хобсбаума (2002) *Доба екстрема, историја кратког двадесетог века 1914–1991*, Дерета, Београд

њиховог пробијања кроз *континенталну изолацију* и искорак из географске ограничености, те превладавање *геополитичке доктрине изолационизма*, назван по свом творцу и председнику САД – Монроу. Он је био оличен у крилатици *Америка Американцима* и подразумевао је притом целокупну копнену и морску масу која је омеђена америчким кодом, од Јужне, преко Средње до Северне Америке.

Након Другог светског рата ти токови биће акцелирани све до формирања *атлантистичког пројекта ЕУ* као *средства експлоатације и контроле њихових назови европских савезника*. Процеси ће се одвијати планираним смером све до постизања *понижавајуће капитулације европских нација пред атлантистичким левијатаном* које је наступило крајем двадесетог века.⁵ Означени процеси посматрања нарочито су били карактеристични за простор тзв. Западне Европе и њених сила предводница, јер се остатак европске политичке и националне конфигурације слабо уклапао у означену континенталну доминацију док је ова још трајала. Тзв. мале или пак младе нације Европе биле су, пре свега, забављене превазилажењем своје привредне и политичке неразвијености, те знатним заостајањем за развијеним нацијама и држава европског центра. Све то комбиновано је пак са оскудним националним ресурсима који су били укључени у борбу за афирмацију тек стечене независности. Са друге стране стајала је и Русија, трома и спора, која је неуспешно трагала за својим империјалним одређењем, јер је још од периода реформи Петра Великог била у великој мери заглављена између својих западноевропских „инспирација” и старих самодржавних утицаја големе традиције православног истока.

3.1.2. Почетак двадесетог века – врх европске доминације и моћи

На почетку двадесетог века Европа је била континент где су се *доносиле одлуке* које је остали део света дочекивао са мање или више „одобравања”. Та чињеница је говорила о њеној моћи и доминацији, о томе да је већ неколико векова, а посебно у деветнаестом, постала континент који је предњачио у скоро свему, особито у индус-

⁵ Види књиге: А. де Гросувр (2014) *Париз, Берлин, Москва*, Фондација достојанство, Нови Сад; Е. Живен (2019) *Западни зид није пао*, Нова Европа, Нови Сад

тријском расту и производњи материјалних добара, у пољу развијених демократских односа, све функционалнијих политичких институција и социјалних идеологија, особито либерализма, који је галопирајућим темпом грабио ка будућности и својом визијом идеолошког напретка. Европа је доминирала и у култури и цивилизацији која је настала у окриљу све *секуларнијег контекста хришћанства*, и то особито оног који се тицао западних професионалних одређења и припадности. У тој цивилизацијској доминацији предњачио је Западни свет Европе или, тачније речено, неколико великих нација тог дела континента (великих у смислу поседовања огромних *капацитета тврде и меке моћи* који су се кретали у распону демографског, привредног, технолошког и војног, до државног уређења, а који су стварали основу и омогућавали империјалну и колонијалну експанзију далеко изван њихових државних или континенталних граница), пре свега Велике Британије, Француске и Немачке. Раније колонијалне силе, попут Холандије, Шпаније и Португалије, на пример, све више су тавориле и заостајале на путу империјалне експанзије.

Колонијална експанзија дела Европе над осталим континентима, изузев Северне Америке, огледала се пре свега у њеној политичкој доминацији. Капацитети западноевропске политичке моћи били су за остатак света неупитни и у том времену тешко оспориви, у мери да су се морали, хтели то или не, повинovati њеном диктату, као и респектабилној војној сили која је иза ње стајала. Као средиште свеколиког одлучивања, Европа ће убрзо ипак постати континент који полако али сигурно добија своје *такмаце и изазиваче*, како у САД на северу Америке тако и у Јапану на Далеком истоку азијског континента. Узалуд ће европљанима са краја деветнаестог и почетка двадесетог века бити утеха да су светску доминацију полако преузимали углавном „европљани” који су се под разним околностима и због својих интереса одселили неколико векова раније на друге континенте и тамо потражили животну срећу.

„Своје највеће јединство и снагу она је досегла пре 1914. године, и тада се извајала од других цивилизација својим истицањем појединца, све већим раздвајањем друштвених и политичких институција, материјалним благостањем и својом све већом рационалношћу. Европска цивилизација могла би се окарактерисати и описивањем

њених базичних институција, као што су суверена држава, тржиште са својим законитостима и научни метод. Неки су је називали либералном буржоаском цивилизацијом.”⁶ Таква Европа била је пожељно место за живот, не само многим тадашњим Европљанима него и другим народима који су желели да преузму макар део њеног привредног, технолошког и политичког напретка, било да се у њој настане или да њен дух и институције пренесу у своје заостале средине и друштва.

Европа је у том периоду мамила у своје окриље не само империјалним сјајем према индивидуалним перспективама модернизације и развоја, већ је то „обећавала” читавим нацијама и регионима који су о таквом материјалном напретку могли само да сањају. Самосвест модерне Европе о напретку и значају била је таман толико велика колико и објективно заостајање осталог дела света за њом. Изузетак од те еуфоричне слике света чиниле су, наравно, озбиљне нације и државе Европе које су се убрзано припремале за велике светске обрачуне који ће уследити и после којих ће та иста Европа у великом смислу изгубити не само свој међународни значај, него и способност да га поврати и колико-толико парира све убрзанијем нарастању њеног *прекоокеанских такмаца*.

Европа је своју империјалну доминацију почела да губи онда када је оштрицу сукобљавања и своје свеколике надмоћи (привредна, војна, инфраструктурна, политичка и сл.) *окренула против себе, тачније када су водеће европске државе и нације почеле поновну прекомпозицију геополитичког поретка моћи између себе, себично се надајући да ће из тих процеса изаћи још јаче и моћније*. А из тих сукоба, као што сада са подуже историјске дистанце сазнајемо, излазили су као губитници готово сви, чак и оне европске силе које су Први велики рат завршиле на страни победника. *Губитник је заправо била цела Европа*, јер је небригом и похлепом својих политичких и економских елита прекинула претходну епоху империјалне доминације која је била заснована на прилично дугом *периоду континенталног мира* који је појединим европским нацијама омогућавао да се развију и подигну капацитете своје колонијалне моћи.

⁶ Ц. М. Робертс, (2002) *Европа 1880–1945*, Клио, Београд, стр. 11.

Подсетимо се на којој системској политичкој конфигурацији је Европа заснивала свој убрзани континентални развој. То су свакако била два битна политичка догађаја у деветнаестом веку која су утврдила међусобне односе и принципе на којима ће почивати будући односи. Први је *Бечки конгрес* из 1814/15, којим је окончан период великих међусобних ратова, а други је *Берлински конгрес* из 1878. године, чијим ће одлукама бити прекомпонован међународни поредак моћи како у самој Европи тако и у свету који се налазио под њеном све већом доминацијом. Нови, тек конфигурисани поредак међународних односа бесповратно је отворио процесе настанка нових националних држава, међу којима и *Србије и Црне Горе*, које су настале као последица националне и државне еманципације после вишевековног ропства под Османлијама, а што је крунисано стицањем међународно признате државне независности. И тај чин био је нови међународни доказ да је Европа тога времена прилично доследно инсистирала на концепту стварања *националне државе*. Тај ће модел своју пуну еманципацију доживети у деветнаестом веку, који ће захваљујући превасходно тој чињеници бити проглашен *веком нација*. Једном отпочет процес заснован на *секуларном концепту формирања нација (који је значио да је нација заједница једног језика)*, насталих на бази претходне религијско-конфесионалне идентитетске подлоге и поделе, обележиће токове важног *националног диференцирања* који у појединим фазама свога развоја неће престати ни до данас. У својој закаснелој фази тај процес ће бити заострен до екстрема стварањем тзв. *синтетичких нација као договорних нација*, особито малигно на просторима ексјугословенског географског распрострањања.⁷

Дакле, све новонастале европске државе тога времена биле су националне, и то не само оне које су се диференцирале из вишенационалних империја какве су биле Отоманска или Аустроугарска држава. То су заправо били процеси истинског националног конституисања који су омогућили и државно обједињавање Велике Британије, Француске, Немачке и Италије, као великих нација које израњају из дубина деветнаестог века, да би своје пуно

⁷ Види у књизи Љ. Деспотовића, *Геополитика Светосавља*, (2019) Каирос, Сремски Карловци, стр. 298.

национално конституисање доживеле потпуним државним конституисањем на самом почетку двадесетог века. Подразумевало се у том времену да је „држава одговарајући израз нације”, а да је *нација нова идентитетска заједница настала на секуларном концепту јединства једног језика и културне традиције настале на њој*.

Новонастале *националне државе* су те које су од *протонационалних покрета* преузимале штафетну палицу даљег изграђивања нације на бази *стандардизације језика*, јединственог образовног и културног система и ништа мање значајног заједничког тржишта, правног и политичког система, те војске, полиције и других националних институција које су се убрзано конституисале и преузимале улогу консолидације и хомеогенизације своје нације. Место образовног и научног сектора једне *државе – нације* имало је у том процесу посебно и незаобилазно место, а особито нарастајуће националне историје и пратеће националне иконографије, симбола и светковина које су неретко штедро баштиниле претходну етничку и народну обичајност и традицију.⁸

То је такође био период када поједине европске нације нису имале своју државу (Пољаци, на пример), и њу ће стећи тек почетком двадесетог века, особито након Првог светског рата, када ће са светске историјске позорнице отићи четири велика европска царства (Отоманско, Аустроугарско, Немачко и Руско царство), а са њима у историју и процеси дугог националног тлачења многих европских нација, особито оних словенског етничког порекла и традиције. Нација ће, као и њена држава, добити нове стандарде који ће потрајати све док у двадесетом веку нису отпочели за њу погубни процеси глобализације и наметања *глобализма као идеологије*, те грађења *новог светског поретка* као његовог жељеног резултата. Тада ће отпочети потпуно обрнути токови, тј. разградња модерне националне државе која ће бити проглашена главном сметњом за глобализовање међународних односа, па ће самим тим постати и главна мета њихове девастације.⁹

⁸ Исто, стр. 317.

⁹ Виду у: Љ. Деспотовић, З. Јевтовић, *Геополитика медија*, (2019) Каирос, Сремски Карловци, стр. 35.

3.1.3. Успон Европе: државе, нације, привреда

Успон Европе¹⁰, као континента, крајем деветнаестог и почетком двадесетог века грађен је на неколико значајних, често паралелних и међусобно испреплетених процеса. Неки од њих су свакако изградња модерних нација и њихових држава, успон индустријализације и масовне машинске производње, развој политичких институција и демократизација властитих друштава, демографска обнова, јачање образаца масовне културе, урбанизација, економске миграције и сл. У бази свега наведеног лежао је *хришћански културолошки и цивилизацијски систем вредности*, који је у својим најбољим и најслободнијим интерпретацијама омогућавао слободан развој друштва и појединца, *заснован на патенту религијско-конфесионалне толеранције*. Верско-конфесионални ратови који су у претходним вековима мучили Европу и довели је до руба демографског слома превладани су *патентом толеранције* и верске сношљивости, као базичним каменом изградње новог поретка мира. Без тог „проналаска” Европа би и даље таворила у сукобима који би све више тањили и урушавали ионако оскудне потенцијале њеног развоја. Европи је очајно требао мир, и зато је успон европских нација кренуо још почетком деветнаестог века, али ће тек на његовом крају достићи респектабилне размере, па ће у сам почетак новог, двадесетог века пренети не само континенталну силу и надмоћ, већ и јасно издиференциран однос новонасталих нација које су јачале капацитете своје државности и привреде. Управо на њима оне су градиле нови поредак политичке моћи, како на самом континенту тако и у сусрету и судару са земљама остатка света, још увек неспремног да се са њом упусти у равноправну борбу.

Почетак двадесетог века на западу Европе дочекан је са новим, већ конституисаним нацијама и њиховим државама. Холандија и Белгија, на пример, које су настале на остацима старог Холандског краљевства, али сада као нове нације, идентитетски обликоване око фламанског и валонског идентитетског супстрата који им је претходио. Иако по реалним габаритима и капацитетима мале нације, оне су заузеле своје место у новој геополитичкој конфигурацији

¹⁰ Види књигу Д. Живојиновића *Успон Европе 1450–1789*, (1985) Матица српска, Нови Сад

европских односа, суштински дефинисаној још у претходном веку. У овом контексту нарочито је занимљив пример Немачке, која је своје државно конституисање као царство (рајх) остварила тек 1871. године под Пруском доминацијом, те средњовековну државну и етничку аутархичност превладала националним уједињењем. Иако бројна националним мањинама (на пример, само је Пољака у њеном саставу било преко 2,5 милиона, затим респектабилна заједница Француза, Данаца, Литванаца и др.), ни та чињеница није могла битно да оспори назначене процесе националног и државног конституисања.

Слична ситуација понављала се и у случају Италије, као новонастале државе италијанске нације. Није стога згорег на овом месту подсетити на чувену Мацинијеву мисао, када је рекао: *Створили смо Италију, тек сада треба да стварамо Италијане*. У овој кондезованој поруци садржана је битна истина тога времена – да су *нације идентитетски производ модерности* чију ће праву консолидацију и стандардизацију довршити новонастале националне државе, као финални резултат деловања протонационалних покрета пре тога. И то управо преко снажног и значајног институционалног апарата власти, превладавајући претходно стање идентитетског плурализма и анархије које је потицало још из времена средњег века, када је аутархичност трансцидирана једино споља наметнутим ауторитетом Западне цркве.¹¹

Пример Руског царства пак у великој мери делује другачије. Овај државни колос европске и азијске политике (касније назван у геополитичком коду Евроазија) постојано је каскао за убрзаним процесима националног, политичког и привредног напредовања Западне Европе и њених пробуђених националних држава. Русија се дуго носила са сопственим ограничењима, лутајући за својим геополитичким и привредним одређењем.¹² Иако већински доминантно словенско-православна царевина, у свом непрегледном територијалном пространству она је обременењена како етничком тако и верско конфесионалном различитошћу

¹¹ Види у књизи: Љ. Деспотовић, *Глобализација и геополитика идентитета*, (2017) Каирос, Сремски Карловци, стр. 113.

¹² Види у књизи: Џејмс Билингтон, *Икона и секира*, Рад, Београд, 1988. и Сава Живанов, *Русија на прелому векова*, (2002) Службени лист СРЈ, Београд

која није била ни мала ни занемарљива. У огромном просторном и државном обухвату она је имала знатан број националних и верски мањина. Само Пољака унутар њених граница било је више од 4,5 милиона, па 4,5 милиона Финанаца, 2,75 милиона Литванаца, преко 750.000 Немаца, 5 милиона Јевреја, вишемилionска заједница муслимана и сл. Дакле, бројна и разнолика национална и верско-конфесионална издељеност. У Русији тога времена, изузев царског самодржавља, није било другачијег и другог институционалног фактора који би то етничко и политичко мноштво на колико-толико прихватљив начин национално уобличавао и држао на окупу. Када се томе додају прилично привредно заостајање, неразвијеност демократских институција, ригидност власти и политичка стега, комплетира се слика унутрашњих напетости које су водиле еруптивном сценарију револуционарних сукоба који су потресали Русију почетком двадесетог века и током Првог великог рата.

Нама географски ближа Аустроугарска монархија била је посебна прича. Вероватно ниједна држава тога времена није имала више националних мањина у државном оквиру ни по броју ни по врсти. Пуна апсурда, од којих је вероватно највећи био тај да ни Аустријанци ни Мађари, *узети понаособ, нису били већина у својој државној творевини.* „У обе њене половине доминантан народ је и сам представљао мањину. У Аустрији Немци су чинили мање од 36,8 процената становништва. На историјском простору Угарске Мађари су чинили 41,2 процента укупног становништва...”¹³ Упркос томе, не може се рећи да је већински део њеног грађанства остваривао минимум националних права које је остатак развијеног и демократског света Европе у то време конзумирао.

Особито тегобно то је подносио *словенски корпус* нација, заробљен у државним стегама, а православни Срби нарочито тешко. Чињеница да је у то време дошло и до насилног припајања Босне и Херцеговине чинило је националну ситуацију за Србе неподношљивом. Трагични догађаји и атентат Гаврила Принципа, припадника организације „Млада Босна”, на престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу касније ће послужити као формални повод за отпочињање сурове и беспримерне одмазде

¹³ Ц. М. Робертс (2002) *Европа 1880–1945*, Клио, Београд, стр. 28.

према Србији. Тако се само још једном показала злоћудност КуК монархије према словенском живљу и нужност њене државне и политичке разградње, што се и десило на крају Првог великог рата. Потпуно у складу са духом онога времена (тираноубиство) „младобосанци“ су мислили да ће убиством владара решити судбину политичког поробљавања српског народа и окупације БиХ.¹⁴

Сличну судбину доживеће и отоманска Турска, начета још у Балканским ратовима, а коначно државно докусурена у Првом светском рату, као насилна, недемократска, заостала и оријентална творевина која се на бруталан начин обрачунавала са својим поданицима хришћанске провенијенције, а међу њима нарочито бестијално према Србима.

Оно што је омогућило темељни успон Европе, а поготово њених западних нација, превасходно је била *привредна и технолошка основа* која је чинила базичну подлогу политичке и међународне моћи. Бити велика сила у то време значило је „поседовати способност да се води велики рат”. А за то је, поред демографског фактора, привредни и војни чинилац био одлучујући. Тада се обрадивог земљишта у свету, око једне трећине од 2.500 милиона јутара, налазило у Европи. Најнапреднија у оно време, пољопривредна производња је обезбеђивала велике количине хране за квалитетну прехрану становништва, али, упркос свему, није могла да обезбеди довољне количине због све већег пораста становништва. Са друге стране, тај пораст није био последица само природног прираштаја, иако је он тада био прилично висок, већ и убрзаног досељавања становништва, јер је унапредовала индустријска производња просто гутала новопридошлу радну снагу. „Упркос великом напретку у европској пољопривреди, Европи је превласт у свету донела индустрија, као што ће касније то бити случај и са Сједињеним Државама. Индустрија је била највећи појединачни стратешки чинилац који је обликовао економски и друштвени живот Европе, а преко ње и света.”¹⁵

Основни енергент за покретање све развијене индустрије био је угаљ. До 1945. године угаљ је био неприкосновено најзначајнији енергент упркос све већој употреби на-

¹⁴ Види у књизи: Радослав Гађиновић, *Млада Босна*, (2018) Евробук, Београд

¹⁵ Џ. М. Робертс (2002) *Европа 1880–1945*, Клио, Београд, стр. 35.

фте и њених деривата. Главна привредна производња заснивала се углавном на парним машинама и разним технолошким применама, али и све већа производња гвожђа и челика која је почивала на угљу као енергенту.

То је време убрзане електрификације континента, али ће озбиљније размере достићи тек након Другог светског рата. Богата налазишта угља су, осим у Великој Британији, била и у Немачкој, нарочито у области Шлезеије, што је подстицало све већу експлоатацију рудног богатства, јер се акцелирани привредни развој, како онај везан за мирнодопску тако и за војну индустрију, убрзано ширио. Отпочела је масовна производња пловених средстава, тако да су се флоте и флотиле увећавале чак за неколико пута у веома кратком временском периоду. Морски и речни саобраћај био је неколико пута јефтинији од железничког, поготово када је у питању све масовнији транспорт рудног богатства који је ишао у правцу Западне Европе са њене полупериферије. „Бродоградња је била велики потрошач челика; целокупна тонажа парних бродова 1914. године само у Великој Британији била је једнака тонажи пловила коју је имала цела Европа 1880, а Велика Британија је и даље спуштала у море нових два милиона тона годишње.”¹⁶

Било је то време *развијених тржишних односа, почетак истинске глобализације и масовне индустријске производње*. Државе тога времена нити су желеле нити су могле да праве препреке слободном протоку капитала, а са њим и предузетништва, инвестирања и широко распрострањене урбанизације и кретања људи који су трагајући за послом у окриљима нових индустријских центара по градовима тражили своју животну срећу и посао. Оно што је посебно обећавало у времену које је долазило била је вера у отпочињање снажних процеса глобализације у међународним економским односима. Том оптимизму није могао да одоли ни највећи светски економиста двадесетог века *Џон Мејнард Кејнс*, који се са дивљењем сећао тих година „као ере неконтролисане размене новца и робе без царинских препрека”. „У много већем степену него данас, то је било време слободног протока капитала, људи и добара. Једна одлична студија света из 2000. године показује да је пре рата 1914. степен глобализације био већи него данас.”¹⁷

¹⁶ Исто, стр. 41.

¹⁷ Фромкин Д. (2006) *Последње лето Европе*, Жагор, Београд, стр. 19.

То је значило да тадашњи свет слободне трговине није трпео данашње препреке и ограничења. *Капитал се могао износити, уносити и инвестирати без контроле државе или међународних банкарских и економских организација*, извоз и увоз су били слободни и лимитирани углавном само проценом степена ризика од куповне моћи тржишта. „Капитал се могао слободно кретати у потрази за улагањем, а радна снага се могла селити у потрази за послом. Имовина и лица уживали су готово потпуну сигурност у читавој Европи.”¹⁸ Лично осећање грађана да могу слободно путовати и трговати по Европи и остатку света био је такође значајан индикатор те слободе. Чињеница је да су многи европски грађани пропутовали пола света – не само без пасоша већ и без било какве личне исправе, осим ако се у њих не рачунају обичне визиткарте. „Припадници британских средњих и виших класа су себе видели како живе у идиличном свету у коме ће економске реалности спречити европске велике силе да започну међусобни рат.”¹⁹ Ипак, како ћемо видети касније, та вера била је у великој мери једнострано заснована и није уважавала друге важне факторе који су били у темељу за припреме првог глобалног сукоба човечанства, чија ће главна арена деструкције бити управо Европа и њене сукобљене нације.

Улога модерне либералне државе још је у то време била сведена на онај базични идеал класичног либерализма који је државу видео као „ноћног чувара”, а која се има старати за гаранције поштовања власништва и закона; све остало требало је препустити деловању тржишта. Стога не чуди став Алан Џ. Тејлора, који сведочи да је Енглезу који поштује законе онога времена скоро цео живот могао проћи, а да и не примети да постоји држава. „Могли сте живети где сте хтели и како сте хтели. Могли сте да одете практично у било који део света не тражећи било чију дозволу. У највећем броју случајева, није вам био потребан ни пасош, а многи га нису ни имали.”²⁰

Све наведено допринело је огромном привредном развоју Европе, какву модерни свет пре тога није видео. Но, нису се све државе старог континента једнако развијале.

¹⁸ Џ. М. Робертс (2002) *Европа 1880–1945*, Клио, Београд, стр. 49.

¹⁹ Фромкин Д. стр. 19.

²⁰ Исто, стр. 19.

Због различитих друштвених, економских и политичких прилика све израженија је била подела на неколико група земаља различитог степена развијености. У прву групу спадају земље чији је индустријски развој достигао респектабилне размере и које су властиту „судбину поистоветиле са судбином своје индустрије.” У ту групу би се могле сврстати Велика Британија, Немачка и Белгија. У другу групу индустријски развијених земаља могли бисмо ставити Француску, Шведску и Холандију, које су имале карактеристику мешовите привреде и у којима су пољопривредна производња и традиционални начини привређивања још увек имали значајно место. У трећу групу спадају све остале европске земље у којима је пољопривреда била доминантна а индустријска производња у зачетку, аграрни то јест рурални стил живота и даље је био преовлађујући код већине њених грађана.

3.1.4. Европа и остатак колонијалног света – почетак и крај европске надмоћи

Европоцентрична перцепција међународних односа у цивилизовани свет је убрајала само онај остатак култура дилем других континената које су прихватиле да се европеизују (читај цивилизују) на начин на који је то одговарало европским моделима и стандардима, али још више њеним економским и политичким интересима. Резултат такве перцепције, али и реалне политике, био је стварна превласт европске културе, институција, економских односа и политичких интереса, особито у оном делу света који је мимо своје воље *колонијализован* и коме су наметнути односи сваковрсног потчињавања. Иако је део тог света искрено желео да се модернизује, и то пре свега на западноевропски начин, то сигурно није било на начин што ће добити статус колоније, па самим тим постати сировинска база и резервоар јефтине радне снаге. *Суровост експлоатационих односа у колонијама није могла бити прикривена принудним и површним цивилизовањем тога света, а још мање идеолошким оправдањима која су имала намеру да се маскирају социјалекономским дериватима социјалдарвинизма.* У том идеолошком слепилу корпоративних и политичких елита Западне Европе ствари су отишле још даље или још горе, биле су натопљене све доминантнијим *расизмом* и

брутално апологиране расистички постављеним расним теоријама.²¹

За тим идеолошким трендовима у друштвеним наукама ишла је и *геополитика*, која је управо у том времену почела конституисање као сериозна синтетна наука која настоји да укаже на значај *природно-географских и друштвено-географских фактора* на политику једне земље, региона, савеза и сл. Тим правцем ишли су и припадници теорије о *синтези државе и тла*. За ове теорије и њене заговорнике важи став је да је *тло* на којем живи један народ „одговорно“ за његову културу, менталитет, милитаристички или пацифистички дух, а самим тим и за облике политичких заједница које ствара, па и државе напослетку. Припадници ове теорије били су под снажним утицајем деветнаестовековног *билогизма у социологији, те социјал-дарвинизма и органицизма*. За њих је карактеристично схватање државе као организма укорењеног у тлу, који настаје, расте и развија се попут других организама црећи снагу за свој раст из тла. Ове теорије су једним делом послужиле и за оправдавање империјалних освајања великих европских нација на спољнополитичком плану, а у сопственом европском дворишту и значајних социјалних и економских разлика тога времена.²²

Поред јасних и видљивих интереса и империјалних тежњи у покоравању остатка света, што се остваривало кроз бруталну политику колонијалног освајања и експлоатације, водеће европске земље су преливањем туђег националног богатства – „куповале социјални мир“ у својим друштвима. Тај *двоструки процес* се одвијао у више фаза и димензија. Како код све бројнијих средњих слојева становништва тако и код радничке класе, сматрајући и једне и друге, са аспекта интереса крупног капитала и политичког монопола власти, тзв. *опасним класама*, а које се прилично добро могу контролисати „корумпирањем“ њихове свести, али и отупљивањем реалне политичке и социјалне оштрице. Резултат таквих активности је долазио постепено, повећавањем зарада и општим попуштањем у сфери социјалних односа, а такође и кроз политичке реформе и демокра-

²¹ Види: Ц. Л. Мос (2005) *Историја расизма у Европи*, Службени гласник, Београд

²² Види у књизи Александра Дугина, *Основи геополитике 1*. (2004) Екоп-рес, Зрењанин

тизацију друштва. Носиоци политичког монопола одлучивања у Европи користили су читаву палету социјално-економских мера којима су у великој мери успешно спроводили процесе пацификације сопствених „опасних класа”.

Тако је суштина либералног поретка у финансијском и у политичком смислу остала недирнута, уз пратеће али обавезно неоправдано присвајање туђега вишка рада и очување властитог монопола одлучивања. Дакле, политички и економски монопол буржоаске елите и једног дела *крупне аристократије која се успешно прилагодила новим околностима* сачуван је готово недирнут упркос чињеници све израженијег јачања делова грађанског друштва тога времена. Чак ни парламент који је (поготово у британском случају) постао средиште представничке власти није успео да угрози неприкосновену позицију *нових финансијских елита модерне*. Тако је било и ван њене матице, колоније су „биле најочигледнији израз политичке превласти Европе.” Све већи број земаља је задобијао империјалне окове, а да се томе није могао супротставити на ефикасан и демократски начин.

Појединачно, у колонијалном свету посматрано, ствари су стајале овако: највећа империјална сила је била Велика Британија, „која је владала не само највећом ваневропском популацијом окупљеном под сувереном влашћу једне европске владе у Индији, већ и у најмању руку формално највећом територијом.”²³ Британске су у то време биле и Аустралија, Нови Зеланд, Канада, затим за пловидбу стратешки важан Гибралтар, Малта и Аден, на Далеком истоку Хонг Конг, Малезија, на Пацифику Фиџи, а на северу Африке Сиера Леоне, на Атлантику Антили и Кариби и сл. Била је то, како су говорили сами Британци, „империја у којој сунце никада не залази“.

Друга колонијална сила Европе била је Француска. Главне колонијалне поседе имала је у Африци, где је загошподарила Алжиром, Сомалијом, Конгом, Гамбијом, Тунисом и сл. Имала је поседе и у Јужној Америци, прецизније, Француску Гвајану, али и неколико острва у Атлантику, те протекторате у Азији, Камбоџу и Индокину, као и „бројне француске јужнопацифичке испоставе.”

²³ Ц. М. Роберт (2002) *Европа 1880–1945*, Клио, Београд, стр. 53.

Сразмерно својој скромној државној снази велика колонијална сила била је и Холандија, и то превасходно захваљујући претходном периоду колонијалних освајања. Особито су биле важне њене колоније у југоисточној Азији, највише, Јава и Суматра, затим нешто колонија на Атлантику, у Антилима. Шпанија и Португалија су велесиле биле још у периоду великих географских открића, али како се ближило савремено доба ефективно су контролисале све мање територија, јер је процес стицања независности бивших колонија све више узимао маха, а са друге стране објективно је слабила државна моћ ове две некада снажне поморске силе.

Шпанија је на прагу двадесетог века још увек контролисала Кубу и Порторико на Карибима, Рио де Оро у Африци, а на Далеком истоку Филипине. Мала је утеха то што је као последица колонијалног ширења шпанске круне *lingua franca* у великом делу света, а поготово Средње и Јужне Америке, постао шпански језик. Португал је као колоније контролисао у Африци Анголу, Мозамбик и Гвинеју, а на оријенту Макао и Гоу. У Латинској Америци некадашњи главни колонијални добитак био је Бразил, територијално и демографски огромна држава која је и после стицања независности сачувала не само португалски језик као званични, већ и сва битна културна обележја свог бившег колонизатора. Немачка и Италија битно су заостајале у наведеним процесима, пре свега јер су се релативно касно ујединиле у велике и моћне националне државе, те се са недовољно издиференцираним освајачким капацитетима упустиле у своју колонијалну причу. Управо ће та чињеница, особито у случају Немачког рајха, бити кључна у припремама за први глобалног сукоба, јер се привредно а особито војно унапредовала Немачка није мирила са постојећом поделом колонијалног колача нити распоредом тренутне геополитичке моћи у Европи и свету.

Генерално гледајући „главна улога Европе у светској економији до 1914. била је улога снабдевача капиталом и индустријском робом; свет је упијао тај капитал и фабричку робу и снабдевао Европу примарним сировинама.”²⁴ Европа је била огромно тржиште за примарне производе. Осим сировина, увозила је знатан део хране за своје све

²⁴ Исто, стр. 56.

бројније становништво. Ипак, изнад свега Европа је свету нудила капитал. „Од 1900. до 1913. године европска инострана улагања износила су у просеку 350 милиона фунти годишње...” и углавном стриктно пратила правце њеног колонијалног ширења. „Институције индустријског капитализма постепено су се шириле по целом свету. Банке, фабрике, деоничарске компаније полако су почеле да замењују традиционалне економске механизме Азије и Африке, као што се већ десило у преиндустријској Европи.”²⁵

Поред економских и финансијских институција, Европа је колонизовала и сферу културно-цивилизацијских односа у земљама које је захватила процесима империјализма. Али тај *империјализам је био специфично културно-цивилизацијски* и огледао се у тихом наметању језика и културе која је на њему стварана, а *агресивним мисионарењем* међан је и религијско-конфесионални идентитет многих подручја захваћених колонијалном експанзијом. Био је то поуздан механизам пацификовања локалног становништва и њиховог *пузећег везивања* за европске узоре ради лакше контроле и уклапања у нове форме и стандарде доминације. И што је био особити апсурд, на први поглед посматрано, религијско мисионарење је као нузпроизвод ширило културу из које је потицало, а са њом и процесе све озбиљније *секуларизације*, који су некако ишли у пакету као привидно ненаметљив додаток образовању и едукацији локалног грађанства.

Цео деветанести век био је век упорног и систематског мисионарења, чији су зрели „плодови” убирани тек у двадесетом, на начин да господари уз своју производњу доносе и нова цивилизацијска схватања заснована, пре свега, на хришћанском систему вредности. *Европе је било свуда*, од Јапана и Кине до Аустралије и Канаде, Јужне Америке и Африке. Чинило се тада да је тај процес „напредовања” остатка света по европским стандардима незауостављив. И био би да га нису прекинули *безумност самих европских влада и похлепа њихових економско-финансијских елита*. Незасити су били у својим прохтевима, жељни нових екпликација властите моћи и промене постојећег *геополитичког поретка* којим би се наметнули као доминантне силе које креирају међународне односе у складу са својим

²⁵ Исто, стр. 57.

нараслим апетитима и прохтевима. *Европа је тако, и не знајући то, сама припремала крај своје доминације и полако али сигурно гурала себе у ареал губитника светске моћи, пропадања и потчињавања новим господарима света који су се сигурним корацима профилисали у том правцу.*

Ти нови господари света чинили су то у многим аспектима потпуно непланирано, некада и несвесно. Најбољи пример за такву тврдњу јесте ширење *национализма* као идеје европских нација из деветнаестог века, којим су се еманциповале из претходне аутархије и изградиле своје националне државе, а помоћу ње и нове капацитете националне моћи. Али као што то обично бива, *вирус национализма* захватио је и *колоније*, будио национална осећања, потребу за еманципацијом у сваком погледу и скидање ланца колонијалне експлоатације. Национални покрети су се ширили попут пожара, а посебно убрзање су добили ставом и политиком америчког председника *Вудра Вилсона*, који је инсистирао да се покрене процес националног признања и ослобођења великог броја нација у свету. Тај процес посебно ће бити акцелиран и скоро довршен након Другог светског рата.²⁶ Не чуди стога став енглеског историчара *Џона Робертса*, који каже „иронија и јесте у томе што је једна европска идеја напоследку постала најмоћнија сила која је разорила колонијалну надмоћ Европе.”²⁷ И да иронија буде потпуна, сматра он, то је био јасан доказ о победи европске културе. „Када су се ваневропске нације побуниле против колонијализма у 20. веку, то су готово увек чиниле позивајући се на паролe о правима човека и националног самоопредељења. Тежиле су да се ослободе служећи се европским механизмима и европским техникама.”²⁸

²⁶ Љ. Деспотовић; Ђ. Стојановић, (2020) *Европа, скица за једну историју доминације и пропадања*. Култура полиса, Нови сад, бр. 41. стр. 25.

²⁷ Исто, стр. 61.

²⁸ Исто, стр. 62.

4. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ У ПРОУЧАВАЊУ САВРЕМЕНИХ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Према доступној литератури која тематизује овај део теоријских приступа у истраживању међународних односа, могуће је систематизовати четири главна теоријска правца. *Прву* групу чине аутори који истраживање међународних односа врше из позиције *традиционалног легалистичког приступа* и своје анализе усмеравају у правцу проучавања међународног права и међународних институција. *Другу* групу аутора чине истраживања везана за деловање *војног сектора* у међународним односима и параметара који дефинишу одбрамбену политику држава и војних савеза. *Трећу* и, по мишљењу колеге Радована Вукадиновића, најамбициознију групу теоретичара чине они који гаје амбицију изградње једне *опште теорије* у науци о међународним односима, која би на основу гомиле сакупљеног емпиријског материјала сачинила моделе понашања држава на међународном плану. Такође, та општа теорија међународних односа морала би објаснити зашто се развој појединих земаља креће у различитим правцима, те због чега у појединим деловима света избијају честа трвења и сукоби. Наравно, овакав приступ би требало да обради и факторе који се подробно баве антиципацијом развоја међународних односа са што бољом и прецизнијом сликом чинилаца који на њега утичу и која га дефинишу. *Четврта* групација аутора који истражују међународне односе превасходно је посвећена питањима *одржања мира* у свету и преокупирана је темама и околностима везаним за рат и изградњу мира. На основу свега сагледаног, могуће је дакле, по мишљењу Радована Вукадиновића, одредити неколико битних теоријских приступа у проучавању СМО: *историјски, систематски, нормативно-филозофски, политиколошки и тзв. еkleктички*.

4.1. *Историјски приступ међународним односима*

Главна карактеристика овог приступа истраживању међународних односа фокусирана је на *историју дипломатских односа*, као и на обиље документарне грађе коју она нуди. Логично, приступ се шири и на анализу *политичке историје* која тематизује међународне односе, историју ратова, међународне конгресе и, уопште, на све што би при проучавању политичке прошлости деловања држава као међународних субјеката могло да допринесе разумевању њиховог понашања у домену спољнополитичке праксе. Бројни су покушаји да се у оквиру оваквог приступа изврше извесне систематизације понашања у историји међународних односа, утврде обрасци и фактори која га дефинишу и оствари извесна доза њихове примене на будуће међународне догађаје.

Извесна ограниченост оваквог приступа у проучавању политичке историје везана је за саму природу добијених резултата и њихову *темпоралну условљеност*, јер су управо таква сазнања често неприменљива у домену антиципације будућих догађаја. Тешко је утврдити константе политичког понашања држава и других субјеката међународних односа, а још теже те константе пројектовати као могући теоријски репер за будућност међународних односа. Флуидност, несталност, контингенција и слобода избора праваца деловања међународних актера најчешће су неухватљиви за овакву врсту теоријских приступа и доносе више проблема него реалне користи. Историјски догађаји у међународним односима који су већ завршени фиксирани су, па и њихова коректна научна анализа може да нам каже доста о њима самима, али покушаји прављења аналогije са савременим дешавањима или пак антиципације будућег развоја прилично су непоуздани. О томе методолошки врло јасно сведочи и Пол Кенеди када каже: „Али проблем који историчари – за разлику од политиколога – имају док се носе са општим теоријама јесте тај да су докази из прошлости скоро увек суштински разнолики да би допустили 'тврде' научне закључке.” (П. Кенеди 1999:16.)

4.2. Систематски приступ у проучавању међународних односа

Систематски приступ у проучавању међународних односа полази од става да у међународном општењу субјеката СМО постоје извесни *стални обрасци* или правилности које се испољавају у различити периодима тих односа и које нису зависне од фазе њихове конкретизације, односно представљају неку врсту *структуралне константе независне од темпоралне димензије њиховог појављивања*. Нека од таквих правилности или структуралних константи биле би, по тумачењу Р. Вукадиновића, на пример: *баланс силе, биполарност и универзализам*.

4.2.1. Баланс силе

Баланс силе се узима као „најтрајнији систем међународних односа од стварања модерне државе”. Чак би се рекло да заступници ове теорије сматрају да је сила главни структурални фактор у међународним односима, основни покретач тих односа, и то још од старих времена па све до данас. Баланс силе је концепт у коме доминира став да се међународни мир гради управо на равнотежи силе између супарничких табора, те да тај баланс одржава свет у релативно стабилној ситуацији у којој је мир још увек главни циљ и претежно стање коме се тежи. Равнотежи доприносе и мање државе својом активном сарадњом те сврставањем у поједина савезничка окупљања јачајући тако међународне блокове и доприносећи на свој начин таквој политици баланса силе. Често се у историји међународних односа, као добар пример баланса силе односно равнотеже моћи, наводи поредак формиран у 19. веку у периоду између Бечког конгреса и Берлинског конгреса. Сваки дисбаланс силе значио био покретање ратних механизма јер недостатак *контрабалазирајућих снага* у међународним односима најчешће значи почетак решавања међународних проблема снагом оружја у том тренутку јаче стране или бар оне која сматра да то јесте.

4.2.2. Биполарност

Биполарност је такав приступ у проучавању међународних односа који свет посматра кроз оптику постојања

двају јаких центара политичке моћи који један другог обуздавају, контролишу и пацификују упркос бројним капацитетима тврде моћи коју поседују. Дobar пример таквих односа је период тзв. *Хладног рата*. Иако бременим многим проблемима, он је био и остао период стабилног мира у многим деценијама након Другог светског рата управо јер је механизам биполарне равнотеже снага одрађивао свој посао – сматрају присталице ове теорије. Овакав теоријски приступ губи из вида чињеницу да је биполарност својство само једног периода у развоју међународних односа, те да нема и не може да има универзалност. Често се, уосталом као и данас, свет међународних односа гради из различитих поредака моћи, најпре *биполарности* у време хладног рата, затим *монополарности* и постојање једног светског хегемона оличеног у имеријалној структури САД након рушења Берлинског зида, те у новој ери *мултиполарности* која се управо гради пред нашим очима и који ће, не дуже од једне деценије, постати доминантан поредак геополитичке моћи у свету.

4.2.3. Универзалност

Универзалност је такав теоријски приступ у проучавању међународних односа који свој основни теоријски став постулира на тражењу упоришта у прошлости међународних односа и политичке историје великих империјалних структура моћи, као и друштвених формација изграђених на њима. Као чест пример за проучавање таквих формација из прошлости узима се стари Рим и његов универзалистички концепт *Pax Romana*, који је одређивао односе унутар империје и нивелисао их кроз овако схваћен концепт универзализма. *Теоријски концепт универзализма* настао је на простору САД почетком двадесетог века, када је та држава ушла у фазу превладавања доктрине *изолационизма* и градила све јасније свој империјални програм доминације у међународним односима под универзалистичким принципом *Pax Americana*. Реч је, у ствари, о првим наговештајима концепта тзв. *светске владе* или *новог светског поретка* моћи који треба да се гради под доминантном улогом САД. Идеја *светске заједнице*, *светске владе* и *светске администрације* постаје идеја окосница оваквог приступа посматрања нове архитектуре света који ће се градити у

будућности. Као институционална претходница таквог поретка нових међународних односа у свету настали су прво *Лига народа* након Првог светског рата и *Организација уједињених нација* након Другог светског рата. Из ове перспективе посматрања структуре међународних односа у последњем веку, јасно се уочавају намере планетарне доминације САД, која своје империјалне планове доминације пројектује под маском универзалистичког принципа грађења мира и нових односа сарадње у свету, притом све време примарно руковођена реализацијом властитих националних интереса.

4.3. Нормативни приступ у проучавању међународних односа

Нормативни приступ у проучавању међународних односа полази од претпоставке да, без обзира о којој се фази тих односа радило, у њима постоје извесни *стандарди, норме и правила* које те односе одређују, уређују и усмеравају. Аутори који баштине овај приступ сматрају да је за то кључан тзв. *историјски детерминизам и доминација силе*, који заједно детерминишу одређени оквир нормативног понашања у светској политици. У оквиру ове школе мишљења постоје два различита концепта разумевања нормативизма у међународним односима. Један је идеалистички а други реалистички концепт.

4.3.1. Идеалистичко-либерални концепт

Идеалистичко-либерални концепт се превасходно везује за америчке теоретичаре, али и за америчког председника Вудра Вилсона, који је кроз принципе тзв. *либералног идеализма* заговарао снажнију улогу међународних институција, међународног права и ефикасне међународне организације које ће довести до већег степена извесности и контролисаног развоја. Они на свет сложених међународних односа гледају кроз призму либералних идеја, сматрајући да је исправна аналогија са позицијом појединца у демократском друштву. По том идеалу и државе би се морале понашати у међународним односима. И то таман онолико колико је то могуће и појединцу у свом друштвеном окружењу.

„Идеалисти приступају међународним односима на основи истих стандарда какви се примењују и према појединцима у друштву. Ствари су у међународним односима добре или лоше, праведне или неправедне, моралне или аморалне. Из тога се извлачи основни захтев да би било могуће створити такав свет у коме би се и државе понашале тачно онако као и појединац, држећи се моралних начела, која су иначе карактеристична за човека.” (Р. Вукадиновић: 41) У историји социјалних идеја такав став су баштинили *Дејвид Хјум*, који се залагао за укидање протекционизма, *Адам Смит* за слободну трговину у свету, *Жан Жак Русо* у својој борби за укидање насиља (антрополошки оптимизам Русоовског типа), а нарочито *Имануел Кант*, који се у делу *Трајни мир* залаже за поштовање универзално ваљаних права као обавезујућих за све државе, јер је њихово поштовање основа постизања и одржавања светског мира. *Џон Лок* у свом знаменитом делу *Две расправе о влади* (1689) такође износи јасан став либерализма који постаје базични постулат и основа сваког демократског друштва: „Власт се може пренети на одређену особу или групу људи само уговором, а не 'Божијом објавом' или миропомазањем.” (Д. Пророковић, 2018: 68)

Темељи Локовог демократског поретка власти почивају на следећим принципима:

- а) политичка власт је световног порекла, она почива на споразуму људи као припадника политичке заједнице;
- б) правни и политички поредак служе сврхама људске добробојности и одговарају рационалним начелима ума;
- в) постоје урођена, природна људска права која мора респектовати свака државна власт;
- г) природна права људи не зависе од државе, она је само њихов јемац и заштитник.

Либерелизам је, дакле, главна идеолошка матрица у чијем контексту се развио овај теоријски приступ истраживању међународних односа. Базна суштина либералних вредности кодификована је још у *Декларацији о правима човека и грађанина* Француске буржоаске револуције 1789. године. А свакако и у ставу да се „начела сваког суверенитета налазе једино у народу. Нико, ниједна особа не може вршити ауторитет који не проистиче из народа.” Све те вредности и принципи се недвосмислено истичу у *Декла-*

рацији о независности САД из 1776. године, када се каже да „људи стварају државе и организују праведну власт”, те да, ако је нека „власт штетна, они могу да је замене, укину и установе нову државу” То особито снажно истичу тзв. „очевидни оснивачи” САД, Џејмс Медисон, Џон Џеј и Александар Хамилтон у својим знаменитим *Федералистичким списима*.²⁹

Стенли Хофман сматра да се либерални приступ међународним односима гради превасходно на вредностима *уздржаности, компромиса и мира*. Јер је за присталице либералног приступа „легитимна само она политика на коју појединац пристане да се води у његово име...”. (Д. Пророковић, 67) Одређујући либерални приступ проучавању међународних односа, Џон Ајкенбери истиче пет водећих либералних принципа: „демократски мир, слободна трговина, међузависност, међународне институције и заједничке вредности.” Тиме се утемељује став либерала да *демократске државе не ратују између себе* и да због тзв. демократске процедуре доношења одлука и њихове обавезне легитимности унутар неке демократске земље оне нужно контролишу и спољну политику градећи тако оно што називају „демократским миром”. Џ. Ајкенбери је доследно својим теоријским и идеолошким ставовима критиковао америчког председника Џ. Буша и његову „неоимперијалну велику стратегију”, подсећајући да су САД градиле након Другог светског рата своју хегемонију не би ли свет преобликовале по мери сопствених интереса. Оне су то чиниле агресивно и брутално. Због тога САД морају, сматра он, да „обуздају моћ” и да делују као „невољна суперсила” (суперсила против своје воље, *reluctant superpower*) и чинити уступке слабијим државама како би обезбедиле њихово учешће у систему, што није био случај са Бушовом администрацијом и спољнополитичком доктрином која је примењивана.” (исто, 77)

Ову либералну оптимистичку визију међународних односа до неслућених граница идеолошког оптимизма и без стварног чињеничног покрића ширио је Френсис Фукујума, а нарочито у својој књизи *Крај историје и последњи човек* објављене 1992. године. Сматрајући како је либера-

²⁹ Шире види у: Хамилтон, Медисон, Џеј (1981) *Федералистички списи*, Радничка штампа, Београд

лизам тријумфовао и како су остале политичке идеологије, а нарочито социјалистичка, историјски поражене, нови либерални талас заплућнуће све континенте и државе, те на такав начин променити досадашњу међународну праксу сукобљавања око идеолошких разлика. Либерални капитализам је тријумфовао, сматра он, и са собом донео перспективу решавања економских, социјалних и финансијских проблема који ће довести до „краја историје” и спречавања обнове старих сукоба. Своје ставове у нешто блажој форми поновиће и 2014. године, после обиља утемељених теоријских критика. Ф. Фукујама и даље сматра да „ће све земље пре или касније прихватити либерално-демократски образац, односно да ће се, у ширем контексту посматрано, окончати идеолошка еволуција човечанства, што ће донети ‘крај историје’ у облику у којем смо историјску науку познавали до сада.” (исто, 77)

У контексту либералног приступа проучавању међународних односа посебно место заузима и тзв. *либерални институционализам*, коме је својствено да поред држава као главних субјеката у међународним односима посебно место у истраживањима поклања међународним институцијама и невладином сектору. „Зато се либерални институционализам окреће ка новим актерима и новим односима, а пре свега се занима за питање међународних организација, интеграција и стварање интеграционих средина између држава.” (исто, 80) Либерални институционалисти превасходно истичу значај тзв. *наднационалних тела и институција* које виде као главно средство повезивања између држава и постизања (изградње) глобалног мира. То се приписује, по њиховим схватањима, све већој аутономији у одлучивању и делатности међународних институција, за које се претпоставља да ће бити рационалније, одговорније и мање субјективне у свом раду од националних држава и њиховог природног егоизма. Стога се они залажу за јачање транснационалне, прекограничне сарадње која би требало да трансцидира национални ниво организовања држава и тако постигне ефикаснију, бржу и наводно транспарентнију сарадњу и развој читавих региона. „Сарадња се тако постепено проширује, али и продубљује, смањујући изгледе за отворено сукобљавање страна укључених у овај процес.” Као добар пример, они често истичу Европску унију,

која је управо настала из ранијих европских удружења, као што су Заједница за угаљ и челик, Европска економска заједница, Заједница за атомску енергију и сл.

4.3.2. Реалистички приступ

Реалистички приступ у проучавању међународних односа полази од јасних ставова да је свет несавршен, да је људска природа проблематична (антрополошки песимизам макијавелијевског типа), да у том свету доминирају *сила и насиље*, те да у таквом окружењу свака држава може остваривати интересе сходно својој снази. Историјски то су експлицитни ставови који сежу још од *Платона*, који допушта држави, оличеној у њеном политичком вођству, да *лаже* у међународним односима уколико је то у складу са њеним виталним интересима. *Тукидид*, који са позиције утилитарне релативизације моралних вредности, поручује да за државу „ништа није неразумно што је корисно” њеним интересима. А такође и за *Макијавелија*, који у делу *Il Principe* брани идеју да свака држава у циљу остварења својих виших интереса има право и треба да одбаци све религијске и моралне норме које би је спутавале у њиховој реализацији. Макијавели је често у стручној литератури погрешно оптуживан као творац **аксиолошког** принципа *да циљ оправдава средства*. Иако је био аморалиста у политици, он се није залагао за *језуитски аксеолошки принцип да циљ оправдава средства*, већ за **праксеолошки** принцип који је инсистирао на ставу да *средство мора бити саобразно циљу* ако желимо да га остваримо у политичким стварима. Ту традицију мишљења касније наставља и *Френсис Бекон*, који тврди да је *сила* основна константа у међународним односима, а експанзија и вештина ратовања њени пратећи и најважнији атрибути. *Rat* је, по њему, здрава реакција на којој држава повремено вежба своје државно здравље и јача свој међународни потенцијал.

У америчкој верзији ове школе мишљења, само временски много касније, ревносни настављач је био *Николас Спајкмен*, један од главних теоретичара силе и *творац америчке експанзионистичке геополитике*. Сви припадници ове школе, укључујући и њега, у главни фокус своје аргументације стављају категорију *националних интереса*.

„Национални интерес поставља се као највиша вредност за коју је држава спремна у свакој ситуацији употребити сва расположива средства. У одбрани и реализацији националног интереса готово да је све допуштено, па се он на неки начин појављује као трансцеденталан циљ спољне политике.” (Р. Вукадиновић, 42)

Један од највећих заговорника реалистичког приступа јесте амерички професор *Ханс Моргентхау*, који се у делу *Politics Among Nations* залаже за концепт и принцип интереса дефинисаног терминима силе. У међународним односима „не постоје истине већ само мишљења”, тврди он. *Политика једне државе, а поготово спољна, успоставља се далеко изван вредносних кодова религије, морала, естетике, па чак и економије*. Државници, сматра он, делују кроз призму интереса дефинисаних посредством силе и реализованих путем ње, а досадашња историја међународних односа је најбоља потврда те тврдње. „Скрећући пажњу на интерес и силу, реалистична је теорија истакнула главну улогу држава у међународним односима и њихово значајно место, али једнако тако запала у *фетишизам силе* не покушавајући да се та категорија одреди у ширим друштвено-политичким и економским релацијама.” (Р. Вукадиновић, 44)

„За Моргентхауа је међународна политика једноставно политика силе, без обзира на то шта државници и народ желе да остваре и какве циљеве имају пред собом, најефикаснији инструмент је сила, односно моћ којом располажу.” (Д. Пророковић, 48) Моргентхау јасно поручује да „међународна политика, као и свака друга политика, представља борбу за моћ. Какви год били крајњи циљеви међународне политике, моћ је увек непосредан циљ.” (Х. Моргентхау, 2014: 27) И *Џозеф Хај* реалистима приписује јасно исказан став о преминацији војне силе као јасној експликацији примене *тврде моћи* у међународним односима који су засновани на *анархистичној представи* светске политике без постојања врховног ауторитета изнад држава који бих их уређивао у јединствени систем. „Реализам претпоставља да у анархичним условима светске политике, где нема више међународне инстанце владе изнад држава, оне се морају ослонити на сопствене способности како би сачувале независност, те да кад дође стани-пани,

ultima ratio јесте употреба силе. Реализам осликава свет као низ суверених држава које теже да очувају своју безбедност, с војном силом као коначним инструментом... Реалистички приступи се појављују у разним облицима и величинама, али сви махом заступају тезу да је глобална политика политика моћи.” (Ц. Нај, 2012: 38)

Х. Моргантау, као родоначелник реализма и присталица очувања *америчке хегемоније*, је још експлицитнији. Он, наиме, сматра да „се основни амерички национални интерес налази у таквом глобалном односу снага у коме: а) постоји у Европи равнотежа моћи која обезбеђује да се ниједна држава или група држава не издигне у толикој мери да угрози јединствену позицију САД као **силе хегемона без ривала** у Западној хемисфери, и б) одржавање исте такве 'равнотеже' снага у Азији, чије би нарушавање имало тешке последице по интересе САД.” (Д. Симић, 1999: 184)

Кључно полазиште многих теоретичара реализма јесте став да међународни односи почивају на *анархији*. Тачније, да је то њихов главни контекст, а то значи да су односи углавном нерегулисани јер у њима не постоји *врховни ауторитет* који би диктирао и креирао суштинску динамику и правила. Међу њима свакако је и *Роберт Гудин*, који реализам описује кроз четири основна принципа: 1. државе су кључни актери међународних односа, 2. међународни односи су анархични јер у њима не постоји врхунски ауторитет-регулатор, 3. међународни актери се у међународном систему односа понашају рационално и усклађено сопственим интересима, 4. све државе теже јачању своје моћи како би тиме увећавале капацитете своје одбрамбене способности. *Чарлс Кегли* и *Јуџин Виткоф* у делу *Светска политика, тренд и трансформација* промовишу сличне ставове. Њихова кључна порука садржана је у постулату да „државе не смеју никада поверити задатак самозаштите међународној безбедносној организацији или међународном праву и треба да се одупру настојањима да се међународно понашање регулише путем глобалног управљања.” (Д. Пророковић, 49)

„Реалисти су иначе, по природи ствари, окренути националном интересу властите земље и истраживању најбољих начина да се он оствари. Поједини од њих чак сматрају „да је *наш сопствени национални интерес све што*

смо заиста способни да знамо и схватимо.” Отуда је већини реалиста заједничко разумевање међународне политике као „трајног напора да се одржи и повећа сила једне нације и да се одржи у равнотежи или смањи сила других нација.” (Д. Симић, 1999: 184)

Временом су се унутар ове теоријске парадигме искристалисала два важна правца која се у литератури дефинишу као *дефанзивни* и *офанзивни реализам*. Иако обе групе, сматра Драган Живојиновић, наводе како државе увећавају своју војну моћ ради осигурања властите безбедности, „оне се разликују у тумачењу тих разлога за активност кључних актера међународне политике.” *Дефанзивни реалисти* сматрају да ће те активности довести до опасности увећања војне моћи, јер ће све државе тежити да се понашају исто, наравно, свака у складу са својим економским капацитетима да финансирају означен процес, док се *офанзивни реалисти* окупљају око става да дефинисани процеси неће довести до повећања опасности од континуалног увећања војне моћи јер постоје бројни лимити који то онемогућавају. Док „пише о концепту офанзивног реализма, Џон Миршајмер износи песимистичну слику међународних односа, пошто наглашава да такмичење између држава у увећању војне моћи обично завршава оружаним сукобом.” „За све реалисте, калкулација моћи лежи у самом срцу њиховог схватања света који их окружује. *Моћ је валута политике великих сила*, и државе се надмећу за њу. Оно што је новац у економији, то је моћ у међународним односима.” (Џ. Миршајмер, 2017: 40)

4.3.3. Неореализам

Неореализам се, као приступ проучавању међународних односа, конституисао око *концепта самопомоћи*. Поменути концепт-принцип самопомоћи којим треба да се руководе државе у међународним односима инаугурисао је *Кенет Волц*, а он се темељи на ставу да све државе морају и треба да се ослањају на сопствене ресурсе у стицању респектабилних капацитета моћи како би биле у позицији да самостално бране сопствене националне интересе. Јер, каже К. Волц, „ниједан људски поредак није гаранција против насиља.” (К. Волц, 2008: 115) Пошто и он полази од анархије као базичног контекста у међународном систему,

залаже се за концепт самопомоћи којим би се државе саме позиционирале у међународном поретку моћи тежећи што бољем положају. „За структурални реализам, анархија, дакле, утиче на то да актери постају слични и да се њихово понашање у структури усмерава ка прављењу баланса.” (Д. Пророковић, 50) По Вилиаму Волфорту, егоизам држава је изражен као *национализам*, тако да то узрокује базично неповерење које влада међу њима, док о евентуалном *алтруизму* није могуће уопште говорити. Примери око свепроглашене пандемије корона вирусом (ковид 19) из 2020. године на најбољи начин потврђују претходне констатације. Државни егоизам постао је главни принцип понашања, чак и међу савезницима у НАТО пакту или чланицама ЕУ. Једна другој су отимале пошилике медицинске опреме, чак и онда када су оне биле хуманитарног карактера, а о одбијању да се међусобно помогну не треба трошити речи.

4.4. Политиколошки приступ у проучавању међународних односа

Овај приступ полази од сазнања да је кроз један дисциплинарни оквир немогуће остварити целовит увид у сложеност међународне феноменологије, а камоли продрети у њену суштину. Стога заступници ове школе мишљења настоје да кроз комбинацију више приступа, академских дисциплина и техника, дођу до квалитетнијих резултата. У њеном окриљу конституисаће се више теоријских праваца, од којих су најзначајнији: *бихејвиорална анализа*, *теорија игара*, *теорија система и подсистема*, *анализе процеса доношења одлука* и др. *Бихејвиорални* приступ инсистира на анализи образаца понашања држава у светској политици, *теорија игара* на математичком моделовању и прорачуну рационалних опција избора између више алтернатива, *теорије система и подсистема* на системском приступу анализи светске политике, док се *анализе процеса одлучивања* углавном фокусирају на сам процес доношења одлука у оквирима институционалне сфере одлучивања.

„Незадовољни ранијим резултатима изучавања међународних односа, поједини истраживачи су у времену процвата научног позитивизма, бихејвиоризма и насртљиве нумереологије, оличене у кибернетици, у примени систем-

ске теорије видели начин да се превазиђу поменути недостаци 'класичног' приступа. Они који су се бавили међународним односима, до тада су погрдно називани 'торбарима дневних догађаја који само скупљају чињенице из области спољних послова за рачун светске бирократије', приметио је Вилијам Фокс. Све до појаве антологијске студије Мортона Каплана *Систем и процес у међународној политици* било је тешко говорити о научној заснованости истраживања међународних односа. Између осталог, и због тога што је неопходно размотрити 'природу међународног система' код једног броја аутора, независно од тога којој школи мишљења припадају. Свако од њих је дао властити допринос утемељењу теорије и науке о међународним односима." (Д. Симић, 1999: 165)

4.5. Еклектички приступ проучавању међународних односа

Еклектички приступ својствен је оним ауторима који сматрају да ниједан монистички приступ у проучавању међународних односа не може дати довољно релевантан резултат, те их је стога потребно рационално комбиновати. Амерички професор Стенли Хофман инсистира на четири незаобилазне компоненте у њиховој анализи. А оне су, по њему, следеће:

- а) анализа затечене *политичке структуре света* у одређеној временској епохи или актуелни поредак међународне и геополитичке моћи која одређује свакој држави њено место и улогу у њој;
- б) *маркирање политичких снага* које делују у таквој структури, конфигуришу моћ, положај и динамику њених односа;
- в) *мрежна структура односа* који одређују квалитет међусобне зависности између унутрашње и спољне политике појединачних јединица унутар тако дефинисаног поретка моћи у свету;
- г) и, у коначном, *резултанта* која се јавља као дефинитиван учинак свих претходно дефинисаних елемената, а који у свом крајњем збиру творе реалност међународних односа.

5. НЕКЕ ДОКТРИНЕ КОЈЕ СУ УТИЦАЛЕ НА КАРАКТЕР МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Пре него ли изложимо неке од **доктрина** које сматрамо значајним за карактер и природу савремених међународних односа, истаћи ћемо често прећуткивану чињеницу да се огромна већина таквих доктрина труде да на специфичан, а често и потпуно ненаучан начин, протумаче међународне односе. Зато је важно на самом почетку напоменути следећу методолошку разлику између *доктрина* и класичних *теорија* са научном претензијом. За разлику од *научних теорија* као систематичних мисаоних целина које у складу са својим основним теоријским постулатима, методологијом и појмовним апаратом дају релативно конзистентно објашњење, класификацију и тумачење међународних односа, **доктрине су више практично-политичка експликација појединих теоријских концепата или пак геополитичких пројеката којима се настоји осмислити, протумачити и оправдати зашто се неки политички циљеви и интереси таргетирају и реализују, а други не.** Оне су нека врста *практичног водича* који донекле објашњава мотиве и понашања одређених актера кроз вођење њихових реалних политика у контексту *мимикријом маскираних токова* међународних, политичких и друштвених односа. Дакле, **доктрине су у најчешћем случају научно-методолошки недовољно утемељена и идеолошка виђења политике или међународних односа, примарно мотивисана што ефикаснијом реализацијом националних интереса земаља из којих долазе њихови творци и аутори.** У многим случајевима, а за разлику од научних теорија, њихови креатори нису јасно маркирани или назначени, због тога што се доктрине најчешће обликују у *затамњеним просторима моћи* као практична политичка експликација конкретних планова експанзије и интервенционизма у међународним односима. Оне, дакле, најчешће настају као плод закулисних игара политичара, неформалних кругова интелектуалаца или геополитичких доктринара блиских владајућим елитама својих земаља или глобалних структура моћи.

5.1. Доктрина о ограниченем суверенитету

Још од успостављања Вестфалског мира 1648. године постојао је међународни поредак који је у великој мери поштовао гаранцију суверенитета, особито по величини малим и средњим државама, јер се суверенитет великих држава ретко када доводио у питање, чак и када су своје конфликте решавале војном силом. Дакле, све до краја Другог светског рата и формирања великих војно-политичких блокова гаранција суверености била је у значајној мери поштована и могла се мењати само договором великих сила на међународним конгресима. Формирањем војних пактова и идеолошких блокова, прво НАТО пакта (1949), а онда и Варшавског уговора (1955), ствари су се из основа промениле. Гаранција суверености више није поштована јер су државе чланице нових блокова биле дужне да примарно исказују своју лојалност центрима војно-политичке моћи у њима, дакле, Вашингтону, ако је НАТО у питању, или Москви, ако је у питању био Варшавски пакт.

Шездесетих година двадесетог века настале су у окриљу ових савеза *доктрине* које су на доктринарном и практично-политичком плану имале задатак да оправдају аберације и одступања када је у питању поштовање суверености њихових чланица или суверенитет држава уопште. Пошто су наводно уживале заштиту, помоћ и подршку блокова којима су припадале, а особито њиховим главним центрима моћи и управљања, државе чланице биле су дужне да се одрекну дела своје суверености у њихову корист и повинују се строгим налозима и диктату. Тако су настале политичке доктрине о *ограниченој суверености*, којима се правдало „право интервенције” у земљама чланицама савеза, а мало касније и свим другим државама.

а) *Доктрина о условном суверенитету* совјетског идеолога *Ковалова* настала је у склопу Варшавског пакта, а многи је препознају и као *Брежњевљевоу доктрину* јер је у његово време највише примењивана. Из савремене историје познате су војне интервенције СССР-а у Мађарској, Пољској и Чехословачкој, а касније и у Авганистану (који није био члан Варшавског савеза), којима је совјетски хегемонизам промовисан као ексклузивно право да се бране вредности социјализма и заједничке одбране, а што је било

угрожено од стране и сувише реформаторских и ревизионистичких режима у њима.

б) *Доктрина о ограниченом суверенитету Сиделмана*, или, како је неки препознају, Монроова доктрина, практикована у другом војно-политичком табору – НАТО пакту. И она инсистира на праву атлантског хегемона да интервенише у случају процене да је неопходно заштитити власти интересе, али не само унутар постојећег блока војно-политичких организованих држава, него било где у свету где се процени да је то неопходно. Ова доктрина нарочито постаје актуелна од када се почетком деведесетих година двадесетог века конституисао монополарни поредак моћи и када су САД постале једина суперсила у свету. Њоме ће бити правдане многе војне интервенције широм света, а ради веће уверљивости биће допуњена *доктрином о одметничким државама*, према којој је у оквиру међународне заједнице, наводно, дозвољена употреба сваке силе, укључујући и бруталну војну одмазду.

Озбиљна претња суверености националних држава данас долази и од тзв. недржавног сектора: транснационалног капитала, међувладиних организација, глобалистичких НВО, сајбер активиста, терориста и сл. Сви они заједно у тескобним временима глобализације као главну мету оспоравања суверености таргетирали су *националну државу* и озбиљно раде на демонтажи њених безбедносних капацитета. „Претња опстанку одређеног система или друштва држава може да дође и од универзалних међународних организација и других транснационалних субјеката светског система: у сваком случају, на удару је прво водећа улога суверене и независне националне државе.” (Д. Симић, 2009: 118)

5.2. Доктрина домина или „трулих јабука”

Доктрина домина се узима као назив за прагматичку политику Вашингтона која је креирана након Другог светског рата, као последица јасног планирања и потребе остварења новог светског поретка, уређеног по мерилима и интересима САД као водеће војне и политичке силе атлантистичког Запада. Као један од њених главних креатора сматра се *Хенри Кисинџер* (који ће је потпуно уобличити и

спроводити у дело), сива еминенција америчке спољне политике и у једном периоду вршилац најзначајнијих државних послова. Кодирана кроз назив *Велика област*, ова доктрина је била намењена потчињавању остатка света интересима америчких компанија и њеним империјалним потребама.

Нека у каснијем временском периоду објављена документа америчког *Стејт Департмента*, као што је, на пример, *Меморандум Савета државне безбедности* из априла 1950. године, јасно сведоче о плановима и средствима намењеним њеном остварењу. Две године раније први иницијатор ове доктрине био је *Џорџ Кенан*, шеф стратешког тима САД. У његовом извештају наводе се и следеће чињенице: „Ми имамо око 50% светског богатства, а само 6,3% становништва... Наш највећи задатак у наредном периоду је ... да задржимо ову несразмерну позицију... Требало би престати расправљати о нејасним и нестварним циљевима, попут људских права, побољшања животног стандарда и демократизације. Ускоро ћемо морати наступити са позиције силе.” „У истом тону Кенан 1950. на сасланку са америчким амбасадорима у Латинској Америци казује да они морају бити против 'опасног празноверја' о томе да се власт неке државе Латинске Америке *стара за благостање свог народа*, што амерички стратежи називају комунизмом. Кенан каже да су жртве овог празноверја непријатељи САД и препоручује одговарајућа средства против њих.”³⁰ Противници ове америчке доктрине нису били само национални политичари појединих земаља Латинске Америке, већ и високи клер Римокатоличке цркве, неки бискупи, на пример, који су кроз тзв. *теологију ослобођења* истицали значај социјалне идеје и потребе изласка из понижавајућег сиромаштва већинског живља јужноамеричког континента.³¹ Неки од њих брутално су ликвидирани у атентатима јер су били заразан пример потлаченим класама и потенцијални извор бунта који би могао да нашкоди интересима америчког бизниса.

Врло брзо ова ће се доктрина проширити изван континенталног обухвата Средње и Јужне Америке и постати

³⁰ Види у: М. Стојановић (1997) *Савремени геополитички модели и теорије*, у „Србија правна држава“, књига 21, Правни факултет, Београд стр. 186.

³¹ Види у: Л. Сеа (2017) *Откриће и идентитет Латинске Америке*. ИЕС, Београд, стр. 159.

идеја водила свеукупне америчке спољне политике. Њена основна намера садржана је у потреби да свргава са власти народне режиме који су *објавили рат сиромаштву* у својим земљама, залагали се за ограничење рада америчких компанија, национализацију и сличним мерама које су могле озбиљно да им наштете. Управо да не би послужили као опасан преседан другима и остварили *ефекат домина* у којима се, ако једна држава постане слободна и социјално јасно профилисана може послужити као пример другим државама, ствар лако може отети контроли америчких узурпатора.

Због тога су прибегавали коришћењу бруталних средстава у њиховом искорењивању: *намештање избора, атентати, масовне ликвидације, рушење влада, војне интервенције* и сл. Примера има доста из тог времена: Гватемала, Бразил, Чиле, Никарагва, Панама, Индонезија, Кореја, Вијетнам, Лаос, Ирак и др. Ова *доктрина домина* кодирана је још и кроз метафору „*трулих јабука*”, где Дин Еченсон „сликовито” упозорава „да једна трула јабука може да поквари целу кацу.”³² Америка обесправљеном свету цинично поручује кроз ову доктрину: „неразвијене земље морају да науче да не дижу главу. Светски полицајац ће их неуморно гонити ако почине тај тешки злочин... Постало је неопходно да се призна оно што је одувек било истина: *да је наш главни непријатељ неразвијени свет који је опасан зато што се отима контроли*”.³³ А Хенри Кисинџер на истом фону, али у нешто скривитијој формулацији, понавља да не може да прихвати мишљење „да је Сједињеним Државама забрањено да делују у сивом подручју између дипломатије и војне интервенције.”

5.3. Доктрина стожерних или пивот држава

Доктрину *стожерних или пивот држава* неки западни аутори сматрају доследним наставком доктрине „*трулих јабука*”, али сада смештеном у нови геополитички контекст. САД су у лику креатора своје спољне политике врло брзо постале свесне чињенице да, упркос свеукупној привредној моћи, војној сили (преко петсто војних база и цен-

³² Исто, стр. 187.

³³ Исто, стр. 187.

тара широм света), војним пактовима (НАТО, САЕТО, ЦЕНТО, АНЗУС), глобалној медијској мрежи, значајним међувладиним организацијама које контролишу, особито економско-финансијског карактера (Светска банка, ММФ, Светска трговинска организација) и др., неће бити у стању да то ефикасно чине на глобалном плану. Због тога су се одлучили да у појединим регионима света успоставе тзв. *стожерне или пивот државе*, које ће то чинити за њихов рачун. „Америка ће штедети своју енергију и ресурсе прихватањем дискриминативније политике према земљама у развоју, концентрацијом пажње на кључне пивот државе уместо на цели свет, како се досад чинило.” Најгорљивији заступници ове доктрине били су амерички професори са универзитета у Јејлу – Чејс, Хил и Кенеди, који су је промовисали у свом раду под називом *Стожерне државе и стратегија САД*. Иако спорадично примењивана још од краја Другог светског рата, потреба за њеном реализацијом расте након дисолуције СССР-а. Америка је у новим околностима морала врло брзо да изгради доктрину која ће јој помоћи у остваривању потпуне доминације, а са што мањим утрошком властитих финансија, логистичких ресурса и војне силе.

Пивот државе пажљиво су биране, јер су својим потенцијалима, а нарочито након озбиљних улагања од стране атлантистичког ментора, врло брзо постајале регионални фактор задужен за остваривање хегемоније на додељеном им подручју – региону. Овде је реч, по Џозефу Нају, о некој врсти *транзиције моћи* са велике државе на државу регионалног типа која ће подизањем својих капацитета тврде, меке и паметне моћи бити у стању да одигра додељену јој улогу пивот државе.

Критеријуми за избор стожерне државе су посебна прича. Врло рационално, Американци су бирали оне земље које ће након извесних улагања постати значајан фактор у реализовању њихових интереса. Први и често најважнији критеријум за избор био је *демографски потенцијал* будуће пивот земље. Разумљиво, јер ће управо она поднети највећи терет евентуалних ратних сукоба у додељеном јој региону штитећи националне интересе свога ментора. А терете бројних жртава може да поднесе само демографски потентна земља. Други важан критеријум избора је *географска локација*, односно значајан геополитички положај

у региону. Опет логичан и прагматичан став, јер ће добар геополитички положај, а особито централна позиција у неком региону омогућити пивот држави лакше контролисање осталих земаља означених као потенцијални противници. Тек на трећем месту, као критеријум, долази *економски потенцијал* земље. Ово је важно и са аспекта великог тржишта стожерне државе која може да апсорбује значајну количину производа и услуга као продуката америчке привреде. Тек на самом крају узимала се у обзир и величина земље у територијалном смислу, као пожељан али не и обавезан услов. Све остало, укључујући и *војну силу*, амерички господари подићи ће у пивот држави релативно брзо: образовни систем и науку, укупну инфраструктуру, привреду и технологију, а нарочито војску и њене потенцијале.

„Према ауторима, за сада, следеће државе се могу сматрати стожерним у описаном значењу: Мексико и Бразил у Латинској Америци, Алжир, Египат и Јужна Африка у Африци, Турска на Блиском истоку, Индија, Пакистан и Индонезија на југу Азије.”. „Они не спомињу, али је већ више деценија свету очевидно, да су Израел, а делом и Саудијска Арабија, постале пивот државе за регион Блиског истока, који је од виталне важности за интересе Америке и Запада у том делу света, а Хрватска пивот држава за балкански простор, чија геополитичка трусност омогућује Америци да се још дубље и трајније укорени у Европи.”³⁴

У литератури о међународним односима можемо пронаћи сличан појам – *савремени субимперијализам* – који у многоме подсећа на појам стожерних или пивот држава. Реч је, наиме, о државама које имају или теже да постану *регионалне силе*. Њихов однос тесно је везан са суперсилом или великом силом и управо из тог односа гради се статус и позиција доминантног регионалног фактора који за рачун великог ментора у конкретном региону одговорности гради и заснива своју моћ. „Савремени субимеријализам се више тиче стратешког повезивања великих сила и регионалних сила (или суперсиле и регионалне силе), при чему у тако дефинисаном билатералном оквиру велика сила помаже мање моћном актеру да оствари регионалну хегемонију, док регионална сила помаже моћнијем партнеру да

³⁴ Исто, стр. 193.

остварује своје циљеве у међународној политици.” (Д. Пророковић, 442) А као типичан пример наведеног односа симбиозе у светској политици наводи се сарадња САД и Саудијске Арабије након Другог светског рата, којој су САД омогућиле да се од сиромашне и заостале земље након неколико деценија, захваљујући пре свега нафтним аранжманима, подигне у респектабилног регионалног актера задуженог пре свега за Блиски исток и арапски свет.

Наведеном списку пивот држава могли бисмо још додали Јапан и Јужну Кореју на Далеком истоку Азије, те Пољску у зони прибалтика, Румунију на ободу Црноморског базена и др. Одавно је пак за интересе САД познат значај СР Немачке на простору Средње Европе, а од важних регионалних организација свакако Европска унија, која је од свог оснивања представљала колосални геополитички пројекат Вашингтона, како у примарној потреби да буде главни одбрамбени бедем према Руској Федерацији тако и као финансијски потентно тржиште за америчке производе и услуге.

5.4. Доктрина о одметничким државама

За творца ове доктрине најчешће се узима амерички политички филозоф *Дон Ролс*, који је у духу идеалистичког либерализма, а наводно због опште човечанске потребе за изградњом мира и стабилног моралног поретка у међународним односима (морално прихватљивог светског друштва), предлагао формирање извесног *Закона народа* који би се примењивао на друштва либерално-демократских нација, односно на „друштва пристојних народа”. Ван овако дефинисаног либерално-демократског круга привилегованих држава нашли би се сви остали народи са својим „одметничким државама”. „Изван царства ових добро уређених народа, каже Ролс, налазе се одметничке државе које одбијају да се прилагоде *Законау народа*.” (Н. Чомски, 2010: 48) Дакле, реч је о доктринарном конструкту проишлом из кухиње западних либералних идеалиста, а насталом примарно из потребе оправдања све агресивније политике САД, која дефинише свет тзв. цивилизованих и демократских држава. И свих других који, по њима, заправо то нису јер *одбијају да се повинују вредносном коду*

(читај интересима) атлантистичке цивилизације и њеном хегемону.

Да би нам ова доктринарна конструкција постала јаснија, подсетимо се следећег става Ноама Чомског, који каже: „У овом часу највећа хегемонистичка светска сила доделила је себи право да почиње ратове по својој вољи, под доктрином 'прелиминарне одбране', без означених међа. Међународно право и споразуми, правила светског поретка чврсто се намећу другима уз много праведничког позирања, али се одбацују као неважећа за Сједињене Државе – дуга пракса, уздигнута до нових врхунаца помоћу администрација Регана и Буша Млађег.” (Н. Чомски: 7) Ми бисмо и без дубинског промишљања таквих ствари означену праксу назвали *политиком двоструких стандарда* и, наравно, погрешили, јер колико год да нам се чини да је она практикована у савременим међународним односима, а нарочито малигно последњих неколико деценија, реч је, по Чомском, о *политици једноструког стандарда*. Такво понашање у међународним односима, по њему, адекватније је назвати *једним, чистим и непогрешивим стандардом* „који је Адам Смит назвао **'подлом максимом господара човечанства ... нама све, а осталим људима ништа'**.” (исто, 9)

Споља ничим контролисана моћ САД-а наметала је другим земљама формализована правила у виду норми међународног права и институционалног система који је требало да га подржава. Инсистирање на његовом поштовању за друге државе ишло је до трагичних примера војне одмазде уколико би се нека земља одлучила да их прекрши. Поштовање норми међународног права била је нека врста обавезујућег понашања за субјекте у међународној заједници. За све осим империје и њених савезника. Двојица америчких међународних правника Ли Кејси и Дејвид Ривкин, који су службовали у Министарству правде администрације Роналда Регана, недвосмислено су позивала своју администрацију да норми међународног права тумачи у складу са својим потребама и интересима. Они тврде да „свака држава има право да тумачи (међународно право) за себе – то је суштина суверенитета и самоуправе. Фраза 'свака држава' односи се, наравно, на САД и њихове послушнике, ако се Вашингтон одлучи да пренесе право и на њих.” (исто, 53)

Доктрина о тзв. одметничким државама настала је, дакле, као потреба америчког хегемона да оправда своје понашање у међународној заједници када је без пристанка других држава наметала политику једног стандарда за себе, а сви који би се томе супротставили били би проглашени нецивилизованим народима, а њихове земље као одметничке. Према њима су се у таквим околностима могле примењивати и најбруталнија средства економских санкција и војне одмазде. У склопу новоустановљених међународних правила посебно су се, по мишљењу *Гари Симпсона*, истицала тзв. два режима: „Први је *кривичноправни режим*, који државама прописује кривичну одговорност за тешке повреде међународног права, ...док други режим контроле јесте *режим демократске владавине*. Он се примењује на недемократске, нелибералне или нецивилизоване државе и прети им прогонством из унутрашњег језгра међународног друштва.” (Г. Симпсон, 2006: 299)

Тако су многе државе које су се активно супротстављале таквим режимима биле проглашаване одметничким. Њихови грађани бивали су изложени злостављању и изнуривани економским санкцијама, те бесомучном медијском сатанизовању, а саме државе нападане великом војном силом. *Дисиметрија моћи* која је тада била на страни хегемона само му је давала још више подстрека у напору да „примерно” казни те „нецивилизоване одметнике”, те да на тај начин успостави правила одмазде у међународним односима према непослушницима, дајући бруталан пример другим државама како ће проћи уколико не буду поштовале донесена „правила”.³⁵ „Измишљен је превентивни рат, који је проглашен прихватљивим средством самоодбране. То јест, потпуно је дозвољено напасти и убијати грађане других држава, иако оне нису нападе и убијале људе у нашој држави, под изговором да изгледа желе да то ураде (...) Убиство... од страшне крајње мере, све више постаје прва реакција моћника.”³⁶

И наша земља је, нажалост, током деведесетих година двадесетог века неколико пута дошла под удар *геополитике деструкције* и таквог режима понашања, те доживела трагичну судбину невиних жртве, док је српски народ пре-

³⁵ Види у књизи: Љ. Деспотовић (2015) *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 63.

³⁶ Н. Д. Волш (2016) *Шта је рекао Бог*, Лео комерц, Београд, 71.

живео невиђену голготу јер је пркосно био на бранику одбране националне слободе и државних интереса.

5.5. Бушова доктрина „новог интервенционизма”

Доктрина тзв. *новог интервенционизма* настала је као плод големе ароганције атлантистичког хегемона на врхунцу његове моћи, када је *urbi et orbi* саопштила сопствену накану да оствари *планетарну доминацију*. А у склопу ње и наводном праву да *унилатерално* и без сагласности Савета безбедности ОУН-а, али и сопствених савезника, војно интервенише (читај: изврши оружану агресију) на сваку земљу коју по свом нахођењу означи као потенцијалну мету. У првом кораку САД таргетирану *државу-жртву* сатанизују путем глобалних медија које контролишу³⁷, затим изложе свирепим економско-финасијским санкцијама, а потом и бруталној војној агресији, све цинично правдајући потребом „хуманитарне интервенције” и заштите наводно угрожених људских права у њој.

У том контексту, а након протека две деценије од војне кампање НАТО пакта на нашу земљу (саркастично кодирани као „милосрдни анђео”), потпуно је јасно да је злочиначка и нецивилизована агресија била примарно мотивисана постизањем политичких циљева. Прво је осмишљена тзв. *Хагелова доктрина* из марта 1999. године, а потом усвојена у Сенату САД, којом се легализује употреба оружане силе у свргавању страних влада. А потом је врло брзо демонстрирана на примеру рушења „диктатора” Слободана Милошевића, **као доказ максиме да су законите само оне власти које служе америчким империјалним интересима** и згртању профита незаситих финансијско-привредних елита атлантиста. Дакле, Хагелова доктрина је скројена „за оне који сматрају да је одређена владавина законита само под условом да служи америчком државном интересу...” (Е. Живен, 2019: 39)

Значајно је истаћи да је агресија на нашу земљу вођена превасходно због потребе кажњавања једног непокорног народа, али и са идејом да се на делу проигра *доктрина новог интервенционизма*, чија ће каснија „легализација”

³⁷ Види у књизи: Љ. Деспотовић, З. Јевтовић (2019) *Геополитика медија*, Култура полиса и Каирос, Сремски Карловци, стр. 233.

бити објављена у форми тзв. *Бушове доктрине* (усвојена 10. октобра 2002. године у америчком Сенату), у којој се истиче америчко право да без сагласности Савета безбедности ОУН-а или чак и својих савезника, потпуно *унилатерално* а тобож превентивно, интервенише било где у свету где се процени да су наводно угрожени њихови национални интереси.³⁸

Све горе наведено служило је као доктринарни параван за хегемонистичку политику и агресивно наметање властитих интереса, те кажњавању нација и држава које се томе успротиве, а Срби су се јасно супротставили покушајима насилног отимања КиМ као легитимног дела своје државне територије. Реч је, дакле, о својеврсној *геополитици деструкције* као доминантном обележју такве врсте геополитичког понашања у међународним односима.³⁹ Размере малигности такве доктрине можемо препознати и у *максими злочин у рату – геноцид у миру*, која је сурово примењивана и над нама. Њена практична експликација на терену јасно се читава и из става, тј. изјаве главнокомандујућег ваздушних снага које су вршиле агресију над нашом земљом, генерала Мајкла Шорта, када је поручио: „**Не може се добити рат ако не уништимо могућност нормалног живота за већину становништва. Морамо им одузети воду, струју, храну, па чак и здрав ваздух.**” *Злоћудна контаминација простора* која је почињена над нашом земљом равна је **истинском геноциду** за који вероватно нико неће одговарати, ако узмемо у обзир земаљску правду и судове. По сведочењу озбиљних научника из света, од којих неки припадају и западним научним круговима, НАТО пакт је од Косова и Метохије направио нову Хирошиму. А последице свеопште *контаминације*, особито радијације, неће бити отклоњене чак ни за четири и по милијарди година.

Бушова доктрина је доживела оштре нападе чак и код куће, дакле у самом САД-у. Реакције су уследиле након агресивне ратне кампање извршене на Ирак, чији је главни

³⁸ Види у: С. Стојановић, (2006) *Агресија НАТО на Југославију и „нови светски поредак”*, у „Агресија НАТО на Југославију, седам година после”, уредио С. Стојановић, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2006. стр. 30.

³⁹ Види у књизи: Љ. Деспотовић (2015) *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 63.

циљ поред рушења режима Садама Хусеина било и овладавање сировинским ресурсима те земље, од којих је нафта била на првом месту. „Не изненађује да је Бушова политика према Ираку одмах наишла на жестоку критику како у земљи тако и у иностранству, чак и од чланова његове владе и политичке странке, јер би превентивни напад без претходне агресивне провокације представљао кршење установљених норми међународног права које забрањују унапред смишљени напад да би се спречила очекивана акција.” (Ч. Кегли; Ј. Виткоф, 2006: 128)

5.6. Конспирологија и криптополитика – доктрине о тзв. теоријама завере

Противуречни дискурси о тзв. теоријама завере преплавили су комплетну медијску и академску сферу у последњих неколико деценија, како код нас тако и у свету. „Теорија завере” као тема намерно се пласира у јавности са циљем бруталне дискриминације свакога ко би покушао да на иоле аргументован начин проговори о феноменологији и суштини завереништва. У таквим „теоријама” било је свега осим сериозне теорије која би имала релевантне научне претензије. Стога су се у јавности промовисали сваковрсни дилетанти, позери и брбљивци који с времена на време трабуњају о „теорији завере” правећи озбиљну штету свакој смисленој дискусији о њој. Дакле, обиљем несувислих и неутемељених расправа у јавном дискурсу, нарочито оном који се одвијао у систему глобално контролисаних медија, готово све расправе о завери ситуиране су у пејоративни контекст „теорија завере”. Наравно, тај посрпдни приступ нарочито брижљиво био је „негован” у нашем пословично епигонском дискурсу, чак и оном који је наводно требало да има академски карактер. Ретки су примери да је у сталоженој и аргументованој расправи било могуће разложно проговорити и расправљати о завери. Тако је на готово апсурдан начин постигнуто да је управо *јавност* постала најподесније скровиште за праксу завере и заверенике. У шуми је обичном човеку било тешко разазнати дрво које је само њима било важно.

Сложен, вишезначан и сериозан дискурс о завери претпоставља мултидисциплинаран ангажман и знања из

више области научног, историјског, политичког и обавештајног контекста. Тај широки распон истраживања морао би да се креће „од филозофије историје до криминологије, од војних наука и вештина до историје шпијунаже, од пропаганде и тајне дипломатије до социјалне и личне психологије, од историје цркве до теорије мултинационалне економије, од историје тајних друштава и редова до издаваштва, од езотеријских доктрина до кривичног права, од политичке географије до катастрофологије, од политике и политичких наука до археологије и палеолингвистике, од књижевности и дворских повести до херојске историје и теорија елита (или теорија маса), од историје идеологија и покрета до теологије и метафизике...”⁴⁰ И, коначно, код нас у академским круговима недовољно познате дисциплине под називом *дегенерологија*.⁴¹

Разлози за такво поступање оспораватеља *конспиролошког приступа* у политикологији су сваком разборитом и независном интелектуалцу прилично јасни. Поменутиим методама медијске харанге неопходно је загушити било какву рационалну и аргументовану расправу о *истинској пракси завере* која се, као непосредна политичка делатност, практикује одвајкада. И сама методологија дифамације сериозних конспиролога је позната. Озбиљне истраживаче ове појаве потребно је ућуткати као обичне псеудонаучнике и опскурне ликове који говоре о нечему што иначе није постојало у свету политике током историје. О томе колега Милош Кнежевић каже: „Прононсирани 'теоретичар завере' унапред сноси ризик да буде схваћен као шарлатан и митоманијак или мистификатор и параноик. Одатле 'теорија завере' као 'некоректна' и 'шкодљива' кованица садржи, дакле, један емотивно померени, упадљиво пренадражени поливалентни потенцијал (де)легитимисања различитих појава у свету политике“ (М. Кнежевић, 2013: 52)

И Александар Дугин, познати руски геополитичар, у књизи *Конспирологија* истиче слично својство расправа о теорији завере, јасно мармирајући у јавности њихово понекад готово карикатурално обележје. „Аргумент који најчешће наводе противници 'конспиролошког' приступа историји састоји се у указивању на гротескност лаичке

⁴⁰ Б. Матић (1994) *Све сфере завере*, СКЗ, Београд, стр. 8.

⁴¹ Шире види у књизи: Г. Климов (2014) *Протоколи црвених мудраца*, Вест-Ист, Београд

'конспирологије', чије су максиме заиста сликовито неодрживе и понекад апсурдне." (А. Дугин, 2001: 5) Творци наводно критичког приступа конспирологији намерно чине логичку грешку *pars pro toto* када део оваквих одиста опскурних 'конспиролога' узимају као целину, јер им одговара да комплетну *конспирологију* као дисциплину учине бесмисленом, неприхватљивом и беспредметном.

И све се то и данас практикује упркос чињеници да се у многим озбиљним државама и образовним системима о *завери* воде сериозна истраживања и одржавају едукативни курсеви на највишим нивоима академског образовања. „На низу угледних светских универзитета 'наука о заверама' изучава се и предаје као легитимна научна (под)дисциплина, под именима *конспирологија*, *тајна историја*, *криптополитика*... Професори са тих катедри чести су гостујући предавачи у бољим полицијско-обавештајним академијама, елитним школама за дипломате, институтима за политичке студије..."⁴²

Погледајмо зато на кратко шта нам о заверама говори сам језик. На латинском *conspirare* – конспирација у буквалном преводу значи „сложно дувати” у нешто, а у суштинском „заједнички делати”. На француском реч *complot* подразумева тајни споразум или тајно повезивање. На енглеском *conspire* значи сложено радити на остваривању истог циља. На немачком *verschwörung* такође подразумева тајно повезивање са неким или против некога. А на нашем српском језику реч *завера* означава ковање тајних планова и акција у циљу реализације тајних интереса оних који заверу организују.

5.6.1. Политика као примарни контекст завере

Колега Милош Кнежевић крајње прецизно констатује да је *политика прва стварност завере*, ситуирајући је у њен базични праксеолошки контекст. Још су неки антички мислиоци, попут Платона и Аристотела, увидели и јасно маркирали ово *арканско својство политике*, а на то нас је често подсећао и академик Љубомир Тадић пишући своје знаменито дело *Наука о политици*. Иако би по дефиницији требала бити *јавна делатност у служби грађана*, политика у себи у великом броју случајева скрива тзв. тамне кори-

⁴² Исто. стр. 9.

доре моћи, како с правом истиче колега Миша Ђурковић. Нажалост, у пракси управо ови затамњени простори политичког деловања су једно од њених главних обележја. Самом бићу политике својствено је да у знатној мери прикрива процесе и процедуре у којима се доносе кључне одлуке важне за поштовање јавног интереса грађана, особито оних који те интересе заобилазе у широком луку. Баш због тога се у сваком демократски уређеном друштву, као један од основних принципа усмерен према *сфери концентрисане политичке моћи* и институцијама политичког и правног поретка, формулише у виду императивног захтева за што већом *транспарентности* њиховог рада. Потреба једног дела носилаца власти да скривају властите мотиве и интересе који нису у складу са уставом и законима, те прокламованим и загарантованим јавним интересом грађана, очигледна је и овде је није потребно посебно доказивати. Исто важи и за *недржавне ванинституционалне носиоце моћи* који преко политичких елита, као својих институционалних трансмисија, контролисано раде на спровођењу *себичних интереса*. Јасно, јер су ти интереси у великом броју случајева у супротности са демократским поретком власти и интересима грађана. Они су се увек до сада тицали процеса злоупотребе моћи у свим аспектима њеног ресурсног појављивања.⁴³ Зато што се *моћ, по правилу*, осваја начинима који нису легални и легитимни, те као такви морају остати у затамњеној сфери јавности која не сме да сазна када и како је она стечена. Уосталом, зар *системска корупција* није један од најважнијих метода којим се управља светом? А систем који корумпира не трпи одбијање корупције. Напротив, она је један од базичних услова да се на власт дође, али, што је још важније, да се на њој и остане. У свету сурових интереса све има своју цену. И што су ти интереси већи и важнији, скупља је цена њиховог достизања, односно реализације. Ко није научио ову важну егзистенцијалну лекцију, не би требало да се бави високом политиком.

Наш угледни политиколог Драган Симеуновић разложно истиче важну чињеницу о повезаности *политике и завереничке праксе*. Логично, јер је управо политика глав-

⁴³ Види књигу В. Павловића (2012) *Политичка моћ*, Завод за уџбенике, Београд

ни контекст њеног деловања. „Завера је, наравно, у неким својим формама и димензијама нераскидиво повезана са политиком... Ако би се процентуално гледало, политика је пре свега тајна, а не јавна делатност. Пажљивијем погледу не може промаћи да преко 80 одсто активности у политици нису јавне; другим речима казано, оне су тајне.”⁴⁴ Таквој оцени се придружује и наш познати политиколог религије Мирољуб Јевтић када констатује да „негирати постојање завере у политици, то значи бити апсолутно глув, слеп или луд. Или, можда, одговарајуће хонорисан за „радне задатке негирања”. Јер, сматра Јевтић, свака државна политика доказано почива на заверама. „Методологија и средства тог рада, природа функционисања, а најчешће и циљеви, имају у себи уграђене завереничке елементе, заверу *par excellence*.”⁴⁵

Један од основних мотива за бављење политиком од памтивека јесте да се помоћу институционалне моћи, која се зове *власт*, „завуку руке” дубоко у јавно добро грађана (најчешће буџетска средства) и из њега *по могућству неопажено и некажњено пребаце ресурси* (финансије, некретнине, државна својина) у властите „цепове” или цепове оних структура које су их довеле на власт. Ово је разумљиво са овакве тачке гледишта, јер је тегабан и поштен рад исувише спор процес да би се стигло до **богатства, личног благостања и статусне моћи**, чему су увек тежили појединци и групе удружене у злокобној намери да присвоје оно што није њихово. Ово је особито тешко у друштвима у којима су канали вертикалне промоције потпуно загушени, а времена за чекање нема за неке групе патолошки амбициозних или материјално незаситих људи.

Историја нас је до сада више пута добро подучила да је завера било и да ће их бити у свим типовима друштава. Зато што су *неутажива људска похлепа и жеђ за стицањем моћи* један од главних мотива за деловање у друштву и активационих покретача у политици. Такав готово личан приступ политици, по нашем мишљењу, често је био доктринарно оправдаван, особито благонаклоно у *либералној политичкој парадигми*. Она се доктринарно поносила сво-

⁴⁴ Д. Симеуновић, *Прилог одређењу научног појма завере*, (1994) „Све сфере завере“, СКЦ, Београд, стр. 26.

⁴⁵ М. Јевтић, *Историју покрећу интереси, завера је један од метода остваривања*, (1994) „Све сфере завере“, СКЦ, Београд, стр. 73.

јим слободарством, неговала је истовремено бруталну праксу згртања туђег, које се само још у делу економске литературе назива експлоатацијом. Такви системски чиновници „пљачке” добијали су у контексту либерализма идеолошко оправдање и легалитет (нпр. кроз концепт поседничког индивидуализма) као цивилизацијска пракса западног капитализма.

У покушају „теоријског обрачуна” са истраживачима завере, а вођен апологетском потребом да све присталице конспирологије као дисциплине једним потезом дисквалификује, колега Јован Бајфорд нуди нешто што само на први поглед личи на коректну аргументацију. Наиме, он политику не посматра из угла својствене јој димензије тајности, већ је због лакшег обрачуна са „теоретичарима завере” (особито онима са српским националним предзнаком) једнострано и једноставно редукује на њену не тако ретку манихејску карактеристику. Политика се у контексту његове интерпретације о завереништву види скоро искључиво као вечни сукоб добра и зла, приписујући јој не тако занемариву религијско-моралну конотацију. Притом циљано не прави суштинску разлику између озбиљних истраживача феноменологије завере и стварних лакрдијаша који то углавном раде полупрофесионално, по медијима наносећи огромну штету озбиљним и ризичним истраживачким напорима. „У завереничкој манихејској подели, политичка активност се своди на одсудну борбу између две морално супротстављене стране. Ток историје поима се као „безмало искључиво ствар добре и зле воље” не остављајући простора за случајност и грешку. Слично, политика се своди на борбу између добрих и лоших намера, која искључује преговоре и компромисе.” (Ј. Бајфорд, 2006: 34) И Бајфорду је не случајно блиска аргументација која политичко-историјске догађаје посматра из угла случајности, грешака и ненамерних поступака. Мало касније у тексту објаснићемо и овакву помало „наивну” перцепцију историје и политике.

У покушају коректне критике Бајфордових ставова не тврдимо да поједини аспекти политике немају и ово псеудорелигијско утемељење, особито оно које се у својој практичкој и манипулативној димензији ослања на тврдо језгро фундаментализма. Напротив, редукујући политику само на својство фаталистичког карактера, колега Бајфорд

заборавља да тиме нисмо исцрпили њене друге значајне димензије. *Зато што је пракса завере крајње рационална и најчешће се одвија у затамњеном простору политике, а не у митолошким представама сукоба добра и зла*, како нам он сугерише. Управо тај аркански контекст политике заверу суштински одваја од обичног криминалног чина кажњивог сваким иоле коректно конципираним кривичним закоником.

5.6.2. Покушаји дефинисања (одређења) завере

У озбиљној научној литератури веома су оскудни покушаји дефинисања феноменологије, односно суштине завере и завереништва као таквог. На том склиском терену мало ко се усуђивао да појмовно објективнише и теоријски дефинише овај по много чему „опскурни” политички феномен и праксу. Један од успешнијих теоријских покушаја остварио је колега Д. Симеуновић. У настојању да заверу дефинише као научни појам, Симеуновић предлаже следеће одређење: „Завера је организована конспиративна акција коју, са циљем остварења тајно договореног и брижљивог припремљеног плана, тајно или јавно изводе одабрани и у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере. Циљ је завере, према распрострањеном уверењу, да се некоме науди, али је такође циљ завере да се себи или некоме своме помогне; ...Завера је, дакле, начин (и то превасходно начин) планирања и деловања, односно поступања, са циљем остварења завереничких планова. Тајност је при том неизоставни елемент.”⁴⁶

Након краћег политиколошког увода време је да коначно предложимо и властито одређење *праксе завере* како бисмо касније лакше могли да пратимо ток аргументације која следи. **Свака скривено организована политичка акција (група или појединаца) усмерена против јавног интереса и добра грађана, загарантованих уставом и законима једне државе или општеприхваћеног међународног институционалног и правног поретка, може се окарактерисати и третирати као завереничка. Особито зато што се она врши тајно, далеко од очију јавности и у сврху стицања противправне користи или незаконите добити, било да су таква корист или добит материјалне**

⁴⁶ Д. Симеуновић. исто. стр. 23.

или нематеријалне природе. Такође, поменута делатност се мора третирати као завереничка јер се по правилу спроводи кроз институционални оквир правног и политичког система државе, чак и онда када се целокупна активност планирања и доношења одлука одвија изван или мимо њега.

Зато је у праву колега Милош Кнежевић када констатује да су баш *политичке завере* најизразитији видови феноменологије завера уопште. Разумљиво, јер је количина незаконитог захватања кроз политичке облике поткрадања *јавног добра грађана*⁴⁷, државног и друштвеног богатства, управо сразмерна моћи одређених група или појединаца, њиховој укупној друштвеној снази, положају и месту у политичком систему или могућности да се на њега утиче у циљу постизања завереничких циљева. Наравно, све у намери остварења финансијских, политичких, привредних, медијских и других интереса, као и постизања што већег капацитета друштвене моћи и утицаја. За разлику од обичног криминала, где је пљачкашка пракса окренута према самом грађанину и његовој *личној својини*, завереничке акције углавном циљају на *опште добро заједнице или један њен део*.

Не тако ретка у историји била је присутна пракса планирања, организовања и извршења политичког преврата (државног удара или пуча) ради запоседања и контроле полуга власти у држави, опет ради незаконитог згртања добара и стицања друштвене моћи која уз то иде. Колега Александар Дугин, поред најчешћих политичких облика завера које се одвијају у контексту дневне политике, помиње још и неке друге типове завера које су се дешавале током историје називајући их *конспиролошким варијацијама*, као што су: „масонска завера, јеврејска завера, завера банкара, завера сиромашних, мондијалистичка завера и завера секти.” (А. Дугин, 2001: 14)

Многи су кривични законици диљем земаљског шара препознали кривично дело које најчешће конотирају као *завереничко удруживање* против интереса грађана или политичког и правног поретка једне земље. Оно је у највећем

⁴⁷ Дозеф Нај јавно добро грађана дефинише као добро „од којег сви морају имати користи и нико не може бити искључен.” *Будућност моћи* (2012) Архипелад, Београд, стр. 175.

броју случајева третирано као тешко кривично дело за које је предвиђена дугогодишња казна затвора, а можда и смртна казна у земљама у којима још није укинута као облик кривичне санкције. Дакле, правни системи највећег броја земаља препознају неке од облика или аспеката завереништва и третирају их као тешко кривично дело. Правници притом о самој завери не говоре као о посебном облику криминалног чина који је лоциран у пољу политике, већ га сврставају уз остале облике и патологију криминогеног понашања. То нам показује да је *завереничко понашање* – *удруживање* јасно препознато у правној науци и као такво маркирано у правном поретку, без обзира што је биће саме завере најчешће правно измештено из непосредног контекста политике.

5.6.3. Два могућа приступа истраживању завере

Читава феноменологија завереничке праксе до сада нам се током историје најчешће приказивала у два своја основна вида. Прво, кроз праксу *политичке реалности*, и друго, у самом *дискурсу политичког језика*. У свом првом виду завера је, дакле, сасвим оправдано ситуирана у сферу политике, њена је реалност и суштински пратилац. Највише зато што је политика такав облик друштвених делатности који је већ по логици самог упражњавања власти усмерен ка *друштвеним добрима*. Вршећи њихову (ре)дистрибуцију ка грађанима као њиховим основним корисницима, често је у прилици да такву позицију додатно злоупотреби у виду политичке клике која је на управљачким позицијама. У другом облику појављивања наглашавамо манипулативну димензију *званичног политичког дискурса*, јер он више настоји да сакрије него да открије од онога што је за заверу везано. Реч је о стварној моћи одређивања тзв. дневног реда и тема које се кроз форму *политичке коректности* намећу као пожељне или потпуно неприхватљиве. Дакле, ради се о једном од значајних аспеката тзв. меке моћи коју политичари имају у свом поседу. „Отуда се на тај начин схваћена теорија завере оспорава као интелектуални приступ и мањкаво тумачење догађаја, а потом и дискредитује, јер се појам и реч *теорија* разумевају као хипотеза, неверљива и неодржива, у сталном недостатку доказа.” (М. Кнежевић: 48) Ово је разумљиво, јер је доказе одиста

тешко прибавити, ако уопште постоје. Брижљиво су чувани и без великог ризика до њих се тешко долази. Узгред, у другом лицу своје моћи завереници преко медијске трансмисије веома успешно мењају *преференције* „публике”, и она постаје део препариране јавности која се готово сомнабулно подсмева истраживачима који о њој, упркос свим потешкоћама, понекад проговоре. Дакле, политички дискурс као јавни дискурс тако је подешен да у самом старту већину грађана који ће пре или касније постати жртве завереничког комплота окрећу против сваког говора или помињања њеног имена. Владајући дискурс је тако кодиран да се унапред подсмева и обесмишљава било какав (раз)говор о завери и завереништву.

Све досада наведено, наравно, нераскидиво је повезано са једним од два суштинска приступа историјским догађајима – њиховој перцепцији и тумачењу. Условно и у великој мери симплификовано посматрано, историјској процесуалности (догађајности) се може приступати на два радикално супростављена начина. *Први* приступ, историјске догађаје перципира и тумачи са становишта њихове *хаотичности, случајности и контингенције*. Према том виђењу историје, *историјски догађаји дешавају се без очевидног разлога и владајући кругови на њих не могу суштински да утичу* (догађаји су последица деловања наводних и никада доказаних историјских законитости). На пример, нимало случајно горљиви заговорник оваквог приступа историји био је познати атлантистички геополитичар Збигњев Бжежински, који каже: „Историја је много више продукт хаоса него завере... они који кроје политику све више су обасути догађајима и информацијама.” Дакле, Бжежински одмах одбацује било какву могућност да завера постоји и да владајуће елите имају могућност реалног дејствовања на политику. Што иначе реално чини суштину значајних историјских догађаја, тј. процеса. По њима, историјски процеси израњају из хаоса и метежа, а политичке, привредне, финансијске, војне, културне, медијске, научне и друге елите немају никаквог или малог утицаја на њих.

У оваквом „невином” сагледавању историјских догађаја главни актери су (гле апсурда!) углавном неми посматрачи који се повремено мешају у оно што ни сами не разумеју и на шта суштински не могу да утичу. Завере,

дакле, не постоје, јер је хаос главни контекст историје, а сила деловања историјских закона најчешће нас тера да им се прилагођавамо без утицаја наше воље. Овакво „песимистично” сагледавање историје много је ближе обичном човеку који из осећања своје истинске немоћи пројектује из њега отуђену перцепцију света историје и политике на коју одиста има мало утицаја. Али се оно никако не може односити на деловање владајућих елита (како то апологетски прижељкује Бжежински) и њихово „креативно” учешће у стварању претпоставки за реализацију себичних интереса.

Када је реч о *другом* приступу, он исте историјске догађаје посматра и тумачи из перспективе *планског учествовања друштвених елита*. Важни историјски процеси су *планирани* од стране владара, и то најчешће из разлога који *обичним људима нису познати нити доступни*. Што логично одмах добија конотацију блиску појму завере. Један од њих је, на пример, и амерички председник Фреклин Д. Рузвелт, који каже: „У политици се ништа не догађа случајно. Уколико се и догоди, тако је било планирано.” Чувени Вебстеров речник управо из тог ракурса заверу дефинише као „*удружење људи који у тајности раде на остваривању неког злог или незаконитог циља*.” Стога је главни задатак завереника, по мишљењу америчког конспиролога Ралфа Еперсона, „**да људе убеди да завера не постоји**.” Другим речима, а из позиције психологије објашњено, „завереници су успешни због тога што морално исправни грађани не могу да прихвате чињеницу да постоје особе које желе да изведу невероватно деструктивна дела против других људи.” (Р. Еперсон, 2000: 13)

И један и други приступ пренаглашено истичу крајности у својим интерпретацијама историјске процесуалности и евентуалном доприносу елита на њих. Наравно, нису сви догађаји у историји били планирани, као што је мало истих на које владајуће елите нису имале значајног утицаја. Ипак, са становишта реализма, овај други приступ је чињенично ближи истини јер *структуре моћи имају значајнији ресурсни потенцијал активног деловања* него обичан појединац или маса неорганизованих, па се не либе се да га употребе у циљу постизања својих интереса.

5.6.4. Неке од омиљених методологија деловања завереника

Један од омиљених метода деловања завереника, по мишљењу Несте Вебстер, јесте „систематски покушај изазивања невоља с намером да се оне искористе” за њихове циљеве и интересе. О овим омиљеним и историјски провереним методологијама завереника писала је и Наоми Клајн називајући их збирно *доктрином шока* у својој истоименој књизи.⁴⁸ Такође, чувени западни истраживач моћи Џон Кенет Галбрајт на примеру *инфлације* сјајно је објаснио функционалност и корисност означене методологије: „Инфлација узима од старих, неорганизованих и сиромашних, и даје онима који чврсто контролишу своје приходе... дакле, од сиромашних ка богатима”, доказујући да је то кључни механизам прерасподеле ресурса и уједно смер тог процеса – *од сиромашних ка богатима*. Наравно, од њихове стране цео овај процес претакања финансијских ресурса економски је кодиран као хиперинфлација и одвијао се у најстрожој тајности, јер би се већина грађана побунила и одбила да добровољно постане жртвено јагње завереника.

И Џон Мајнард Кејнс је, као један од највећих западних економиста двадесетог века, јасно сведочио о механизму *тајне алокације ресурса* у својој књизи *Економске последице мира*, када је описивао операцију претакања капитала кроз процес назван *хиперинфлација*. „Онај ко је контролисао количину новца у оптицају могао је да покупује капитална добра по сниженој цени (мерено у преинфлацијским маркама) зато што је имао неограничени приступ неограниченим количинама новца. Када су покуповали све што су желели, њихова предност је очита, и они су желели да се ситуација што пре врати у нормалу. Могли

⁴⁸ „Тако функционише доктрина шока: почетна катастрофа – државни удар, терористички напад, крах тржишта, рат, плимни талас, ураган – доводи читаву нацију у стање колективног шока... О томе како се земље доводе у стање шока – ратовима, терористичким нападима, државним ударима и природним катастрофама. И како потом бивају поновно шокиране – од корпорација и политичара који експлоатишу страх и дезоријентисаност који су настали као последица изворног шока да би наметнули економску шок терапију. И како људи који се дрзну да се одупру овој политици шока, уколико је потребно, бивају и по трећи пут подвргнути шоку – од стране полиције, војске и иследника у затворима.” Н. Клајн, *Доктрина шока* (2009) Самиздат Б92, Београд, стр. 33.

су да искључе штампарске пресе.” У поменутој књизи Кејнс наставља своју аргументацију: „Тајним процесом инфлације власти могу конфисковати, тајно и неопажено, један битан део богатства грађана. Овим методом оне не само да конфискују, већ то чине деспотски; и док тај процес многе осиромашује, неки се у ствари богате. Не постоји вештије и сигурније средство преобраћања постојећих друштвених основа од подривања новчаног система. Процес преноси све скривене снаге економских закона на страну деструкције, и то чини на такав начин да ниједан човек од милион није у стању да постави праву дијагнозу.” (Р. Еперсон, 68)

Једна од такође често коришћених метода завереника јесте генерисање и манипулација *страхом* код огромног броја људи. Човек је по својој антрополошкој природи, поред осталих битних својства (*homo politikus, homo faber, homo ludens, homo religiosus, homo economicus* и др.), биће које се плаши, с том разликом што га *урођени страхови егзистенцијално чувају, а социјално индуковани здравствено и животно угрожавају*. То је на сажет али упечатљив начин давно потврдио Николо Макијавели у свом *Владаоцу*, када је рекао: „Онај који контролише страх људи постаје господар њухових душа.” Спознајући ово антрополошко својство човека, завереници управо играју на карту његове злоупотребе сматрајући га поузданим средством за наметање онаквог стања-решења које спокојан и безбедан човек никада не би добровољно и својевољно прихватио. Управо супротно – уплашен човек спреман је да прихвати све што му се нуди као „спасоносно решење”, особито када је поред њега егзистенцијално угрожена и његова породица.

У природној тежњи људи јесте да желе да се катастрофична времена, или она која на то личе, што пре окончају и ствари брзо врате на нормалу (претходно познат и прихваћен поредак). Несвесно али интуитивно тачно они желе да се брзо превлада *индуковано стање колективног страха заједнице*. Историја нам небројено пута сведочи да је огромна већина људи била спремна да прихвати и крајње неповољна решења по њих, која брутално угрожавају њихова права и слободе, само да што пре стекну илузију о властитој сигурности и безбедности, иако су пре тога били жртве завереника, брутално опљачкани и обесправљени. Завереничка решења су по правилу манипулативна, опсе-

нарска, и нуде само привиде безбедности и сигурног поретка. То важи и за инфлацију насиља, а не само новца.

Адолф Хитлер је могао славodobитнички да обећа укидање насиља ако дође на власт у Немачкој и створи „велики рајх” јер га је у добраној мери сам индуковао и уз помоћ других снага на улицама немачких градова контролисао. Управо таква „решења”, настала као последица наводног превладавања *генерисаног стања колективног страха*, најчешће долазе из простора затамњених структура моћи, као јавна експликација њихових политика намењених умирењу „преплашеног стада”. И све то у режираној фази наводне *консолидације*, у којој се обичан човек задовољава чак и привидом не би ли се поново докопао „сигурног копна” после паралишућег искуства олујног плутања немирним океаном доктрине шока. У наведеном примеру то је значило да Немачку уместо мира тек чека мобилизација и ратна девастација под вођством нацизмом и расизмом индоктринираних идеолога. Стварно вођство описаних историјских процеса још ће дуго бити предмет озбиљних научних проучавања.

Амерички председник Џ. Ф. Кенеди сажето је али јасно објаснио суштину свих завереничких мотива, а то је трајно *запоседање и контрола свих важних полуга власти*. „Власт је крај. Које друго уживање постоји осим уживања у потпуном осећају контроле.” (Р. Елесон, 16) Стога не чуди да је један број историчара на историју гледао управо као на „поприште завереничких елита које се сатиру у борби за примат моћи.” „Ипак, потребно је разликовати појаву *завера у историји* од посебне историје, тј. *историографије завера*. Историографија завера је као субдисциплина и жанр нарочито деликатна јер судове и приказе заснива на делимичној и не сасвим поузданој грађи о појавама које нису доведене до потпуне јасноће и познатости.” (М. Кнежевић, 59)

Разумљиво, јер се завереници труде да о завери не оставе чак ни минималне доказе, особито оне који би имали документарни карактер. Због тога се завера и одвија у тајности, као *криптопроцес* чији су резултати видљиви само по својим погубним последицама за већину грађана који су њима погођени. Притом пословично и ритуално маскирајући новонастало тешко стање деловањем такозваних тржишних законитости или још мање утемељених закона

историје. Зато су нам творци и планери завере, а често и сам механизам њене реализације, током историје најчешће остајали прекривени велом тајне, што им је и била једна од главних намера. „Извођачи радова” из политичких структура су понекад доспевали у руке правде, и ту се ланац завереништва по правилу прекидао.

5.6.5. *Тајна као средишње место криптополитике*

Тајна је главно својство сваке завере као *криптопроцеса*, и њу је могуће декодирати углавном посредно по последицама, када су јавни интерес и јавно добро грађана тајним механизмима у великој мери већ отети од њих, а понекад и „непоузданим” сведочењем некога од завереника који је од завере одустао или евентуално добио прилику да о њој проговори у јавности, што се одиста ретко дешавало. Зато што би први услов за тако нешто био да преживи њихову освету. Дакле, о механизмима завере ипак највише сазнајемо посредно, када нам неки од угледних научника као део свог истраживачког опуса остави сведочанство, као у случају Галбрајта или Кејнса.

Јасно је након свега до сада изложеног да јавних завера нема, јер би биле бесмислене. „Видљиви могу бити поједини елементи или неки учинци завере који у јавности нису препознати као саставци ширег тајног склопа.” (М. Кнежевић: 62) Као и да је главно место завереника *политика, препуна криптопроцеса* кроз које се кују или одвијају тајни токови завере. „Стога тајност завере није тек артефицијелни додатак, већ пуна нужност и суштина завереништва.”

Политика нам се тако и на онтичком и на практичном плану открива као *тајни топос* завереништва, који се само под снажним притиском демократске јавности понекад отвара за неке од облика цивилне контроле или транспарентности. Без тог притиска јавности, који временом слаби, *концетрисано поље политичке моћи* нужно се враћа свом основном бићу и суштини политике која је у основи саздана као *тајна делатност*, ма колико се од њених водећих протагониста желело и понекад успевало у јавности то приказати као активност која је превасходно усмерена ка испуњењу јавног интереса грађана и остваривања њиховог свеукупног добра и благостања. Што је још од античке

Грчке базични смисао сваког добро уређеног политичког и правног поретка.

Дакле, само сериозним приступима истраживању суштине и феноменологије политике могуће је направити смислено и истини блиско разликовање између тзв. „теорија завере” као у јавности кодираног поспрдног дискурса о завери и неумољивих чињеница њене озбиљне праксе. Јер су, по сазнању неких колега, трагови о завери и завереницима често разасути по многим научним дисциплинама као *узгредни и можда нежељени производи* са којима у тако фрагментираном виду ни сами истраживачи не знају шта да чине. А оно што најчешће погодује завери као таквој јесте и реално присутан *страх* код истих да ће од завереничких структура моћи бити проказани у академској заједници као шарлатани, а у јавности као обични шпекуланти без знања и покрића.

Зато би сва истраживања о завери која имају теоријске претензије требало да пођу од политике и истраживања њеног арканског бића. Колега М. Кнежевић то дисциплинарно назива и неком врстом *криптополитике*, јер је она „пре свега састојак света практичне политике а не само рефлектовани теоријски захват у њене емпиријске токове”. Јавна политика често може да буде или јесте последица деловања криптоинтереса, а „крипто-интересима саобразни су криптопроцеси и крипто-структуре... Штавише, може се рећи да бројне компоненте политичког феномена: идеје, идеологије, доктрине, програми, визије, норме, вредности, процедуре, друштвени слојеви, групе и покрети, институције, организације, инструменти, персонал и бескрајно разнолике акције могу бити изражене и опажене у два крајња вида: јавном и тајном.” (М. Кнежевић, 83) С важном напоменом да оно што је у политици јавно или видљиво често јесте производ крипто-процеса и од очију јавности скривеног деловања-одлучивања. Тако најчешће бива чак и када се ради о потпуно легалним одлукама институционалног апарата државе и друштва, јер њени носиоци не желе присуство јавности када се одвија процес одлучивања. Њихов идеал је да себи обезбеде деловање у „чистом” простору осенчене интимае и неометаног политичког комфора.

За крај рада навешћемо као илустрацију један од примера из *криптополитичке праксе* који на прилично убед-

љив начин сведочи о својствима политике као тајне делатности, особито када је реч о спољнополитичким интересима држава. Реч је, наиме, о оснивачу и директору ЦИА Алену Фостеру Далсу, који је одмах на почетку хладног рата, још педесетих година двадесетог века, дефинисао тајни програм геополитике деструкције САД-а против њених идеолошких непријатеља. Управо њему се приписују наводи који следе: „Све што имамо, све злато, сву материјалну моћ, уложићемо за отупљивање и заглупљивање људи... Људски мозак и свест могу се изменити. Посејаћемо хаос, неприметно ћемо их упутити да верују у погрешне ствари. Натераћемо их да се приклоне лажним вредностима... Литература, позориште, биоскопи – све ће то приказивати и величати најнижа људска осећања... На све начине ћемо подржавати и уздизати такозване уметнике, који ће се наметати и продубљивати у људској свести култ секса, насиља, садизма и издајства – једном речју, сваку неприродност. У руковођењу државом створићемо несналажење и хаос. Неприметно, али активно и стално, допринесићемо заглупљивању чиновника и стварању неприципјелности. Част и државни поредак представљаће нешто прошло и непотребно, што ће се исмејавати. Вешто и неприметно, као вредности наметаћемо људске пороке: лаж, превару, пијанство и наркоманију, неповерење међу људима, издајство и национализам. Биће појединаца који ће увидети шта се догађа. Њих ћемо учинити беспомоћним, изложићемо их подсмеху. Тако ћемо стварати поколења, једно за другим. Људе ћемо придобијати још од детињства и младости. Главну пажњу усмерићемо на омладину, коју ћемо изопачавати, кварити и учити разврату. Од њих ћемо правити цинике, простакe и космополите...” (Саундерс С. Ф., 2013: 11)

Чак и да су горњи наводи *документарно неаутентични*, њихова *праксеолошка примена* се не може доводити у питање. Атлански хегемон у лику САД учинио је све да последице спровођења једног оваквог или сличног плана буду што израженије и погубније за означене им идеолошке и геополитичке противнике.⁴⁹ Дакле, управо преко

⁴⁹ Љубазношћу директора покрајинског архива АП Војводине др Небојше Кузмановића, као додатни аргумент за наведену тврдњу, прилажемо следеће документарно сведочанство:

КО ЈОШ ВЕРУЈЕ У БАЈКЕ?

(Заблуде о уметничким слободама и независности културе)

У архивској грађи Покрајинског комитета Комунистичке партије Србије за Војводину налази се превод *Балканског дневника* који је написао амерички новинар Мелвин Ј. Ласку, уредник берлинског листа *Дер Монат*. Дневник је објављен крајем 1951. и јануара 1952. године, а односи се на период сукоба југословенског руководства са Информбиороом (ИБ-ом). Текст је у Архиву Војводине заведен под ознаком Ф. 334. а.ј. 9072.

Овај спис је занимљив сам по себи, али има и парадигматичну вредност. Наиме, овај документ белодано сведочи о томе како обавештајне службе, у овом случају америчка ЦИА и британска служба МИ6, утичу и креирају не само уметничку сцену и културну политику, већ директно делују и на формирање идеолошких ставова у другим државама; у овом случају на Југославију, која се након резолуције ИБ-а разилазила са Стаљином 1948. године.

Мелвин Ласки је у Југославију дошао као новинар и гост комунистичког руководства. Да ли је тадашња власт знала да је он сарадник ЦИЕ, која је преко „Конгреса за слободу културе“ креирала јавно мњење не само на Западу већ је ширила меку моћ на Исток, пре свега преко Титове Југославије? Југословенска несврстаност и материјални развој су били директан производ ове пројектоване активности са Запада, која је циљала на придобијање душе југословенског човека западњачком културом, уметношћу, а, наравно, и симболима богатства, као што су биле фармерке, шушкавци, телевизори итд.

Западноевропску културну политику од 1950. до 1967. године у великој мери је одређивао „Конгрес за слободу културе“, који је основала ЦИА и којим је руководио Мајкл Цоселсон, њихов агент. „Конгрес за слободу културе“ имао је своја представништва у 35 земаља, сопствену агенцију за вести, а публикувао је чак 20 часописа нудећи културној елити интелектуалну платформу. „Конгрес за слободу културе“ основан је у Берлину 1950. године. Окупљао је антикомунистичке интелектуалце (често разочаране бивше комунисте и троцкисте), који су преко часописа, новина и конференција утицали на јавност на Западу како би се спречио утицај комунистичког Истока. На оснивачком конгресу КСК-а били су присутни највећи светски филозофи, писци, математичари: Karl Jaspers, Tennessee Williams, John Dewey, Bertrand Russell, Raymond Aron, Alfred Ayer, Benedetto Croce, Jacques Maritain, Arthur Koestler, Melvin J. Lasky, Franz Borkenau... А са часописом *Дер Монат*, који је основао Ласки (читај ЦИА), сарађивали су и: Theodor Adorno, Hannah Arendt, Franz Borkenau, Thomas Mann, Arthur Koestler, Raymond Aron, Ignazio Silone, Heinrich Böll, Hans Sahl, Max Frisch, T. S. Eliot, Saul Bellow, Milovan Đilas, Richard Löwenthal, Peter de Mendelssohn, Hilde Spiel, Hermann Kesten... Треба обратити пажњу да је на овом списку и велики комунистички дисидент Милован Ђилас, у кога се клела цела српско-југословенска либерална политичка сцена.

ЦИА је више од 20 година директно утицала на културни живот Запада користећи културну продукцију: офанзивно, оснивањем и субвенционисањем новина, часописа, књига, конгреса и семинара, уметничких изложби, концерата и додељивањем јавних награда.

Циљ рада Конгреса био је да креира културни контекст у коме се америчка уметничка сцена прихвата као слободна и „ослободилачка“, посебно у

злоћудних последица по грађане и друштва (особито она која су била иза тзв. гвоздене завесе) које су евидентне. Може се са великом сигурношћу потврдити да је такав програм одиста постојао и да је „ефикасно” спровођен у дело.

Да је у овом раду било речи о озбиљној *пракси завере* као делу *криптопроцеса политике*, сведоче и прецизни савети др Данијела Пајпса, некадашњег директора *Института за спољне послове*, најзначајније институције за креирање америчке спољне политике и геополитичке експанзије. „Америчка влада требало би да интегрише теорије о завери у своје активности извештавања, брифовања, преговарања и нарочито планирања. Такође би требало да детаљно и редовно разматра искоришћавање повољних прилика и простора које ‘менталитет конспирације’ пружа при реализацији постојећих планова, као и за противделовање.”⁵⁰

културним и интелектуалним круговима који су после Другог светског рата били значајно наклоњени левичарским идејама. За то су коришћене суптилне методе – али не да би се растуриле левичарске групе, већ да им се „пружи подршка”, уз истовремено дискретно надзирање и каналисање њихових активности.

Кадровску политику „Конгреса за слободу културе“ водила је ЦИА, у сарадњи са енглеском службом МИ6. За прављење уметничких програма био је задужен Николас Набоков, а финансијска подршка текла је преко „Фарфилд фондације”.

Сви који су у том периоду били „неко”, објављивали су своје радове у часописима и периодичи које је финансирао Конгрес: Жан Кокто, Гертруда Штерн, Хана Арент, Игор Стравински, Карл Јасперс, Бенедето Кроче и многи други. Математичар и филозоф Берtrand Расел био је једно време и почасни председник Конгреса, све док није почео да критикује нуклеарно наоружавање САД. После тога морао је да поднесе оставку, јер о свему се могло писати, само ако се САД не приказују у негативном светлу.

Од сликара, посебно су биле фаворизоване присталице апстрактног експресионизма: Џексон Поллок, Дејвид Смит, Марк Ротко.

Када је 1967. године дошло до раскривања КСК и јавних скандала, ЦИА је престала да финансира Конгрес и сви програми су угашени. „Колико је све ово било легитимно”, пита Френсис Саундерс, да се „помоћу тајних активности из иностранства утиче на процес интелектуалног отварања и слободе мишљења?”. (Опширније погледати у: *Who paid the piper? The CIA and the Cultural Cold War*), ауторке Fransis Stonor Saunders. Занимљиво је да се Ласки 1992. године дружио и са немачким нобеловцем Гинтером Грасом, који је и те како знао да говори ружно о српском народу, чија борба за слободу и опстанак у истој држави нису били по вољи и мери ЦИЕ.

⁵⁰ Д. Пајпс, *Како у своју корист окренути теорије завере, нарочито на Блиском истоку*, (1994) „Све сфере завере“, СКЦ, Београд, стр. 198.

Тешка стварност у којој грађани већ деценијама живе, а која је једним значајним делом и последица деловања завереника, у шта не може бити сумње, нажалост, најбољи је показатељ да *конспирологија* и *криптополитика*, као субдисциплине политикологије, имају своје предметно утемељење и истраживачку будућност. Наравно, притом се намеће неизбежно питање: када ће као дисциплине постати сазнајно довољно утемељене и документарно поткрепљене да из фазе доктринарног увида пређу у озбиљно поље научно-теоријских сублимација.⁵¹ До тада и даље остаје мучан утисак да ће се мали број одважних научника и отреситих истраживача у свету друштвених наука, без заштите, одлучити да крене у овај опасан посао трагања за релевантним чињеницама и откривања непобитних доказа о злоћудној пракси завереништва против јавног интереса грађана. Трагична судбина неких истраживачки оријентисаних последника медија у свету остаје нам као болна опомена о каквим структурама бруталне моћи и свирепости се овде ради. Надамо се да ће време које долази ипак бити период плодноснијег разоткривања „великих” истина о малигној завери против скромних интереса обичног човека као грађанина.

⁵¹ За разлику од *научних теорија* као систематичних мисаоних целина које у складу са основним појмовним апаратом, методолошким поступцима и теоријским постулатима дају релативно конзистетну дескрипцију, објашњење, класификацију или тумачење света међународне политике и друштвених односа, *доктрине* су више практично-политичка експликација појединих теоријских концепата или пак геополитичких пројеката којима се настоји осмислити, протумачити и оправдати зашто се неки политички циљеви и интереси таргетирају и реализују а други не. Доктрине су нека врста практичног водича који донекле објашњава мотиве и понашање одређених актера кроз вођење њихових реалних политика у контексту *мимикријом маскираних токова* међународних политичких и друштвених односа. Дакле, доктрине су у најчешћем случају научно недовољно утемељена идеолошка виђења политике или међународних односа, примарно мотивисана што ефикаснијом реализацијом одређених интереса државе или недржавних актера, невешто маскираних привидом њихове научне валидности. Или пак, као што је овде случај, тумачење тих односа из ракурса доступних али недовољних доказа да се пракса завереништва до краја разобличи и белодано раскринка.

6. ГЛОБАЛНИ ПОРЕДАК МОЋИ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Глобални поредак моћи у међународним односима у највећој мери зависио је од реалне позиције држава у геополитичком поретку света. Он се мењао током модерне политичке историје. До Првог светског рата највише је зависио од политичке воље великих сила и њиховог договора, који су постизани на међународним конгресима и који су за неко време регулисали не само међусобне односе него и понашање и место осталих држава у међународном систему. У периоду између два светска рата он је био нарушен из разлога пропасти већине царстава која су нестала са светске историјске сцене (Руско, Немачко, Аустроугарско и Отоманско царство) и непостојања великих државних ауторитета у међународним односима који би их заменили и регулисали. У то време то нису биле ни САД, које још нису у потпуности напустиле доктрину изолационизма, али су ње почеле да искорачују још током Првог великог рата, што ће одлучно учинити активним уласком у Други светски рат из кога ће изаћи као велика сила предводница атлантизма.

Велика Британија се заглавила у сопственим проблемима империје у стрмоглавом опадању моћи, забринута због наглог јачања нациста у Немачкој и њиховом убрзаном милитаризацијом државе и друштва, што је јасно указивало да се спремају за велики и офанзиван рат у борби за тзв. *животни простор*, који им је, по учењу конзервативних кругова немачке геополитике као великој и виталној нацији, припадао. Особито је то било видљиво у одлучној спремности на тзв. *версајски реваншизам* и нова територијална освајања. Француска је такође још била несвесна да неће бити у стању да се на дужи рок супротстави растућем експанзионизму Немачке. А посебно не, у том тренутку, совјетска Русија, која је покушавала да нађе баланс у својој спољној политици између претећих опасности новог рата и

потреба унутрашњег устројства, од претходног рата и револуције још недовољно опорављене и изграђене земље. Покушаји са *Лигом народа* такође су се показали као неефикасни и анемични, а за рат неспреман свет сигурно је клизио у нови велики конфликт из којег ће изаћи организован на сасвим другачијим основама.

Свету је потребан извешан поредак моћи, сматрају *реалисти*, јер њиме доминирају *анархија и неуређеност*. „Односи у 'анархичном међународном друштву' се крећу од сарадње и правно уређених правила понашања између држава, на једној страни, до отворене борбе за моћ, сукоба и ратова на другој страни.” (Д. Симић, 2009: 107) Управо стога неопходно је изградити извешан поредак који би претпостављену анархичност међународних односа смањено, а читав систем светске политике учинио предвидљивим што је могуће више. О тим новим системима глобалне моћи управо говоре редови који следе.

6.1. Биполарни или двополарни поредак моћи

За појам *биполарности* у науци о међународним односима најзаслужнији је *Кенет Волц*, творац *неореализма*. „Тврдио сам да живимо у свету са две силе, дакле – биполарном свету.” А то је свет у коме постоје два пола са међусобно супротстављеним интересима и два центра моћи из којих се тим половима управља. „Зато остали актери појединачно нису способни да парирају ниједном од два пола. Они су принуђени или да се удружују како би заштитили своје интересе, или да се придружују једном од полова. (Д. Пророковић, 311) Волц истиче да биполарност одржава *делотворну равнотежу снага* у свету и да је *једнополарност* непожељна и неодржива на дужи рок. Јер безбедносну динамику коју намеће стварност међународних односа, који су по мишљењу реалиста анархични, оба пола могу да апсорбују и држе под контролом, јер за то једини имају реалне капацитете тврде и меке моћи.

Зато се, када треба да бира између биполарног и монополарног светског поретка, К. Волц опредељује за биполарност као повољнији и кориснији за стабилност светског система. Са њим је сагласан и *Хенри Кисинџер*, који истиче да је „право партнерство могуће само међу једнакима”, те

да је тек тада могуће успоставити стабилност у систему међународних односа, а кризе контролисати и свести њихово појављивање на минимум. „Одржавање баланса је у условима биполарности много лакше, што у одређеној мери утиче на стабилизацију прилика и функционисање светског политичког система.” (Д. Пророковић, 321) Дакле, *баланс силе* је у том систему међународних односа успостављен и допуњен другим аспектима међународне политике.

Биполарни модел веома је сличан моделу *ius strictum* *Дорца Шванцербергера*, који сматра да је овај саздан на постојању „најмање два субјекта у систему, при чему један од њих није спреман да призна премоћ оног другог; поменути 'субјекти' живе у миру или се припремају за рат, а 'тобожњи правни поредак' се успоставља када међусобно признају суверену једнакост.” А та *суверена једнакост* се темељи на три битна приципа: „убедљивог поседовања физичког простора као територијалне суверености; признање таквог статуса од других носилаца суверености и давање другима једнаког признања.” (Д. Симић, 2009: 110)

Ипак, овде није реч само о моделу, већ о конкретној доминацији две суперсиле (САД и СССР), које су из Другог светског рата изашле са највише капацитета да задрже своју позицију *нових полова моћи* у међународном систему односа и са нескривеном тежњом да њихов утицај има глобални карактер. Аспирације оба центра моћи биле су вишеструко димензиониране. То нису биле само велике војне силе, иако су се капацитети њихове моћи градили пре свега на аспектима тзв. тврде моћи, од којих је војна снага најважнији, већ на свеукупним плановима, од којих је *идеолошки*, као део меке моћи, био јако важан, а за њим су следили и *привредни*, *финансијски*, *културни*, *обавештајни*, *медијски* и др. Реч је, пре свега, била о сукобу два супротстављена система вредности и њихових идеолошких рецепција, где се на бази постојећих разлика градила свака друга диференцијација. Западни, либерални, атлантистички *свет капитализма* и демократије, те *света социјализма*, социјалне једнакости, класне солидарности и идеократије.

Сваки од та два пола моћи је систем својих вредности доживљавао као исправан и незаменљив, са јасном претен-

зијом да задобије универзални карактер. Оно што је посебно важно – тај *унивезализам* се није односио само на системе вредности два тора, већ се протезао и на сва друга важна питања међународних односа, што је значило међусобно преговарање и утврђивање јасних граница протезања моћи и хегемоније сваког од њих.

Ово је подразумевало и прецизне процедуре којима се договори постижу и како се контролише њихово спровођење. „И поред трке у наоружавању, развоју оружја за масовно уништење, сталних тензија на релацији Вашингтона и Москве, периодичних криза и ратова у зонама 'геополитичког додира' два актера, човечанство се можда ипак сретало са мањим проблемима него што је то случај данас.” (Д. Пророковић, 320) *Баланс моћи* је био успостављен и створен какав-такав основ за мирну коегзистенцију оба пола светске доминације. „Са друге стране, уколико две суперсиле постигну договор по питањима важним за међународну безбедност, то постаје норма у међународним односима и остали актери је, вољно или невољно, морају примењивати.” (исто, 317) Стога су многи значајни теоретичари светске политике оптирала управо за овај модел односа сматрајући га „оптималним” са становишта баланса силе и изградње мира у свету.

6.2. Монополарност или једнополарни поредак моћи

Посматрано на нивоу самог модела, основна карактеристика *монополарног* поретка моћи јесте преминација једне светске силе у међународним односима. Она потиче из једног центра и дифузно се шири у међународном систему. Доминантна суперсила једина у том периоду времена има достатне капацитете *тврде, меке и паметне моћи* да оствари своју пуну супремацију, односно да постане чак и *хегемон*. Огромни ресурси моћи одређују не само ниво међународне већ и националне безбедности многих држава у свету. Дакле, реч је о толиким и таквим ресурсима који у великој мери одређују како глобални ниво односа тако и односе на регионалном или чак и локалном плану.

Реч је, наиме, о постизању тзв. *хегемонистичке стабилности*. По заговорницима ове теорије, што једна суперсила концентрише већу моћ, имаће и већу могућност да другима намеће готова решења. Али и да их истовремено

приморава да у најмањој могућој мери оспоравају њену лидерску позицију. Зато ови аутори врше апологију хегемонизма САД, сматрајући да сила која може да успостави такав поредак какав жели може истовремено и да гарантује међународни мир (*Pax Americana* у актуелном случају). Наравно, овде се ради о оној школи мишљења која треба доктринарно да одбрани задобијену позицију САД и да јој какав-такав привид научне теорије. Један од најгорљивијих заступника оваквог приступа је свакако *Вилијем Волфорт*, „који истиче да је униполарна структура најстабилнија јер у дугом периоду може донети мир и просперитет у свим деловима света“ (Д. Пророковић, 305)

Доминантну позицију *монополарног пола моћи* у светској политици САД су задобиле након урушавања држава социјализма, на челу са дисолуцијом СССР-а, те расформиравања Варшавског уговора као њиховог војног одбрамбеног блока. Том списку важних темпоралних маркера у међународним односима треба додати брутално разбијање СФР Југославије 1991. године и нелегално бомбардовање СР Југославије 1999. године. Символично, то време тече од рушења Берлинског зида 1989. године, али је оно суштински почело онда када је Вашингтон, као атлантистички геополитички хегемон, успео да наметне своје интересе остатку света, који је наставио да животи на развалинама биполарности и краја хладног рата.

Вашингтон је, не часећи часа, пожурio да се превасходно *територијално наплати* на рачун старог такмаца, без опаљеног метка и скоро без потрошеног долара, припајајући себи зону виталног територијалног ткива Средње Европе (Пољска, Чешка, Словачка, Мађарска, Источна Немачка), Прибалтика (Литванија, Естонија и Латвија) и југозападног приобаља Црног мора (Бугарска и Румунија), које је пре тога контролисао Варшавски пакт. А недуго затим и рушењем СФРЈ остварио је реалну контролу над новонасталим државицама, изузев СРЈ. Геополитичким речником речено, ставио је под своју контролу изузетно важну зону *римленда*, померајући тако векторе свога утицаја и моћи до самих граница Руске Федерације.

Кенет Волц је, као поборник биполарног модела, отворено критиковао новонасталу позицију у којој су САД на себе преузеле улогу хегемона, сматрајући је спорном са

аспекта међународног стабилитета и поновног отпочињања трке у наоружавању. Друге земље ће, сматра он, у страху за своје интересе и независност почети убрзано да граде капацитете своје тврде моћи, од којих је војна сила најзначајнија. То се најпре и десило са Руском Федерацијом и Кином, али су и неке друге земље настојале да ојачају своју позицију у новонасталим околностима светске хегемоније. У разложној и утемељеној критици Волц сматра да ће таква позиција и агресивна политика САД довести до развоја низа неповољних процеса у међународним односима. Као прво, подстакнуће Руску Федерацију и Кину у потреби да ограниче моћ САД и развијаће потребу да и оне успоставе колико-толико сношљиве односе и бољи положај за себе, јер ће све што долази од стране САД доживљавати као претњу по своју националну безбедност.

Дакле, створиће *нове изазиваче* а старе такмаце спремне да битно мењају новоуспостављене односе пуне *асиметрије и дисиметрије*. Јер „до успостављања једнополарности долази у периодима када су укупни потенцијали моћи једног актера у апсолутној или релативној несразмери са показатељима осталих учесника.” Једнополарност се најснажније исказује у контексту асиметријске позиције слабих и дисиметрије јаких, односно најјачег, као што је то уосталом био случај са САД.

Затим, ово стање продубиће поделе у Европи, што није добро са аспекта буђења старих антагонизама, још из доба Другог светског рата, нарочито политиком проширења НАТО пакта према руским границама и простору некадашњег СССР-а, као примарне зоне руских геополитичких интереса. И Русија и Кина су сасвим јасно разумеле да је *нелигитимна агресија* и војни напад на СРЈ 1999. године био атак без преседана у међународним односима. То је био брутални акт непоштовања међународног права и међународних институција, какав је Савет безбедности УН, као и *демонстрација голе силе и директна претња њиховој националној безбедности*. Од те агресије ствари су почеле битно да се мењају у светској политици, те да се полако али сигурно токови усмеравају ка изградњи мултиполарности у свету. А конструктивна критика Кенета Волца се показала као исправна и антиципацијска.

„Асиметрија коју су покушале да успоставе САД преко управљања глобалном мрежноцентричном структуром није могла да заустави овакав развој ситуације, мада је донекле могла да га успори, што потврђује тезу структурних реалиста. Опадање потенцијала укупне моћи САД најпре се приметило на политичком плану, пошто идеолошка матрица и политичке вредности више нису имале статус неупитних”. (Д. Пророковић, 304) *Џозеф Нај* је такву дисиметрију критиковао са тачке прекомерне употребе ресурса тврде моћи, без доброг баланса и паметне страгије употребе тврде и меке моћи. Моћ се, по њему, много чешће морала користити у свом *другом лицу* и у *садејству са другима пре него против њих*, што је подразумевало много више *контекстуалне интелигенције* него што је она реално примењивана. У времену монополарности се управо због тог вишка *статусног адреналина* чешће неголи што је то паметно или потребно приступало аргументима силе, уместо сили аргумента. Досадашња пракса светске политике показала је да дугорочно то није била исплатива стратегија јер је производила све више и више опонената и незадовољника у међународном систему односа. А опоненти ће, упркос свој разнородности и разликама, пре или касније доћи на идеју удруживања у правцу оспоравања наметнуте им хегемоније.

6.3. Мултиполарност или вишеполарни поредак моћи

Мултиполарност је такав модел међународних односа када у њеној реалности имамо више од два потентна међународна играча (силе) са релативно упоредивим или приближним ресурсима тврде и меке моћи. Мултиполарност може бити схваћена и као „способност неког актера да утиче на остале учеснике у културно-историјском, идеолошко-политичком или информационом смислу.” У литератури је могуће пронаћи и израз *полицентризам*, који такође указује да у конституисаном поретку моћи постоји више центара или полова (језгара) утицаја који, сваки у својој зони доминације, утичу на динамику и квалитет међународних односа.

Често се дешавало у историји да су постојала три пола утицаја, и ти пореци се у теорији сматрају нестабилним јер постоји тежња да се два центра моћи договоре на рачун

трећег како би га избацили из игре и цео систем свели на биполарност, као њима знатно повољније међународно окружење. Тако се за истински полицентризам у једном делу литературе узима постојање четири или више међународних центара моћи. Јер се међу њима повећава број тзв. *дијада* (тесна веза између два центра моћи) односно *интеракција* између њих. „Најважнија карактеристика мултиполарног поретка јесте да се у њему успоставља равнотежа снага већег броја великих сила.” (Д. Пророковић: 325)

Почетак друге деценије 21. века означио је јасније процесе изградње мултиполарности у свету. Пре свега због пораста моћи и утицаја Руске Федерације и Кине, али и земаља удружених у организацију БРИКС чији су они оснивачи и активни чланови. Дакле, *кључни актери изградње мултиполарности су неевропске земље*, а још прецизније, *незападне земље*, тачније земље које припадају *Евроазији*. Не само Русија и Кина, већ и Индија, Јапан и Бразил, који претендују на статус озбиљних сила у светској политици. Приметно је стидљиво подизање Немачке и Француске, које формално делују у оквиру наводно јединствене спољне политике ЕУ, а у ствари покушавају да се изборе за што независнији статус својих нација и држава, потенцирајући пре свега за њих стратешке интересе националне безбедности и развоја (особито је јасан пример Немачке и гасног споразума са Русијом који значајно трансцендира оквири ЕУ и налоге Вашингтона да се од њега одустане).

„Дакле, мултиполарност карактерише то што се у структури светског политичког система налази већи број актера (више од два) са релативно приближним (или једнаким) укупним потенцијалима моћи и ниједан од њих не може другима да наметне своју вољу.” (Д. Пророковић, 326) Стога се у поруци земаља чланица БРИКС-а из 2015. године јасно истиче потреба за универзалним поштовањем правила и принципа међународног права, а одбацује се политика примене двоструких стандарда и стављање интереса једне државе изнад других, што се често дешавало у протеклих неколико деценија од када су САД били једина суперсила и од када су оне одређивале „правила понашања” у међународним односима. Та времена, на сву срећу, полако али сигурно одлазе у историју управо због све ус-

пешније изградње институционалне инфраструктуре мултиполарности у свету, али и системски прављених грешака од стране атлантског хегемона, који је све теже успевао да направи *јасну стратегију употребе паметне моћи* и тако за себе купи време што каснијег преласка на мултиполарни систем међународних односа.

Опасности које леже у будућности тичу се потпуног рушења монополарног поретка. До сада, историја нам то неумољиво сведочи, готово ниједан поредак моћи у међународним односима није се мењао на миран начин. У последњем веку само, а било је то неколико пута, уз велику економску деструкцију, цивилне и војне жртве. *Глобална дестабилизација* је најчешће увод у тектонске промене које предстоје. Ниједан хегемон се није добровољно повукао са своје привилеговане позиције. *Узнемирава нас помисао да то неће бити могуће ни са преласком са монополарног на мултиполаран систем односа у светској политици који је у току. Еволуциони пут би за све актере био најповољније и најмирније решење, али се ипак плашимо да ствари са променом поретка моћи у свету можда неће ићи тим путем.* Они који треба да изгубе највише (*западне елите које глобализују*) изгледа нису спремне за мирну транзицију односа. Стога је у праву колега Душан Пророковић када констатује да „урушавање једног и успостављање другог поретка ретко када пролази мирно. Трансформације структуре светског политичког система најчешће су праћене широм дестабилизацијом и избијањем низа регионалних или чак глобалних сукоба.” (исто, 335)

Русија и Кина су више пута у последњој деценији јасно ставиле до знања да постојећи монополарни поредак моћи мора да оде са сцене светске политике. Из године у годину јасно демонстрирају способност да прерастају ниво *регионалних сила* и постају *активни глобални играчи* који хоће да се питају о укупном карактеру односа у свету, а не само о националним интересима и властитој безбедности. Њима се све чешће прикључују силе регионалног значаја истичући своје интересе као виталне, а ти интереси се морају убудуће више уважавати него до сада. Стога колега Пророковић врло сугестивно и са јасном аргументацијом поручује да је светски политички систем ушао у још једну фазу трансформације, тј. да је наступила *ера мултиполар-*

ности. Не случајно он је и своју обимну научну монографију посвећену истраживању међународних односа насловио управо тим називом – *Ера мултиполарности*.

Слажемо се са њим да је тренд промена незаустављиво усмерен у правцу мултиполарности, али остајемо опрезни када је у питању њен темпо и радикализам. **Глобалне елите**, које су остале маскиране иза институционалне моћи САД, транснационалних корпорација и финансијског капитала, неће седети скривених руку. Транзициони процеси ка мултиполарном поретку могу стога потрајати дуги низ деценија без дефинитивног исхода. Дакле, наилази период турбулентних промена, некада видљивих а некада не, када ће глобални играчи морати заиграти на карту све или ништа, а то може бити не само *опасан него и трагичан сценарио*.

За разлику од колеге Пророковића, Џозеф Нај проналази солomonско решење сматрајући да свет није ни *униполаран*, ни *мултиполаран*, ни *хаотичан*, већ све то троје заједно, односно истовремено. Такво средње решење настало је као покушај теоријског компромиса у спору између америчких реалиста и идеалиста у настојању да се одреде стратешке смернице даљег развоја спољне политике САД-а и очува њен статус глобалне силе.⁵²

⁵² Види у књизи: Ц. Нај (2012) *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, стр. 254.

7. ПОЛОВИ У САВРЕМЕНИМ МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Под појмом *полова* у међународним односима се подразумевају државе које поседују респектабилне капацитете *тврде, меке и паметне моћи*, а које су захваљујући њима способне да утичу на карактер односа у светској политици и у значајној мери утичу на динамику међународне безбедности, односно контролу сукоба и мира у свету. То су државе које од пресудног значаја одређују тзв. правила игре у светској политици, без обзира да ли се ради о економској или финансијској размени, поштовању међународног права, улози међународних институција и очувању мира у свету. Или пак све то, али у обрнутом смеру. Колега Пророковић их назива *државама које су способне да обликују међународне односе у свету*.

Пол тако постаје *гравитационо језгро* око кога се окупљају актери мањег потенцијала моћи, којима је потребна нека врста безбедносног кишобрана или пак *пројекције силе и моћи* у оним деловима света где имају економског интереса, али сами нису довољно снажни да то и остваре по правилима размене која њима највише одговарају. Често те супердржаве називају и *земљама с опредељујућим утицајем*. По *Рендалу Швелеру*, полови су најзначајнији актери светске политике јер располажу таквим капацитетима моћи да једино они могу сами да обезбеде потенцијале за сопствену одбрану и безбедност. Другим мање моћним великим силама не преостаје ништа друго него да склапају савезе ради своје одбране и безбедности.

7.1. Суперсила

На појмовном нивоу треба направити извесну разлику између термина *империја* и *суперсила*. Први разлог је историјског карактера, јер су империје постојале током историје, а може се рећи да их има и данас, док су суперсиле, по мишљењу неких аутора, више карактеристичне за светску

политику након Другог светског рата, односно након појаве нуклеарног оружја и држава које су га поседовале. Дакле, један од главних критеријума за сврставање неке велике силе у суперсилу јесте поседовање великих капацитета *нуклеарне моћи*. Прва таква ситуација десила се када су најпре САД а затим и СССР овладали нуклеарном технологијом и на њој изградили огромне потенцијале нуклеарне снаге. Доскора се овај појам односио пре свега на те две велике нуклеарне силе. Ипак, творац овог појма је амерички геополитичар *Николас Спајкмен*, који га је још половином Другог рата употребљавао са намером да опише слику света након тог рата. „Из контекста његовог последњег рада *Географија мира (The Geography of the Peace)* видљиво је да он под суперсилама не подразумева само САД и Велику Британију, већ и Совјетски Савез и Кину. То су актери који својим карактеристикама и географским положајем испуњавају предуслове да постану најважнији чиниоци светске политике.” (Д. Пророковић, 387)

По *Збигњеву Бжежинском*, државе морају да испуне четири битна услова да би их сматрали и признали као суперсилу. То су, на првом месту, *војни, затим економски, те научно-технолошки и културни фактор*. То значи да таква држава мора имати респектабилну количину и врсту нуклеарног оружја (обично се говори о тзв. нуклеарној тријади) и научно-технолошке капацитете да то оружје пројектује, развија и направи. Али и економску снагу да све то може да финансира, као и културни утицај који се често меша са идеолошком привлачношћу коју други међународни актери мање снаге хоће да следе. Дакле, реч је о *културно-цивилизацијском утицају* али и идеолошкој подлози која га дефинише и на којој егзистира. У конкретном случају две послератне суперсиле то је била *култура западног капитализма*, израсла на идеолошкој подлози либерализма, те *култура реалсоцијализма*, изграђена на идеолошкој матрици марксизма-лењинизма.

Неки аутори, попут Витолда Орловског, настојали су да направе математички модел за израчунавање статуса појединих сила. Да би неку државу сврстали у *суперсилу*, неопходно је било да она располаже са око 20% укупне светске моћи, у *велику силу* са више од 15%, затим, *регионалну силу* са 10 до 15%, ако су јој претензије глобалне, и

силу са *регионалним значајем* која располаже са 5 до 10% моћи. Овакви су математички модели често неподесни у анализи сложене и вишезначне природе међународних односа, па тако и методолошки непоуздани, али су сликовити и ипак дају некакву представу о томе са коликим капацитетом моћи треба да располажу државе које претендују на неки од статуса међународно признате силе.

У литератури се понекад воде *јалове расправе* око појмовног разликовања и садржајног прецизирања извесних појмова, које, по нашем мишљењу, немају методолошку плаузибилност и представљају више научно теоретисање и колегијално спорење него што могу имати практичне користи за саму научну дисциплину. Једна од таквих исфорсираних расправа јесте и покушај прављења разлике између појмова *империје* и *хегемона*. Многи значајни аутори, попут *Ц. Миршајмера*, *З. Бжежинског*, *Х. Кисинџера* и др., не праве никакву разлику између њих, јер сматрају да се они садржајно преплићу и односе на исту врсту понашања у међународним односима. Односно, тичу се пре свега поседовања активних капацитета моћи који то понашање омогућују и чине га статусно хегемонистичком суперсилом.

Хегемонистичко понашање могу да испољавају и силе нижег ранга (капацитета) моћи, јер је то понашање често питање идеолошких, верских или чак персоналних питања унутар таквог ентитета, када се на врло бахат начин демонстрира моћ и агресивним потезима спроводи насилна „педагогија” у међународној заједници према оним државама и нацијама које су таргетиране као мете такве политике. „Циљ хегемона је да одржи постојећи поредак и управља глобалним системом, што значи да се одржи једнополарна или евентуално биполарна структура... Појмови *империја* и *хегемонија* се често мешају. Илустративни пример таквог односа јесте Хенри Кисинџер, који не само да не прави разлику између ове две одреднице, већ их циљано поистовећује.” (Д. Пророковић, 391–395)

Па ипак су неки аутори покушали да направе какву такву смислену разлику између ова два појма. *Мајкл Дојл* посеже за примером из историје и наводи случај Атине и Спарте. По њему, *Атина* је испољавала карактер империје јер се, поред спољне политике, мешала и у унутрашња пи-

тања „покорених” држава или „савезника” према којима је испољавала империјални статус. *Спарта* је пак, по њему, била хегемон јер се није мешала у унутрашње устројство, већ је своје хегемонистичко понашање испољавала само у домену спољне политике. За *Хенфрида Минклера* пак главна разлика између империје и хегемона лежи у пољу „другачије функције рата”. „Минклеров закључак упућује на то да, уколико се трансформација светског политичког система одиграва тако што ће с његовог врха нестајати империја, онда ће доћи и до релативно мирније транзиције. Насупрот томе, уколико нестаје хегемон, могу се очекивати оружани сукоби ширих размера и с великим разарањима.” (Д. Пророковић, 399) На такав начин он покушава да објасни зашто поменута транзиција моћи у свету некада има миран а некада ратни исход и последице.

7.2. Велике силе

Појава *великих сила* у историјској стварности је много чешћа него што је случај са описаним појмом суперсиле. Разумљиво, јер је примера за статус велике силе било пуно у историји, а појам *суперсиле* се углавном везује за поседовање нуклеарног потенцијала моћи, што је егзистентна реалност била само у последњих пола века. У књизи *Успон и пад великих сила* Пола Кенедија статус великих сила рачуна се само за силе пре Другог светског рата. У том контексту је понуђена сведена али јасна одредница појма *велика сила*. „Најкраћа могућа дефиниција велике силе јесте да се ради о 'држави способној да осигура сопствену безбедност независно од осталих земаља'.” (Д. Пророковић, 402) Велике силе се још одређују, с обзиром на статус који им друге државе у међународној заједници признају, као државе такмаци са мањим или већим потенцијалом моћи. Оне су, по неким теоријским ставовима, рангиране испод нивоа и статуса суперсиле, али са свакако више него респектабилним капацитетима тврде, меке и паметне моћи.

За испуњавање таквог статуса у литератури се често наводе разни критеријуми, али су се издвојила три, која се најчешће наводе. То су, као први, *димензија моћи*, односно „поседовање адекватног ресурсног потенцијала”. Други критеријум је *просторна димензија*, која поред величине

сопствене територије подразумева и простор намењен за **пројекцију силе**, што значи јасно назначен ареал сваковрсног утицаја како према савезницима тако и према таргетираним државама и регионима Трећи фактор се тиче самог статуса велике силе, дакле; реч је о *статусном положају* велике силе који је несумњиво признат од других држава у светском систему. Неке колеге, као што је и колегиница Весна Даниловић, користе још и појам *кључне државе* (*Major Powers*). Пол Кенеди ипак сматра да је *економски фактор* нарочито важан јер се управо на његовој снази гради или губи статус велике силе током историје. „На пример, постоји приметна узрочна повезаност између померања која су се временом десила у општој економској и производној равнотежи и положају који поједина сила заузима у међународном систему... Историјске чињенице сугеришу да постоји врло јасна веза на дугу стазу између економског успона и пада једне велике силе и њеног успона и опадања...” (П. Кенеди, 1999: 17)

После Другог светског рата под појмом *велика сила* сматрају се државе сталне чланице Савета безбедности ОУН (САД, Руска Федерација, Кина, Француска и Велика Британија). Стално чланство у Савету безбедности и *право вета* приликом доношења важних одлука (резолуција) даје овим силама извесну моћ да много више него друге земље утичу на карактер и динамику деловања у овом важном органу међународне безбедности. Честе злоупотребе овог статуса нешто је што је постало уобичајено понашање, јер све назначене земље воде рачуна пре свега о властитим националним интересима или интересима војно-политичких савеза из којег долазе. Ово се пре свега односи на САД, Велику Британију и Француску, као водеће земље НАТО-а, јер Русија и Кина нису формални чланови ниједног војног савеза.

Постоје земље које поседују извесну нуклеарну моћ, па и друге капацитете (економска моћ, научно-технолошка развијеност, демографски потенцијал и сл.) који су за респект, али упркос претензији да се једног дана изборе за такав статус, још увек од стране релевантних међународних актера нису завредиле такво „признање”, већ су у фази додатне легитимизације статуса. На пример, Индија, Пакистан, Северна Кореја и Израел јесу државе са извесним

нуклеарним потенцијалима, али се за њих не може рећи да по осталим капацитетима могу да претендују на статус велике силе. Затим, ту су и велики економски гиганти, какви су Немачка или Јапан, који још увек немају остале капацитете моћи да би прерасле свој тренутни статус регионалних сила и сл. „Да би држава била велика сила, она мора располагати 'ресурсним потенцијалом' како би могла да оствари утврђене циљеве, а ресурсе у овом случају представљају војни арсенал, економска снага и политички инструменти којима се обезбеђује статус.” (Д. Пророковић, 407) Таквим потенцијалима многе државе неће још дуго моћи располагати, па ће, као Бразил на пример, упркос озбиљном напретку у градњи капацитета моћи још задуго чекати да од осталих актера заслуже (добију или освоје) статус велике силе.

7.3. Регионалне силе

Под појмом *регионална сила* подразумевају се оне државе које располажу извесним капацитетима моћи којима доминирају у одређеном региону и, у најчешћем случају, диктирају динамику и карактер односа у њему. То је трећи актер по значају у светском политичком систему. Њихова регионална доминација некада се препознаје кроз хегемонистичко понашање и потребу да суседима у региону намеће своје државне интересе и националне приоритете. Оне, дакле, „интегришу и заокружују шири географски, економски и политички простор око своје државе и културно га хомогенизују.” Њихов крајњи домет утицаја у највећем броју случајева ограничен је на дотични регион и не достиже чак ни континентални значај, зато што су капацитети њихове моћи достатни само за регионалне облике доминације. Да би ово остварили, и регионалне силе морају имати респектабилне војне потенцијале, привредну снагу и неку врсту наглашеног политичког лидерства.

У класичне регионалне силе могле би се сврстати: Турска, Израел, Пакистан, Јужноафричка Република, Шпанија, Нигерија, Пољска, Вијетнам, Алжир, Тајланд и др. Свака од њих понаособ оне је то захваљујући пре свега неком од доминантних аспеката моћи које поседује: војна снага, географски положај, демографски фактор, економска моћ,

религијски утицај и сл. Дакле, врло разнородни фактори, али довољни да такву земљу учине значајним регионалним чиниоцем.

У литератури се понекад спомињу и тзв. *средње силе* (*middle power*), које се статусно али и по потенцијалу моћи налазе негде између великих сила и регионалних сила. „Средњим силама се зато могу сматрати државе које захваљујући израженом потенцијалу једне димензије моћи заузимају посебно место у међународном поретку.” (Д. Пророковић, 431) А као силе таквог нивоа снаге често се наводе: Канада, Холандија, Данска, Норвешка, Аустралија, Италија, Мексико, Египат, Саудијска Арабија, Индонезија, Јужна Кореја, Иран и др. И њима је својствено да међународне проблеме углавном решавају кроз мултилатералу и преговоре, дакле дипломатским средствима.

Поред наведеног, вредно је споменути и тзв. *осцилирајуће силе* (*swing state*), а под њима се у међународној политици подразумевају „актери регионалног значаја који своја стратешка усмерења периодично мењају улазећи у различитим временским интервалима у партнерства с међусобно супротстављеним великим силама.” Као примери у светској политици за такве земље најчешће се наводе СФР Југославија или Индија, које су у различитим временским периодима, вођене својим политичким интересима, лавирале, односно осциловале од Москве до Вашингтона и назад. У Африци таква држава би, на пример, била Кенија, која је у последње две деценије осциловала од Вашингтона до Пекинга, све у зависности како је процењивала своје спољнополитичке приоритете.

8. МОЋ И ВРСТЕ МОЋИ У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ

Појам *моћ* спада у један од најважнијих појмова у политикологији и опште, па тако и у савременим међународним односима. Бројни су појмовни и теоријски покушаји да се моћ дефинише, ухвати њена суштина, одреде форме појављивања и разуме контекст њеног деловања. Према *Џозефу Нају*, управо је *контекст* оно битно својство које одређује карактер, форму, суштину и облик дејствовања моћи, особито када је светска арена у питању. Оно што такође додатно усложњава разумевање природе моћи и њене употребе од стране државних и недржавних актера јесте *контекстуална интелигенција* (способност разумевања околности које чине и одређују окружујућу стварност) и тзв. *ресурси моћи* (информациони системи, медији, сајберпростор, мреже, нове технологије и сл.), који попут медијума увећавају, убрзавају или маскирају њена дејства и чине цео процес истраживања додатно компликованијим.

У политиколошкој науци *власт* се често одређује управо преко појма моћи. Па би се тако *власт* дефинисала као *легитимна моћ*, као право државе да утиче на понашање других (грађана) преко институционализоване моћи (државне институције), а чији је циљ да исходује ефикасно потчињавање убеђивањем или принудом. Док класичан појам *моћи* подразумева способност да се утиче на понашање других, *власт* је право да се то чини, задобијено политичком облигацијом о прихваћеној обавези грађана да се покоравају изабраној и легалној власти. У том смислу, као неизоставан услов, *власт* мора да поседује *легитимитет* и да представља моћ која се темељи на владавини права. И једино у том случају она, и само она, има право на институционално легалну и закониту примену силе.

Изван контекста саме државе, дакле, чисто социолошки, *моћ* означава способност појединаца или група да ради остварења циљева и реализације интереса утичу на понашање и размишљање других социјалних група или појединаца. „Зато је свака моћ, по мом мишљењу, битно друш-

твена, како по месту и начину свог постанка и испољавања тако и по својој природи и учинцима.” (В. Павловић, 2012: 339)

8.1. Политичка моћ

Политичка моћ представља поседовање капацитета (ресурса) да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе сопствена воља, упркос противљењу односно отпору. Моћ је, дакле, склона да корумпира, а апсолутна моћ корумпира апсолутно; стога она не мора увек да се намеће силом или присилом. Зато можемо да говоримо о различитим врстама моћи: тзв. *легитимној моћи* (када људи допуштају да се на њих утиче), о *моћи која се постиже награђивањем* или путем идентификовања (*референтна моћ – стокхолмски синдром*⁵³), затим о тзв. *експертској моћи* (која се стиче на основу знања), *информационој моћи*, *финансијској моћи* и сл.

У контексту реалне политике дефинисано је неколико функција моћи:

1. *моћ деловања* – која обухвата све видове активности у циљу промене фактичког стања;
2. *моћ одлучивања* – која подразумева способност доношења обавезујућих одлука;
3. *моћ мобилизовања* – као реална способност мобилизације људи помоћу других средстава, као што су тржиште, бирачи, медији и сл.;
4. *моћ располагања* – односи се на коришћење ствари и ресурса који стоје на располагању приватног или друштвеног карактера;
5. *моћ дефинисања* – се односи на способност одређивања јавног дискурса, наметања дневног реда, односно његовог тематског карактера, или тумачења политичке, социјалне и културне стварности која се често кодира и као политичка коректност.

Чувени британски филозоф *Бертранд Расел* упоредио је моћ са енергијом. Оно што за физику представља појам *енергије*, за друштвене науке је појам *моћ*. У политиколо-

⁵³ „На пример, у *стокхолмском синдрому* жртве отмице, које су доживеле трауматски стрес, почеле су да се поистовећују са својим отмичарима.” Ц. Нај: стр. 31.

гији најзначајнији је пак онај приступ који *моћ одређује као способност да се оствари жељени исход по носиоце моћи*. Или да се одговори на питања: ко добија, шта добија, где добија, када и како добија? „Први аспект или 'лице' моћи дефинисао је политиколог с Јејл универзитета Роберт Дал... Ово лице моћи усредсређује се на способност да се други приволе да делају на начин који је у супротности с њиховим почетним преференцијама и стратегијама. (Преференције и стратегије су тесно повезане. Преференције рангирају исходе у датом окружењу, а стратегија је напор неког актера да се у тим околностима што је могуће више приближи жељеном исходу.)” (Ц. Нај, 2012: 29) Критикујући Дала, Нај му приговара да није узео у обзир и друга два аспекта или лица моћи. При томе би *друго лице моћи* била способност (поседовање ресурса) да се уоквирује и поставља дневни ред. „Другим речима, могуће је обликовати преференције других тако што ћете утицати на њихова очекивања у погледу онога што је легитимно или изводљиво.“ „Док је тзв. *треће лице моћи* садржано у способности да се дефинишу структуре нечијих преференција. Уколико можете навести друге да желе исти исход као и ви, неће бити потребно да се превладају њихове изворне жеље.” (Ц. Нај, 31)

Поједностављено, ради лакшег разумевања, ова три лица (аспекта) моћи које нам сугерише Ц. Нај могуће је представити на следећи начин:

1. прво лице моћи (*тврда моћ*) засновано је на **приморавању**;
2. друго лице моћи (*мека моћ*) засновано је на **привлачењу**;
3. треће лице моћи (*паметна моћ*) засновано је на **поистовештавању**.

Дакле, комбинацијом сва три лица моћи лакше је са мање употребљених ресурса и енергије постићи жељене исходе. У читавом процесу упражњавања моћи кључна је фаза употребе тзв. *паметне моћи* у међународним односима, као „креативне” комбинације којом се у формама тврде и меке моћи, паметним планирањем и коришћењем, постиже успешна стратегија остваривања постављених циљева и интереса. Стога Џозеф Нај кондезовано закључује: „Дефинисао сам *паметну моћ* као способност да се ресурси тврде и меке моћи укрштају у делотворне стратегије.” (Ц. Нај, 42)

У оквиру савремених међународних односа разликујемо три облика или форме моћи: *тврду моћ*, *меку моћ* и *патетну моћ*.

8.2. Тврда моћ

8.2.1. Војна моћ

Као са најважнијим обликом тврде моћи, увек се у светској политици са разлогом рачунало на *војну силу*. Војна сила је основа и темељ сваке војне моћи државе. Зато са правом Џ. Нај подсећа на Наполеонову крилатицу да је „Бог на страни великих батаљона”. **Војни ресурси и наоружање, уз комбинацију добро обучене и мотивисане војске, одувек су били главно средство за преживљавање и опстанак држава у контексту немирних и нестабилних међународних односа. Стога Нај јасно поручује да, уколико се један актер разоружава а други то не чини, први вероватно неће преживети у анархистичном и предаторском контексту међународних односа. „Пут ка безбедности и преживљавању за тог актера јесте да развије сопствене војне ресурсе путем раста и да успостави савезништва како би уравнотежио моћ осталих.”** (Џ. Нај, 48) *Дакле, војни ресурси су до сада у историји били и остали најважнији облик моћи, а нису то престали бити ни данас у глобализованим односима светске политике. И без њих опстанак сваке државе је не само упитан већ и мало вероватан, особито малих и војно закржљалих држава.*

За припаднике реалистичке школе мишљења у међународној политици такав став је подразумевајући. „Од свих компоненти државне моћи, реалисти војну моћ сматрају главним елементом потенцијалне моћи држава. Они тврде да је „у целој историји одлучујући чинилац у судбини народа обично била бројност, ефикасност и расположивост борбених снага”. „Због тога што реализам претпоставља да је принуда важнија од награде или куповине, реалисти одбацују гледиште других неолибералних стратешких мислилаца да ће, у условима глобализације у 21. веку, за националну моћ економски ресурси бити значајнији од војне моћи.” (Ч. Кегли; Ј. Виткоф, 2006: 646)

Озбиљна, војно добро организована и оруђима поткрепљена држава увек је имала у рукама значајан фактор одвраћања од потенцијалне агресије других. Било да је реч о суседним државама или значајним регионалним или глобалним силама. *Фактор одвраћања је стога снажно превентивно средство у рукама озбиљне државне власти и најбоља политика очувања мира у региону, а и шире.*

Најбољи пример значаја војне моћи у међународним односима су САД. У времену монополарног геополитичког поретка моћи, који је наступио након окончања хладног рата, САД су постала једина глобална војна сила са знатном дисиметријом моћи на својој страни. „Сједињене Државе остале су једина војна сила са глобалним способностима, имале су војни буџет једнак збиру свих војних буџета осталих земаља и налазиле се на челу информационе економије која је започињала ‘револуцију’ у војним односима”. (Ц. Нај, 57)

Војна сила, као најзначајнији аспект укупне војне моћи неке државе, може се користити на различите начине како би се постизали жељени исходи у светској политици. Примена војне моћи је нарочито потентна код великих војних сила, чији су ресурси значајнији и разноврснији. Стога је, по Нају, војне ресурсе могуће користити на четири различита модалитета, чијом синергијом се постижу најбољи резултати у вођењу спољне политике:

1. класична физичка борба, чија је сврха уништење противничке војне силе;
2. војна подршка претњама у оквиру тзв. дипломатије присиле;
3. обећање заштите, укључујући и снаге за очување мира;
4. пружање различитих врста помоћи, укључујући и тзв. хуманитарну помоћ.

„Када се ова дејства добро изведу, она производе жељену промену понашања код оних који су мета.” (Ц. Нај, 63)

„Оно што у политичком надметању одређује победника јесу стварна и опажена снага... Пуко поседовање оружја не повећава моћ државе ако њени непријатељи не верују да ће га она употребити. (Ч. Кегли; Ј. Викоф, 2006: 649) Стога је важно за неку државу да одиста увери потенцијалне непријатеље да је спремна да оружану моћ употреби у одбрани својих националних интереса. С обзиром на чињеницу

да је војна моћ важна компонента тзв. тврде моћи неке државе, нећемо јој у наставку поклањати више пажње, већ ћемо се усредсредити на неке друге аспекте моћи.

8.2.2. Економска моћ

Још је у Марксовој економској теорији постулиран став да *економија чини главну основу структуре моћи у једном друштву*. Њен класни карактер јасно је наглашаван у марксизму, али то ни у најмањој мери не умањује валидност изнесеног теоријског става. Одиста, економски односи чине базу моћи једног друштва на којој почива сва остала, марксистичким речником изражена, *друштвена надоградња*. Пројектована на међународне односе, *економска моћ* чини кључни основ на ком се граде тзв. правила игре, у којима богати (читај моћни) одређују под којим условима ће се одвијати свеукупна трговинска размена, како она класична економска тако и политичка. „Кључни аспект понашања тврде економске моћи је настојање актера да обликују тржиште и тако унапреде релативну позицију... али једна важна димензија која почива у основи понашања економске моћи јесте да друге учине више зависним од вас него што сте ви од њих.” (Ц. Нај, 77)

Спрега *војне силе и економске снаге* ствара ефикасну комбинацију за освајање и задржавање статуса велике силе. „Војна сила се назива и 'крајњим обликом моћи' у свету политике, али неопходна је напредна економија да би се произвела таква моћ”. (Ц. Нај: 75) Војна снага САД чинила је да се поверење у економску моћ њене привреде и долара, као средства плаћања у свету, деценијама није смело ни поставити а камоли оспорити, као што се то данас чини. Први који је то учинио био је управо амерички председник Ричард Никсон, мотивисан још бољом економском позицијом своје земље, када је обзнанио намеру САД да мења правила игре још док је утакмица у току. „Кад почнеш да губиш, промени правила игре”, изговорио је он у наступу експликације америчке бруталне снаге давне 1971. године, када је „изненада објавио да Сједињене Државе више неће конвертовати доларе у злато, на тај начин оборивши Бретонвудски монетарни систем...” Дакле, у ери апсолутне политичке доминације он је повукао потез којим је додатно дао простора за *финансијске махинације и валутне манипу-*

лације не би ли оснажио економску позицију САД и створио још већу зависност остатка света од америчке привредне моћи. Скидање златне подлоге са долара створило је неслућене могућности за претакање туђег вишка рада и профита у америчко двориште. Када томе још додамо и политику *супстанцијалне за несупстанцијалну економску размену*, која је наметнута чак и америчким савезницима, слика економске моћи кроз озваничену праксу трговинске плјачке бива потпунија.

Без привредно јаке, технолошки напредне и финансијски потентне економије немогуће је изборити статус озбиљне државе која би била респектована у свету међународне политике, а камоли освојити неупитни статус глобалне силе. Развијена и јака економија ствара *потентну гравитациону силу привлачења* у зони свога утицаја. Она такође производи и ресурсе за развој разних форми меке моћи. „Ниво привредног и индустријског развоја земље утиче на спољнополитичке циљеве којима може да се тежи. По правилу, што је земља развијенија, то је склонија да игра активну улогу у светској политичкој економији.” (Ч. Кегли; Ј. Виткоф, 2006: 128) **Наука, образовање, култура, медији, уметност и сл. не могу да се развију до мере корисних ресурса меке моћи ако нису поткрепљене знатним економским улагањима.** А то пак није могуће постићи ако се на међународном плану не манипулише *асиметријама међузависности* као важним димензијама економске моћи.

У ресурсе тврде економске моћи неке земље треба убројати и значајне природне ресурсе, као што су нафта и гас као престижни енергенти. „Хенри Кисинџер је имао обичај да тврди да онај ко управља нафтом управља Нацијама, а онај ко управља храном управља становништвом.” (Е. Живен, 2019: 42) Особито је то било важно у последња два века, када је убрзани економски раст био могућ управо јер се базирао на значајној потрошњи енергетских ресурса. Многи економисти и геополитичари ће се сложити са оценом да је 19. век био век угља, 20. век нафте, а 21. век гаса. Тај тренд се акцелирано наставио и у 21. веку, особито значајно на плану употребе тзв. енергије угљоводоника. Колики је њихов значај најбоље говори сама појмовна мрежа која је са *геополитике и геоекономије* узнапредовала

до *геоенергетике*, као једним од кључних појмова економске моћи. Пример Русије ту постаје очигледан. Главна супстанца обновљене економске и војне моћи ишла је у највећем проценту линијом експлоатације енергетског богатства Руске Федерације. Русија, заједно са Ираном, контролише више од шездесет посто гасних ресурса света. Та чињеница јој даје огроман простор за геополитичко маневрисање и употребу политике енергетске зависности многих земаља од руског гасног богатства.

Економска моћ је одувек била и остала базичан темељ изградње свеукупне моћи једне државе, културе или цивилизације. Она ће то остати и убудуће. Без развијене и јаке економије није могуће градити озбиљне ресурсе меке моћи у свету. „Економска моћ биће једно од најважнијих оруђа у кутији са алатом политике паметне моћи, али ће политички одговори често зависити од контекста сваког тржишта и његових асиметрија рањивости.” (Ц. Нај, 106) *Не говори се случајно у контексту озбиљне геополитике да је трговина примарни извор стицања геополитичке моћи у свету, а „батина” долази тек на крају, када неко одбије да прихвати понуђена правила економске размене.* Новац је стога одувек био конкретна експликација економске моћи, поготово његове енормне количине у светској трговини. *Ко контролише његову емисију, контролише не само финансијске него и свеукупне економске токове.* „Новац потире стварност”, тврди Ерве Живен. „Финансијски актери из Северне Америке располажу готово бескрајном способношћу интервенције, будући да централна банка, Савезне резерве, штампа њима намењене доларе без задршке и готово без ограничења. На тај начин 2009. године пуштено је у оптицај више од десет хиљада милијарди евра, само да би се одржао неки измишљени међународни финансијски поредак који је срушен.” (Е. Живен, 46)

Колико је економска моћ заснована на финансијској манипулацији говори и следећи пример. Амерички велики банкар се нису либили да у новчани систем који је циркулисао убаци стотине милијарди „крвавих” *нарко долара* који су преко нарко картела стизали у банке да се оперу и на тај начин легализују. Све такве криминалне и противзаконите активности чиниле су *највише финансијске елите банака* правдајући се потребом одржавања дневне ликвид-

ности у временима тзв. финансијске кризе. „Године 2004. милијарде долара прошле су кроз 'касе' картела Синалоа и завршиле на банковним рачунима Ваховије. Испоставља се да банка читаве три године није поштовала протокол за спречавање прања новца приликом трансфера износа од 378, 4 милијаде долара.” (Р. Савијано, 2014: 287)

8.3. Мека моћ као паметна моћ

Џозеф Нај са правом констатује да је тзв. *мека моћ* превасходно академски и медијски појам који се најчешће користио веома слободно за све оне ситуације када се не говори о војној моћи као кључном аспекту тврде моћи. Она је, по њему, углавном *дескриптиван* пре него *нормативан* појам. Појам који више описује него што нешто прописује. „Мека моћ није облик идеализма или либерализма. То је напросто облик моћи, начин да се постигне жељени исход... Године 1939. угледни британски реалиста Едвард Х. Кар поделио је међународну моћ у три категорије: војна моћ, економска моћ и моћ над мњењем.” (Џ. Нај, 109) *Управо ова Карова подела, са акцентом на трећем облику моћи, можда на најбољи начин осликава суштину меке моћи као средства или ресурса чијом употребом треба да овладају и контролишу умове људи, односно њиховим мњењем.*

Када већ говоримо о *јавном мњењу грађана*, не би било неупутно помоћи се кратким али врло експликативним моделом објашњења његове суштине. Мишљење људи (грађана) генерално можемо поделити на две одвојене колоне посматрања. Колону *мишљења као мњења* и колону *мишљења као знања*. Ако би као помоћни модел користили Аристотелову поделу начина мишљења, односно способности људи у докучивању истине, *мишљење као знање* било би у нашој подели комбинација *занања (episteme)* и *правог научног знања (scientia pre causas)*, док би *мишљење као мњење* остало изван Аристотелове поделе, јер се по својој суштини не може сврстати у практичну памет или разборитост (*phronesis*). Не може јер је, као што ћемо видети у табели, саздано на немерљивој количини незнања, предрасуда, лошег искуства, стереотипија и сл., па као так-

во чини погодно тло за сваковрсне манипулације значењима и прекодирању смисла важних чињеница.

У две вертикалне колоне покушаћемо да побројимо на чему се све заснивају или темеље ове две врсте мишљења:

<i>1. мишљење као мњење</i>	<i>2. мишљење као знање</i>
а) незнање	а) академско знање
б) предрасуде	б) професионални стандарди
в) лоше искуство	в) професионална култура
г) митови и стереотипи	г) професионална организација

Из ове условне али очигледне поделе јасно се запажа да стручњаци за маркетинг, управљање јавним мњењем или класични политички манипулатори могу веома једноставно да контролишу и усмеравају јавно мњење, ефикасно кодирају умове људи и формирају „њихове” ставове о свету око себе и сопственој позицији у њему. Огромна већина људи своје *мишљење као мњење* и ставове о некоме или нечему формира на *незнању*, субјективној представи пуној предрасуда, на митологизованој политичкој стварности препуној стереотипија или негативних емоција о другима. Највећи број људи, дакле, формира своје мњење о свету око себе на антиставу знања. *А што је количина негативних осећања и искустава већа, лакше је тим искуством управљати, прекодирати га и дати му за манипуланта жељени смисао.* Управо зато највећи број агенција за истраживање јавног мњења у предикцији избора истражује јавно мњење грађана о политичким партијама и њиховим лидерима, а не релевантно научно знање о политици које се стиче мукотрпним и систематским образовањем на академским студијама из политикологије.

Велики проблеми леже у чињеници што највећи део таквог јавног мњења није свестан да је „своје” ставове формирао на *незнању и негативним искуствима* о некоме или нечему. Ношени опсенарском представом о **некаквом привиду познавања света око себе**, *не поседују свест да информације, па макар оне биле и поуздане, нису још увек нити ће то икада бити систематско и утемељено научно знање.* Дакле, *информације* и *знање* су различити појмови, првима је лако а другим тешко манипулисати. Фундаментализам или екстремизам, било религијски, политички, национални, идеолошки или социјални, темељи се на ми-

иљењу као мљењу. Баш као што за такву ситуацију рече наш врли песник Брана Петровић, „кад незнање подвикне, знање подвије реп и побегне у мишију рупу”.

А поседовање информација и управљање њима ствара немерљиву моћ. У обиљу информација које су наизглед свима доступне постоје структуре меке моћи које њима управљају, врше њихово тренутно *кодирање, декодирање или прекодирање*, све у зависности од потреба. Та *информатичка моћ* акцелирала је развојем рачунара и софтвера, да би се данас у моћним информатичким центрима у делићу секунде *генерисала потребна виртуелна стварност* и преко *мрежних система* пласирала у *конзумну јавност*, као крајњег корисника. Иако је мека моћ данас више него икада до сада дисперзована и на недржавне актере, државе су још увек богатије њиховим ресурсима него сви други играчи у сајбер простору (нво, компаније, терористи и др.). Ипак, превелика количина информација произвела је тзв. *парадокс обиља*. А он пак до губитка пажње и концентрације. И заиста, у преобиљу информација, у правом *информационом хаосу и џунгли* тешко је задржати *пажњу људи* на оно што је центрима моћи важно. Стога је борба за нашу **перцепцију**, односно пажњу постала главна брига структура моћи. „Пажња, а не информација, постаје редак ресурс, а моћ стичу они који умеју да разлуче вредне информације од шума из позадине. Спин стручњаци се све више траже, а то је извор моћи за оне који нам могу рећи на шта да усмеримо пажњу.” (Ц. Нај, 133) Зато *јавни дискурси* постају значајна *монета меке моћи*, закључује Нај.

Дакле, када говоримо о мекој моћи као ресурсу погодном за социјалну или спољнополитичку употребу, морамо бити свесни горе наведене поделе. Она је сразмерно пропорционална снази информатичких и медијских средстава која се користе како кроз форме тзв. *мрежног ратовања*, тако и кроз утицај који имају у *сајберпростору* и „*креирању*” *виртуелне стварности*.

„Мека моћ неке земље почива на три основна ресурса: њеној култури (тамо где је привлачна за друге), њеним политичким вредностима (кад их се придржава код куће и у иностранству) и њеним спољним политикама (кад их други виде као легитимне и као носиоце моралног ауторитета).” (Ц. Нај, 111) Стога је у праву Џозеф Нај када констатује да

је мека моћ плес која захтева партнера. *Али не можемо се сложити са њим да је поседовање моралног ауторитета услов успешног коришћења ресурса меке моћи у спољној политици. Најбољи пример за наведени став су управо САД.* Не чуди зато што неки озбиљни аутори приговарају Америци да је коришћењем меке моћи створила неку врсту *културног империјализма и либералне хегемоније.* Најгорљивији међу њима свакако је био *Томас Молнар.*⁵⁴ „Федерализам, демократија и отворено тржиште представљали су основне америчке вредности. То је оно што је Америка извезла. То је умногоме олакшало одржавање онога што се назива 'империја по позиву'.” (Ц. Нај, 126)

Добар пример паметне употребе ресурса меке моћи је Кина. Она је за потребе вођења своје спољне политике у последње две деценије у свету основала неколико стотина *Конфучијевих института* како би друге учила својој култури и језику. Кроз спољнополитичку крилатицу о „*офанзивни шарма*” Кина у великој мери успева да на користан начин употребљава ресурсе меке моћи које јој стоје на располагању. У такву политику она улаже знатна средства, само 2010. године уложила је преко 9 милијарди долара за двадесетчетворочасовни рад агенције *Синхуа*, пласиран углавном преко кабловских оператера. Организовање летњих олимпијских игара 2008. године у Пекингу такође је добар пример како Кина води осмишљену спољну политику засновану пре свега на паметној употреби средстава меке моћи.

Насупрот Кини, многи аутори замерају Русији што није знала или није умела да активно користи ресурсе меке моћи у промовисању нове геополитичке улоге у светској политици. Председник Путин до 2010. године није желео да у своју агенду спољнополитичког деловања активно укључи средства меке моћи, сматрајући их ваљда недовољно моралним. Таквим ставом пренебрегао је чињеницу да управо мека моћ, примењена у разним облицима и модалитетима и комбинована са економском моћи, чини готово деведесет пет посто мирнодопске политике. *Немогуће је поново задобити статус глобалне силе уколико се не користе паметне стратегије употребе меке и тврде моћи, све*

⁵⁴ Види његове књиге: *Американонологија* (1996) и *Либерална хегемонија* (1996), обе у издању београдског СКЦ-а

зависно од контекста деловања, циљева који се желе постићи и интереса који се настоје реализовати. У последњој деценији Русија је схватила значај меке моћи, користи је све више, али још увек, по нашем мишљењу, недовољно да би на активан начин парирала својим глобалним такмацима, којих је све више како из поља државних тако и недржавних актера.

Мека моћ се особито добро користила кроз форму тзв. *јавне дипломатије* као веома често употребљеног облика утицаја на јавно мњење и промену ставова тзв. *обичног света*. Јавна дипломатија се тако много чешће користи као канал да се утиче на јавност других држава него што се то чини кроз официјелне токове класичне дипломатије. *Јавна дипломатија, као облик индиректне дипломатије, врши утицај на јавно мњење неке државе, (зло)упоребљава средстава информисања, цивилно друштво, тзв. независне интелектуалце, новинаре, публицисте, спортисте, уметнике, међувладине организације, глобалне НВО и др. То чини ненасилно и понекад готово невидљиво оком обичног човека. Силесија јавних делатника упрегнута је свакодневно у послу промене ставова и мњења грађана, делујући тако да се полако али упорно и систематски створи позитивно мњење о хегемону који једини има довољно ресурса меке моћи да води такву кампању. Управо зато се делатност јавне дипломатије мери искључиво способношћу да доведе до промене мишљења грађана неке земље.* „Главна снага мас-медијског приступа јесте његов опсег публике и способност да створи свест и постави дневни ред.” (Ц. Нај, 137)

Главни извођачи радова који делују кроз форму јавне дипломатије спадају у групу тзв. агента од утицаја. То је други ешалон субверзивног деловања обавештајних агенција против неке земље, који следи одмах из примарног облика класичног агентурно-обавештајног рада. Они су већ побројани у претходном пасусу. Делују малигно на неко друштво јер углавном чине његов саставни део. То су људи који су свесно ушли у *подривачке активности против своје земље, а за рачун страних налогодаваца и ментора*. Потпуно је свеједно да ли то раде из „убеђења” или су се продали за новчане накнаде. Свакодневно их посматрамо у медијима који имају националну

покривеност, а у већини случајева, радећи свој професионални посао, врше пропагандну делатност за стране налогодавце и менторе.

Њихов основи задатак је промена вредносне оријентације грађана, цивилизацијска конверзија, измена геополитичког идентитета, оспоравање религијске и конфесионалне припадности, антinationална пропаганда, популарисање стране културе, промоција аутошовинизма, разарање породичних вредности, обесмишљавање патриотизма, величање настраности кроз легализацију сваковрсне патологије, урушавање националних институција и традиционалне културе, демонтирања државе, особито њеног безбедносног сектора (војска, полиција, обавештајне службе и сл.) и многе друге системске активности како би се извршило прекодирање базичних вредности и погледа на свет грађана једне земље. „Средства комуникације најбржи су и најлакши начин за промену менталног ткива нације, осећања, културе, традиције, историје... Не гајите илузију да је комуницирање слободно: на чвориштима информацијских раскршћа чуче скривени *Public Affairs Officers*, чији је посао контрола медијског модела информисања.” (Љ. Деспотовић; З. Јевтовић, 2019: 265)

После свега реченог, *паметна моћ* би се могла дефинисати као креативна комбинација, интегрисања и умрежавања свих расположивих ресурса тврде и меке моћи. Она је зависна од тзв. *контекстуалне интелигенције* (која се одређује као „способност да се разуме окружење у развоју и да се капитализује на трендовима променљивих тржишта”), која се базира на добром проучавању и познавању „трендова моћи и размишљању унапред о одговорима паметне политике.” (Ц. Нај, 253) *Она је саздана од јасних комбинација сва три лица моћи, њиховог синхронизовања и умешног управљања.* Паметна моћ подразумева и *добро диференцирање властитих циљева политике*, она не трпи импровизације, половична решења и неодлучности, којих је пуна свакодневна политика. *Контекстуална интелигенција*, по Ц. Нају, јако добро разуме чињеницу да свет међународне политике није ни униполаран, ни мултиполаран, ни хаотичан, како га поједностављено виде неки теоретичари светске политике. Свет је, каже Нај, све то истов-

ремено. „Стога паметна велика стратегија мора бити у стању да рукује веома различитом расподелом моћи у различитим доменима и да разуме компромисе међу њима.” (Ц. Нај: 254) Незаобилазни део стратегије и тактике употребе паметне моћи јесу *мрежно друштво, мрежно ратовање и сајбер простор*.

8.4. Мрежно друштво, мрежни ратови и сајбер простор

Мрежно друштво је, по социолозима, нови тип друштва који се по својим структуралним особинама разликује од свега што му је претходило. Шпански социолог *Мануел Кастелес* први је почетком деведесетих година прошлог века такав тип друштва назвао *мрежним друштвом*. Његово појављивање омогућио је брзи развој информационих технологија, интернета, али и финансијска доступност таквих технологија широкој популацији људи. Основна карактеристика таквог типа друштва јесте да врши *структурисање људи на основу генерисања разних типова мрежа* које касније бивају умрежене, односно узајамно повезане. То могу бити, по мишљењу Александра Дугина и Леонида Савина, *обавештајне мреже, трговачке мреже, религиозне мреже, мреже агената утицаја или информационе мреже, мреже емитовања, затим политичке мреже, секташке мреже, терористичке мреже* и сл. Све су оне хијерархијски повезане, контролисане и синхронизоване у зависности од потреба *мрежних лидера*, односно лица обучених за мрежно ратовање. „Сликајући” нам представу мрежног друштва, односно мрежа као њеног доминантног својства, наведени аутори нам сугеришу следећу слику: „У суштини, када замислимо праву мрежу, ми не видимо њен почетак нити њен крај, не видимо њену средину, њен врх или дно... нема центра ни периферије, нема главног ни споредног, нема магистралне и маргиналне руте, где се једно пресеца и укршта са другим по чудној логици која се непрестано развија и мења.” (А. Дугин; Л. Савин, 63)

Укритања се врше по наизглед хаотичној и непредвидивој путањи. *Токови информација, капитала, знања, идеологија, новца, робе, услуга, идеја* и сл. теку, лаички речено, насумично, без контроле – спонтано. Дугин би рекао: као идеална мешавина **ентропије и хијерархије**. Иако

је *сублимација организованости*, **мрежна организација и контрола** се не могу видети, као да и не постоје. Попут *биолошких кртола*, сматрају ови аутори, шире се под земљом, произвољно и на различитим местима пуштају корење или избијају као стабло изнад ње. „Та кртоласта или ризомска форма мрежног друштва постаје све распрострањенија... У стварности мрежни модели имају директан однос према ширењу деструктивних модела који руше државни поредак.” (А. Дугин; Л. Савин, 65) Што им је, наравно, превасходни циљ, због кога су и настале као организациона форма, начин деловања и ефикасна машинерија успешног ратовања, наизглед без правих физичких жртава.

Некадашње *право на примену силе или чак и насиља*, које је имала држава-хијерархија, сада је „демократизовано”. Насиље, иако често невидљиво, могу да врше сви, па тако и само насиље постаје мрежно. Само што се оно сада обавља уз помоћ мрежних метода ратовања заснованих на *алгоритмима понашања*, њиховој комбинацији и координацији. И ево парадокса – иако наоко потпуно хаотична, без смисла и центра контроле, *мрежа, у ствари, постаје њихово оваплоћење*. „Манипулација тим мрежама, управљање скоро хаотичним мрежним системима највиша је форма управљања у савременом друштву. Мреже лако прелазе кроз државне границе, савладавају економске и правне препреке, почињу да се уплићу у наше животе, у нашу свакодневицу, постају нешто што нам је апсолутно неопходно.” (исто, 67)

Главна намена *мрежа* је **ширење и размена информација, њихова готово тренутна доступност, узајамност и успостављање повратних веза међу учесницима**. „Мрежа је еластична форма (облик) организације, узајамног деловања различитих тачака (људи) који претпоставља сталну размену информација и динамично реструктурирање. Мрежни принцип супротан је централизованом хијерархији, организацији по затвореном алгоритму. У мрежи је, чак и најмањој, увек ангажован неодређен број чланова.” (исто, 69) *Мрежа је, у ствари, центар света у коме се све дешава*. Функционише на потрошњи *малих енергија*, није скупа за одржавање и често је несвесно финансирају сами „мрежни ратници”, мислећи притом да раде нешто корисно и њима пријемчиво. Мрежа је, дакле,

модерним речником опојмљена, *постмодерна стварност постиндустријске цивилизације*, која трансцедира „сакралне структуре” традиционалног друштва (сакралне хијерахије) и рационалне структуре епохе модерне (државе, владе, политичке институције, производње).

„Данас се *мрежни принцип* већ у потпуности раширио на економију, технологије, средства комуникације, финансијске системе.” (исто, 71) Такође, он је постао *стварност геополитичких планера*, који скривено преко мрежних структура намећу перцепцију виђења „реалности” међународних односа остатку света, њиховим грађанима, институцијама, цивилном сектору и сл. Зато са оправданим разлогом колеге Зоран Јевтовић и Љубиша Деспотовић конституишу нову научну дисциплину под називом *геополитика медија*. „Отуда **геополитика медија**, као нова дисциплина у разумевању *умрежених политичких стварности и идеја* насталих интегрисањем интернета, бројних дигиталних платформи и традиционалних медија. Она циља на стратегију комуникационо-политичких активности које као резултат имају промену *геополитичких доктрина*, укључујући и просторних граница. Она има свој метод поступака заснованих на посматрању, мерењу, објашњавању, анализи, описивању, синтези и формулисању праваца и стратегија којима ће се политика у неком времену и неком простору развијати.” (Љ. Деспотовић, З. Јевтовић, 2019: 189)

Појам *мрежни ратови*, по мишљењу А. Дугина и Л. Савина, по пореклу је *војног карактера*, тачније, постао је део нове војне теорије чији су аутори високи официри америчке војске, вицеадмирал *Артур Сибровски* и *Џон Гарстка*. Модел мрежноцентричног рата (*Net-centric Warfare*) предложен је 1998. године и био је везан за прелазак на *нови тип економије* – „од платформицентричног модела ка мрежноцентричном моделу.” Као аутори концепта *мрежноцентричног рата (Netwar)* помињу се *Дејвид Ронфелдат* и *Џон Аркиле*, који су 1993. године овај концепт везали за „глобално ширење нових типова комуникација, укључујући интернет, што је подривало монопол држава на информациону контролу” (А. Дугин; Л. Савин, 2018: 7) Обе поменуте теорије у свој фокус стављају неколико битних одлика *мрежноцентричног ратовања*: брзина прено-

шења информација, децентрализација управљања, индоктринација учесника конфликта, те постојање допунских канала за доношење одлука важних за овакав систем ратовања и сл. *Мрежни ратови* су тако постали скопчани са *теоријом квалитативног помака* у војним технологијама комбинованим са организацијом савремених друштава. У свом првобитном облику *теорија мрежног ратовања* се појавила као нека врста супституције концепцији нуклеарног одвраћања, која је била доминантна у ери хладноратовске конфронтације.

Суштина мрежноцентричног ратовања садржана је у идеји повезивања и умрежавања свега на интернету што се у мрежу може повезати и учинити га узајамно зависним. Узајамно повезивање са повратним утицајем јесте њен нови квалитет који није било могуће успешно експлоатисати до акцелираног развоја информационе платформе кроз нове технологије, њихову масовну доступност и парадоксалну персонализацију кроз масу индивидуалних и анонимних корисника. У војном сегменту мрежног ратовања, одакле је све и почело, „смисао војне реформе у оквиру нове теорије рата информационе епохе састоји се у једном: у стварању моћне и свеопште мреже која ће концептуално заменити раније постојеће моделе и концепције војне стратегије, интегришући их у један систем. Рат постаје мрежна појава, а војне операције вид мрежних процеса.” (исто, 76) Основна замисао нове теорије рата садржана је у интенцији да се наметне пожељни модел понашања свима, и пријатељима и непријатељима. При томе треба створити **илузију ненаметања, привид слободе и фикцију својевољности**. Жртве погођене новим начином рата нису ни свесне да раде у интересу невидљивог господара. Радећи привидно за себе, они служе маскираним интересима хегемона. У питању је постизање примарног циља – пуна и апсолутна контрола над свим умреженим учесницима. „То значи да имплементација мреже представља лишавање држава, народа, армија и влада света ма какве самосталности, суверености и субјективности – и њихово претварање у строго управљане, програмиране механизме.” (исто, 78)

Мрежа постаје главна артерија протока информација, које се селективно преусмеравају ка крајњем кориснику а да он тога у огромном броју случајева није свестан. Дугин

би рекао да помоћу мрежа у корелацију ступају елементи система који никада раније нису ни могли бити у некој врсти релације. Мрежа је та која врши гипко умрежавање разноврсних структура у једну општију форму, али ипак довољно диференцирану да је из ње могуће генерисати жељени садржај. „Теорија мрежног рата коју је развио Пентагон настаје из потребе да се ситуација у свету контролише на тај начин да се основни глобални процеси развијају у интересу САД или да им у најмању руку не противрече.” (исто, 54)

Циљ мрежног рата није класична победа као на бојном пољу у директном сукобу војски, као експликацији тврде моћи, „*већ успостављање и одржање контроле над свима и сваким, између осталих и над савезницима.*” „Борбене јединице, системи везе, информациона подршка операције, формирање јавног мњења, дипломатски кораци, социјални процеси, обавештајна и контраобавештајна служба, етнопсихологија, религиозна и колективна психологија, економска подршка, академска наука, техничке иновације итд. – све се то сада види као узајамно повезани елементи јединствене ‘мреже’ међу којима се мора вршити непрестана информациона размена“ (исто: 73)

Важан елемент мрежноцентричног ратовања јесте употреба тзв. *тактике роја*. Она је заснована на идеји употребе *више малих али истовремених напада* појединаца или група на једног већег или моћнијег противника. Тактика делује попут *роја пчела* у природи, када рој састављен од малих јединки у координисаном нападу може да онеспособи или чак усррти велику жртву коју је одредио као мету свога напада. Пошто су ове групе мале, оне су тешке за *идентификацију и одмазду*, али су истовремено бројне и могу на направе несразмерно велику штету противнику. Иако се ради о класичном облику *асиметричног напада* ка противнику на чијој је страни несумњива *дисиметрија моћи*, тактика роја је испробано и ефикасно средство у концепту мрежног ратовања.

Слична је ситуација и са употребом *мрежа НВО* као начина ефикасног мрежног ратовања у контексту тзв. цивилног друштва, које је најчешће глобалног карактера, иако се негативне последице испољавају кроз регионална или локална дејства. *Истовремене, координисане и континуи-*

ране акције са циљем слабљења неке државе и њених институција опробано су средство мрежног ратовања којима је била изложена и наша земља. „Србија (Југославија) је била практично прва држава која је постала поље боја и експеримената са мрежним ратовима и мрежноцентричним борбеним дејствима.” (исто, 48)

Ова омиљена тактика често је комбинована кроз форме тзв. *ненасилне инфилтрације* у економски систем неке земље, њене политичке, социјалне, културне, образовне, а често и хуманитарне институције и организације. Наведене активности најчешће су усмерене ка програму *инжењеринга вештачких емоција* и каснијом злоупотребом истих за реализацију одређених циљева моћи. Крајњи циљ примене дефинисане тактике ратовања је произвођење тзв. *каскаде ефеката* који су узајамно повезани, како на политичком тако и на војном нивоу. По мишљењу А. Дугина и Л. Савина, демонтажу државе најлакше је извршити када се процес њене деструкције врши изнутра. „Када се извођачи радова налазе унутар структура власти, контролишу СМИ, представљају различита чворишта грађанског друштва и манипулишу процесима образовања, науке и културе. Са стране је видљивије да се последњих двадесет година у Србији одвијало планско уништавање идентитета, идеолошког и кадровског потенцијала, културних и религиозних основа, са поступном заменом на западну ерзац-политику, расподељену у различитим институтима и промовисану како системским либералима тако и псеудопатриотима.” (исто, 49)

Начин на који се успоставља кључна контрола у координатама *мрежних поља*, која су бројна, испреплетена, паралелна и умрежена, јесте заштита и правилна употреба тзв. **мрежног кода**. *Мрежни код је заправо кључ којим се врши кодирање, декодирање и прекодирање битних садржаја, те изводи структурирање и систематизовање информација*. Главна брига његових поседника је да **код остане тајан**. И, наравно, да је функционалан у процесу *кодирања, декодирања и прекодирања* важних информационих садржаја. *Владати информацијом* данас могу готово сви, али суштински је схватити и правилно користити могу само *специјалисти за мрежно ратовање*. У највећем броју случајева *мрежне структуре* делују *невино, мирољубиво,*

неповезано, са наменом која је на први поглед далеко од манипулативних интереса било кога.

Мреже на први поглед нису директно повезане са стратешким *центрима моћи*, професионалним службама, обавештајним заједницама и сл. **А заправо јесу, јер су део субверзивне делатности чија је крајња сврха и намена далеко од привидне невиности њеног цивилног карактера.** „Обликовање света према новим обрасцима темељи се на камуфлираним идејама политичке доминације, војне хегемоније и нескривене ароганције према свима који мисле другачије.” (Љ. Деспотовић; З. Јевтовић, 2019: 261) Познати француски суверениста и антиглобалиста *Ерве Живен* то такође врло јасно истиче када каже: „Интернет је најопштије средство поковавања подводљивих америчком поретку. Појам *хипермоћи* нигде није више оправдан него на мрежи.” (Е. Живен, 2019: 45) САД су тако не само присвојили сајбер простор за себе, сајбер моћ прогласили својом ексклузивом, него и правно санкционисали и војно угрозили свакога ко покуша да наруши успостављени монопол.

Сајбер простор, или како га неки још називају *кибер простор*, најчешће се одређује као скупина вишеструких активности, сложена и вишеслојна мрежа укрупњених физичких и виртуелних облика јединствено координисаних и управљаних. Ради се о својеврсној **синхроној амбиваленцији** сајбер простора, у коме је он истовремено и витруалан и стваран. „Географија кибер простора је много променљивија од других окружења. Планине и океане је тешко померити, али делови кибер простора могу се укључити или искључити једним покретом прекидача.” (Ц. Нај, 154) Његовом пројекцијом, контролом и управљањем ствара се тзв. сајбер моћ, као производ групе ресурса уз помоћ којих је могуће утицати на читаве вишеструке мреже информатичких платформи, интернета, софтвера, мобилних мрежа, укључујући сателите и космичку комуникацију. „Кибер моћ је способност да се постигне жељени исход путем употребе електронски узајамно повезаних информатичких ресурса кибер домена.” (исто, 153)

У структуралном смислу, број актера који се сударају у *сајбер простору* и боре за *сајбер моћ* најчешће се своди на три групације: 1. владе, 2. организације са веома структу-

рисаним мрежама и 3. појединци и лако структурисане мреже. Утакмица за моћ међу њима је прилично неравноправна. Дакле, *асиметрична је*. Онај ко влада најјачим ресурсима може да генерише и огромну моћ. Али ни мање потетни играчи, у смислу ресурса, у овој игри нису без шанси. О томе сведоче бројни *сајбер напади* који долазе од анонимних хакера правећи огромну штету несразмерно моћнијим структурама, као што су владе, војска, банке, обавештајне службе, компаније, медији и сл. Стога су „САД више пута изјавиле да је интернет државни стратешки простор и да ће свако угрожавање безбедности интернета сматрати агресијом. Председник Обама чак је одобрио војну одмазду против јавних и приватних учесника који би прекршили (америчка) правила безбедности интернета, угрозили амерички јавни интерес или деловали против америчког националног интереса на мрежи“ (Е. Живен, 2019: 44)

8.5. Дисперзија (расипање) моћи и њена транзиција на тзв. недржавне актере

Транзиција моћи са једне силе на другу уобичајен је историјски процес који се понављао циклично и готово увек у фазама опадања моћи једне државе, а узрастања моћи друге. Таквих историјских примера је било доста и они су нужни пратиоци одласка неке цивилизације на историјски починак.

Појава *расипања моћи* је новијег датума. Она се, по логици ствари, дешава у сајбер пољу, у узраставајућој фази информатичке цивилизације, нових технологија и свеопште доступности интернета и друштвених мрежа. „Нова информатичка револуција мења природу моћи и повећава њено расипање.“ *Смер тих промена је углавном са државе на недржавне актере*. „То значи да светска политика неће бити искључиво домен влада... Појединци и приватне организације, од корпорација и НВО па све до терориста, оснажени су да играју непосредне улоге у светској политици.“ (Ц. Нај, 146)

Иако *информатичка револуција* углавном производи *расипање моћи*, то још увек не значи да су државе, особито оне које поседују знатне ресурсе моћи, беспомоћне. Нап-

ротив, иако рањивије него раније, оне и даље имају знатнију концентрацију *ресурса моћи* него било који други недржавни актер, ма како и ма колико био информатички потентан. У новим условима „политика постаје више непредвидљива и мање садржана унутар националних љуштура. У свету глобалне независности дневни ред међународне политике је шири, а чини се да свако ту игра неку своју улогу.” (Ц. Нај, 149)

На пример, иако је *тероризам* метода насиља стара вековима и заступају је у исламској варијанти људи чији су верски идеали смештени у седми век, неки њихови активности су веома „спретни у коришћењу интернета двадесет првог века.” Сакривени у „сигурној” зони интернета, они много лакше и брже долазе у позицију да се организују, обучавају и реализују своје циљеве. *Тако је савремени тероризам, захваљујући информатичком развоју и интернету, изашао из локалне или регионалне омеђености и постао глобални феномен.* Извесна количина *дисперзоване моћи* завршила је и у њиховим рукама и сада кроз бројне мреже сајберпростора представља глобалну претњу. Свака тачка планете им је постала доступна и претворила се у потенцијалну мету. Тако сајбер тероризам и савремени тероризам „играју” на заједничкој платформи интернета користећи његове предности за своје екстремистичке циљеве. То не би било могуће постићи да није дошло до транзиције моћи и њене дисперзије на бројне кориснике информационаих платформи као средстава мрежног ратовања. (Љ. Деспотовић; М. Дробац, 2020: 210)

9. МОДЕРНА НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА У ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИМ ПРОЦЕСИМА – ПЕРСПЕКТИВЕ МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ У ПОСТВЕСТФАЛСКОМ ПОРЕТКУ

У оквиру бројних полемика о историји и теорији државе највеће дилеме односиле су се на временско одређивање њеног настанка, на крају средњег века, у циљу изградње оног типа политичке организације који је у функционалном смислу претеча савремене државе као јасно дефинисаног политичко-правног ентитета (види у: Винсент, 2009: 26). Док су расправе у овој дисциплинарној равни још увек биле у току, отворен је читав низ нових теоријских питања. Њихов је фокус био усмерен на проучавање растакања вестфалског, државоцентричног поретка модерне који је почео да се одвија крајем 20. века. Све то је отворило нове расправе о будућности, то јест о одрживости класичне модерне државе у савременом свету.

Због тога је наш превасходни циљ да опишемо процесе *разградње модерног државоцентричног поретка*, а који се реализују планским и синхронизованим активностима које се одражавају и на унутардржавно урушавање политичких и правних институција. Иако се током двадесетог века фокус интересовања политичке науке померио са *државе* на неке друге политиколошке теме, као што су *теорије интересних група, истраживања политичког понашања, новог полиархијског плурализма, теорије друштвених покрета, цивилног друштва* и слично, централне теоријске расправе у последње две деценије поново су вратиле интересовање политиколога на базичне проблеме државе, њен положај, функције, као и динамику промена са којима се она суочава. Постоје бројни разлози за овакво преусмеравање политиколошког интересовања, а неки од њих су јачање етнонационализма у Европи током југословенске и совјетске дисолуције и настајања нових малих држава и њима својствених, синтетичких националних идентитета, као и симултано интензивирање процеса регионализације и супранационалог повезивања, попут европских интеграција.

Свакако, ту су „неизбежни” и свеprisутни процеси глобализације са својим космополитским идејним исходиштима, тако замишљени да оправдају стварање поретка тзв. пост-државности и успон новог институционализма (Павловић, 2008: 10).

Без намере да се у раду детаљно бавимо ретроспективним историјским пресеком доктринарног разумевања природе и карактера модерне државе, потребно је поновити неколико кључних теоријских места науке о политици који су неопходни за разумевање правца еволуирања класичне модерне државе у савременом поствестфалском свету. На тај начин, у кратком луку, обухватићемо теоријска одређења модерних концепција државности чији актуелни статус имамо намеру да преиспитујемо. Први у том низу нововековних политиколошких мислилаца је свакако *Николо Макијавели*. Он је своје виђење државе усмеравао на њену самосталну *политичку моћ* мимо везе са моралним и духовним димензијама друштва и појединаца који у њему живе. Други значајан политички мислилац у тој епохи је *Жан Боден* и његов *концепт суверености* као једно од најважнијих својстава које се везује за државу. Том низу припада и *Томас Хобс*, који је отворио питање концепта *државе сигурности*, а који ће касније, током модерне епохе, све више добијати на значају, као и *Џон Лок*, који поставља темеље *модерне конституционализације државе* и грађанског друштва као неизбежног корелата држави.

Надаље, не треба заборавити ни *Жан Жак Русо* и *Г. В. Ф. Хегела*, при чему је први инсистирао на концепту *опште воље* и залагању за непосредну демократију, а други на *умском поретку* државе која својом унутрашњом логиком треба да превлада све видове партикуларности и егоизма који постоје унутар грађанског друштва (*партикуларни алтруизам породице, универзални егоизам грађанског друштва и универзални алтруизам државе*), а која историјски тежи да се оствари као алтруистички поредак државе заокружен у својој правној и политичкој универзалности. Теоријски допринос овој теми дао је и *Карл Маркс* својим маркирањем *класног карактера* државе и анализом доминације партикуларних интереса владајућих класа и група над целим друштвеним животом, као и *Макс Вебер*, који је државу видео као *политичку организацију* са карак-

тером *јавне установе*, са бирократијом као њеним суштинским обележјем и ексклузивним правом на легитимну примену силе. Не треба превидети ни допринос *Алексиса Де Токвила*. Његова политичка мисао изнијансирано указује на значај државе, и то најмање у неколико битних политичких поља: у *теорији демократије*, у *теорији цивилног друштва* и *политичке културе* као и на *пољу транзиције из старог ауторитарног поретка у поредак демократског друштва* (В. Павловић, 2008: 13).

Без обзира на коју традицију дефинисања државе и њених главних одлика да се ослонимо, најмањи заједнички именитељ у свима њима подразумевао би да модерна политичка заједница мора да буде у стању да испуни најмање три битне функције да бисмо је могли сматрати државом. **Прва функција односила би се на омогућавање унутрашње и спољне безбедности јавног поретка и самих грађана. Друга функција тицала би се обезбеђења неопходног степена легитимног и функционалног представљања, док би трећу улогу државе представљало обезбеђење економске функционалности, односно омогућавање довољног нивоа благостања својим грађанима (редистрибуција довољног броја добара и услуга грађанима).** Да би се ове три основне функције могле успешно реализовати, неопходно је да држава испуни шест битних предуслова:

1. јасна територијална одређеност, као један извор суверености и законски неограничена власт унутар уставно дефинисане територијалности;
2. транспарентан и гарантован сет уставних принципа и правила, као и јасно диференциран национални идентитет;
3. гарантован корпус униформних права и слобода грађана;
4. директан и непосредован (без других посредујућих заједница) однос грађана са државом и државним институцијама;
5. јасно дефинисан корпус тзв. „једног народа” и већинског представљања и одлучивања;
6. у случају сложених држава и равноправност федералних јединица (види: Ђ. Стојановић, Ж. Ђурић, 2012: 30).

По овим основама, концептуализована модерна држава у савременим условима је у знатној мери доведена у дубоку кризу. Процеси *глобализације* са својим последицама (*десуверенизација*, *детериторизација*, *деиндустријализација*, *деинституционализација*, *делегитимизација*, *паупе-*

ризација, разарање идентитета и сл.) изазвали су радикално угрожавање суштинске улоге државе, као и редукацију њене самосталности. Поједине одлике класичне државе постају све више споредне, док њене бројне функције почињу да одумиру. Бројност становништва, јачина војне снаге, национални морал, национални карактер и идеали који су представљали главну кохезивну снагу политичког организовања такође су у опадању. На просторима националних вестфалских држава ствара се *плуралитет нових, колективних ентитета* различитих нивоа и опсега, често измењене природе, који су идеална подлога за даља преобликовања по сили глобализацијских процеса и интересних уплива.

Националне државе данас нису једини, а поготово не главни носиоци моћи у свету. Настају и развијају се бројни алтернативни политички субјекти (удружења, невладине организације, међународне корпорације, политички покрети, од регионалних до међудржавних) који својим посебностима у дефинисању интереса (из корена другачијих него што су то „национални интереси” држава поимани у димензијама између националне безбедности и друштвено-економског прогреса) имају и посебне механизме деловања зарад постизања циљева због којих су основани. „Проблематизују се, такође, и питања једнакости националног и државног интереса у оним државама у којима ничу алтернативни идентитети, као нпр. у мултинационалним државама, често поред или мимо донедавно непорецивог и пресудног одређења модерне државе као крајњег политичког арбитра на унутрашњем и на спољном плану... Суверена држава престаје, дакле, да буде једини носилац права и обавеза у међународној стварности и међународном праву, а у исто време многи ограничавајући фактори живота унутар међународног система, они који су и раније стварно деловали, постају све јачи...” (А. Гајић, 2012: 49–50). Модерној националној држави *оспорава се суверенитет, територија, идентитет, институционална способност, безбедносна функција, економски поредак и егзистенцијални оквир грађана.*

Полазиште заговорника глобализма лежи у ставу како је концепт националне државе историјски превазиђен и да га због тога треба заменити новим видовима транснацио-

налних и регионалних асоцијација. *Национална држава посматра се као главна сметња интензивирању глобализације и јачању финансијских, медијских, информационих и других тржишта као битних сегмената јединственог глобалног поретка.* У научној и широј политичкој јавности наметнуто је мишљење како је национална држава за велике проблеме сувише мала, а за мале опет велика. При томе се не указује да и велике и мале проблеме пре и изнад свега узрокују управо транснационалне и регионалне структуре са својим делатностима, пред којима је великим делом устукнула национална држава. На тај начин је отворен проблем тзв. *кризе управљања националном државом*, а све са циљем да би се створио простор за утицај и деловање нових транснационалних структура. Ове структуре су свесно глобализовале перцепцију неких од иначе већ дуго времена присутних међународних проблема (тероризам, организовани криминал, климатске промене, економске и финансијске кризе и сл.). „Данас државе мање доносе правила игре, а више их поштују. Оне спроводе одлуке међународних организација. Готово иста ствар се може прочитати на два различита начина. Први је Гиденсов став, по којем 'грађани увиђају да политичари имају ограничену моћ при решавању проблема и као резултат тога губе веру у постојеће системе владавине'. Други је став Мирослава Печујлића, по коме 'владе више не осећају одговорност према грађанима, већ искључиво према наднационалним организацијама'. Ауторитет државе се растаче и претаче у нове форме друштвених организација као наднационалних творевина.” (С. Орловић, 2008: 109)

Растакањем институционалних капацитета *националне државе* су доведене у позицију осујећености од ефикасног деловања, а понекад и до потпуне блокаде у решавању проблема на сопственој територији. Појачани изазови у међународном животу – попут неконтролисане миграције становништва, продубљивање јаза између богатих и сиромашних, ограниченост енергетских ресурса, еколошки проблеми (глобалне климатске промене, ширење озонских рупа, дефицит пијаће воде, уништавање екосистема), претње организованог криминала и међународног тероризма – чему већина „онемоћалих држава“ није у стању да се супротстави што због својих „еродираних“ капацитета,

што због снаге претњи са којима се суочавају, додатно утичући на пад угледа државе.

Овакве околности имале су за последицу тзв. *делеги- тимацију* како националних институција тако и полити- чких елита које у новонасталим околностима нису биле способне да преко разорених институција одговоре на потребе при решавању нагомиланих егзистенцијалних пробле- ма грађана. Велико незадовољство становништва преус- меравано је од стране *модератора глобализацијских токова* у правцу даљег притиска на национални ниво власти, а све зарад обесмишљавања државних институција и некритичког прихватања нових решења, која су долазила из по- ља деловања међународних и транснационалних организа- ција. Све то рађено је под параваном наводног грађења нација и држава. „Други спољни извор потражње за инсти- туцијама је политичка власт коју директно врше земље или конзорцијуми земаља, као окупационе власти или у снаж- ној непосредној спреси са локалном владом. Ово називамо „грађењем нације” (Ф. Фукујама, 2007: 49).

Општа дезоријентација грађана вешто је коришћена за даљу девалвацију свега што је национално, јер је у ствар- ности заиста видљива велика криза функционисања инсти- туција националне државе. Пораст неповерења и незадо- вољства је представљао најочигледнији показатељ новог односа људи према својој матичној држави. У најочитијем облику ово неповерење се огледа у *све мањој спремности грађана* да се боре и жртвују за своју матичну државу. Због тога су државе, једна за другом, биле принуђене да укину општу војну обавезу правдајући се потребама професиона- лизације војске, као и економским и функционалним раз- лозима. (В. Кревелд, 2012: 398)

Национална политичка елита, компромитована у очима јавности, почела је све више и све учесталије да губи *изборни легитимитет*, пошто у условима разорених државних институционалних капацитета није била у могућности да ефективно испуни своја предизборна обећања, као ни планове који су дефинисани у оквиру *јавних полити- ка* као обавезујућих оквира политичког деловања. Настављено је са убрзаним круњењем *легитимацијског основа политичке власти* и са паралелним отварањем простора (услед нараслих потреба становништва) да се новонастали

институционални вакуум превлада уз помоћ појачаног интервенционизма међународних организација које су биле део нових глобалних структура моћи. То је особито видљиво на пољу економско-финансијских трансакција. О томе Михаел Цирн недвосмислено сведочи: „Финансијска тржишта се денационализују темпом који одузима дах и већ дуже време су изван државне контроле. (...) Неразумно је и неморално да спекулације са милијардама долара дневно могу да избаце из колосека живота милиона људи и да их сукобе са државама које заступају интересе становништва.” (М. Цирн, 2003: 9) „И тако се наставља вртешка, позната и под називом ‘казино капитализам’. Њу је под контролом, ако је контроле уопште и било, држао само ММФ, који је и сам недржавни актер.” (В. Кревелд, 2012: 379)

У оквирима надирућих таласа савремене глобализације одвијали су се и процеси угрожавања *безбедносне функције државе*. Још од времена Томаса Хобса безбедносна функција државе истицана је у први план, уз изношење става да *држава која није у стању да заштити своје грађане губи основни разлог свога постојања*, односно да се у том случају држави отказује послушност. „Пружање безбедности – које је барем од Томаса Хобса сматрано најважнијом функцијом корпорације коју називамо државом – поново ће обављати и други ентитети. Неки ће бити територијални, али не и суверени, тј. представљаће заједнице веће од државе, док други, можда и бројнији, неће бити ни територијални ни суверени” (В. Кревелд, 2012: 393).

И Адам Смит је у оквиру својих разматрања истицао основне задатке конституционалне државе сматрајући да су, од три поља њених функција, питања безбедности заузимала чак два поља. *Прво* је заштита грађана од насиља и угрожавања од стране *других држава*, а *друго* заштита грађана од насиља и угрожавања *унутар друштва* од стране других суграђана. Сходно оваквом ставу, а с обзиром на озбиљну кризу њеног управљања, *безбедносно поље* постаје одлучујуће у будућности када говоримо о могућности опстанка националне државе.

„Фаза латентних ризичних претњи примиче се крају. Невидљиве опасности постају видљиве.” (У. Бек, 2001: 81) Урлик Бек је *модерно друштво* означио као *ризично друштво* управо зато што је новонастале безбедносне ризике

видео као резултат трајне неспособности држава да на квалитетан начин заштите своје грађане. Терористички акти током 2015. и 2016. године у *Паризу*, *Ници* и *Бриселу* суморна су потврда оваквих ставова. Такође, „све више грађана у ОЕЦД свету осећа да им је сигурност угрожена ризицима који се односе на угрожавање природних основа живота. Расте број оних којима је нанета штета услед болести изазваних утицајима животне средине. (...) У складу са тим, све више људи у ОЕЦД свету се осећа несигурно због пораста криминала и због све већих ризика због угрожавања животне средине.” (М. Цирн, 2003: 84) Додатни простор за угрожавање безбедносне функције државе створен је омогућавањем „слободне конкуренције” у виду увођења *приватних агенција и секјурити корпорација* у виталном пољу безбедности. Нагло ширење обима и врсте услуга, као и количине посла коју данас обављају ове корпорације, крунски су доказ колико је угрожена безбедност грађана, па и сама држава. Безбедност, та фундаментална функција без које нема озбиљног државног поретка, стављена је на располагање потпуно приватним циљевима.

Спољашња угроженост држава често је била само добар повод да се, иначе обесмишљена функција гломазних војних савеза, стално продужава и траже додатни разлози у том правцу, макар то било потпуно у супротности са међународним правом и одлукама УН. Ово је посебно видљиво у случаја агресије НАТО пакта на Савезну Републику Југославију 1999. године. Прокламована заштитничка мисија НАТО-а над делом грађана Србије (арбанаси на КиМ), који су наводно били изложени прогону и државном терору, била је оспоравана и у редовима неких чланица ЕУ. „Као што су нарочито Французи више пута изјавили, постојање НАТО-а у његовом садашњем облику је очигледно неспојиво са наставком европских интеграција у ономе што је традиционално било најважније: обезбеђивање заједничке одбране од спољне агресије.” (В. Кревелд, 2012: 375)

Велики део српске јавности такође правилно перципира ову тему као штетну по сопствене националне интересе. „Јавност у Србији нема никаквих илузија да чланство у НАТО-у не значи ништа друго до претежно преобликовање своје безбедности према њеним моћним чланицама, пре

свега Сједињеним Државама, што повлачи и излагање притисцима за придруживање њиховим војним авантурама које немају никакве везе са српском безбедношћу и њеним интересима.” (А. Гајић, 2015: 183). У питању је типичан процес *преношења суверености* са националног нивоа у корист НАТО институција, о чему француски геополитичар Анри де Гросувр јасно истиче да „или је једна заједница господар својих виталних интереса, или их она поверава другој страни за коју они нису витални”. (А. Гросувр, 2014: 7)

9.1. Глобална моћ и деловање нових глобалних актера

Глобална моћ оличена у систему *глобалног управљања* изнедрила је низ *нових глобалних актера*. Они су преузели улогу *управљања и координације* од влада националних држава и пренеле га на ниво међународних институција и организација. Оваквом преузимању већег дела суверености изложене су не само „пропале државе” (failed states) на периферији светског система, већ и земље тзв. језгра или унутрашњег круга најразвијенијих држава, каква су европске земље. Управо Европска унија представља прототип супранационалног вида организовања. Повећање броја *нових глобалних актера* у међународним односима (мултинационалних компанија, трансационалних политичких покрета и невладиних организација) и пораст њиховог утицаја, међутим, не представљају главну одлику актуелних промена. Ови нови *недржавни актери* – историјски изворно присутни као видови организовања предузимљивих лобија у западном свету – у мањој или већој мери постоје у међународном животу већ вековима, при томе су иницирали прекоморска истраживања, стварали трговинске везе и били пионири класичне колонијалне политике. Њихова улога у савременој глобализацији, међутим, променила се и квантитативно и квалитативно. Поједини међу *новим глобалним актерима* постали су моћнији од већине модерних држава, повезујући се у *умрежену глобалну хијерархију моћи* која тежи да створи један целовити *постдржавни међународни поредак*.

Назначени актери креирају три врсте односа између постојећих субјеката у међународној заједници. *Прву групу*

односа образују државе и међународне организације са све мањим сувереним одликама држава, а све доминантнијим видовима прерастања међународних организација у самосталне, надржавне субјекте са проширеним надлежностима. Најмоћније међународне организације све чешће арбитражу у унутардржавним приликама и при вођењу тамошње политике. Другу групу хијерархијских односа чине паралелне или првој групи односа потчињене везе између држава и међународних организација на једној страни са недржавним субјектима, транснационалним компанијама и политичким покретима који стоје наспрам њих. Трећу, „најнижу” групу, сачињавају односи свих ових структура са етничким и верским заједницама и другим колективитетима које на микро-плану стварају појединци својим интересним и вредносним удруживањем (Rosenau, 1990).

Из снажне *умрежености* нових глобалних актера прозилазе и нови видови деловања који имају све израженији политички карактер у спољнополитичком и унутардржавном животу. „У ранијем ‘државоцентричном моделу’ то или није био случај, или – ако су се недржавни субјекти понекад и упуштали у политичку сферу – то су били ретки случајеви, преседани. Транснационалне корпорације су пре једног века имале, пре свега, економску функцију у међународној привреди и трговини, док су невладине организације првенствено вршиле хуманитарне или социјалне активности. Обе улоге су се одвијале под строгом контролом суверених држава на чијој су територији оне деловале. Сада присуствујемо све већој и директнијој партиципацији ових недржавних актера у хијерархијама политичке моћи. Заједно са класичним субјектима међународних односа, недржавни субјекти сада ступају у комплексну симбиозу и попримају улогу „капилара” интегративних процеса **између центара и периферија међународног система**, било као преносници динамичних конструктивних и деструктивних импулса, било као ‘везивно ткиво’ бројних видова односа између разноврсних субјеката. Приметна политизација алтернативних и нетериторијалних актера међународног живота видљива у изменама њихове првобитне намене, претворила их је у својеврсне учеснике, ‘акционаре’ у дифузији глобалне моћи.” (А. Гајић, 2016: 93-94)

Нови глобални актери врше преношење дела суверености у корист транснационалних корпорација, међународних финансијских организација, глобалног капитала и међународних организација. Читав процес штедро промовишу и пропагирају *глобални медијски системи, глобалне и регионалне невладине организације*, као и њихове испоставе на националном нивоу као локална трансмисија. „Међународни актери такође доприносе делегитимизацији елите. Они не кажњавају елиту због кршења обећања датих бирачима, већ их, напротив, и охрабрију да то ураде. *Међународна заједница кажњава владе због неиспуњавања обавеза према ММФ-у, али није заинтересована да утврди до које мере политичари испуњавају обећања дата бирачима.* То се дешава у истом контексту где је на делу тзв. *економска десуверенизација* држава, где мултинационалне корпорације нагризају суверенитет држава способношћу мобилности капитала –инвестирањем и повлачењем капитала, али пре свега избегавањем плаћања пореза као основног прихода државе. (...) Економску сувереност државе угрожавају наднационалне организације којима она делегира део своје суверености прихватајући правила игре, транснационалне финансијске институције (ММФ, Светска банка), мултинационалне корпорације, као и глобализација светског тржишта и информационо-комуникационе технологије (интернет, сателитска телевизија...)” (С. Орловић, 2008: 111)

Као видљива последица ових процеса јавља се мањак спремности државе да се и даље носи са горућим проблемима. Институционално осакаћена, функционално блокирана, политички делегитимизирана, идентитетски преобликована, правно дерегулисана, војно онеспособљена и економски осиромашена, држава је све склонија да призна своју капитулацију. „Какви год да су ти процеси, уз њих готово увек иде пад спремности државе да преузме одговорност за своју привреду, неспособност да обезбеди социјална давања и да образује младе, па чак и да обави функцију заштите својих грађана од тероризма и криминала. У најбољем случају, државе тај задатак данас деле са другим организацијама, а у најгорем га једноставно не обављају.” (В. Кревелд, 2012: 400)

Гледани кроз *призму геополитике*, описани процеси постају видљиви као планиране и веома ефикасне *стратегије овладавања просторима* којима су донедавно госпо-

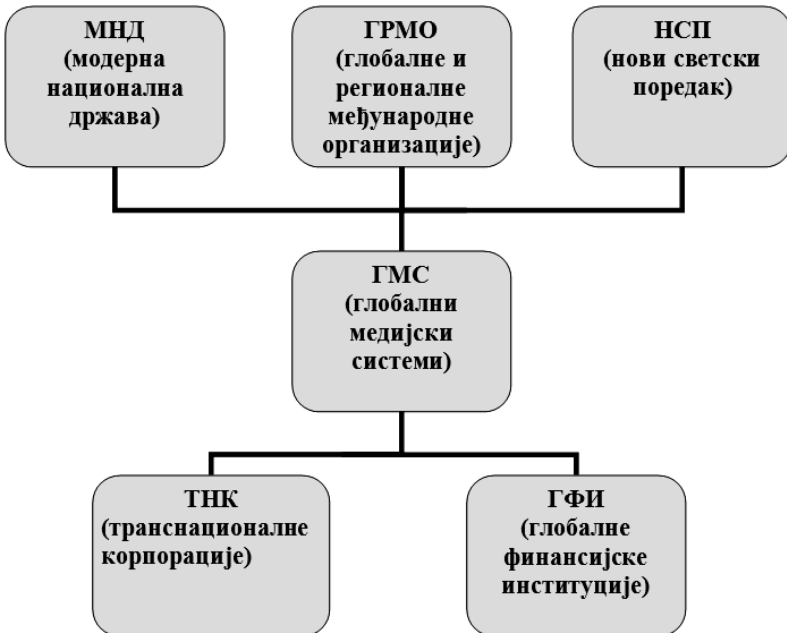
дариле суверене националне државе; тачније речено, они представљају вид геоекономске политике својеврсног навођења и присиљавања читавих региона и земаља да се „специјализују” за сиромаштво тако што се излажу процесима планске пауперизације и деиндустријализације која води ка успоравању, па и заустављању њиховог друштвеног развоја. Уочене стратегије представљају неодвојиви део пројектованог циља *елита које глобализују* у настојању да за себе сачувају доминантну економску позицију, да за себе дугорочно обезбеде несметано и неправедно присвајање туђег рада и ресурса – једном речју, да очувају и ојачају властити монополски положај у *глобализованој структури финансијске, економске, медијске, војне и геополитичке моћи*. На делу је, дакле, својеврсна *геополитика сиромаштва* – реализација стратешког плана контроле економских токова кроз пропадања оних региона и нација који се понашају као геополитички опоненти моћним геополитичким силама и њиховим савезницима. Насупрот томе, веома је видљиво планско војнополитичко снажење и убрзан економски развој држава које су означене као *пивот државе* или *државе стожери*, а чији је задатак регионално очување и унапређење постојећег геополитичког поретка моћи у свету (Љ. Деспотовић, 2015: 39).

У приказаној *шеми 1.* на поједностављен али веома јасан начин приказана је *структура савремених међународних односа* посредованих глобалним институцијама које су снажно подржане од стране светског финансијског капитала. Шема показује да су се нови глобални актери позиционирали као *кључни субјекти* који стварају не само *нови поредак моћи*, него и *динамику односа* унутар њега. При томе је *модерна национална држава* потпуно развлашћена и инструментализована, у сегменту још преосталих очуваних институционалних капацитета, те *стављена у функцију одржавања и развоја глобалног корпоративног сектора*. Актуелни развој догађаја, који се усмерава ка доминацији *корпоративизма*, на изненађујуће прецизан начин и готово профетски најавио је амерички председник Абрахам Линколн када је рекао: „Видим како надлази криза која ме плаши, због које стрепим за будућност своје земље... Корпорације су постављене на пиједестал, а долази доба корупције на високим нивоима, када ће они који представљају финансијску моћ земље покушавати да продуже своју вла-

давину користећи предрасуде људи, све док се читаво богатство не нагомила у свега неколико руку, а република буде уништена.” (Ц. Груп, 2012: 65)

У оквиру *система глобалне моћи* изузетно је важна и улога *глобалних медијских система*, који код грађана стварају привид свестраног, плуралног и слободног јавног информисања.⁵⁵ *Глобалне медијске мреже* намећу перцепцију света у којој се сакрива стварна и суштинска власт нових глобалних актера, оличена у транскорпорацијској и финансијској структури, што нештедимице експлоатише све дисфункционалнији поредак модерне државе, док се све оптужбе и негативне одреднице приписују оним актерима који им још увек пружају отпор. Креирају се *медијски симулакруми* који наводе грађане да мисле да су *јавне политике* које су им видљиве у служби њихових интереса, али и *јавног интереса* дефинисаног политичким и правним поретком њихових држава. О томе на врло убедљив начин сведочи и Ц. Груп када тврди: „Већина људи у модерном свету научена је да верује у стварност која не постоји, људи су научени да верују у не-стварност.” (Ц. Груп, 2012: 26)

Шема 1: Нови глобални актери

⁵⁵ Види у Љ. Деспотовић; З. Јевтовић (2019) *Геополитика медија*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 233.

Опасности које доноси *нови корпоративни поредак* леже у чињеници да **корпорације немају никакву обавезу према државама на чијим територијама остварују своје активности**. Корпорације не само да сматрају да не треба да плаћају порезе нити да се повинују државном правном поретку, већ константно инсистирају на максималној *дерегулацији*. Оне одбијају да макар и на симболичан начин учествују у обавезама које државе имају према својим грађанима, *а управо су грађани ти који су највеће жртве транскорпорацијског сектора*, било као њихови евентуални упосленици, било као потрошачи услуга и производа, а највише као порески обвезници који намирују њихове незасите апетите. „За разлику од држава, мултинационалне корпорације нису морале да штите своје држављане, да им обезбеђују социјална давања, да штите границе, нити су имале суверену територију због које би бринуле. Ослобођене ових одговорности и ограничења, корпорације су могле да искористе економске прилике где год би им се оне указале...” (В. Кревелд, 2012: 377)

Негативне последице корпоративних активности по грађане нису биле само економско-финансијског карактера. *Глобални геополитички експеримент* који се врши на *живом хуманом ткиву* суров је чак и у својој наводној „креативности”. „Ни становништво, односно грађани државе нису остали без утицаја глобализације. Становништво је изложено разним ударима – од етничког чишћења, хуманог пресељења до апатрида, избеглица, интерно расељених лица и људи са двојним држављанством.” (С. Орловић, 2008: 117) Још теже последице по грађанство наступиле у будућности ако се ови мегатрендови наставе. „Они ће морати да на другом месту нађу упориште за свој економски статус, а у неким случајевима и физичку заштиту, или за њих вероватно неће бити будућности.” (В. Кревелд, 2012: 406).

Чак и Јагдиш Багвати, аутор који своју књигу посвећује *одбрани глобализације*, у поглављу које се бави мултинационалним корпорацијама није желео да прикрије погубни корпоративни утицај на земље и грађане у којима оне економски делују, посебно ако су те државе мале, сиромашне и политички лоше вођене. „Опасност да ће мале земље бити предмет великих корпорација већа је код малих и си-

ромашних народа са слабом управом. Морамо се суочити са чињеницом да политичари и бирократи тих земаља могу бити подмићени од стране корпорација са дубоким џепом које остварују изузетно велике профите на рачун земље домаћина.” (Ј. Багвати, 2008: 279)

За огроман број грађана перспективе оваквог развоја догађаја нису обећавајуће: **будућност која стоји пред њима је суморна, а њихова егзистенцијална угроженост је готово неумитна.** Постојеће трендове тешко је добро разумети и објаснити изван контекста процеса снажног *демографског пада и депопулације становништва*, то јест - метафорично речено - „застаревања човека”, а чија је суштина бивствовања сведена на привезак техничко-технолошког сектора у оквирима корпорацијског поробљавања. „Као што се то догађало и у прошлости, када су се урушавала царства и настајале феудалне структуре, такав прелазак ће често значити губитак слободе, јер ће они постати корисници услуга моћних и богатих појединаца или, што је у већини случајева вероватније, корпорација разних врста.” (Ј. Багвати, 2008: 406)

Државе које су покушале да се супротставе израстању *нове глобалне моћи* врло брзо су биле изложене разним облицима политичких и економских санкција, па и војних интервенција. Неке међу њима су биле проглашене за тзв. *неуспешне или слабе државе*, а један број њих и за *одметничке државе*. Без обзира како су оне функционисале, колико су биле слабе и неуспешне, или пак репресивне и самовољне у свом оглушавању о постојећи међународно-правни поредак, главни разлог за њихово дисквалификационо одређење и следствен третман био је *одбијање ових држава да прихвате новонастала глобална правила* у којима владају крајње неправноправни односи. Због тога су ове државе биле изложене дуготрајној и отвореној политици која је намеравала да их баци на колена и примора да капитулирају, а која је имала своју инспирацију у концепту тзв. *геополитике деструкције*. „Понекад су читави региони или пан-простори били изложени дејству геополитике деструкције. Овакав доктринарно-идеолошки концепт наметао се прво у форми прикривеног облика ‘пријатељске глобализације’ и утеривања у стандарде неолибералне форме економске размене (читати: пљачке), а у случају његовог

одбијања или пружања превеликог отпора државе-субјекти оспоравања таквих 'правила игре' егземпларно су кажњаване агресивним облицима политичких и економских санкција, па на крају и мерама бруталне војне одмазде." (Љ. Деспотовић, 2015: 65)

У временима када бројни *изазови и кризе* (неке нежељене, а неке *плански генерисане*) прете да разоре преостале државне капацитете полако али неминовно учвршћује се и заокружена теоријска спознаја и на њој основан јасан политички став који увиђа потребу за обновом некадашње државне моћи и снаге њених институција, наравно, прилагођене новим приликама. Тек након преживљеног искуства урушеног институционалног државног поретка јасније се може сагледати снажна потреба за *ефикасном националном државом*. Сазрева свест да није могуће прескакати, заобилазити или чак потпуно игнорисати *национални ниво безбедности* (Р. Гаћиновић, 2012: 127).

Глобални изазови, ма какви и колико били радикални и широко распрострањени, не могу се успешно решавати без пуних институционалних капацитета националне државе. „Национална држава је незамењива у нуђењу унутрашње сигурности, безбедности, осећања припадности и идентитета... Данас су можда више него раније потребне јаке и ефикасне државе са ограниченим делокругом неопходних функција.” (С. Орловић, 2008: 121). Стога се са правом истиче да глобалисти често заборављају „да је држава цивилизацијска тековина која се дуго и тешко рађала и обликовала, те да јој треба наћи достојно место у новој глобалној прекомпозицији моћи и управљања.” (С. Орловић, 2008: 116)

Један од оптимистичнијих аутора у том погледу је Давид Хелд, који *моделом космополитске демократије* покушава да помири глобализацијске трендове и функционалну важност модерне државе (Д. Хелд, 1997: 255). Хелдово виђење космополитске демократије испитује могућности преношења искустава савремене демократије и њених нормативних садржаја са националног, сувереног, на виши, глобални ниво, полазећи од тога да су претходни практични и теоријски транснационални процеси – пре свега они садржани у процесима глобализације – створили предуслове за овакав „подухват” у теоријском и прак-

тичном смислу. Слично мисли и Хелдов следбеник Данијел Аркибуђи: „Космополитски демократски ‘политички систем’ покривао би мрежу демократских форума од локалних до глобалних, са различитим нивоима политичког ангажмана којим би се ‘светски грађани’ укључили у процес одлучивања око питања од глобалног значаја, без обзира на политичку улогу коју они имају унутар држава.” (А. Митић, 2010: 97) Прилагођен конкретним околностима од којих би зависио и степен директности партиципације „светских грађана”, институционални ниво за свој циљ имао би остварење владавине права, политичку једнакост, глобалну социјалну правду, економску ефикасност и глобалну еколошку равнотежу (D. Archibugi, 2003: 8).

Ипак, на основу свега до сада изложеног, нисмо склони да поверујемо да је могуће постићи *виталан и одржив компромис* између националних и транснационалних, глобалних актера. И то не из разлога што компромис сам по себи не би био могућ, већ због уверења да су *нови глобални актери*, занети својим „универзалним” *претензијама* и убеђењима да им савремени ветрови дувају у једра, неспремни на било какве уступке и узмицања. Ипак, увек постоји и друга страна, која меру своје слободе и смисла може и мора да тражи у простору *легитимне борбе за очување демократског поретка модерне националне државе и благостања њених грађана*.

Какве су, према томе, перспективе модерне националне државе у *постсувереном, постдржавноцентричном свету*? Упркос слабљењу и поткопавању вестфалске државе која покушава да се носи са последицама системске економске кризе и читавог низа других политичких и културно-идентитетских изазова, савремени токови показују да је улога националне државе и даље незаобилазна. Стварни домети утицаја глобализације на умањење суверености сваким даном показују се преувеличаним. Чак и по питању економске глобализације повлачење контроле националних држава над економском политиком није пресудно смањено нити је ишчезло. „Кејнзијански модел државе благостања, те социјални договор између капитала и синдиката под покровитељством државе, јесте у највећој мери урушен. Национална држава је била приморана да кроз различите врсте олакшица привуче себи међународне

корпорације и њихове инвестиције. (...) Међутим, степен инвестиција и обим међународне трговине нису, у ствари, ништа већи од оног који је био у 19. веку (мада јесу у порасту у односу на период 1918–1990, који су карактерисали протекционизам и тржишно затварање). Упркос порасту трговине, светском економијом не доминирају мултинационалне корпорације већ – државе. Чак две трећине средстава тих корпорација остаје у њиховим матичним државама, што значи да оне могу да буду подложне свим врстама контроле влада земаља у којима је њихово седиште. Да ли се та контрола ефикасно спроводи или не, посебно је питање. Осим тога, делатност већине компанија и даље није глобална већ регионална.” (А. Гајић, 2012: 234).

Слична ситуација је и по питању ношења држава са политичким и културним изазовима, где је утицај глобализације на идентитетско преобликовање ограниченог домета и дубине. Мањак способности држава да се носе са силама сепаратизма и тероризма није никакав историјски новитет и њихов успех у тој борби зависи од јачине држава и снаге њених институција: што је држава моћнија, њена способност да се избори са оваквим појавама показује се остваривом. Националним државама нешто је теже да изнађу решења се негативним еколошким токовима, односно са деградацијом животне средине, с обзиром да се ови проблеми протежу далеко преко националних граница. Но, и за ове проблеме се може тражити решење у међудржавним споразумима, а не кроз десуверенизацију и изградњу глобалних наднационалних структура.

Пре и изнад свега, национална држава може да доживи *ревитализацију* уколико се поново успостави прекинути однос између грађана и политичких елита, а све то под предусловом да се у вођењу политике врате искреност и стварни идеали. Али томе треба да претходи реафирмација базичних друштвених вредности и класичних мерила на којима су људска друштва опстајала вековима и миленијумима. Са оваквим „осуштињењем” политичког живота у другом кораку би дошло до уношења значајнијег полета у државне институције, које би биле очишћење од отуђених елита, конформизма, квазивредности и псеудолегитимитета. Тек након тога могуће је започети институционалну ревитализацију која би на дужи рок могла да се изнова до-

каже као ефикасна и поврати пољуљано поверење, дарујући грађанима оно што је базично дужна да им прибави: *безбедност, равноправност, друштвену правду и реално достигну степен здравствене, образовне и социјалне бриге.*

За остваривање позитивних резултата на свим овим пољима неопходно је додатно прилагодити институционалне механизме новим временима и новим изазовима, уз увођење иновативних видова организовања и обучавања кадрова, као и примењивање нових метода и технолошких приступа. При свему томе је ипак најважнији квалитетни људски фактор који има *свест о заједници* и неопходности придржавања њеним вредностима и циљевима. Степен успешности државне ревитализације зависи у значајној мери и од доступних ресурса и нивоа друштвеног богатства, што имплицира да ће веће и богатије националне државе лакше достићи степен институционалне ревитализације од слабих, сиромашних и драстично урушених држава. Но, то ће повлачити гравитирање и груписање слабих држава ка оним јачим и закључивање низа споразума и савеза где ће се заштитнички односи базирати на реалним потребама обе стране зарад остварења позитивних друштвених садржаја, а не реализације уских, монополистичких интереса и нихилистичко-утопијских фантазмагорија. Све то упућује на неопходност стварања ширих копросперитетних и безбедносних међудржавних заједница како би се постојећим изазовима одолело. Битна разлика у односу на протекле епохе јесте углавном та што је у *савременом међузависном свету* дошло до „геополитичког укрупњавања” на регионалним нивоима, па ће се овакво стање пресликати и на међудржавне везе.

Да резимирамо: не само да је национална држава још увек могућа – она је данас потребнија него икада раније. Свет је ушао у фазу турбулентних односа, бременитих многим проблемима који прете да уруше не само оно што је остало од државоцентричног поретка модерне, него и елементарни егзистенцијални оквир милијарди грађана. Тим злоћудним процесима једино се може супротставити *умрежени поредак националних држава* који тек треба створити, уз битан предуслов у виду унутрашње *редемократизације, реинституционализације и релегитимизације*

њених базичних функција. У супротном, националне државе ће наставити да се урушавају, а на развалинама онога што је некада био њихов поредак демократије и благостања наставиће да ничу *отуђене структуре глобалне моћи* у којима царују монополи и приватни интереси.⁵⁶

⁵⁶ Љ. Деспотовић; А. Гајић (2017) *Перспективе модерне државе у поствостфалском поретку*, „Култура полиса“, Нови Сад, бр. 32. стр. 293

10. МЕЂУНАРОДНИ (СВЕТСКИ) ПОРЕДАК

Појам *поредак* потиче од латинске речи *ordo*, што у изворном тумачењу значи *ред, низ или сталеж*, односно *представља једну целину која је уређена тако што је на основу одређених правила успостављена хијерархија делова који су у ту целину укључени и уклопљени*. На енглеском језику реч *order* конотира оно значење које се односи на ред, поредак или обичај, али тако да се увек мисли на тзв. *јавни поредак*, схваћен као заједница људи посредована друштвеним правилима, правом и системом заједничких вредности. Дакле, када говоримо о појму *поредак*, увек морамо имати на уму да је реч пре свега о **јавном поретку**, као *политичкој целини* која у себе по одређеним правилима интегрише друге делове на бази заједничких вредности и права, те који у коначном смислу гради политички поредак институција са државом као његовом крајњом експликацијом.

Исто важи и за *поредак моралних вредности* зато што његова нормативна димензија нема други смисао изван потребе очувања одређене конкретне вредности. На пример, хришћанска норма – *не убиј* јесте у функцији очувања *живота* као највише *вредности*, а тек иза ње следи *санкција* као логична консеквенција кршења норме која чува вредност испред себе. (Појмовна тријада: *вредност – норма – санкција*). Тако се поредак одржава унутар самога себе, као самоносећа конструкција која се гради на одређеном систему вредности, нормативној димензији која га чува и санкцијама као делу који је задужен за процесуирање оних који нарушавају овакав поредак и његово устројство.

Појам *поредак* увек је радикално супротстављен појму *беспоредак*, као својој антители, којим се описује стање анархије, нерегулисаности и хаотичности. Управо у тој тачки и међународни односи се у делу већ описане литературе дефинишу као *анархични и хаотични*, дакле као стање *беспоретка* које се настоји превладати стварањем од-

ређеног поретка држава који треба да их помоћу одређених правила регулишу. Реч је о настојању држава током историје да, уносећи извешан ред у своје односе, створе регулишућа правила која ће обезбедити какве-такве претпоставке за мир и развој, чему је већина њих углавном и тежила.

У античкој Грчкој поредак је имао своју тријадну структуру значења. Поред појмова *taxis* и *kosmos*, као оних који су одржавали *друштвени и природни поредак*, појам *systema* се превасходно односио на целину која се састојала од међусобно повезаних и зависних подсистема. Класична грчка филозофија је у својим тумачењима поретку сугерисала његово двоструко значење, као *објективни ред света* и као тзв. *субјективни поредак*. Док је прво значење подразумевало *успостављени ред ствари* на основу задатих начела *логоса* као закона, друго субјективно значење свој смисао је тражило у схватању – *виђења света* посредовано нашом *субјективном спознајом* кроз хипотетичку везу са спољним поретком, посредовану кроз идеологију, интересе и властити поглед на свет. Стога је наш угледни социолог политике Љубомир Тадић појаву системске теорије (*system theory*) са правом означавао као „свеобухватну идеологију модерности”. „Јасноће ради, треба поуздано разликовати када је системска теорија а) одређен, посебан начин размишљања; б) метод или техника анализе, те в) приступ у управљању системима. Још тачније: да ли је у питању систем, системска теорија или системска анализа, тј. конкретни или аналитички системи.” (Д. Симић, 163)

Бројна су настојања током историје међународних односа да се створи какав такав *International Order* као услов мирне коегзистенције нација. У савременој фази развоја међународних односа све чешће се у теорији користи појам *систем*, који би код многих теоретичара требао да покрије мање-више иста значења као и појам *поредак*, док је код једног броја добијао и сасвим нова специфичнија значења. Појам *поредак* се, по некима од њих, користио више у традиционалној школи мишљења и превасходно за државу и њену пратећу феноменологију, док је појам *систем* новијег датума и треба да изрази специфичности промена у међународним односима и на еластичан и више научно-информатички начин исказе суштину међународних односа кроз теоријску матрицу *система и подсистема*. На

пример, *реалисти* су склонили употреби појма *поредак* на традиционалан начин, као њима примеренији да изрази суштину међународних односа као односа моћи, док су *институционалисти*, *легалисти* и један број *неореалиста* више склонили појму *систем* као изражајној аналитичкој експресији.

Мортон Каплан сматра да систем „представља скуп међусобно повезаних променљивих, различит од своје околине на начин да такав скуп задржава посебност и под утицајем поремећаја који долазе из окружења.” За Каплана је главна његова карактеристика *стабилност системске структуре*, која се одржава упркос изазовима који му прете или утицајима који се на њега врше. Зато многи теоретичари међународне политике његово дело *System and Process in International Politics* сматрају не само незаобилазном литературом него и првим правим примером примене научног метода у изучавању светске политике, које се још бави и теоријом одлучивања и теоријом вредности. (исто, 170)

Бројне критике оваквог системског приступа следиле су логику која сматра да су системски модели високо апстрактни, те да стога нису способни да озбиљније уваже емпиријску реалност, тачније да управо њу жртвују својој апстракцији. Честа (зло)употреба аналогije са другим системима у науци, биолошким, хемијским и сл., такође се врши некритички и прелази у своју супротност. „Једна апстракција се не може објаснити другом” и она је најбољи пример победе форме над суштином. „Зато што циљају висок степен уопштавања, при томе потпуно одвојени од стварног међународног живота, користећи средства и поступке других научних дисциплина, модели које су дали Каплан и Моделски не хватају градиво политике.” (исто, 180)

10.1. Капитализам као светски систем

Озбиљне теоријске расправе у којима се користио појам *систем* везане су пре свега за доба *капитала*, односно успостављања *капитализма* као новог система друштвених, економских, финансијских и технолошких односа. Испрва оне граде системски приступ тако што обухватају

цео друштвени и државни оквир, да би на крају биле усмерене на ceo културно-цивилизацијски склоп. Отуда су и настале озбиљне расправе о важном утицају „капиталистичког система на распоред моћи савременог међународног поретка.” Дакле, теоријске расправе о капитализму почеле су да се крећу у контексту помињања појма *систем*, градећи тако прво у економији, а онда и на ширем фону „причу” о капиталистичком систему односа. Недуго затим те ће се расправе из простора економских теорија и историје преселити на поља међународних односа одређујући читав теоријски правац који говори о улози капиталистичког система на конфигурацију моћи у међународном поретку.

Колега Драган Симић подсећа да је реч *капитализам*, још почетком 20. века, први употребио немачки социолог *Вернер Зомбарт* у свом делу *Савремени капитализам*, у коме је под појмом *капитализам* подразумевао „начин на који се управља – обично ради постизања себичних циљева, непрестаним улагањем капитала.” (Д. Симић, 1999: 151) Допринос Зомбарта, а још више чувеног француског историчара *Фернана Бродела*, у откривању *системских карактеристика капитализма* лежи у чињеници да они нису подлегли економским доктринама и врло јасно и аргументовано су показали да ни *тржиште*, ни *потрошња*, па чак ни *материјална производња* нису његове *оригиналне карактеристике*, већ да их је капитализам преузео из ранијих историјских епоха, па зналачки искористио за своје интересе. *Материјална производња*, као и *тржиште*, уз јасно диференцирану друштвену хијерархију постоји одвајкада. То нам је посебно јасно и опсежно доказивао „патријарх” модерне историографије Ф. Бродел у својим сериозним историјским расправама *Динамика капитализма*, *Материјална цивилизација*, *економија и капитализам од 15. до 18. века*, и *Медитеран*.

Објашњавајући значај друштвене хијерахије за настаanak капитализма, Ф. Бродел јасно истиче кључну улогу *буржоазије* у његовом суштинском настанку као систему друштвених односа. „...Када је реч о Западу, оно што грубо називамо речју која се касно наметнула, повешћу *буржоазије*, била је она друштвена снага на коју се капиталистички процес ослањао, **творац или корисник постојане**

хијерархије која ће представљати кичму капитализма. Доиста, да би учврстио своје богатство и своју моћ, капитализам се ослањао на, узастопце или истовремено, трговину, лихварство, прекоморску трговину, управну службу и земљишни посед, који је представљао постојану вредност и поврх тога доносио – и више него што се мисли – очигледан углед у самом друштву. Ако обратите пажњу на те дуге породичне лозе, на лагано гомилање породичних имања и почаста, прелазак у Европи из феудалног уређења у капиталистичко уређење постаће вам готово схватљиво.” (Ф. Бродел, 1989: 81)

Озбиљне научне студије су белодано показале да је *капитализам* као систем своју моћ градио на *монополима*, прво унутар постојећих друштава, а врло брзо и још суровије на међународном плану (*колонијализам, империјализам, глобализација*). Закони понуде и тражње важили су, а и данас важе само за ситније трансакције и мало моћне предузетнике. Дакле, морамо знати да постоје два типа тржишта: *јавно тржиште (public market)*, те оно друго, много моћније и од јавности добро *скривено тржиште (private markets)* које делује „мимо свих правила која важе за остале. „Још једанпут: вид размене заснован на конкуренцији на отвореном, од стране државе контролисаном тржишту, не занима капиталисте. Огромне зараде долазе са *контратржишта*, вештим коришћењем добијених монопола; безобзирно мешетарење новцем и производима, изазивање вештачких несташица, лихварење и безочно израбљивање радне снаге били су заштитни знаци капитализма све до технолошког бума у нашем веку, када је транснационални капитал пронашао тананије начине властите 'оплодње'”. (Д. Симић, 152)

Тако да, сумирајући након краће анализе, сви озбиљни истраживачи и критичари капитализма, од Карла Маркса, Лењина, Зомбарта, Бродела и др. сагласни су у ставу да је **монопол а не тржиште, како нас погрешно и апологетски већ два века уче економисти, главни основ стицања енормног богатства мањине на рачун огромне већине**. Стога је у праву Ф. Бродел, који отворено критикује сцијентизовану западну науку која превише пажње придаје емпиријским истраживањима јер занемарује истраживања која су посвећења тзв. *процесима веома дугог*

трајања (tres longue duree), а без којих се не може разумети дејство *дубинских сила историје* које суштински и на дужи рок обликују културе и цивилизације, а не само поједина друштва и државе. „Бродел у том погледу сасвим исправно критикује емпиријску социологију, која се губи у *догађајној прашини*, стављајући нагласак у истраживању на појаве тзв. трећег спрата.” (исто, 157)

Један од најбољих Броделових ученика је, по сведочењу многих интелектуалаца али и значајном опусу који је остварио, свакако *Имануел Валерштајн*, некадашњи директор центра „Фернан Бродел“ у Њујорку. У политичку науку он уводи појам *светски систем*, као „аналитичку јединицу за проучавање целине друштвених односа” која је изнад народа, нација или држава. Један од његових кључних налаза својствених *капитализму као светском систему* јесте *двоструко схватање неједнакости*. Једна је тзв. **просторна неједнакост**, коју Валерштајн илуструје на географској оси *центар, полупериферија, периферија*⁵⁷, те друга, јавности много више позната, тзв. **класна неједнакост**, као суштински економско-финансијски израз неједнакости која настаје у капиталистичком односу.

Као последица обе неједнакости и њихова синергијска резултанта, јавља се *структурално насиље*. „Структурално насиље се у овом случају нужно јавља као последица подређености подсистема целини, тј. систему унутар вертикалне, хијерархијске организације светских привредних односа”. (исто: 159) При томе се у обе варијанте неједнакости, а нарочито у оној територијалног карактера, стриктно чува оса економске неједнакости, познатија као *богати – сиромашни*. Ова материјализована манифестација неједнакости има своју географско-просторну димензију не би ли и на такав начин политичке структуре центра и финансијске елите у њима вечно сачувале своју привилеговану друштвену позицију.

Дефинисана *структурална обележја неједнакости капитализма као светског система*, као што смо раније констатовали, преносе се и на међународни ниво односа градећи *масивни поредак неједнакости* као тврдо упориште своје свеколике моћи. Као што смо већ констатовали, њен

⁵⁷ Види у књизи: Љ. Деспотовић; З Јевтовић (2019) *Геополитика медија*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 35.

верни и стални пратилац на међународном плану јесте и тзв. **структурално насиље**, којим се очигледно неправедни и понижавајући односи за већину држава и нација упражњавају сваки пут када би се покренуо механизам јавне побуне против њега. Реч је, по *Томасу Молнару*, о *идеологији глобализма* која се брутално намеће од стране хегемонистичких „врхова грађанске класе, тј. наднационалне плутократије” у настојању да она постане универзални образац у светској политици.

10.2. Идеја светске државе – светска влада

Идеја светске државе садржи у себи замисао да је могуће остварити уједињење човечанства под једном заједничком влашћу, док се под *светском државом* подразумева модел модерне државе која по својим карактеристикама и начинима функционисања у свему суштински подражава образац егзистирања нововековне државе. Дакле, реч је о својеврсној глобалној држави која, осим просторне свеобухватности, треба да одговори и свим другим функционално-институционалним одређењима модерне државе. Она, узгред буди речено, по неким схватањима не би смела имати тоталитарне претензије и недемократски карактер, што је готово немогуће обезбедити.

Стога би у класичном смислу дефинисања светска држава, по међународној конвенцији из Монтевидеа 1933. године (*територија, становништво, јавно и легитимно изабрана власт*), требало да има следећа функционална и суштинска обележја:

1. у територијалном опсегу њена би суверена власт требало да обухвата простор целог познатог света наше планете, укључујући наравно у тај простор ваздушне, морске и друге димензије распрострањања;
2. када је у питању становништво над којим се упражњава њена суверена власт, то би требало да буде целокупно становништво планете, односно тзв. светско грађанство које је дужно да се покорава тако дефинисаној власти;
3. легитимно изабрану власт и до краја изграђен институционални поредак државе која би била способна да на ефикасан начин упражњава власт и спроводи законе.

„Сувереност тако замишљене светске државе била би омеђена само односима са основним, федералним јединицама које је сачињавају, а које нису суверене у пуној мери, али задржавају изванредан степен суверенитета, степен који зависи од поделе надлежности између њих и глобалног центра моћи.” (А. Гајић, 2012: 21)

Неки теоретичари међународних односа сматрају да је глобализација (*процес наметања глобализма као идеологије*) у ствари најбоља прилика која се указала у модерном развоју светске политике која би требало да се искористи наметањем (по њима *изградњи*) *новог светског поретка* као финалног чина реализације идеје светске владе и светске државе. При томе им се основна аргументација ослања на мање-више реална обележја савременог света у коме се појачавају односи *глобалне међузависности*: технолошка и комуникациона повезаност, доминација транснационалних структура и институција, супериорна улоге глобалног капитала, јачање недржавних институција и организација, глобалних МВО и НВО и сл.⁵⁸

Такође, често се као аргумент за стварање светске државе наводи потреба решавања *глобалних проблема*, као што су: климатске промене, питање енергије, недостатак хране и воде, све учесталије природне катастрофе, радикални тероризам религијског типа, бројне економске и финансијске кризе, све већа полуприпадност и контаминација животне средине, поновна трка у наоружању (и изградња нових генерација нуклеарног оружја), бројни здравствени проблеми (пандемије и биолошки ратови), политичка нестабилности у многим регионима света, све израженија расна и верска нетрпеливост и много других проблема који траже хитно решавање.

Истичу се и аргументи како је, наводно, сазрело време да се унапредовали развој тзв. *глобалног друштва* крунише изградњом *новог светског поретка* као његовог функционалног и логичног заокружења са светском државом и глобалном владом, као круном тог процеса.

Превише често коришћен и много пута злоупотребљен појам *глобализација* (као маска за неоимперијализам) почео је у науци да се користи крајем шездесетих

⁵⁸ Види у књизи: Љ. Деспотовић, М. Дрбац (2020) *Глобални поредак и безбедносни ризици*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 57.

година двадесетог века и из деценије у деценију постаје незаобилазан за готово све (пост)модерне појаве којима је требало да се одреди не само синхронијска темпорална димензија, већ и да се прикрију значајни недостаци озбиљне научне анализе за све доминантнију феноменологију модерности. *Супротно већини колега, присталице смо оне школе мишљења која глобализацијске процесе спушта (помера) временски много ниже, на сам крај деветнаестог и почетак двадесетог века, када су и почели узбудљиви токови дифузије, привредне, финансијске, културне и технолошке размене, а који су одиста чинили да се на позитиван начин сажима простор и повезују удаљени крајеви планете.*⁵⁹

Слободан проток робе, људи и капитала није био, као данас, невешта маска за процесе *неоимперијалног* покорвања света и изградње *новог светског поретка*, већ истински идеали који су егзистирали у стварности међународних односа тога времена. Тријада појмова коју сугеришемо (*глобализам – глобализација – нови светски поредак*), као експликативни оквир, треба да објасни како ствари одиста стоје. **Глобализам је идеологија** постмодерног покорвања света, **глобализација је процес** безочног наметања глобализма као идеологије, а **нови светски поредак његов крајњи циљ** којим би се изградио поредак глобалног покорвања света једној светској влади, једном правном поретку и њеним финансијским елитама. *Стенли Хофман* исправно примећује да „се богате нације не слажу у томе да помогну сиромашнијима.” Многи су још радикалнији у својој критици глобализације, па сматрају да није реч о *процесу већ о пројекту* утицајних елита које настоје да наметну своје интересе као ексклузивне. Међу тим значајним теоретичарима су: Ноам Чомски, Пјер Бурдије, Сузан Џорџ, Ерве Живен и др. „Глобализација је за њих утицајна идеја која оправдава планетарне манипулације високог капитала, тј. беспризорног стицања профита на штету маргинализоване већине.” (исто, 181)

Многи социолози и економисти глобализацију виде као „процесе повећане сарадње, комуникације и међузависности који су настали као последица економских, поли-

⁵⁹ Више о томе видети у: Љ. Деспотовић (2015) *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 10.

тичких и културних дешавања у савременом контексту.” (А. Гајић, 179) Овакво површно виђење глобализације не иде даље од обичне дескрипције, остављајући без одговора питања: *зашто се поменути процеси дешавају, који им је коначни смер, ко их усмерава и чијим интересима они одговарају?* Колега Александар Гајић је учинио значајан напор да изврши груписање различитих теоријских опсервација глобализације, односно различитих мишљења о њеном карактеру. По њему, у *прву групу* спадају теоретичари који глобализацију доживљавају као „идеолошки мит првих процеса трансформације капиталистичког система, мит који преувеличава домете савремених трендова; притом поједини теоретичари (Бурдије) само донекле, а неки други (Валерштајн) у највећој мери споре актуелност глобализације.” У *другој групи* су аутори који глобализацију посматрају као „широк и свеобухватан процес у свим сферама друштвеног живота, при чему глобализацију или одобравају (позитивни хиперглобалисти) или јој се супротстављају (негативни хиперглобалисти)”, притом прибегавајући постмарксизму или *теоријама модернизације* као експликативном моделу за њено објашњење. *Трећој групи* припадају они аутори који на глобализацију гледају „као на основ за објашњење савремених друштвених промена, али сматрају да је тај процес недоречен, нејасан и крајње противречан.” А када је пак у питању историја теорија о глобализацији, јасно се издвајају две гране. Прву чине „*теорије о империјализму*, а другу класичне *теорије модернизације* и конвергенције. Теорија о империјализму, чији су главни заступници у марксистичком (Лењин, Хилфидеринг и Луксембур), а у либералном виду (Хобсон, који се сматра и родоначелником читаве теорије), била је усмерена ка анализи капиталистичког система, тј. односа капитализма и кризе репродукције.” (исто, 180)

Давид Хелд, на пример, све класификације о глобализацији своди на хиперглобалисте, скептичаре и трансформационистичаре, настојећи да еклектички сачува модерну националну државу као базичну ћелију међународног поретка и да је уклопи у, по њему, неизбежну вишеспратницу глобализоване структуре света. *Хелд наивно поставља целу причу јер сматра да је могуће уз губитак спољњег суверенитета сачувати унутрашњи*. Он као да не зна основна

својства државне суверености – она је *недељива, непреносива и неotuђива*, те се као таква не може делити и губити у неким својствима, а у другима сачувати. Д. Хелд наине сматра да државе могу „губитком спољњег суверенитета у неким сегментима унутрашњег суверенитета да не ослабе, већ, напротив, да га ојачају.” (исто, 187) Ово је не само торијски нонсенс него и реално немогућа ситуација када је посматрамо у контексту глобализованих међународних односа у којима владају велике силе и недржавни актери у садејству са транснационалним корпорацијама и финансијским капиталом. Успут, све набројано добро је *замаскирано* мимикријском завесом „демократије” и *манипулативним* деловањем глобалних медијских система.

Литература

Archibugi D. (2003) „Cosmopolitan Democracy”, *Debating Cosmopolitics* (ed. Archibugi D.) Verso, London & New York, 2003.

Арон Р. (2001) *Мир и рат међу нацијама*, ИК Зорана Стојановића, Нови Сад.

Амстуц Р. М. (2008) *Међународна етика*, Службени гласник, Београд.

Ајк Д. (2011) *Глобална завера*, Адмирал боокс, Београд.

Багвати Ј. (2008) *У одбрану глобализације*, С. гласник, Београд.

Бек У. (2001) *Ризично друштво*, Ф. Вишњић, Београд.

Бродел Ф. (1989) *Динамика капитализма*, Издавачка књижарница З. Стојановића, Нови Сад.

Бродел Ф. (2007) *Материјална цивилизација, економија и капитализам од 15. до 18. века I-III*, Службени лист, Београд.

Бродел Ф. (2001) *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II*, I–II, Геопоетика и ЦИД, Београд.

Бжежински З. (2004) *Амерички избор*, ЦИД, Подгорица.

Бжежински З. (2009) *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд.

Бжежински З. (2013) *Америка – Кина и судбина света*, Факултет безбедности, Београд.

Бојанић П. (2007) *Насиље, фигуре суверености*, Филип Вишњић, Београд.

Бојанић П., Бабић Ј. (2009) *Светска власт*, Службени гласник, Београд.

Бајфорд Ј. (2006) *Теорија завере*, Београдски центар за људска права, Београд.

Бекер Ј., Комлози А. (2005) *Границе у савременом свету*, Филип Вишњић, Београд.

Бјелајац Ж. (2017) *Безбедносна култура*, Привредна академија, Нови Сад.

Бојанић П. (пр.) (2007) *Политике тајне*, Народна библиотека Србије, Београд.

Боин А., Штерн Е., Сандеријус Б. (2010) *Политика управљања кризама*, Службени гласник, Београд.

Бибо И. (1996) *Беда малих источноевропских народа*, ИК Зорана Стојановића, Нови Сад.

Бериц Р. Џ. (2008) *Дипломатија, теорија и пракса*, Филип Вишњић, Београд.

Блек Џ. (2010) *Тајна историја света*, Стилос, Нови Сад.

Билингтон Џ. (1988) *Икона и секира*, Рад, Београд.

Вилијамс П. (2012) *Увод у студије безбедности*, Факултет безбедности, Београд.

Винсент Е. (2009) *Теорије државе*, Службени гласник, Београд.

Волц К. (2008) *Теорија међународне политике*, Александрија прес, Београд.

Волзер М. (2010) *Праведни и неправедни рат*, Службени гласник, Београд.

Волш Н. Доналд (2016) *Шта је рекао Бог*, Леокомерц, Београд.

Волерстин И. (2004) *Опадање америчке моћи*, ЦИД, Подгорица.

Вукадиновић Р. (2004) *Међународни политички односи*, Политичка култура, Загреб.

Вукадиновић Ч. Ј. (2010) *Еуроатлантизам и сувремене међународни односи*, Политичка култура, Загреб.

Вестац А. О. (2008) *Глобални хладни рат*, Архипелаг, Београд.

Влајки Е. (1993) *Антихуманизам*, Нова, Београд.

Влајки Е. (2006) *Амерички терор*, Бесједа, Бања Лука.

Вукичевић Д. (2009) *Операције у миру*, ВИЗ, Београд.

Влачић С. (2009) *Сукоби у сенци*, Одбрана, Београд.

- Видал Г. (1999) *Слабљење и пад америчке моћи*, Верзал прес, Београд.
- Валерштајн И. (1990) *Капитализам – историјски систем*, ЦИД, Подгорица.
- Гиденс Е. (2009) *Европа у глобалном добу*, Клио, Београд.
- Гаћиновић Р. (2018) *Млада Босна*, Евробук, Београд.
- Гаћиновић Р. (2009) *Политичко насиље и глобализација*, Драслар партнер, Београд.
- Гаћиновић Р. (2012) *Безбедносна функција државе*, ИПС, Београд.
- Груп Ц. (2012) *Корпоратизам*, Амирал бук, Београд.
- Галтунг Ј. (2009) *Мирним средствима до мира*, Службени гласник, Београд.
- Гоци С. (2003) *Европска влада*, БМГ, Београд.
- Гросувр А. (2014) *Париз, Берлин, Москва*, Фондација достојанство, Нови Сад.
- Гајић А. (2015) *У вртлогу транзиције*, ИЕС, Београд.
- Гајић А. (2016) *Нови феудализам*, Конрас и ИЕС, Београд.
- Гајић А. (2012) *Идеја светске државе*, Правни факултет, Београд.
- Гајић А. (2019) *Америка и Рим, империјалне паралеле*, ИЕС, Београд.
- Гатман Р., Риф Д. (2003) *Лексикон ратних злочина*, Самиздат, Београд.
- Галбрајт К. Ј. (1983) *Анатомија моћи*, Стварност, Загреб.
- Доддс К. (2009) *Геополитка*, Шахинпашић, Сарајево.
- Дугин А. (2001) *Конспирологија*, Бримо, Београд.
- Дугин А. (2004) *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин.
- Дугин А. (2011) *Метафизика благе вести*, Логос, Београд.
- Дугин А. (2009) *Геополитика постмодерне*, Никола Пашић, Београд.
- Дугин А. (2018) *Четврта политичка теорија*, Мир, Београд.

Дугин А., Савин Л. (2018) *Мрежни ратови*, Авала прес, Београд.
Димитријевић В., Стојановић Р. (1988) *Међународни односи*, Правни факултет, Београд.

Дерида Ж. (2007) *Одметничке државе*, Београдски клуб, Београд.

Деспотовић Љ. (2019) *Геополитика Светосавља*, Каирос, Сремски Карловци.

Деспотовић Љ. (2015) *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци.

Деспотовић Љ. (2017) *Глобализација и геополитика идентитета*, Каирос, Сремски Карловци.

Деспотовић Љ., Јевтовић З. (2019) *Геополитика медија*, Култура полиса, Нови Сад и Каирос, Сремски Карловци.

Деспотовић Љ., Дрбац М. (2020) *Глобални поредак и безбедносни ризици*, Факултет за европске правно-политичке студије, Нови Сад и Каирос Сремски Карловци.

Драгишић З. (2007) *Безбедносни менаџмент*, Факултет безбедности, Београд.

Дерида Ж. (2002) *Политике пријатељства*, Београдски клуб, Београд.

Дулић Д., Ромчевић Б. (2010) *Етика рата*, Факултет безбедности, Београд.

Ђурковић М. (2018) *Тамни коридори моћи*, Укронија, Београд.

Савин Л. (2018) *Од шерифа до терористе*, Мир, Београд.

Еперсон Р. (2001) *Нови светски поредак*, Невен, Београд.

Еперсон Р. (2000) *Невидљива рука, увод у историју завере*, Невен, Београд.

Елзесер Ј. (2009) *Национална држава и феномен глобализације*, Јасен, Београд.

Ејдус Ф. (2012) *Међународна безбедност*, Службени гласник, Београд.

Елон Ц. (1990) *Полиција, војска и етницитет*, Глобус, Загреб.

Зускинд Р. (2007) *Један проценат доктрине*, Леокомерц, Београд.

- Трипковић М. (1992) *Социолошке теорије*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Моргентау Ј. Х. (2014) *Теорија међународне политике*, Цид, Подгорица.
- Миршајмер Џ. (2017) *Трагедија политике великих сила*, Чигоја, Београд.
- Милисављевић Б. (2007) *Нове мировне мисије ОУН*, Службени гласник, Београд.
- Мирковић Т. (2003) *Стратегије и ратне доктрине суперсила и блокава*, Виз, Београд.
- Маравчић Џ. (2004) *Императив америчког вођства*, БМГ, Београд.
- Минклер Х. (2009) *Империје*, Албатрос плус, Београд.
- Мићковић В. (2005) *Глобализација или нова империја Pax Americana*, Гутенбергова галаксија, Београд.
- Монбријал Д. Т. (2006) *Делање и систем света*, Клио, Београд.
- Милошевић З., Ђурић Ж. (2012) *Империијално разарање држава*, ИПС, Београд.
- Милашиновић С., Кешетовић Ж. (2011) *Кризни менаџмент у историјској перспективи*, Криминалистичко-политијска академија, Београд.
- Мацнер Е. (2003) *Монополарни светски поредак*, Досије, Београд.
- Мандер Џ., Голдсмит Е. (2003) *Глобализација*, Клио, Београд.
- Мандзаридис Г. (2011) *Глобализација и универзалност*, Службени гласник, Београд.
- Матић Б. (пр.) (1994) *Све сфере завере*, СКЦ, Београд.
- Мос Л. Џ. (2005) *Историја расизма у Европи*, Службени гласник, Београд.
- Митић А. (2010) *Космополитска демократија као модел наднационалне демократије* (магистарска теза), Правни факултет, Ниш.
- Кревелд В. (2012) *Успон и пропадање државе*, ФБ, Београд.
- Купер Р. (2007) *Распад нација*, Филип Вишњић, Београд.
- Кегли В. Ч., Виткоф Р. Ј. (2006) *Светска политика*, ФПН, Београд.

- Кнежевић М. (2013) *Призма геополитике*, ИПС, Београд.
- Кисинџер Х. (2003) *Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд.
- Кисинџер Х. (2000) *Године обнове*, БМГ, Београд.
- Кисинџер Х. (2015) *Светски поредак*, Клуб плус, Београд.
- Кенеди П. (1999) *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица.
- Кокер К. (2010) *Будућност рата*, Завод за збенике, Београд.
- Кревелд В. М. (2010) *Трансформација рата*, Служени гласник, Београд.
- Кршев Б. (2017) *Securitatis res publica*, Прометеј, Нови Сад.
- Кајтез Н. (2004) *Цивилизација у служби зла*, Тампограф, Нови Сад.
- Кумрон Б., Рибникар Д. (2003) *Асиметрични ратови*, Ниц Војска, Београд.
- Клајн Н. (2009) *Доктрина шока*, Самиздат Б92, Београд.
- Климов Г. (2014) *Протоколи црвених мудраца*, Вест-Еаст, Београд.
- Јанев И. (1998) *Теорија о међународним односима и спољној политици*, Плато, Београд.
- Јанев И. (2008) *Међународне организације и интеграције*, ИПС, Београд.
- Јанев И. (2012) *Међународно право и међународни односи*, ИПС, Београд.
- Јоксимовић А. (2007) *Србија и САД, билатерални односи у транзицији*, Чигоја, Београд.
- Јањевић М. (2007) *Спољна политика ЕУ*, Службени гласник, Београд.
- Орловић С. (2008) *Држава у процесу глобализације*, Зборник „Савремена држава“, ФПН, Београд.
- Петров В. (2009) *Очерки руској геополитици*, Троица, Москва.
- Печујлић М. (2002) *Глобализација, два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд.

- Пророковић Д. (2018) *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд.
- Петровић Д. (2010) *Ка мултиполарном светском поретку*, Пешић и синови, Београд.
- Петровић Д. (2007) *Русија на почетку XXI века*, Прометеј, Нови Сад.
- Петровић Д. (2010) *Русија и Европа*, ИМПП, Београд.
- Петровић Д., Стојановић Б. (2012) *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, Пешић и синови. Београд.
- Првуловић В. (2002) *Економска дипломатија*, Мегатренд, Београд.
- Првуловић В. (2008) *Савремени међународни односи*, Мегатренд, Београд.
- Павловић В. (2012) *Политичка моћ*, Завод за уџбенике, Београд.
- Павловић В., Стојиљковић З. (2008) *Савремена држава* (зборник), ФПН, Београд.
- Рајзен Џ. (2006) *Ратно стање*, Самиздат, Београд.
- Тофлер Х. А. (1998) *Рат и антират*, Паидена, Београд.
- Таталовић С. (2010) *Глобална сигурност и етнички сукоби*, Политичка култура, Загреб.
- Таталовић С., Гризлод А., Цвртила В. (2008) *Савремене сигурносне политике*, Голден маркетинг, Загреб.
- Турчин П. (2006) *Рат и мир и рат*, Порталибрис, Чачак.
- Тадић Љ. (1988) *Наука о политици*, Рад, Београд.
- Трипковић М. (1992) *Социолошке теорије*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Херман Е., Питерсон Д. (2010) *Политика геноцида*, Весна инфо, Београд.
- Халберстам Д. (2003) *Рат у време мира*, БМГ, Београд.
- Хард М., Негри А. (2005) *Империја*, Игам, Београд.
- Хауард М. (1999) *Рат у европској историји*, СКЦ, Београд.

- Хамилтон А., Медисон Џ., Џеј Џ. (1981) *Федералистички списи*, Радничка штампа, Београд.
- Хобсбаум Е. (2002) *Доба екстрема, историја кратког двадесетог века 1914–1991*, Дерета, Београд.
- Хелд Д. (1997) *Демократија и глобални поредак*, Ф. Вишњић, Београд.
- Новичић Ж. (2009) *Неореализам Кенета Волца*, ИМПП, Београд.
- Нај Џ. (2004) *Парадокс америчке моћи*, БМГ, Београд.
- Нај Џ. (2006) *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд.
- Нај Џ. (2012) *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд.
- Нарочница Н. (2008) *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Романо С. (2014) *Пад америчке моћи*, Хронограм, Београд.
- Рендулић З. (2003) *Преобарзба САД у империјалну силу*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб.
- Rosenau James N. (1990) *Turbulence in World Politics, A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press.
- Робертс М. Џ. (2002) *Европа 1880–1945*, Клио, Београд.
- Редферн Н. (2017) *Тајна историја*, Миба боокс, Београд.
- Лопичић Н. Ђ. (2006) *Дипломатија*, Ваша књига, Београд.
- Сорош Џ. (2004) *Мехур америчке надмоћи*, Самиздат, Београд.
- Сасен С. (2004) *Губитак контроле, суверенитет у доба глобализације*, Београдски клуб, Београд.
- Стиглиц Е. Џ. (2002) *Противречности глобализације*, СБМ, Београд.
- Симпсон Г. (2006) *Велике силе и одметничке државе*, Београдски центар за људска права, Београд.
- Стојановић Р. (2001) *Спољна политика и државно уређење*, Досије, Београд.
- Стојановић Б. (2005) *Теорија игара*, Службени гласник, Београд.

- Симеуновић Д. (2014) *Нација и глобализација*, Просвета, Београд.
- Стојановић Ђ., Ђурић Ж. (2012) *Анатомија савремене државе*, ИПС, Београд.
- Стајић Љ., Гађиновић Р. (2007) *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд.
- Степић М. (2016) *Геополитика*, ИПС, Београд.
- Сеа Л. (2017) *Откриће и идентитет Летинске Америке*, ИЕС, Београд.
- Слијепчевић Њ. (2007) *Међународни односи пред нашим вратима*, Паралакс, Београд.
- Саундерс С. Ф. (2013) *Хладни рат у култури*, Досије, Београд.
- Симић Д. (1993) *Позитиван мир*, Академија Кљакић, Београд.
- Симић Д. (1999) *Поредак света*, Завод за уџбенике, Београд.
- Симић Д. (2009) *Светска политика*, Факултет политичких наука, Београд.
- Симић Д. (2002) *Наука о безбедности*, ФПН, Београд.
- Хантингтон С. (2004) *Војник и држава*, ФПН, Београд.
- Хантингтон С. (2008) *Амерички идентитет*, ЦИД, Подгорица.
- Савијано Р. (2014) *Нула, нула, нула*, Геополитика, Београд.
- Фукујама Ф. (1997) *Судар култура*, Завод за уџбенике, Београд.
- Фукујама Ф. (2007) *Америка на прекретници*, ЦИД, Подгорица.
- Фукујама Ф. (2002) *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица.
- Фукујама Ф. (2007) *Грађење државе*, Ф. Вишњић, Београд.
- Фаринели Ф. (2012) *Географија, један увод у моделе света*, Академска књига, Нови Сад.
- Флоричел К. (1998) *Међународни девизно-финансијски односи*, Завод за уџбенике, Београд.
- Фромкин Д. (2006) *Последње лето Европе*, Жагор, Београд.

- Цветковић В. (2010) *Ризик, моћ, заштита*, Факултет безбедности, Београд.
- Цирн М. (2003) *Управљање са оне стране националне државе*, Ф. Вишњић, Београд.
- Жунец О. (1998) *Рат и друштво*, Наклада Јасенски и Турк, Загреб.
- Живанов С. (2002) *Русија на прелому векова*, Службени лист, Београд.
- Живанов С. (2005) *Русија и раскол Европе*, Службени лист, Београд.
- Живен Е. (2019) *Западни зид није пао*, Нова Европа, Нови Сад.
- Живковић Д. (2008) *Граница, изазов за безбедност*, ВИЗ, Београд.
- Живојиновић Д. (1985) *Успон Европе, 1450–1789*, Матица српска, Нови Сад.
- Чомски Н. (2010) *Неуспеле државе*, Беокиња, Београд.
- Чомски Н. (1996) *Светски поредак, стари и нови*, СКЦ, Београд.
- Чомски Н. (2008) *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад.
- Чомски Н. (2008) *Интервенције*, Рубикон, Нови Сад.
- Чомски Н. (2007) *Империјалне амбиције*, Рубикон, Нови Сад.
- Шефаревич И. (2015) *Русија и светска катастрофа*, Светигора, Це-тиње.

II
ГЕОПОЛИТИКА

1. УВОД У ГЕОПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ

1.1. Појмовно одређење геополитике

Геополитика је релативно млада наука, настала на прелазу из 19. у 20. век, када је швеђанин Рудолф Кјелен (*Rudolf Kjellen*) први пут употребио израз *геополитика*. Поред потребе за развојем нових научних сазнања, геополитика се јавља у времену подељеног света између три велика царства како би пружила ново схватање политичке реалности. Геополитику карактеришу комплексност, вишедимензионалност и функционалност, неопходни предуслови за објективно и озбиљно разумевање и тумачење међународних односа. Другачије речено, геополитика је кључ за разумевање међународних односа, због чега заслужује пажњу на научној, политичкој и друштвеној сцени.

Наука, да би била прихваћена као таква, мора имати свој предмет и метод. Управо то ствара проблеме младим наукама које најчешће трпе оптужбе како су „украде” предмет других, старијих и већ доказаних наука. Најпре би требало да истакнемо да је наука „истовремено сложен процес стицања научног сазнања, развојна структура већ стечених, конституисаних, проверених и пројецираних и основано претпостављених научних сазнања о предмету науке и методу стицања научног сазнања о предмету и методу науке”¹. Геополитика дели предмет истраживања са географским, политичким, правним, војним, историјским и економским наукама, али то не утиче на чињеницу да она има свој специфичан предмет и метод. Предмет геополитике су узрочно-последичне везе политичког и географског. Када кажемо политичко, мислимо на политичко дељање, политичке односе, организације и процесе, док географско подразумева физичко-географске и друштвено-географске чиниоце.

¹ Погледати више: Милосављевић, С., Радосављевић, И. (2013): *Основи методологије политичких наука*, (пето издање), Службени гласник, Београд, стр. 48–49.

Метод у основи значи начин вршења одређене радње. Стога је важно подвући научни метод који је „смислено и сврсисходно, рационално конституисан систем идеја, концепција, радњи (поступака) и средстава, одабран по научним критеријумима и научно проверен у циљу стицања научног сазнања.” (Милосављевић, Радосављевић, 2013: 51). За геополитику су веома важни основни методи научног мишљења који су основа „свих метода научног сазнања и истраживања”. Реч је о: анализи, синтези, апстракцији, конкретизацији, спецификацији, генерализацији, дедукцији и индукцији. Принципи објективности и општости незаобилазни су у позиционирању геополитике у систему наука. Поред наведеног, за геополитику су важни географски, картографски и математичко-статистички метод. Најзад, геополитички метод, као резултат вишедеценијског интензивног развоја, представља корак напред у афирмацији геополитике као младе науке. Геополитички метод „подразумева све оне путеве и начине на који могу да се објективно промишљају и проучавају вишедимензионална теоријска и практична узрочно-последична прожимања географског и политичког, са становишта различитих интереса, у границама конкретних територијалних целина и у контексту одређених пресека на хронолошкој скали. Дакле, реч је о комплексном методу који захтева „упоредо реалистичан приступ и апстрактно мишљење” (Степић, 2016: 48). Сматрамо да је приликом геополитичког промишљања неопходна практична мудрост или разборитост (*phronesis*) о којој су говорили стари Грци. Реч је о способности разумевања појава и процеса надмашујући теоријску мудрост која се може постићи пуким читањем. Практична мудрост претпоставља „познавање ситуације о којој се расуђује, поседовање одређених вредносних принципа и способност логичког мишљења да би се сазнало шта у тој ситуацији чинити” (Симеуновић, 2009: 46).

Иако је развојни пут геополитике као науке временски кратак, она је подељена на бројне дисциплине и поседује веома комплексан појмовно-категоријални апарат. Уколико узмемо у обзир предмет проучавања, геополитика се може поделити на: 1) Теоријску геополитику; 2) Општу геополитику и 3) Регионалну геополитику.²

² Више о поделама погледати у: Степић, М. (2016) *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 23–34.

Табела 1. Терминологија геополитике

Терминологија класичне геополитике	копнена и поморска моћ, телурократија и таласократија, санитарни кордон, пан-области, <i>Drang nach Osten</i> (продор на исток), <i>Drang nach Südosten</i> (продор на југоисток), <i>Heartland</i> , <i>Rimland</i> , <i>Raum</i> (простор), <i>Lebensraum</i> (животни простор), <i>Great Power</i> , <i>Weltmacht</i> (светска геополитичка сила), <i>Mitteleuropa</i> (средња Европа), гвоздена завеса, хладни рат, биполаризам, балканизација
Терминологија савремене геополитике	евроатлантизам, неоевроазијство, глобализам, нови светски поредак, униполаризам, мултиполаризам, сукоб цивилизација, велика шаховска табла, крај историје, тероризам

Кренувши од анализе кованице *геополитика*, увиђамо да је она креирана од две речи грчког порекла *geo* (земља) и *politike* (политика), те можемо закључити да је почетно, основно поље изучавања геополитике однос политике и простора, односно утицај простора, земљишта, територије, географског пространства на политику и обрнуто, утицај политике на организовање датог простора. Такође, сам назив нам указује на то да геополитика као дисциплина има за циљ да политику и политичке процесе просторно ограничи. Најчешће је реч о државним територијама, као просторима на којима обитава становништво и реализује се политика, те, с тим у вези, геополитика испитује, анализира и одређује интересе и циљеве држава. Поред држава, геополитика се као дисциплина бави и геополитичким интересима и циљевима наддржавних ентитета, попут Организације уједињених нација (*United Nations – OUN*) Европске уније (*European Union – EU*), Северноатлантске алијансе (*North Atlantic Treaty Organisation – NATO*) и слично (Глишин, 2019: 10).

Геополитика се током двадесетог века суочила са бројним изазовима. Теоријско посртање кроз историју може се приписати „идеолошким претеривањима” којима су били склони поједини истакнути геополитичари, а самим тим и геополитичка учења (*Friedrich Ratzel*, *Carl Schmitt* и сл.). Под утицајем биологизма, социјалдарвинизма и органицизма, поједина геополитичка учења прелазила су границу политички прихватљивог, инспиришући „у практично-политичкој равни и најекстремнија расистичка и шовини-

стичка поступања” (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 12). Управо је геополитика недуго након свог настанка (зло)употребљена за реализацију стратешких ратних планова некадашњег Вермахта, који је у класичним геополитичким принципима видео основ и оправдање за своје империјалне претензије.³ Лоша репутација довела је до тога да се након Другог светског рата геополитика забрани на европским универзитетима.⁴ Примећујемо да су негативне реакције према геополитици у том периоду биле претеране, будући да су и друге науке (зло)употребљене за потребе нацистичког и других режима. Сједињене Државе су (зло)употребиле нуклеарну физику како би направиле атомске бомбе које су потом бацили на Хирошиму и Нагасаки проузрокујући стотине хиљада жртава. Хемија и биологија (зло)употребљене су у хемијским и биолошким ратовима, док су медицина и генетика примењиване у различитим морбидним експериментима над људима. *Међутим, и поред „нацистичког греха” који јој се ставља на терет, геополитика је незаобилазна дисциплина у анализи савремених међународних и политичких односа.*

Бројни изазови са којима се суочавала геополитика у двадесетом веку, скрајнута и потиснута у групу квазинаука, данас су оденути новим рухом наносећи штету научном кредибилитету ове науке. У данашњем јавном дискурсу о геополитици се нашироко пише и говори, док се титулом „геополитичара” одликују многи приучени, неинформисани квазианалитичари и коментатори који испуњавају медијски простор и на тај начин стварају погрешну слику о геополитици. Међутим, иако у академском свету проскрибована, а у јавном дискурсу искаркирана појава, геополитика

³ Према Радовану Павићу, „геополитика је увијек националистички обојена, она има задатак да придонесе задовољавању националистичких, првенствено територијалних тежњи, да придонесе промјени у односима великих сила у свијету и да властите освајачке амбиције *знанствено оправда*”. Павић, Р. (1971): *Увод у опћу политичку географију и геополитику (са основама геостратегије)*, Свеучилиште у Загребу, ФПН, Загреб, стр. 16.

⁴ Роже Брине је 1970. укратко изложио покушаје да се геополитика поново утемељи: „По многим назнакама, осећамо да стара и постиђена *Geopolitik* излази из кулиса. Чак ни сама та реч уопште више није табу; појављује се ту и тамо. Дотерана, улепшана, украшена, крезуба баба је гурнута напред и шепа окачена о руку лоше обучене и пре времена потрошене девојке која каже да се зове *социологија* или нешто слично. Кужна испарења мрачњаштва...” Авијуцки, В. (2009): *Континенталне геополитике: свет у XXI веку*, Слио, Београд, стр. 6–7.

тика заузима посебно место на престижним светским академија цивилног и војног профила, што заправо говори о њеном значају.

Шведски научник Рудолф Кјелен (*Rudolf Kjellen*, 1864–1922) први је употребио реч *геополитика* у свом делу *Студија о шведским политичким границама* из 1899. године. Деценију и по касније, у књизи *Држава као животни облик*, из 1916. године, он дефинише да је геополитика „наука о држави као географском организму или појави у простору” (Кјелен, 1923: 38). За Кјелена је држава „комад човечанства и комад организоване земље”, држава је „пространство”, а пространство је тело државе – не својина већ „држава сама”.⁵ Према томе, земља, подручје или просто речено пространство имају утицај на политичка дешавања у држави, док народ, држава и земљиште чине једну нераскидиву везу.⁶ Карл Хаусхофер (*Karl Ernst Haushofer*, 1869–1946) је указивао на зависност политике од тла, сматрајући да на ток политичких догађаја утиче земљишно тло и да геополитика као наука треба да се бави том повезаношћу. Историјско сведочанство говори у прилог тези да „географске карактеристике простора утичу на карактер људи и њихов начин живота, као и на статус државе, те да териториј као такав предодређује судбине народа и држава” (Глишин, 2019: 12). Према *Николасу Спајкмену (Nicholas J. Spykman, 1893–1943) геополитика је најзначајније оруђе у вођењу спољне политике*. Нема сумње да је геополитичко промишљање⁷ једно од најважнијих у међународној „шаховској” игри, у којој треба надмудрити друге не губећи свест о сопственом положају и *реал-(гео)политици*.⁸ На

⁵ Погледати више: Кјелен, Р. (1923) *Држава као животни облик* (превео др Фрањо Мађаревић), Издање И.Ђ. Ђурђевића, Београд–Сарајево, стр. 20–46.

⁶ Како Кјелен истиче, народ постаје држава „тек тиме што се венча са земљом и организује друштво”, а кад „народ напусти своју земљу, убија своју државу”. Кјелен, Р. (1923) *Држава као животни облик*, стр. 76–77.

⁷ Геополитика као „особена тежња у истраживању и тумачењу макро и микро феномена политичког простора, политике у простору и простора политике – геополитичка интерпретација или метод, начин и стил политичког мишљења и разумевања”; Кнежевић, М. (2013): *Призма геополитике*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 91.

⁸ Свест о месту које нам припада у *геополитичком поретку* на основу дистрибуције моћи у простору. Килибарда, З. (2008): *Основе геополитике*, Службени гласник, Београд, стр. 22.

овом месту неопходно је да дефинишемо три појма која употпуњују значење *свести о сопственом положају*. Реч је о појмовима **геополитика идентитета**, **геополитички идентитет** и **геополитички код**. Теоријско разграничење наведених појмова је неопходно, будући да се често у литератури замењују и непрецизно примењују, поготово у случајевима недовољне појмовне диференцираности унутар контекста геополитике као науке. Међународне односе од 19. века додатно усложњава све снажнија перцепција важности националног простора за хомогенизацију идентитета новонасталих нација. Тај територијални национализам је основна компонента **геополитике идентитета** као геополитичког пројекта и праксе стварања синтетичких нација. *Концепт-модел-пракса геополитике идентитета* и њему својствених синтетичких нација веома је значајан за модерну геополитику као науку и постао је „методолошки користан за анализу геополитичког контекста сучељавања геополитичких актера у регионима као што су Балкан, средња и источна Европа, Закавказје и др., у којима је дошло до интензивнијих процеса државно-територијалне фрагментације и снажније етнонационалне конкуренције новонасталих политичких заједница (као последица споља индиковане дисолуције СССР-а и разбијања СФРЈ), базираних на већим или мањим разликама регионалних идентитетских особености” (Деспотовић, 2019: 299). **Геополитика идентитета** се може дефинисати помоћу бројних индикатора „интензивне фрагментације територијалне целовитости и оспоравања идентитетске подлоге модерне државенације” (Деспотовић, 2019: 299–300). **Геополитички идентитет** одређујемо као идентификацију геополитичке самосвести и континуитета у времену и простору једне нације, као њене геополитичке самосвојности, као релативно објективизујућег идентитетско-географског својства једне националне или верске групације, а везано за њен одређени просторни, културолошко-цивилизацијски, верско-конфесионални и политичко-државни облик егзистирања (Деспотовић, 2017: 127). **Геополитички код** припада латентној димензији геополитике и представља свест о сопственом положају једне државе у односу на друге државе. Реч је о способности сагледавања „претњи и ризика; доживљај супериорности или инфериорности, остварености или ускра-

ћености, респектовања или омаловажавања, лидерства или подаништва, партнерства или ривалитета...” (Килибарда, 2008: 19). Поред геополитичког кода, латентној димензији геополитике припадају **геополитички циљеви** којим држава „исказује намеру да промени одређене елементе своје позиције у геополитичком поретку, односно улоге у систему дистрибуције политичке моћи”. Манифестне димензије геополитике су **геополитички пројекти** и **геополитичко понашање**. *Геополитичким пројектима* се „операционализују геополитички циљеви и одређују методе и динамика њиховог остваривања”, док је *геополитичко понашање* појава која прати процес од настанка геополитичких циљева до њихове реализације (Килибарда, 2008: 19-23). С тим у вези, геополитичко понашање зависи од процеса реализације геополитичких циљева и може бити: насилно-ненасилно, сепаратистичко-унитаристичко, отворено-конспиративно, експанзионистичко-неекспанзионистичко, аутономно-дириговано итд.

Колега Зоран Килибарда направио је класификацију поделивши главне задатке геополитике у четири групе:

- 1) утврђивање корелација између појединих политичких појава и процеса и физичко-географских и друштвено-географских карактеристика простора на којем се те појаве испољавају или су се испољавале;
- 2) испитивање постојања узрочно-последичне повезаности између одређених политичких појава и процеса, те њихових физичко-географских и друштвено-географских корелата;
- 3) идентификовање склопова (комбинација) физичко-географских и друштвено-географских карактеристика простора који значајно утичу на одређене политичке појаве и процесе;
- 4) прогнозирање настајања одређених политичких појава и токова политичких збивања на основу перцепције актуелних физичко-географских и друштвено-географских параметара и процене трендова и динамике њихових промена (Килибарда, Мијалковски, 2006: 11).

Реализацијом наведених задатака, геополитика описује, анализира, објашњава и прогнозира политичке појаве и токове на одређеном простору.

Након тешког периода за геополитику, француски геополитичар Ив Лакост (*Yves Lacoste*) је седамдесетих година прошлог века са групом интелектуалаца поново утемељио геополитику, да би осамдесетих година дао дефиницију геополитике која указује на њен значај у тумачењу реалполитичких токова у међународним односима. Према Лакосту, „геополитика проучава ривалства која настају ради власти над територијама и људима који ту живе” (Авијуцки, 2009: 6). Сукоби око власти над територијама имају вишемиленијумску историју са циљем увећавања територије. Неретко, ипак, велика царства попут Монголског нису познавала адекватан начин *владања* над великим пространством, услед чега су пропадала. С тим у вези, руски геополитичар Александар Дугин истиче да је геополитика наука о томе *како владати* и на шта обраћати пажњу приликом доношења „судбоносних” одлука, као што су склапање савеза, започињање ратова, увођење санкција, започињање свеобухватних реформи и слично (Дугин, 2004: 25). Слично виђење деле поједини аутори који пишу да је геополитика систем знања о контроли простора.⁹

Тектонске политичке промене на глобалној сцени започете рушењем Берлинског зида и завршетком хладног рата условиле су промене у поимању геополитике. Почетак нове етапе у међународним односима, одређене као *униполаризам*, поставља оквире нових сукобљавања фокусираних у кључним геополитичким зонама евроазијског континента (Блиски и Средњи исток, Источна Европа, Балкан...). Следећа етапа која је утицала на међународну геополитичку димензију почиње нападима 11. септембра 2001. године на Њујорк и Вашингтон. За професоре Чарлса В. Кеглиа (*Charles W. Kegley, Jr.*) и Јуцина Р. Виткофа (*Eugene R. Wittkopf*), геополитика је „однос између географије и политике и њихових последица по националне интересе и релативну моћ државе” (Кегли, Виткоф, 2006: 67). Сличну дефиницију геополитике понудио је и професор Џерард Тол (*Gearóid Ó Tuathail*) написавши да је геополитика дискурс о светској политици са посебним нагласком на гео-

⁹ Погледати: Шубин С. И. (2008) *Геополитика: Учебное пособие*, Поморский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Архангельск, стр. 8; Погледати и: Нартов Н. А. (2004) *Геополитика*, Единство Издательство политической литературы, Москва; Тузиков А. Р. (2013) *Основы геополитики*, Кнорус, Москва.

графску димензију моћи и супарништво између држава.¹⁰ Управо је описивање глобалног ривалства учинило геополитику популарном и често интригантном темом.¹¹

Географ Бернард Коен (*Saul Bernard Cohen*) пише да геополитика анализира интеракције између географских поставки и перспектива, с једне, и политичких процеса, с друге стране, те да се бави последицама тих интеракција.¹² Историјски и геополитички речник 20. века (*Le dictionnaire historique et géopolitique du 20e siècle*) такође указује на циљ геополитике да расветли интеракције између просторног и политичког.¹³

Патријарх модерне српске геополитичке мисли Миломир Стенић геополитику дефинише као „синтезну науку која проучава улогу и међузависност географског положаја, природних ресурса, физичко-географских и друштвено-географских чинилаца, на једној страни, и политичких појава и процеса, на другој страни, а са становишта конкретних циљева и интереса (економско-финансијских, идеолошких, војно-безбедносних, културно-цивилизацијских, религијских...), како држава и других политичко-територијалних јединица вишег или нижег хијерархијског нивоа, тако и не-државно организационих чинилаца” (Стенић, 2016: 19).

Сложену дефиницију понудио је и колега Душан Проковић, који пише да „геополитика представља синтетичко-аналитички приступ којим се идентификују друштвено-географски и природно-географски фактори који утичу на политику и положај државе, утврђују и оцењују односи између тих фактора, као и карактеристике окружења посматране државе, у циљу предузимања неопходних мера зарад очувања безбедности државне територије, становништва, имовине и поретка, обезбеђивања укупног напретка друштва који задовољава потребе огромне већине појединаца – чланова друштва, истовремено обезбеђујући

¹⁰ Погледати: Ó Tuathail, G., Dalby, S., Routledge, P. (2006) *The Geopolitics Reader*, Routledge, London, pp. 5-12.

¹¹ Више о томе: Taylor, P. (1993) *Political Geography: World-economy, nation-state and locality*, Longman, London.

¹² Погледати: Cohen, S. B. (2003) *Geopolitics of the World System*, Rowman and Littlefield, p. 12.

¹³ Погледати: Cordellier, S. (yp.) (2005) *Le dictionnaire historique et géopolitique du 20e siècle*, La Découverte, Paris.

равнотежу између различитих међузависних целина које представљају саставне делове целовитог друштвеног система и избегавање прекомерних флукуација у држаној економији утврђивањем зона контроле, утицаја и занимања” (Пророковић, 2018: 41–42).

Дакле, на основу претходно наведеног, можемо увидети да се *простор вреднује на основу географских и стратегијских чинилаца и да као такав изазива супарништва на међународној политичкој сцени*. С тим у вези, геополитички положај једне земље чини скуп „географских и стратегијских чинилаца који опредељују положај неке државе, региона...”, а они се односе на: „положај државне територије, величину, основна географско-хидрографска својства, климатске карактеристике, дужину и облик државне границе, степен комуникативности, положај у односу на суседе, војне блокове, њихове војно-политичке и стратегијске интересе и циљеве” (Шушић, 2004: 26–27). Према Радовану Павићу, „геополитички положај представља ону врсту географске локације која узима у обзир нарочито чиниоце значајне за унутрашње политичке прилике или, још важније, за вањскополитички положај земље. Према томе, геополитички положај укључује оцјену значења комбинације географских и политичких фактора” (Павић, 1971: 28).

Узимајући у обзир све претходно наведено, указали бисмо на неколико фактора које морамо уважити приликом одређења геополитичког положаја:

- 1) географски положај земље у односу на рељеф, климу, воде, минерална и природна богатства;
- 2) географске карактеристике регионалног окружења;
- 3) мрежу важних саобраћајних коридора (друмски, железнички, ваздушни и водени);
- 4) унутрашње политичко устројство државе: облик државног уређења, тип политичког система, степен демократског и друштвено-економског развоја;
- 5) спољно-политичко наступање и однос према суседним земљама, великим силама и савезима, сарадња са економски снажним државама и унијама, међународно уважен суверенитет и територијални интегритет државе;
- 6) војностратегијски положај: величина територије, економска, демографска и војна моћ земље, сарадња са војним савезима, војна неутралност, стратегијски погодан териториј, акваториј и ваздушни простор, те војна доктрина.

У пракси се сусрећемо са неколико врста геополитичког положаја:

- 1) **тампонски положај** се односи на земље лоциране између супротстављених сила вршећи изолациону улогу (СФРЈ током хладног рата);
- 2) **положај у окружењу** тиче се оних држава које су позициониране међу државама са којима не постоји сарадња, солидарност и трпељивост. Често су територије држава у окружењу мета територијалних аспирација и експанзионизма суседних држава (СРЈ током НАТО бомбардовања 1999. године);
- 3) **гранични положај** се тиче оних држава које су територијално блиске са државама и савезима другачије политичке оријентације, што често доводи до сукоба интереса и дестабилизације државе на граници;
- 4) **острвски положај** се тиче оних земаља које су потпуно окружене државама чланицама једног савеза и тиме изоловане унутар свог територијалног простора. Земље са острвским положајем суочавају се са притисцима и уценама савеза који је окружује, отежано комуницира са потенцијалним партнерима, нема излаз на море, док услед погоршања односа таква земља може бити изолована војно, економски, привредно, енергетски, саобраћајно и слично, суочена са војним и економским санкцијама (Србија окружена земаљама чланицама НАТО савеза).

Поред тога, битно је разликовање појмова **геостратешки играчи** и **геополитички стожери**. Државе које поседују капацитете економске, политичке, војне и друге моћи и имају способност да спроводе утицај ван својих граница како би променили геополитичко стање сврставамо у активне геостратешке играче. Државе чији се значај не одређује капацитетима моћи и способности, већ *осетљивим положајем* који омогућава приступ важним областима, ресурсима или државама, сврставамо у геополитичке стожере. Државе стожери често могу бити *одбрамбени штит* за виталну државу или тампон зона између супротстављених држава, савеза и слично (Бжежински, 2001: 42–43).

На крају – нудимо дефиницију према којој је геополитика комплексна наука која се **бави узрочно-последичним везама географског и политичког**. Она **синтетише и анализира узрочно-последичне везе између физичко-географских и друштвено-географских чинилаца**, с једне стране, и **политичког делања, политичких и међу-**

народних односа, политичких организација и процеса, с друге стране, омогућава **еклектички приступ** предмету истраживања, бави се **конкретним и апстрактним појавима**, захтева **вештине (*techne*)**, **знање (*episteme*)** и **практичну мудрост (*phronesis*)**, у циљу **сврсисходног промишљања** о конкретним **циљевима и интересима** држава, државних и недржавних организација.

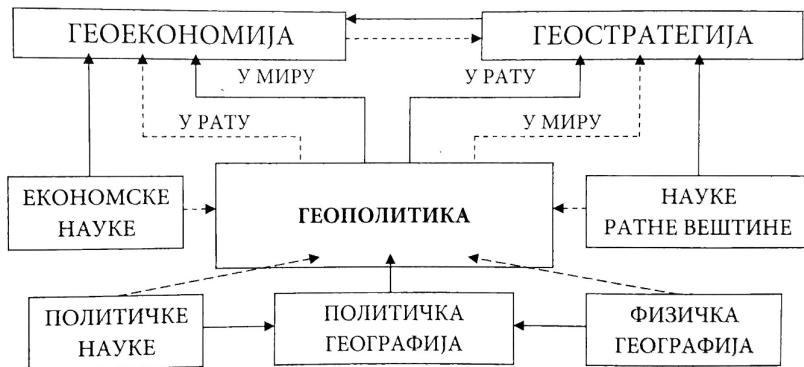
Претходно наведену дефиницију допунићемо чињеницом да развој *технологије* утиче на то да геополитика све чешће залази у сферу *виртуелног*, покушавајући да визуелизује, анализира и предочи потенцијалне могућности *виртуелног простора* за ширење утицаја, контролу и преузимање података о државама и друштвима, наметање нових образаца промишљања, понашања и уређења, а све зарад испуњења конкретних циљева државних, надржавних творевина или недржавних ентитета. Освајање територија остаје актуелно, али се борба данас, као што ће бити случај и у будућности, тиче и сајбер простора, путем ког се освајају, мобилишу и покрећу људи на акцију широм планете. Дакле, посредством мрежних структура, геополитички планери „намећу перцепцију виђења ‘реалности’ међународних односа остатку света, њиховим грађанима, институцијама, цивилном сектору и слично” (Деспотовић, 2020а: 101). **Мрежно друштво** настоји да прати нове трендове који су изнедрили структурисање и класирање људи на Web-у, а које се темељи на различитим типовима мрежа (обавештајне, политичке, информационе и сл.) и новој хијерархији људских односа у *сајбер простору*. Сајбер простору наизглед могу приступити готово сви људи на свету, међутим, привид те слободе ослобађа човека да се потпуно отвори и препусти свој ум и дух, односно своје *ја*, контролору токова у светском мрежном систему. Сумиране информације из свих мрежних система о свим појединцима, групама, државама, надржавним и недржавним ентитетима садржане су у **мрежном коду**, а правилна употреба и заштита тог кода омогућиће оном ко га поседује да врши потпуну контролу (Деспотовић, 2020.а). Као средство успостављања контроле над свим умреженим учесницима у сајбер простору, државе покрећу **мрежне ратове** (Дугин, Савин, 2018). Према Дугину и Савину, „основа за вођење свих мрежних ратова је спровођење операција које се базирају на ефектима (Effects-based operations)” (Дугин, Са-

вин, 2018: 77–78). Реч је о успостављању апсолутне контроле над свим актерима, било у рату или у миру. Циљ мрежног рата је да се неприметно и суптилно наметну пожељни модели понашања и да се „основни глобални процеси развијају у интересу САД” или макар да им не противрече (Дугин, Савин, 2018: 55). У контексту високе технологије и сајбер простора нових друштвених односа и мрежних ратова, осим о **геополитици медија** као новој дисциплини која се бави разумевањем умрежених политичких стварности и идеја насталих интегрисањем интернета, бројних дигиталних платформи и традиционалних медија (Деспотовић, Јевтовић, 2019), можемо говорити и о **геополитици интернета** као дисциплини која настоји да разуме и анализира управљање, усмеравање и контролу свих типова мрежа у сајбер простору од стране актера који се боре за сајбер моћ и преузимање мрежног кода. Сајбер простор је безграничан на свим нивоима Web-а и укључује државне и персоналне системе, налоге и профиле који том простору приступају и податке корисника, чинилаца мрежног друштва. Ти динамични односи у сајбер простору утичу на политичко и друштвено у реалном простору, а актери који се сучељавају, у зависности од својих технолошких способности и ресурса које поседују, могу посредством мрежних ратова уништавати друге државе, организације, друштва, али и душе и умове појединаца широм планете.

1.2. Геополитика и друге науке

Геополитика као наука повезана је са више научних дисциплина које јој дају сложен и мултидисциплинаран карактер. *Географске и политичке науке* чине стабилну основу развоја геополитике као дисциплине, која је временом синтетисала и предмете других научних дисциплина: *историје, економије, социологије, демографије, етнографије, науке о религијама, екологије, војне науке, стратегије, филозофије и организационих наука*. Повезивањем геополитике и других научних дисциплина настале су нове субдисциплине које се све чешће користе у анализама савремених међународних токова. Реч је о геоекономији, геостратегији, геосоциологији, геофилозофији, геоекологији и геодемографији.

Схема 1.: Геополитика и друге науке (Килибарда, 2008: 13)

1.2.1. Политичка географија

Иако је повезана са више научних дисциплина, геополитика је у најчвршћој вези са *политичком географијом*, због чега се често о геополитици говори као о примењеној политичкој географији. Посматрајући историјски развој ове две научне дисциплине, увиђамо да је политичка географија настала много раније, половином 18. века, када ју је француски економиста и политичар Жак Тирго (Anne Robert Jacques Turgot, 1727–1781) први пут поменуо (Степић, 2016: 77). Због тога се политичка географија сматра основом и претходницом геополитике, која се први пут под тим називом појављује крајем 19. и почетком 20. века у радовима Швеђанина Рудолфа Кјелена (Rudolf Kjellen, 1864–1922). Практичну примењивости политичке географије и геополитике можемо лоцирати у периодима великих ратова, особито на почетку 20. века, када су велике силе узимале у обзир однос географских фактора и реалполитичких токова. Британски теоретичар Хелфорд Џ. Макин-дер (Halford John Mackinder, 1861–1947) пише о томе да је на почетку 20. века у Великој Британији завидан број педагога сматрао да географија треба да се избаци из школског програма јер промовише империјализам.¹⁴ Управо наведено потврђује чињеницу да су велике силе користиле поману научне дисциплине у пракси.

¹⁴ Погледати више: Макин-дер, Х. (2009): *Демократски идеали и стварност*, Metaphysica, Београд, стр. 26.

Разлику између политичке географије и геополитике многи и не виде, те стављају знак једнакости између ове две дисциплине. Постоје они који политичку географију сматрају старом и превазиђеном дисциплином, док географи сматрају да је геополитика субдисциплина политичке географије.

Граница између географије и теорије државе иде раме уз раме са политичком географијом, која „истражује поделу државне/државничке моћи на регионе широм света. Геополитика посматра догађаје државног/државничког живота (...) и тежи развоју политичких снага и покрета. Географске студије користе овакав начин размишљања да прикажу динамику, области интересовања политичких догађаја и односе моћи, политичких концепција, територијалних добитака, конфликта, миграција и тенденција раста”¹⁵.

Табела 2. *Развој науке*

Политика	Политичка географија (Friedrich Ratzel, 1844–1904)	Геополитика (Rudolf Kjellen, 1864–1922)
Географија		

Политичку географију најједноставније можемо дефинисати као науку која се бави односом географског и политичког. Основну анализу базирамо на посматрању и анализи простора и карактеристика територије, те праћењу и анализи реалполитичких интереса и моћи која се може манифестовати у два основна облика: 1) тврда моћ (*hard power*) и 2) мека моћ (*soft power*).

Дакле, предмет политичке географије је територија једне државе, региона или области на којој се реализују одређени политички процеси. Према мишљењу Мирка Грчића, предмет политичке географије се своди на питања: „Који су просторни елементи политичко-територијалног система? Како су они повезани међусобно и са окружењем (каква је просторна структура)? Како систем функционише у простору? Како је систем организован у простору? Зашто је тако организован? Ко га организује (и у чијем интересу)?” (Грчић, 2000: 75). Наведена питања представљају водилу приликом проучавања одређених појава и процеса

¹⁵ Погледати више: Brill, H. (1985) *Political Geography, Geopolitics, Geostrategy: An Attempt at Systematization*. Strategic Studies, vol. 8 no. 2, Institute of Strategic Studies Islamabad, p. 89.

како би се што прецизније понудили одговори, решења и сугестије за будуће деловање у циљу побољшања структуре и функционисања политичко-територијалног система. Зоран Килибарда примећује да је „потенцирање значаја геополитичких сазнања за практично политичко организовање и деловање у простору (...) довољан разлог за промовисање геополитике у примењену политичку географију” (Килибарда, 2008: 13–14).

За Грчића, политичка географија је „фундаментална дисциплина у систему географских наука и истовремено помоћна дисциплина политичких наука”. *Модерна политичка географија* се бави „просторним импликацијама политичко-територијалних процеса на свим нивоима организације, у једној динамичној димензији”. Њен основни предмет истраживања је „територија државе као просторна база политичких процеса, с њеном структуром и организацијом” (Грчић, 2000: 75).

Радован Павић је у својим радовима детаљно анализирао политичку географију и геополитику. Према његовом мишљењу, политичка географија је једна од географских дисциплина која „проучава повезаност, интеракцију и зависност политичких феномена, физичких и економско-географских елемената и фактора на земљиној површини” (Павић, 1971: 198). Поред тога, Павић наводи да је политичка географија заправо „географија моћи, тј. географија оних садржаја који доприносе разумевању (а тиме и могућности афирмације) свега што је релевантно за моћ, односно немоћ државе као темељног субјекта у политичкој географији”. Павић је, посматрајући политичку географију и геополитику, приметио да је прва научна и непристрасна у „проучавању природне основе и људског рода, са сврхом објашњавања фактора релевантних за политичке феномена”, док геополитика уместо да садржи „реалне оцене већег или мањег утицаја који природни фактори могу вршити и врше у друштвеном животу”, садржи „екстреме који су тешко прихватљиви” (Павић, 1973: 26). За Павића, најважнија разлика између политичке географије и геополитике „лежи у одређеној тенденцији – док прва настоји указати на везе и међусобни утицај политичких феномена и географских фактора, (...) друга настоји да политичке појаве у далеко већој мери 'објасни' једино неким природно-географским чиниоцима” (Павић, 1971: 201).

Према *Речнику савремене српске географске терминологије*, политичка географија је оријентисана ка „проучавању утицаја природних услова и одговарајућих друштвено-економских фактора на постанак, политичко-територијални развој, политичко уређење и границе држава, као и на њихову административно-територијалну поделу” (Мастило, 2008).

Дакле, иако се политичка географија и геополитика преплићу и међусобно допуњују, оне се ипак разликују. Можда се те разлике могу приписати еволуцији научне дисциплине и динамици 20. века, будући да представници немачке геополитичке школе између два светска рата управо геополитици „одређују задатак да у људима развија географски начин мишљења, који се односи на феномене и процесе чија је одлика динамичност”. С друге стране је политичко-географски начин поимања појава, прилика и стања, који су *статични* (Степић, 2016: 77).

1.2.2. Геостратегија

Геостратегија је саставни део групе поддисциплина које се баве савременим међународним односима. Реч је о сложеној кованици коју чине три грчке речи: *gea*-земља, *stratos*-војска и *agein*-водим. Појам је први пут употребио Ђакомо Дурандо (*Giacomo Durando*) половином 19. века, а Фредерик Шуман (*Frederick L. Schuman*) се сматра савременим родоначелником геостратегије. Према појединим ауторима, геостратегија као наука заправо највише припада 20. веку, односно она је карактеристичан производ бурне светске историје прошлог века.¹⁶

Геополитика и геостратегија су блиско повезане дисциплине будући да им је заједнички предмет истраживања, с тим да геостратегија посебну пажњу посвећује ратним вештинама и анализи простора као попришта оружане борбе. Поједини аутори сматрају да су геополитика и геостратегија заправо политика и стратегија повезане са географијом у ширем смислу.¹⁷ Збигњев Бжежински (*Zbigniew*

¹⁶ Погледати: Gyorgy, Andrew (1943) *The Geopolitics of War: Total War and Geostrategy*, The Journal of Politics, Vol. 5 No. 4, The University of Chicago, pp. 347–362.

¹⁷ Погледати: Correia, Pedro de Pezarat (2012) *Geopolítica e geoestratégia*, Nação e Defesa, No. 131 (5), Instituto da Defesa Nacional, pp. 229–246.

Brzezinski, 1928–2017) сматра да се речи *геополитички*, *стратегујски* и *геостратегијски* користе да пренесу следећа значења: „геополитички одражава комбинацију географских и политичких фактора који одређују стање државе или региона и истичу утицај географије на политику; стратегијски се односи на обимно и планирано спровођење мера како би се постигао централни циљ или витална средства од војног значаја; а геостратегијски спаја стратегијско разматрање са геополитичким разматрањима”.¹⁸

Према Мирку Грчићу, „геостратегија разматра географску средину као ‘арену’ дипломатске и војне ‘игре’ у којој су актери становништво и војне снаге”. У том контексту, расположиви радни, производни и војни ресурси се „мобилицу као средства за достизање циља одређеног као **геополитичка перспектива државе** (подвукао В. Г.)” (Грчић, 2000: 89). Достизање одређених геостратегијских циљева „условило је конституисање тзв. геостратегијских константи – реперних (упоришних) тачака или зона које су због свог положаја и значаја предмет сталних (...) сучељавања великих сила” (Степић, 2016: 89). Уколико кренемо од основне претпоставке да *државе* имају ограничене ресурсе и да због тога треба да буду политички и војно усредсређене, долазимо до мишљења да *геостратегија* као дисциплина има задатак да усмерава војне и дипломатске активности државе и да одреди где ће држава уложити своје напоре.¹⁹

Радован Павић пише да до појма *геостратегија* долазимо онда када „инсистирамо на оним просторним и географским факторима који могу бити одлучни и у војним питањима”. С тим у вези, Павић напомиње да „један од најважнијих и средишњих садржаја и политичке географије и геополитике – онај који се односи на глобалну стратегију – уједно представља један од садржаја геостратегије”, по чему је геостратегија практично „укључена у оквир политичке географије и геополитике” (Павић, 1973: 32).

Душан Пророковић на основу анализираних дефиниција закључује да би се геостратегија могла означити као „дисциплина у овладавању ‘критичним простором’ ко-

¹⁸ Погледати: Brzezinski, Z. (1986) *Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.–Soviet Contest*, The Atlantic Monthly Press, Boston, p. 14.

¹⁹ Погледати: Grygiel, Jakub J. (2006): *Great Powers and Geopolitical Change*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, стр. 23.

ришћењем различитих одбрамбених ресурса, а чијом контролом се пресудно утиче на даљи ток обезбеђивања географски дефинисаних националних интереса” (Пророковић, 2018: 65).

Према *Речнику савремене српске географске терминологије*, геостратегија у политичкој географији и војној географији јесте „дисциплина која проучава стратешку употребу геопростора, односно, утицај географских и других фактора на практична војна питања” (Мастило, 2008).

Индијски теоретичар Шива Тош Дас (Shiva Tosh Das) разликује *политичку* и *војну геостратегију* узимајући као критеријум циљеве који се желе постићи геостратешким приступом. Дас наводи шест елемената сваке геостратешке анализе:

- 1) величина, обим или (планирано) проширење политичке целине;
- 2) значај локације на површини земље;
- 3) стратешка позиција и карактеристике у односу на остале географске и политичке целине;
- 4) централне тачке морског и копненог транспорта;
- 5) зоне политичких ограничења;
- 6) тампон-зоне – тампон-државе.²⁰

Геостратегија је на основу природног окружења, копно, море и ваздух, подељена у три поткатеорије: 1) *копнена геостратегија*; 2) *поморска геостратегија* и 3) *ваздушна геостратегија*.

Родоначелник *копнене геостратегије* је пруски генерал и војни теоретичар Карл фон Клаузевиц (Karl von Clausewitz, 1780–1831). Клаузевиц је сматрао да је рат наставак политике другим средствима, додавши да је рат готов тек када се народ покори освајачу. Дакле, отворен сукоб на копну могао је да оконча рат. О томе сведоче бројне ратне приче о освајању и војном присуству на непријатељској територији.

Амерички адмирал Алфред Мехен (Alfred T. Mahan, 1840–1914) утемељио је *поморску геостратегију*. Мехен је, за разлику од Клаузевица, истицао значај борбе на мору као пресудне за глобалну превласт. У свом богатом

²⁰ Das, T. S. (1987): *National security in perspective*, Gian Publishing House, Delhi, стр. 59; цитирано према: Пророковић, Д. (2018) *Геополитика Србије: Положај и перспективе на почетку XXI века*, Службени Гласник, Београд, стр. 69.

научном опусу, Мехен је истицао да, уколико једна земља жели да освоји свет, она мора да има превласт на мору. Према томе, поједине земље због свог географског положаја и *маритимне партиципације* имају повољнији положај у односу на оне *копнено изоловане земље*. С тим у вези, Мехен истиче шест предуслова које држава мора да испуни како би остварила поморску моћ. Реч је о: 1) географском положају; 2) физичко-географској складности; 3) величини (пространости) територије; 4) броју становника; 5) особинама и карактеру народа и 6) својству владе.²¹

Ваздушну геостратегију утемељио је италијански генерал и теоретичар Ђулио Духет (Giulio Douhet, 1869–1930). Зачеци ове геостратегије везују се за настанак ратног ваздухопловства и разматрање ваздушног простора у војне сврхе, као што су до тада били разматрани копнени и морски простори. Духет је истицао важност надмоћи у ваздуху, истичући да, уколико једна земља жели да постане велика сила, она мора да јача ваздухопловне снаге. Иако ова грана геостратегије у периоду свог настанка није наишла на превелико одушевљење, будући да је њено спровођење изискивало много материјалних издатака и развијену индустрију, временом је постала неизоставна карика у планирању рата. О томе сведочи употреба авијације у ратовима на Блиском истоку, Северној Африци и Балкану од деведесетих година до данас. Тај вид ратовања нападачима омогућава да ефикасно, убојито и изненадно погађају циљеве на непријатељској територији са минималним људским жртвама.

Табела 3. *Геостратегија и поткатегије*

Геополитика	Геостратегија (Giacomo Durando, 1807–1894; Frederick L. Schuman, 1904–1981)	Копнена геостратегија (Karl von Clausewitz, 1780–1831)
Стратегија		Поморска геостратегија (Alfred T. Mahan, 1840–1914)
		Ваздушна геостратегија (<i>Giulio Douhet</i> , 1869–1930)

²¹ Погледати више: Степић, М. (2016): *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 98–100.

1.2.3. Геоэкономија

Геополитика је веома блиска са економијом, а њихов близак однос објашњава се потребом за количином моћи. Реч је о економској моћи која је основа и извор свих других видова моћи: политичке, војне, друштвене и сл. Уколико људској потреби додамо и похлепу, недвосмислено ћемо доћи до закључка да се у циљу постизања економске моћи државе користе свим расположивим капацитетима, прецизно усмереном геополитиком и геономијом.

Појам *геоекономија* први пут је употребио амерички научник Џорџ Ренер (*George T. Renner*, 1900–1955) 1942. године. Овај појам у основи има две речи грчког порекла *gea* (земља) и *oikos+nomos* (економија). На основу етимолошког значења, геономија се бави утврђивањем односа између простора и економског система. Под утицајем технолошког развоја, светског тржишта и глобализације дефиниција геономије је знатно сложенија у односу на њено основно значење. Данас се може рећи да је геономија „употреба економских алата за унапређивање геополитичких циљева”.²² Према мишљењу француског економисте Паскал Лороа (*Pascal Lorot*) „геоекономија анализира економске стратегије – посебно комерцијалне – које државе узимају у обзир у одређеном политичком окружењу како би заштитиле своју економију или одређене њене делове”. Поред тога, анализом *економских стратегија* и пружањем одређених смерница геономија помаже држави и/или домаћим предузећима да сачувају своју привреду и запоседну делове светског тржишта. То ће омогућити увећавање економске моћи и међународног утицаја.²³ Постоје и мишљења да је геономија ново издање старог супарништва међу државама. Амерички теоретичар Едвард Лутвак (*Edward Luttwak*) примећује да „капитал за улагање

²² Погледати: Petsinger, M. (2016): *What is Geoeconomics*, Chatham House; доступно на: <https://www.chathamhouse.org/system/files/publications/twt/WiB%20YQA%20Geoeconomics.pdf>.

²³ Погледати: Lorot, P. (1999): *Introduction a la géoéconomie*, Economica, Paris, стр. 15; Lorot, P. (2001): *La géoéconomie, nouvelle grammaire des rivalités internationales*, L'Information Géographique Année 2001 65-1, p. 46 (pp. 43–52) доступно на: https://www.persee.fr/doc/ingeo_00200093_2001_num_65_1_2733.

у индустрију, који обезбеђује или усмерава држава, јесте еквивалент ватреног оружја; развој производње уз субвенције државе је еквивалент усавршавања наоружања; а продор на тржиште уз помоћ државе замењује војне базе и гарнизоне на страном тлу, као и дипломатски утицај”.²⁴

Према Жаку Аталију (*Jacques Attali*), након слома биполарног света долази „ера новца”, који је универзални еквивалент вредности, док ће се у ‘јединственом свету’ формирати три геокономска простора: 1) *свеамерички*, 2) *паневропски* и 3) *пауцифички*.²⁵ Реч је о три мондијалистичка простора која се неће посебно разликовати, сем географског простирања на коме ће економски центри преузети контролу над мање развијеним регионима. Александар Дугин (*Алекса́ндр Ге́льевич Ду́гин*) критички приступа Аталијевом виђењу геономије. Наиме, Дугин наводи да је геономија, према Аталију, „посебна верзија мондијалистичке геополитике која не разматра приоритетно географске, културне, идеолошке, етничке и верске чиниоце који представљају суштину геополитичког прилаза у ужем смислу речи, него чисто економску реалност у њеном односу према простору”. Дакле, за геономију није битан народ и његове карактеристике, већ извори богатства и економског утицаја (Дугин, 2004: 116–117).

Између геополитике и геономије постоји динамичан однос који се мења у складу са међународним околностима. „Геономија је истовремено и сврха и средство геополитике као праксе” (Бабић, 2009: 48). Ипак, између ове две дисциплине постоје разлике. Професор Благоје Бабић лоцира шест разлика. Прво, оне се разликују према циљевима. Док геополитика изучава сукобе који се воде с циљем овладавања одређеним политичким простором/територијом, геономија изучава сукобе у којима сукобљене стране теже да запоседну економски простор. „Циљ геономије није да успостави власт над територијом, него да успостави трговинску и технолошку премоћ”. Дру-

²⁴ Погледати: Luttwak, E. (1999): *Turbo capitalism: winners and losers in the global economy*, Harper and Collins Publishers, New York, pp. 128–129; цитирано према: Бабић, Б. (2009): *Геономија – стварност и наука*, Мегатренд ревија 6(1), стр. 33.

²⁵ Attali, J. (1990) *Lignes d'horizon*, Paris; цитирано према: Пророковић, Д. (2018) *Геополитика Србије: Положај и перспективе на почетку XXI века*, Службени Гласник, Београд, стр. 53.

го, геополитика и геоекономија користе различите методе. Прва се ослања на употребу силе, док се друга ослања на економска средства. Трећа разлика се тиче исхода. Према Бабићу, политички сукоби имају за исход нулти збир, док трговински сукоби то не морају да имају. Четврто, постоји разлика у носиоцима геоекономије, односно геополитике. Држава и велика предузећа су носиоци геоекономије, док носиоци геополитике могу бити, поред државе и предузећа, групе људи које учествују у стратегијама освајања територија. Пето се тиче простора. Наиме, у почетку је простор деловања геоекономије, према Едварду Лутваку, био економски сукоб међу земљама Запада, док је према Паскалу Лороу тај простор планетарних размера. На крају, питање домашаја отвара бројне дебате. „Лутвак подвлачи да је улога геоекономије у одвијању светске привреде мања од улоге геополитике у светској политици као целини”. Државе ће пре деловати геополитички него геоекономски. Слично мишљење дели и Лоро, који каже да „геоекономија не значи окончање сукоба и територијалних претензија”. Дакле, „геополитика губи на значају само међу западним земљама, јер је сукобљавање око територија међу њима отклоњено. Зато међу западњачким земљама превладава геоекономија” (Бабић, 2009: 49). У истој појмовној равни, али као њена суштинска конкретизација, уводимо и појам *геополитика сиромаштва*, који на теоријски прегнантан начин исказује резултате примене економских стратегија богатих према сиромашнима у реалним регионалним просторним захватима. (Депотовић, 2015: 39)

2. ГЕОПОЛИТИЧКЕ ШКОЛЕ, ДОКТРИНЕ И ТЕОРИЈЕ

2.1. Геополитичка мисао антике и средњег века

Приликом проучавања и анализе радова многих аутора можемо закључити да су основе геополитичке мисли (иако је реч о релативно младој науци) настале вековима уназад, у антици, у делима Хипократа, Херодота, Тукидида, Платона, Аристотела, Полибија и Страбона. Међутим, до значајнијих промена у развоју геополитичке мисли дошло је миленијум и по касније у радовима Жана Бодена, Шарла Монтескјеа и Жан-Жака Русоа, затим Имануела Канта, Јохана Хердера и Хегела, који су изазвали већу пажњу.

Отац грчке медицине **Хипократ** сматрао је да су људске особине и тело детерминисани климом и да, поред утицаја на здравље људи, клима утиче и на државе. Поделивши простор према климатским условима, закључио је да је умерена клима, у чијем појасу се налазила Грчка, најбоља за државну политику. Народ Азије који се налазе у јужном жарком појасу Хипократ види као лење, равнодушне, мање храбре и без способности, због чега би они и њихова територија требало да буду подређени Грцима. Такође, умерена клима је најбоља и за образовање грађана. Хипократ се залагао за принцип *калокагатије*, као синтезе етичког и естетског принципа *калоса* – лепоте и *агатоса* схваћеног као добра које се стиче знањем и образовањем.

Отац историографије **Херодот** повезује историјске процесе са карактеристикама тла и рељефа. Посматрајући народе из плодних равничарских предела, попут Египћана, те неплодних брдовитих предела, попут Персијаца, Херодот закључује да су први помирљиви, непредузимљиви и неофанзивни, а други ратоборни, храбри и територијално експанзивни. Херодот је као два основна међусобно повезана елемента који чине државу видео простор и становништво.

Антички историчар **Тукидид** истицао је да слабији треба да се потчине јачима који потичу из природно пре-

додређених јачих крајева. Најпре је давао предност Атини у односу на Спарту, али је као природну нужност видео експанзију Атине и на друге просторе.

Платон је термином *политика* настојао да прикаже сложен утицај државе и државних институција на људе и међуљудске односе.²⁶ Сматрао је да држава треба одређеним степеном принуде да одржава ред и законе. Платон је анализирао географске параметре идеалне државе, закључивши да територија треба да буде онолика колико је потребно да задовољи потребе становништва, а становништво онолика бројно колико је потребно да заштити територију. Анализирао је и облик границе, која треба да буде геометријска, добро утврђена и брањена, док главни град треба да буде у геометријском центру државе, на узвишењу погодном за одбрану.

Аристотел је настојао да утврди повезаност између географије и политике.²⁷ За њега је човек *Zoon Politikon* (политичко биће), а држава органска целина која треба да осигура услове за раст, развој, срећу и благостање становништва. Наглашавао је значај географских карактеристика, као што су величина територије, положај, земљиште и клима, истичући континенталне и приморске положаје као најповољније. Предност је давао приморском положају због бољих услова за саобраћај, трговину и развој држава-градава.

Полибије је, за разлику од Аристотела, предност дао историји у односу на политику. Географију, као помоћну дисциплину историје, треба да познају политичари и војсковође. **Страбон** пак сматра да је географија најважнији фактор политичког живота, будући да „велики део географије служи потребама државе, јер арена делатности државе – земља и море – јесу места насељавања човека”. Дакле, „географија као целина има директан однос ка делатности владара: она говори о размештају на карти мора и копна”.²⁸ За њега су природне границе међу државама и равномеран територијални размештај становништва важне карактеристике.

²⁶ Погледати више: Платон (2002): *Држава*, Београдски издавачко-графички завод, Београд.

²⁷ Погледати више: Аристотел (1984): *Политика*, Београдски издавачко-графички завод, Београд.

²⁸ Према: Грчић, М. (2000): *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, стр. 19.

Политички мислилац **Жан Боден** сковао је класични појам *суверенитет* и допринео утемељењу појма и теорије модерне суверености. У својим радовима истицао је важност познавања географије, указивао на повезаност географских и политичких појава и посматрао утицај природе на државно уређење и карактер народа. Боден сматра да су клима и земљиште основни чиниоци који узрокују разлике у погледу психолошких својстава народа, културе, обичаја и политичког уређења држава. Дакле, природни услови утичу на друштвене односе и облике владавине, али исто тако и држава утиче на људе и природу. Народе је поделио према географској дужини, географској ширини и надморској висини, а њихове карактере повезао са утицајем планета.

Шарл Монтескје сматра да клима утиче на природу људи и њихове склоности ка различитим државним уређењима и политичким статусом.²⁹ Према томе, народи из равница источне Европе и Азије склони су вишенационалним, али централизованим државним уређењима, док су народи из географски разноврсних предела западне Европе склони стварању националних независних држава. Монтескје сматра да географске карактеристике одређују и облик владавине. С тим у вези, деспотије у Азији засноване су на тзв. хидрауличким цивилизацијским особеностима и султанском духу, док у Европи због умереног и уравнотеженог климатског појаса влада дух слободе. Према његовом мишљењу, деспотија у Француској супротна је клими, а власт и моћ француског краља нису у складу са природним ресурсима територије, већ се базирају на пљачки народа. Због тога република, облик владавине усклађен са француском природом, треба да замени монархију.

Жан Жак Русо у свом познатом делу *О пореклу и основама неједнакости међу људима* пише да је изузетно важно изнаћи оптималну величину државе према њеном пространству и броју становника. Као поборник обнове непосредне демократије као модела политичког уређења, сматрао је да се само у мањим политичким заједницама могу остварити идеали слободе и васпитавања грађања за демократију. Само у таквим заједницама, сматрао је, могу-

²⁹ Погледати више: Монтескје, Ш. (2011): *О духу закона*, Завод за уџбенике, Београд.

ће је спровођење опште воље као суштинског кондезата слободе, а не пуко агрегиране воље свих као делова опште социјалне анархије. Међутим, Русоов идеал је средња држава, „ни сувише велика да би учинила добро владање немогућим, нити сувише мала да би била беспомоћна у одбрани” (Грчић, 2000: 22). Недостатак велике територије огледа се у неефикасности власти, тешкој примени истих закона за етнички различите области и разумењем становништва, које услед тога губи осећај заједничких идеала и циљева. Према величини државне територије, Русо је одредио облике владавине, те тако мале територије везује за демократију, средње за аристократију, а велике за монархију.

Филозоф и професор географије **Имануел Кант** сматрао је да *простор и време нису особине материје, већ субјективне форме* којима се баве географија и историја. Према Кантовом мишљењу, ове две науке у потпуности задовољавају спектар знања. Географију је поделио на неколико дисциплина, а његови записи имали су утицај на развој упоредне географије, хорологије и антропогеографије. Политичку географију Кант је дефинисао као „дисциплину која се бави истраживањем односа између политичких јединица и њихове физичко-географске основе” (Грчић, 2000: 25).

Јохан Хердер је у својим радовима препознао разлику између народа у односу на рељеф и климу. За њега је географија била кључна за разумевање политичке историје. На том трагу, анализирајући словенске народе, дошао је до закључка да национално порекло и начин живота обликују народ. С тим у вези, Хердеров *Volkgeist* (концепт народног духа) указује на карактеристике нације које је чине особенем, попут језика.

Филозоф **Фридрих Хегел** сматрао је да идеја постоји само у кретању, те је тако рат природно стање које покреће историју. Дакле, сукоб супротности или противречности нужно води разрешењу. Три основна корака Хегелове дијалектике су *теза*, као први став, *антитеза*, као супротан став, те *синтеза*, као производ борбе супротности. Посматрајући свет, Хегел је Азију видео као исходиште светске историје, Стари свет као њену позорницу и Нови свет као простор за колонизацију. Хегел је, анализирајући географ-

ске особине Европе, Азије и Африке, повезао и историју њихових народа, те је значај мора, планина и равница продубио и подигао на ниво историјског принципа. Они народи који нису поштовали „принцип мора”, „принцип планина” и „принцип равница” нису могли да имају значајну историјску улогу.

2.2. Геополитичке школе: артикулисање геополитичких идеја

2.2.1. Немачка геополитичка школа

Немачка геополитичка школа развила се на теоријским основама *антропоеографије*, која је обухватала географију, антропологију и политику. Основно поље истраживања односило се на утврђивање корелације између простора, човека и државе, односно утврђивање органске повезаности наведеног. Немачки научник Фридрих Рацел (*Friedrich Ratzel*, 1844–1904) је својим теоријама поставио темеље будућој научној дисциплини – геополитици. Рацелова најважнија дела су *Антропоеографија* (*Antropogeographie*) из 1882. године и *Политичка географија* (*Politische Geographie*) из 1897. године.

Ток од античке мисли, преко средњег века, допринео је да се формира класична геополитичка мисао, према којој је *држава организам укореван у тлу*. Фридрих Рацел је, под утицајем органицистичке и дарвинистичке теорије, заступао тезу да *тло обликује људе настањене на њему*, односно да *тло утиче на раст и развој народа*. Дакле, кретање историје и еволуција народа зависе од тла и државне територије. Његов *органицистички приступ* испољава се управо у односу према простору (*Raum*), стварајући нову димензију *животног простора* (*Lebensraum*). Оно што повезује народе на једном простору јесу заједнички интереси и потребе, а основне потребе, према Рацелу, јесу храна, станиште и размножавање, што животни простор треба да обезбеди. Отуда проистичу појмови *просторни смисао* (*Raumsinn*) и *животна енергија* (*Lebensenergie*), којима Рацел жели да означи квалитет географског простора од кога зависи „политичко уобличавање у историји народа и држава” (Дугин, 2004: 40). С обзиром на то да државу посматра као живи организам чији раст зависи од карактерис-

тика тла (рељеф, величина територије, границе, положај...) и особености народа, природно је да постоји потреба за њеним растом и ширењем (Глишин, 2019: 16). Из тога следи „колонизаторска логика”, која подразумева „потребу ширења територије и њену експанзију изван постојећих граница” (Деспотовић, 2012: 16). Ширење животног простора је борба за опстанак, будући да „недостатак простора и просторни ниҳилизам” доводе државу у „животну опасност”. С тим у вези, по Рацелу, „опросторена” политика је успешна политика (Степић, 2016: 146).

Схема 2.: Структура политичке географије Фридриха Рацела (Пророковић, 2018: 79)

Уколико разумемо да се држава као живи организам рађа, расте и умире, онда је према органицистичкој теорији логично да се држава шири и скупља, што одбацује концепт *неповредивости граница*. С тим у вези, Рацел је понудио седам закона експанзије:

- 1) величина држава расте сразмерно развоју њихове културе;
- 2) просторни раст државе прате друга испољавања њеног развоја у сферама идеологије, производње, комерцијалног пословања, снажног „привлачног зрачења”, прозелитизма;
- 3) држава се шири гутајући и упијајући политичке јединице мањег значаја;
- 4) граница је орган смештен на периферији државе (схваћене као организам);

- 5) остварујући своју просторну експанзију, држава тежи ка обухватању свих региона најважнијих за њен развој: обала, сливови река, долина и уопште свих богатих територија;
- 6) почетни импулс експанзије долази споља, пошто државу на ширење изазива држава (или територија) са очигледно нижом цивилизацијом;
- 7) општа склоност ка асимилацији или апсорпцији слабијих нација подстиче на још изразитије повећање територија у кретању које само себе храни (Дугин, 2004: 41–42).

Рацелов идеал јесте ширење држава до „природних граница”, што води стварању великих политичких и економских простора, односно до „државе-континента”. Велики утицај на његове ставове оставио је боравак у Америци, где је запазио потребу Американаца за освајањем и ширењем простора. Ставови које је развио након боравка у Америци сврставају га у присталице „концепције *светске велесиле (Weltmacht)* чија моћ би постепено расла до планетарног нивоа” (Степић, 2016: 147). Да би једна земља постала светска велесила, закључује Рацел, она мора да гради поморску моћ која је значајна за планетарну експанзију. Као примере историјске доминације поморских сила, он је наводио Шпанију, Португалију, Холандију и Енглеску, истичући да, уколико Немачка и друге континенталне силе желе планетарну доминацију, морају да развијају поморске снаге.

Рацелови радови критиковани су на Западу због потенцијала његових теорија за развој фашизма и експанзионизма. А на Истоку Рацелов теоријски опус виђен је као основа империјализму. Избијањем Другог светског рата примећујемо да су Рацелова тумачења „просторног раста”, „државе као организма” и слично добила своју улогу у нацистичким и фашистичким редовима, који су свој експанзионизам правдали позивањем на природно право нације на животни простор.

На трагу Фридриха Рацела, шведски правник и политиколог Рудолф Кјелен (Rudolf Kjellén, 1864–1922) наставаља развој органицистичког приступа и антропогеографске теорије у којој је видео потенцијал за повезивање природних и друштвених наука. Поред тога што је први употребио појам *геополитика*, сврставајући је дисциплинарно као део политикологије, Кјелен је сматрао да треба да се кон-

ституишу још четири неологизма, као нови делови науке о политици. Реч је о следећим неологизмима:

- 1) *екополитика* (*Ekopolitike*), која треба да проучава државу као економски организам и силу;
- 2) *кратополитика* (*Kartopolitike*), у чијем фокусу би био облик владавине и власт;
- 3) *социополитика* (*Sociopolitike*), која проучава социјалне аспекте државе;
- 4) *демополитика* (*Demopolitike*), која проучава динамику међусобних односа народа и државе.

Као германофил, своје идеје је повезивао са Немачком, развијајући Рацелову идеју о континенталној држави. Он је заправо „усталио геополитичку максиму по којој се интереси Немачке, као централне копнене и државне масе у Европи, супротстављају интересима такозваних западноевропских држава, каквим је сматрао пре свега Енглеску и Француску” (Деспотовић, 2012: 16–17).

Кјелен је сматрао да Немачка уз помоћ Турске треба да прошири свој утицај на „Дарданеле и Персијски залив (програм Елба–Еуфрат), као и на Египат, укључујући Суецки канал, Судан и Африку до екватора (програм Елба–Екватор)” (Грчић, 2000: 38). Међутим, пораз Немачке у Првом светском рату и версајско прекрајање граница пореметило је те планове. Јавио се нови проблем – границе. По Кјелену, питање граница је питање односа снага. На основу тога закључује да се границе развијенијих држава, ширењем територије, померају на штету слабијих држава. Такав однос снага неминовно узрокује просперитет развијених држава. Границом обухваћен простор треба да задовољи „принцип хармоније (складности) и принцип индивидуалности (особености)”, а тло на коме се држава налази представља њену суштину, део „државног организма” (Степић, 2016: 160–162).

Сврставајући Немце у групу „младих народа”, Кјелен је сматрао да „Немачка треба да шири своју просторно-географску експанзију на средњоевропски простор, тежећи идеалу континенталне државе великих планетарних размера” (Деспотовић, 2012: 17). То значи да је он подржавао и оправдавао експанзионизам Немачке као државе „младог народа” на рачун Француске и Британије као држава „стarih народа” (Глишин, 2019: 17).

Све предлоге и идеје које је понудио Кјелен биле су веома значајне за Немачку. Указао је на то да Немачка

„мора себи прибавити сигурно тржиште за куповину сировина и за продају производа”, другачије речено – „посебну интересну сферу”. Поредиши Енглеску и Немачку тог доба, Кјелен говори да су им проблеми исти, али путеви различити – „Енглеска већ поседује интересне сфере” у оквиру своје велике империје, те јој је задатак да их затвори, док „Немачка ову сферу тек мора да створи. Ако је пут који Енглеску води ка циљу концентрација, онда је доследно томе пут Немачке експанзија”.³⁰ С тим у вези, можемо споменути програме *Берлин–Багдад* и *Средња Европа*.

Биолошка синтеза државе и тла коју је заговарао Рацел, а прихватио и разрадио Кјелен, представља завршетак доживљаја геополитике као ортодоксног географског детерминизма. Уједно, Рацел и Кјелен су најистакнутији представници теорије о синтези државе и тла.

Немачки геополитичар Фридрих Науман (*Friedrich Naumann*, 1860–1919) је 1915. године објавио своје капитално дело, под називом *Средња Европа* (*Mitteleuropa*). Зачетници немачке концепције *Mitteleuropa* четрдесетих година 19. века били су Фридрих Лист (*Friedrich List*, 1789–1846) и Карл Лудвиг фон Брик (*Karl Ludwig von Bruck*, 1798–1860), који су имали заједничку визију стварања проширене Европе на економском плану.³¹ Науман је средњоевропском концепцијом наставио оно што су започели Рацел и Кјелен, истакавши значај средњоевропског простора за Немачку.³² Заправо, Немачка је и раније, као органска творевина, поистовећена са духовним појмом *Mittellage*, што значи *средњињи положај* (Дугин, 2004: 46).

Науман је понудио „јединствену визију Средње Европе, као геополитичке целине окупљене око Немачке, која би представљала четврту светску силу по својој јачини” (Пророковић, 2014: 36), поред Енглеске, Сједињених Држава и Русије. Због тога су немачки теоретичари позивали на „унутрашњу хомогенизацију у циљу остваривања националних интереса”, док су од народа који су били потенци-

³⁰ Погледати: Кјелен, Р. (1923): *Држава као животни облик* (превео др Франьо Мађаревић), Издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд–Сарајево, стр. 130–131.

³¹ Погледати: Орел, К. (2012): *Средња Европа: од идеје до историје*, Слио, Београд, стр. 154.

³² Средњоевропски простор једна је од три геополитичке континенталне целине, смештен између Русије на истоку и западних сила. Пророковић, Д. (2014): *Немачка геополитика и Балкан: о циљевима средњоевропског континентализма*, Catena Mundi, Београд, стр. 36.

јална сметња јачању немачког утицаја правили непријатеље. Сматрајући да је Немачка без Аустрије и Мађарске сувише мала (*kleindeutsch*), Науман је понудио визију Средње Европе као својеврсну конфедерацију и заједничко – немачко, словенско, мађарско и јеврејско – наслеђе (Пророковић, 2014: 197). У томе се огледа „буђење које ће тридесетих година 20. века обузети нацисте спремне да оправдају своју политику анексије” са привидном етничком позадином (Орел, 2012: 155). Интеграција средњоевропских земаља имала би три корака: 1) регулисање питања економске сарадње; 2) регулисање питања војне сарадње и 3) дефинисање јединствене спољне политике. Циљ је био формирање економске супердржаве која би требало да има једну институционалну надструктуру обухватајући целокупну средњу Европу. Иако је заговарао стварање *Mittleeu-gore* са немачким језгром и немачким језиком као *lingua franca*, Науман је гајио дух толеранције према другим националним језицима. Он није био агресиван пангерманиста, како су многи желели да га представе. Напротив, он је у својим радовима бранио аустријски идентитет, мађарска осећања, позивао је Немце да се окрену и ка истоку, да посете и упознају своје источне суседе (Орел, 2012: 159). Ипак, немачка политика отишла је у другом смеру, а Хајнрих Ритер фон Србика (*Heinrich Ritter von Srbika*), као противник пангерманизма, последњи је покушао да оживи Науманове идеје пред Други светски рат (Пророковић, 2018: 82).

Један од најзначајнијих немачких геополитичара, као и један од родоначелника немачке геополитичке школе јесте Карл Хаусхофер (*Karl Haushofer*, 1869–1946). Као професор на Универзитету у Минхену, Хаусхофер је иза себе оставио богат научни опус. Захваљујући њему, предмет Геополитика уведен је као обавезан на факултетима. Он је правио битну разлику између политичке географије и геополитике, истичући да „прва проучава државу са просторног аспекта”, док друга проучава „простор са аспекта државе”. За њега је геополитика примењена наука у сврху „формирања државне политике и припреме за политичке акције” (Степић, 2016: 238).

Хаусхофер је био један од оснивача *Часописа за геополитику* (*Zeitschrift für geopolitik*), који је уређивао заједно са Ерихом Обстом (*Erich Obst*) и Ото Маулом (*Otto Maull*).

Такође, са сарадницима је основао Институт за геополитику у Минхену 1924. године, што је био почетак геополитизације свих поранемачког друштва, поготову након доласка Хитлера на власт. Хаусхофер је развио геополитику као одређену „стратешку доктрину” која је настојала да на основу просторних односа и просторног распореда копна и мора пронађе најбоље могућности за немачку експанзију, а она је првенствено требало да буде оријентисана према истоку и југоистоку. Дакле, будући немачки „животни простор” требало је проширити на рачун Словена (Павић, 1971: 19).

Хаусхофер је један од стручњака који је, поред других историчара и геополитичара блиских режиму, трагао за аргументима којим би се оправдала „два аспекта хитлеровске мисли: животни простор (*Lebensraum*) и народ (*Volk*)” (Орел, 2012: 167). Сматрајући да је Немачка у смањеном обиму (*kleindeutsch*) исувише мала за Немце који у њој живе или се налазе на раније германизованом простору, ван граница Немачке, ови теоретичари се враћају теорији о *Mitteleuropе* и предлажу немачко ширење. *За Хаусхофера, идеја о Средњој Европи била је средство за „одлучан пробој ка Евроазији и југоисточној Азији, окружујући Русију”* (Орел, 2012: 168), а по нацрту теорије о Срцу света (*Heartland*) Хелфорда Макиндера. Почетак ширења утицаја углавном се заснива на економском аспекту, користећи старе контакте у региону. Треба напоменути да поново формулисано немачко месијанство током Првог светског рата нема ништа заједничко са Наумановим хришћанско-социјалним либерализмом. „Остварење *Mitteleuropе* постаје средство и крај немачке мисије” (Орел, 2012: 167).

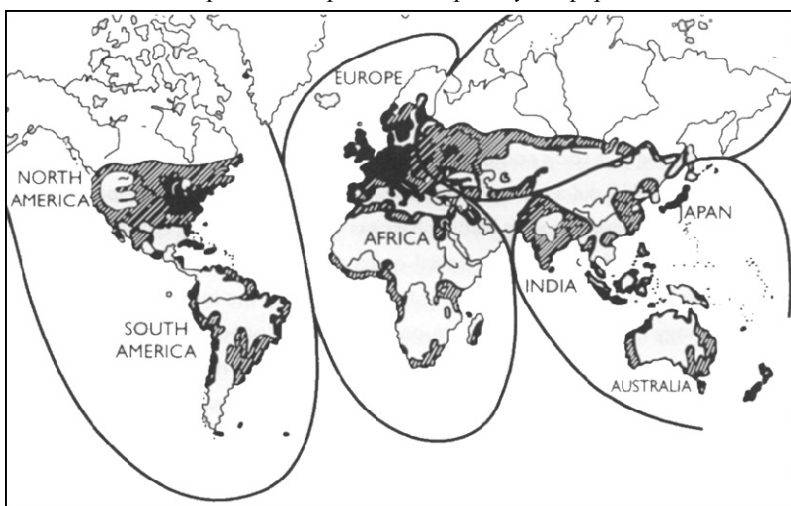
Како би се аргументовали и оправдали нацистички планови, Институт за геополитику имао је своје активности распоређене у три смера. **Прво**, дефинисање немачке доминације у централној Европи и хегемоније према територијално фрагментираном окружењу, првенствено оном на истоку; **Друго**, дефинисање и научно оправдање Продора на Исток ради стицања наводно егзистенцијално важног и недостајућег животног простора; **Треће**, дефинисање и убеђивање немачке (и друге) јавности у праведност успостављања новог, тобоже природног „хиљадугодишњег” (вечног) светског поретка, у коме ће једна од предвод-

ничких позиција припадати Немачкој (Степић, 2016: 239–244).

Хаусхофер је за потребе нацистичких планова преформулисао теорију о животном простору Фридриха Рацела. Преузео је Кјеленов органицистички поглед на државу и Макиндерову теорију о Срцу света, као и убеђење да ће Немачка, преузимањем контроле над Срцем света, завладати светом.

На основу теорија Рацела и Макиндера, Хаусхофер је понудио нову форму политичке организације. Он предвиђа интегрисање држава и њихових колонијалних посела у *четири панобласти*: 1. Евроафрика (Европа, Медитеран, Африка, Мала Азија, Месопотамија и Арабијско полуострво) у којој доминира франко-германски тандем. 2. Панруссија са утицајем у Персији, Авганистану и Индији. Овај панрегион заузимао би највећи део Макиндеровог Срца копна. 3. Источна Азија (Далеки Исток, Индокина са Филипинским, Великосундским, Малосундским и Молучким архипелагом, Аустралија и Нови Зеланд) на челу са Јапаном. 4. Пан-Америка (Северна и Јужна Америка) под руководством САД [карта 1].³³

Карта 1.: Панрегиони Карл Хаусхофер³⁴

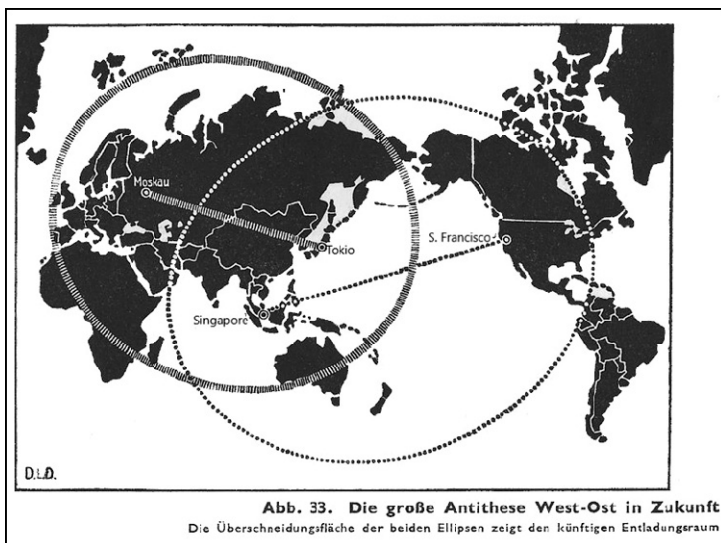

³³ Погледати: Грчић, М. (2000): *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, стр. 43; Степић, М. (2016): *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 243–244.

³⁴ Преузето са: Walsh, G. Geopolitics: Philippe Le Billon Lecture 2 – Introducing Geopolitics, Доступно на: <https://slideplayer.com/slide/4524965/>.

Као водећа сила Евроафрике, Немачка је морала да настави са територијалном експанзијом. Хаусхофер је, као кључног немачког савезника, видео Русију, према концепцији немачке оријентације на исток (*Ostorientierung*). Због тога је заговарао немачко-совјетски (Рибентроп–Молотов) пакт, а одговор на претње „атлантистичког запада” видео је у стварању „континенталног савеза између Берлина, Москве и Токија” (Деспотовић, 2012: 21).

Карта 2.: *Континентални и поморски блок према Хаусхоферу*³⁵

Према овој Хаусхоферовој конструкцији, Кина би била укључена у трансконтинентални блок који ће „обезбедити индустријски раст и културни развој” и који ће „бити способан да се супротстави поморским геополитичким силама” (Пророковић, 2018: 85). Најзад, Хаусхофер ће у геополитичкој теорији остати упамћен по ставовима о *источној судбини Немачке* и њеном трајном геополитичком интересу који је окренут ка *евроазијству*.

Универзитетски професор, правник, политичар и геополитичар Карл Шмит (*Carl Schmitt*, 1888–1985) има запажено место у немачкој геополитичкој теорији одржавајући континуитет геополитичке мисли коју су започели његови претходници. Он је у својим радовима понудио идеје и

³⁵ Преузето са:

<https://imaginarymuseum.org/MHV/PZImhv/HaushoferPazifischen.html>.

теорије о великом простору (*Grossraum*), *Номосу земље* и *Номосу мора*. *Номос* је реч из грчког језика коју Шмит преводи и тумачи на три начина: прво, као узимати, заузимати, освајати; друго као поделу и расподелу узетог; и треће, као искоришћавати, експлоатисати (Пророковић, 2014: 149). Дакле, појмом *Номос* Шмит настоји да „изрази сву сложеност и органску повезаност, културне особености, дух народа са његовим природним окружењем и географским особеностима” (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 23). С тим у вези, *Номос земље* и *Номос мора* су два различита геополитичка ентитета и у цивилизацијском смислу неспојиве појаве. Та разлика огледа се у сукобу таласократских и телурократских сила. Шмит заправо светску историју види као борбу између континенталних и поморских држава, називајући силе копна *Бехемонтом*, а силе мора *Левијатаном*. „Антагонизам поморског и континенталног света представља глобалну реалност која широм планете изазива напетост, покреће, успорава или убрзава историју” (Глишин, 2019, 2019а).

Критикујући либералне концепције правне државе и људских права, понудио је своју идеју о „праву народа (*Volksrechte*), које пледира на право народа на своју духовну, политичку, историјску и идентитетску особеност, као и на тзв. културну сувереност” (Деспотовић, 2012: 22). У духу конзервативне немачке органицистичке социолошке теорије, Шмит креира идеју о *повезаности простора и политичке културе* једног народа. Он наводи да „у сваком времену, сви народи који су кретали у нове просторе и у својим сеобама се настањивали, грчки, италски, германски, словенски, мађарски и други родови, племена и дружине, вршили су заузимање земље, а исто тако и цела колонијална историја је историја аката оснивања који су просторно одређена, и у којима се повезује смештање и поредак”.³⁶

Трећи значајан концепт везан је за *теорију о великом простору* (*Grossraum*) која у себи садржи империјалне тежње ка просторном ширењу државе и народа. Просторно ширење државе „не подразумева само политички већ и економски и технички аспект распрострања моћи, од града-државе, преко државе-територије до државе-континента” (Деспотовић, 2012: 22). Шмит је у тексту „Простор и

³⁶ Погледати: Шмит, К. (2011): *Номос земље*, Федон, Београд, стр. 63.

Велики простор у праву народа” из 1940. године написао да је Велики простор „сфера планификације, организације и људске делатности укорењена у актуелној и опсежној тенденцији будућег развоја” (Дугин, 2004: 78). Шмитов *Grossraum* се разликовао од Хитлеровог унификационог пангерманског модела и совјетског интернационализма по културном и етничком плурализму, широкој аутономији ограниченој само стратешким централизмом и потпуном лојалношћу највишој инстанци власти (Дугин, 2004: 78).

На крају можемо закључити да су немачки геополитичари геополитику видели као практичну примену географије у политици. Они су тежили аргументацији која би оправдала немачку реваншистичку и експанзионистичку борбу за животним простором који треба да задовољи потребе немачког народа. Ту судбинску предодређеност покушавали су да истакну ревитализацијом митова и различитих визија о немачком империјализму. Немачки геополитичари синтетисали су методе географије, економије, социологије, етнологије и етнопсихологије како би анализирали капацитете једне државе, њену „офанзивну и дефанзивну моћ” и све што би могло бити од користи да се „постигне успешно поткопавање и рушење одбрамбеног система противника” (Грчић, 2000:43).

За пропагандне циљеве они су саставили милитантну геополитичку доктрину која се заснивала на четири принципа, односно „права”:

1. животног простора (германског империјализма);
2. крви и тла (германске „више” расе);
3. природних граница (Трећег рајха);
4. пан-области (новог светског поретка, на челу с Немачком) (Грчић, 2000: 43).

Геополитичке идеје о држави као живом организму, о границама, простору (*Raum*), животном простору (*Lebensraum*), великом простору (*Grossraum*), затим концепција Средње Европе (*Mitteleuropa*) и *Пан-области* прихваћене су у круговима нацистичких идеолога и стављене у службу Трећег рајха.³⁷ Због тога је геополитика била оштро крити-

³⁷ „Нацисти су од сваког аутора узимали онолико колико им је требало да би направили несретну комбинацију која је на крају добила назив *Generalplan Ost* (Велики источни план, прим. аут.). За потребе овог плана од Рацела је узета теза да ‘животни простор’ мора задовољавати потребе за пре-

кована, па чак и забрањена након Другог светског рата. С тим у вези, не сме се заборавити да је Немачка „колевка расистичке варијанте геополитике, која је коришћена као покриће за 'природно право' на експанзију према другим сувереним државама и покоравање њихових народа”.³⁸

2.2.2. Англосаксонска геополитичка школа

Упоредо са развојем немачке геополитичке школе, на прелазу из 19. у 20. век, развија се и англосаксонска школа у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама. Идеје настале на основу англосаксонских геополитичких учења приметне су током целог 20. века, а запажену улогу су имале током два светска рата, регионалних ратова и глобалних промена. Носиоци класичне англосаксонске геополитичке мисли су Алфред Мехен, Хелфорд Џ. Макиндер и Николас Спајкмен.

Амерички адмирал и геостратег Алфред Мехен (*Alfred T. Mahan*, 1840–1914) у својим геополитичким радовима анализира и проучава значаја мора и *поморске моћи* држава, као и америчку позицију у свету. На основу тога, сматра се родоначелником поморске геостратегије и идеологом новог светског поретка *Pax Americana*. Основне постулате геостратегије изнео је у књизи *Утицај поморске силе на историју* из 1890. године. Књига се појављује у тренутку америчког економског успона и преузимања водеће улоге у светској економији. На основу тога, Мехен је антиципирао смену на челној позицији светских сила и појаву новог

храњивањем, становањем и размножавањем народа; од Хаусхофера да тај исти народ мора овладати одређеним 'животним простором' како би себи обезбедио економску самодовољност, због чега мора поседовати и одређена природна богатства; од Кјелена да је ширење 'млађих' и 'виталнијих' нација, науштрб оних 'старијих' и 'уморних', природан процес; од Шмита да се тим ширењем 'животног простора' на територије које имају одређене квалитете (обрадиво земљиште, рудна богатства, изворишта воде...) ствара један немачки *Grossraum* који ће суштински обезбедити Немачкој лидерство на континенту, а од Наумана да тај 'велики простор' треба да буде окружен slabим државама, економски зависним системима, којима ће се политички управљати из Берлина”. Пророковић, Д. (2014): *Немачка геополитика и Балкан: о циљевима средњоевропског континентализма*, *Catena Mundi*, Београд, стр. 199.

³⁸ Славољуб Шушић указује на књигу Хајнца Брила *Геополитика данас, шанса Немачке?*, која актуелизује наведене ставове из прве половине XX века. Шушић, Б. С. (2004): *Геополитички кошмар Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, стр. 245.

вође „светског поретка”, при чему ће одлазећи *Pax Britanica* заменити нови, виталнији и експанзивнији – *Pax Americana* (Степић, 2016: 96). Дакле, с порастом економске моћи, увећавале су се политичке амбиције САД на међународном плану. Мехена је јасно дао до знања да је *трговина главно оруђе политике*, а да војска треба да обезбеди добре услове за стварање *светске трговачке цивилизације*, што су Сједињене Државе схватиле и временом унапредиле. У том контексту, луке представљају извор богатства и снаге уколико се продуктивно искористе и добро заштите од потенцијалних непријатеља.³⁹

Александар Дугин у својој књизи *Основи геополитике* поставља две мапе којима приказује два корака у израстању Сједињених Држава у велесилу. Први корак [карта 3] се односи на реализацију Монроове доктрине и превласт у приказаном делу хемисфере.

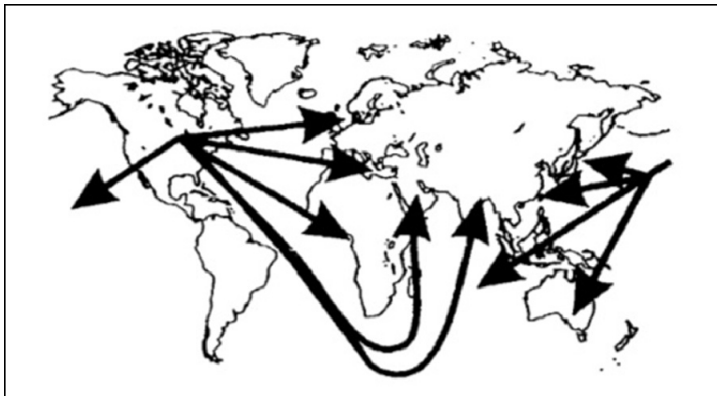
Карта 3: *Стварање САД као светске велесиле, Монроова доктрина* (Дугин, 2004: 54)

Други корак [карта 4] је експанзија по географској ширини, са јасно оцртаним правцима америчке таласократске експанзије, коју Дугин назива *таласократски империјализам* (Дугин, 2004: 54). Реч је о притисцима на евроазијски континент из три правца: са запада, истока и југа.

³⁹ Погледати: Mahan, T. A. (1918): *Influence of Sea Power upon History, 1660–1783*, Little, Brown and Company, Boston, p. 35.

Карта 4.: *Таласократски империјализам. Експанзија САД по географској ширини.* (Дугин, 2004: 54)

У својим радовима Мехен наводи да се приликом анализе геополитичког статуса и позиције једне државе у обзир мора узети шест критеријума: 1) географски положај државе, њена отвореност према морима, могућност поморских комуникација са другим државама; 2) физичка конфигурација државе, тј. изглед приобаља и број лука, стратешка заштићеност приобаља; 3) дужина линије приобаља; 4) бројност становништва; 5) национални карактер, односно способност народа за бављење трговином и 6) политички карактер владавине (Mahan, 1918: 28–29).

Кључни појмови које Мехен истиче су морски простор и поморске силе (*Sea Power*), а *суштински циљ јесте превласт над морским простором.*⁴⁰ По Мехену, поморска сила представља посебан облик цивилизације који има све неопходне претпоставке за планетарно ширење, запоседање и остваривање светске превласти. С тим у вези, америчка морнарица је била „прва линија националне одбране (...) и најкориснији инструмент за подржавање америчке дипломатије и трговине”⁴¹.

Мехен је, посматрајући просторни однос мора и копна, савремене државе поделио у две категорије. Прву катего-

⁴⁰ „Како је, тврди Мехен, један једини циљ сваке земље да освоји свет, следи да је за то неопходан услов постизање превласти и надзора на мору. (...) Приморске, а нарочито острвске државе имају за такве циљеве најповољнији положај.” Оне су судбински предодређене да буду „господари света”. Степић, М. (2016): *Геополитика: идеје, теорије, концепције*; Институт за политичке студије, Београд, стр. 98.

⁴¹ Погледати: Кенеди, П. (2003): *Успон и пад великих сила: економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*, друго издање, ЦИД, Подгорица, стр. 281.

рију чине **силе мора** (*Sea Power*), којој припадају таласократске државе, а другу категорију чине **силе копна** (*Land Power*), односно телурократске државе. У том односу снага Мехен предност даје таласократским државама и истиче да је „морско царство без сумње светско царство”⁴², те додаје да Америка има „поморску судбину”. Наведена *Manifest Destiny* (*Иspoљена судбина*) најпре се састоји од стратешке интеграције читавог америчког континента, а потом подразумева успостављање светске превласти (Дугин, 2004: 56). Мехен је сматрао да су земље које имају излаз на море отвореније према спољном свету и могу лакше да ступе у контакт са другим народима (Mahan, 1918: 35).

Претња поморским силама и њиховим претензијама ка „светском царству” је **Русија**, *моћна континентална држава на евроазијском копну*. Мехен је сматрао да снажне поморске земље, окупљене у коалицији око заједничког интереса, могу да спрече руски излазак на топла мора. С тим у вези, он је понудио **стратегију анаконде** закључивши да *поморске силе морају да контролишу приобалне зоне на својој територији, уз тежњу да преузму контролу над приобалним зонама на непријатељској територији*. Дакле, **треба онемогућити Русију да контролише приобалне области, важне луке и морске пролазе, а потом је све више притискати ка унутрашњости континента, према хладном северу, „чврстим загрљајем анаконде”** (Глишин, 2019: 22, 2019б: 161). На тај начин непријатељу се ограничава кретање и успоставља се дуготрајна политичка, економска и војна изолација.

Карта 5: Мехенова „Стратегија анаконде” (Дугин, 2004: 57)

⁴² „Морске силе имају већи маневарски простор и могућност боље контроле глобалне комуникације.” Пророковић, Д. (2012): *Геополитика Србије*, Службени гласник; Геополитика, Београд, стр. 66.

На приказаној карти [Карта 5] виде се простори којима треба да овладају атлантистичке силе притискајући приобалне зоне Евроазије, као зоне потенцијалног руског продора ка морима. Међутим, да би Америка постала велесила, Мехен указује на неколико кључних услова: „1) активна сарадња са британском поморском велесилом; 2) осујећивање немачких поморских претензија; 3) пажљиво праћење експанзије Јапана у Тихом океану и одупирање тој експанзији; 4) заједничке акције Европљана против народа Азије” (Дугин, 2004: 57–58). На испуњењу наведених услова Америка је марљиво радила током целог 20. века, о чему сведоче америчке доктрине свеprisутности, окруживања, запречавања, обуздавања и балансирања, а које су се тичале држава евроазијског копна и СССР/Русије с циљем изолације у својеврсном обручу (Степић, 2016: 101).

Сер Хелфорд Џ. Макиндер (*Sir Halford J. Mackinder*, 1861–1947) један је од најистакнутијих геополитичара, чија је „теорија срца света (*Heartland*)” означила почетак теорија нове оријентације” (Глишин, 2019: 23). Макиндер је био директор Лондонске економске школе и члан високих кругова енглеске политике. Био је члан Доњег дома од 1910. до 1922. године и учесник у припремама Версајске конференције. Његовим идејама претходиле су идеје Алфреда Мехена о значају поморске моћи. Ипак, кључну инспирацију Макиндер проналази у Хегеловој *Философији историје* и принципима мора и копна.

У раду *Географска осовина историје* (*The Geographical Pivot o History*) Макиндер је изложио своје виђење односа историје и географије, и тиме поставио основе геополитичке теорије. Макиндер полази од тога да је *историја стално надметање таласократских и телуократских сила за светску превласт, а „кључ” светске превласти је контролисање Светског острва (World island) – Азије, Европе и Африке.*⁴³ У самом центру је *’географска осовина историје’* или *’осовински ареал’ (Pivot Area)*, који највећим делом заузима Русија.⁴⁴ Макиндер објашњава да је унутрашњост *Светског острва*, која је великим делом недоступ-

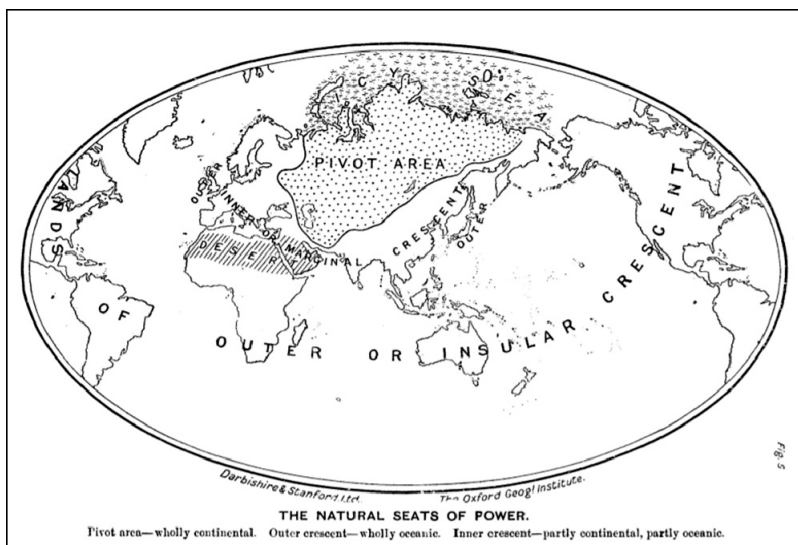
⁴³ Погледати: Макиндер, Џ. Х. (2009): *Демократски идеали и стварност*, *Metaphysica*, Београд, стр. 69.

⁴⁴ Погледати: Mackinder, H. J. (1904): *The Geographical Pivot of History*, *The Geographical Journal*, Vol. 23, número IV, abril/1904, pp. 421–437.

на поморским силама, заправо *Срце континента*. Север, средиште и запад Срца континента чине равнице, без значајнијих узвишења која би могла да представљају природне бедеме. Простор обухвата западни Сибир, Туркестан и басен Волге на европској страни. Уралски венац Макин-дер не узима као значајно висок и дугачак ланац, будући да готово дуж 500 км северно од каспијске обале оставља широк пролаз из Сибира у Европу. Ту велику равницу Макин-дер назива Великом низијом. На југу Велике низије налази се Иранска висија, која обухвата Персију, Авганистан и Белуџистан (западни планински део данашњег Пакистана) (Макин-дер, 2009: 82). У границама Срца континента Црно море је, у време када је писао Макин-дер, играло средишњу улогу у плановима Немачке за продор на исток (Макин-дер, 2009).

Потом следи појас који се „подудара са приобалним просторима евроазијског континента” и представља „зону најинтензивнијег цивилизацијског развоја” (Макин-дер, 2009: 48) – *унутрашњи или периферни полумесећ (inner or marginal crescent)*. И крајња спољашња зона (географски и културно) у односу на „континенталну масу Светског острва” јесте *спољашњи или острвски полумесећ (outer or insular crescent)* [карта 6].

Карта 6: Природни размештај моћи – Хелфорд Макин-дер из 1904. године (Mackinder, 1904: 435)

Светско острво је, у физичко-географском смислу, целовито и највеће копно на планети, које, према Макинтеру, има сложену, разнородну унутрашњу структуру и чини га шест 'природних региона'. Са становишта таласократских сила Велике Британије и Америке, три региона су недоступна, а три доступна.

Поморским силама недоступни региони су:

1. Срце континента (Heartland);
2. Сахара;
3. Арабија.

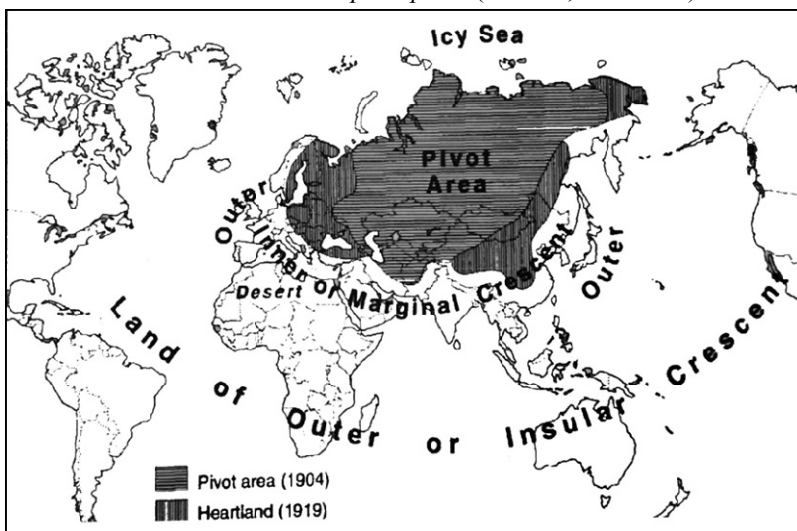
Док су доступни региони:

1. Европски приобални појас (European coastland);
2. Монсонски приобални појас (Monsoon coastland);
3. Јужно „Срце копна” (Степић, 2016: 190–193).

Макинтер је, на основу наведене пројекције света, 1919. године представио „формулу” (*геополитички силогизам*) која води ка успостављању светске лидерске позиције:

*Ко влада источном Европом, влада Срцем копна,
Ко влада Срцем копна, влада Светским острвом,
Ко влада Светским острвом, влада светом.*

Карта 7: Макинтерово Срце копна (Heartland) из 1919. године;
Осовинска област (Pivot area) из 1904. године, увећана за
источно и западно проширење (Степић, 2016: 194)

Унутрашњи полумесец је гранични простор између две противречности – „копнених разбојника” који су, према Макинтеровом мишљењу, „ауторитарни, хијерархични,

недемократски и нетрговачки” народ, и „поморских разбојника”, које карактерише демократичност и трговачка способност (Дугин, 2004: 48–50). Историјски токови нам сведоче да први стално врше притисак из *Heartland*-а према периферији, док потоњи врше притисак на Светско острво из зоне Острвског полумесеца. Из наведеног можемо закључити да је унутрашњи месец најпокретљивија зона, предодређена за „развој цивилизација” (Глишин, 2019: 24–25, 2019б).

Према Макинтеру, највећи изазов поморској моћи био би чврст евроазијски савез који би објединио јаке државе континенталног простора и њихове ресурсе. С тим у вези, он је упозоравао да Немачка, иако поражена у Првом светском рату, представља опасност која се огледа у историјској жудњи за надмоћном државом. Такође, потенцијална „осовина Берлин–Москва“, коју је заговарао Карл Хаусхофер, представља претњу таласократским силама и њу на све начине треба осујетити. На Версајској мировној конференцији, на основу Макинтерове геополитичке теорије, створен је „Санитарни кордон” [Карта 8] од земаља централне и југоисточне Европе, чија је „наводна функција идеолошка заштита од ’црвене заразе’ из Русије” (Степић, 2016: 195). Међутим, јасно је да је Макинтер „ударио темељ основне намере у англосаксонској геополитици, која је пола века касније прерасла у геополитику САД и Северноатлантског савеза: на било који начин треба осујетити сваку могућност стварања евроазијског блока, стварање стратешког савеза Русије и Немачке, тј. геополитичко јачање *Heartland*-а и његову експанзију. Постојана русофобија Запада у XX веку није толико идеолошког колико геополитичког карактера” (Дугин, 2004: 51).

Према Макинтеру, услов стабилности територијалног преуређења источне Европе је да подела буде извршена на три, а не на два државна система. Од великог значаја је формирање кордона од независних држава који ће раздвајати Немачку и Русију (Макинтер, 2009: 163).

На карти [8] видимо да у састав кордона улазе Пољаци, Бохеми (Чеси и Словаци), Угри (Мађари), Јужни Словени (Срби, Хрвати и Словенци), Румуни, Бугари и Грци, негермански народи настањени између Балтика и Медитерана. Према Макинтеровом мишљењу, реч је о народима

који појединачно не могу да остваре значајнију улогу у послератној Европи, али уколико се интегришу у један стратегијски низ или кордон, могли би да одиграју пресудну улогу у обуздавању Русије и контролисању Великог континента (Макиндер, 2009: 164).

Карта 8.: Земље Санитарног кордона од Балтика до Средоземља 1919. године (Mackinder, 1942:115)

На учења Мехена и Макиндера надовезао се својим делима (*Америчка стратегија у светској политици* и *Географија света*) Николас Спајкмен (*Nicholas J. Spykman*, 1893–1943), трећи значајни англоамерички геополитичар. Утемељен на *тврдом реализму*, сматрао је да „спољна политика мора бити практична, она не сме бити утврђивана

на основу снова, већ на основу реалности у међународним односима и на основу односа моћи” (Пророковић, 2018: 97). Он моћ види као спремност државе да брани своју територију и осваја нову, као и да очува своју позицију у односу на друге државе. Дакле, моћ је способност наметања сопствене воље другоме и има сврху само ако се оствари као надмоћ. То значи да „сила и војна моћ (рат) представљају историјски незаобилазан инструмент у односима међу државама и народима” (Степић, 2016: 263). *Спајкмен подручје међународне политике види као „поље сила” које се може упоредити са магнетним пољем.* Наиме, „у било ком датом тренутку постоје извесне снажне силе које делују у том пољу као полови. Промена у релативној снази полова или појава нових полова мењаће поље и његове линије силе”.⁴⁵ Дакле, међународна политика и односи међу државама јесу динамична категорија склона променама и модификацијама. Степен промена зависи од капацитета држава, а импликације промена могу бити глобалне.

Моћ државе може се мерити на основу десет критеријума које је понудио Спајкмен. Реч је о: површини територије, природним границама, броју становника, рудном богатству, економском и технолошком развоју, финансијској снази, етничкој сродности, степену социјалне интеграције, политичкој стабилности и националном духу.⁴⁶ Наведени критеријуми представљају услов за улогу државе у међународним односима и одређују реалне домете у спољној политици.

За обликовање спољне политике једне државе важни су величина, облик и положај државе. Величина територије је важна, јер „што је веће подручје, веће су шансе да оно садржи различите климатске области и различиту топографију, па стога различите ресурсе и економске могућности”.⁴⁷ Поред тога, велика територија омогућује померање

⁴⁵ Spykman, N., Rollins, A. (1939): *Geographic Objectives in Foreign Policy*, II, The American Political Science Review, Vol. XXXIII, No. 4, August, p. 395, цит. пре. Вуковић, Н. (2007): *Логика империје*, Конрас, Београд, стр. 78.

⁴⁶ Погледати: Spykman, N. (1942): *American's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace & Co. New York, pp. 11–19.

⁴⁷ Spykman, N. (1938): *Geography and Foreign Policy*, I, The American Political Science Review, Vol. XXXII, No.1, February, p. 31, цит. пре. Вуковић, Н. (2007) *Логика империје*, Конрас, Београд, стр. 75.

виталних центара једне државе далеко од граница. Када је реч о облику државе, Спајкмен сматра да је „савршени круг” идеалан територијални облик, јер је тако „највеће могуће подручје затворено унутар најкраће могуће границе” што олакшава одбрану. Поред тога, сва подручја су једнако удаљена од владе која се налази у центру (Spykman, 1938: 34, цит. пре. Вуковић, 2007). За Спајкмена, „положај једне државе у односу на екватор, океане и копнене масе одређује место наспрам центара моћи, конфликтних подручја и праваца комуникација, док положај у односу на непосредне суседе дефинише позицију у погледу могућих непријатеља, одређујући тако и основне проблеме територијалне безбедности” (Spykman, 1938: 31, цит. пре. Вуковић, 2007). Дакле, географски положај је (уз облик и величину територије) изузетно важан фактор који утиче на креирање спољне политике држава. Према Спајкмену, **основни циљ спољне политике свих држава јесте очување територијалног интегритета и политичке независности** (Spykman, 1942: 17).

Осим наведеног основног циља спољне политике, Спајкмен наводи низ других циљева и наглашава да, уколико једна држава жели да оствари своје циљеве, мора да води пажљиву и неуочљиву политику. Разлог је постојање више значајних сила које имају супротстављене циљеве и интересе, што их може довести у директан сукоб. Због наведеног, Спајкмен сматра да је *стратегија равнотеже снага* веома важан елемент светске политике и међународних односа. Упоредујући велике и мале државе, Спајкмен запажа да је равнотежа снага заправо „политика за велике силе”, док је „за мале државе резервисана позиција тегова у равнотежи”. Међутим, „иако су оне (*мале државе, прим. аутора*) пре улози (*stakes*) него играчи (*players*), њихов интерес у исходу игре није ништа мањи. Мала држава је вакуум у области високог политичког притиска. Она не опстаје због своје сопствене снаге, већ зато што нико не жели њену територију или зато што је њено одржање као тампон државе или као тега у равнотежи снага у интересу јаче нације. Када равнотежа нестане, мале државе обично ишчезну с њом” (Spykman, 1942: 20). *Бивша Југославија је током хладног рата имала улогу тампон зоне између две противречности, да би, након завршетка хладног рата и нестанка биполарне структуре света, Југославија изгуби-*

ла виталну улогу за безбедност Сједињених Држава и самим тим разлог за постојање. Управо се у наведеном примеру огледа тачност Спајкменових тврдњи.

У својим анализама Спајкмен је развијао глобални приступ међународној политици, третирајући свет као једну целину. С тим у вези, он запажа да „глобални рат, као и глобални мир, значи да су сви фронтови и сва подручја међусобно повезани (*interrelated*)”.⁴⁸ Дакле, догађаји на једном подручју, били они позитивни или негативни, имаће ефекат на друга подручја. Реч је о међузависности свих подручја на планети, што захтева одговорну политику владајућих елита „у погледу политичке судбине појединих региона”. На принципима глобалности и међузависности темељи се велики део савремене америчке геополитичке и геостратегијске теорије (Вуковић, 2007: 91).

Спајкмен је током проучавања Макиндрових радова дошао до закључка да је значај *Heartland*-а прецењен, **те је настојао да докаже геополитички значај приобалног простора евроазијског копна, тзв. *Rimland*-а.** Супротно Макиндровим проценама, Спајкмен је сматрао да је *Heartland* „само потенцијални простор који све културне импулсе добија из приобалних зона и који у самом себи не носи никакву самосталну геополитичку мисију или историјски импулс” (Дугин, 2004: 63–64), а такође је био става да *Heartland* као регион „неће моћи да се уједини на бази моћне транспортне, односно комуникацијске инфраструктуре, те да, упркос изванредној одбрамбеној позицији, не би могао да се офанзивно надмеће са поморском силом Сједињених Држава” (Килибарда, 2008: 40). С тим у вези, Спајкмен је предложио измењену геополитичку формулу за „владање светом”:

*Онај ко доминира над Rimland-ом, доминира над Евроазијом,
Онај ко доминира над Евроазијом, држи судбину света у
својим рукама.*

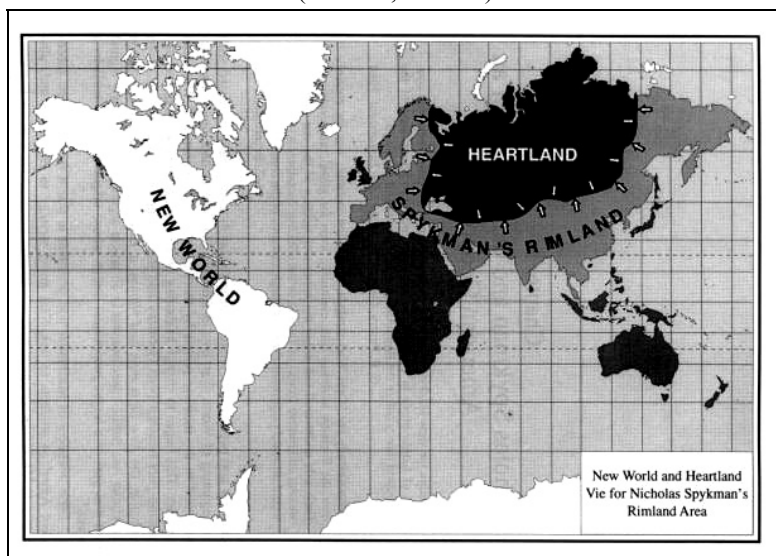
Разлика између Макиндрове и Спајкменове геополитичке формуле огледа се у „акцентовању географског простора као пресудног за управљање светом”. Док је за Макиндрера пресудно Срце копна, као велика копнена тврђава, Спајкмен наглашава значај контактне зоне или зоне раздвајања између Срца копна и Спољашњег полумесеца (Глишин, 2019: 26, 2019б: 164). Та велика тампон зона ук-

⁴⁸ Spykman, N. (1944): *The Geography of Peace*, Harcourt, Brace, New York, p. 45, цит. пре. Вуковић, Н. (2007): *Логика империје*, стр. 90.

ључује земље источне и западне Европе, као и блискоисточне земље: Авганистан, Индију, Тибет, Кину и источни Сибир [Карта 9]. Спајкменове идеје биле су основа за „стратегију окружења, која је резултирала пактоманијом у зони *Rimland*-а – *NATO* у Европи, *CENTO* у западној Азији и *SEATO* у југоисточној Азији, а *ANZUS* на Пацифику” (Грчић, 2000: 60).

Када је у питању Евроазија, основни задатак Сједињених Држава јесте да спрече формирање евроазијског блока. Да би у томе успеле, САД имају две глобалне обавезе. Прва се односи на активно учешће Америке у светској политици. Друга подразумева одржавање „евроазијског копна у стању политичке и стратешке подељености” (Вуковић, 2007: 94–95) како би се спречило уједињење континенталних капацитета који би могли да угрозе америчке интересе. Дакле, *основни стратешки циљ САД је контрола евроазијских држава, балансирање и спречавање евроазијског уједињења*. Према Спајкмену, балансирање подразумева „активну војну и дипломатску партиципацију на рубовима Евроазије, стварање регионалних равнотежа снага и безбедносних аранжмана и војно-политичко фокусирање на зону Римленда. Такав задатак имплицира ‘раширено’ прекоморско присуство, јачање кохезије двеју Америка и способност вођења ратова на основу интегрисаног наступа свих видова моћи” (Вуковић, 2007: 124).

Карта 9: Просторни положај *Rimland*-а и *Heartland*-а (Colonel, 2011: 5)

Сол Коен (*Saul Cohen*) је својим радовима допунио Спајкменове теорије, али је и критиковао поједине закључке који су утицали на грешке америчке дипломатије. Наиме, Коен сматра да су кључне грешке настајале из става „да је целокупан Ободни простор (*Rimland*) једнако стратешки важан. То је узроковало политички, економски и војни ангажман САД у великом броју географских региона, што их је у сваком смислу исцрпљивало и коштало”. Коен закључује да САД треба да се фокусирају „на Зону потреса (*Shatterbelt*)”, додавши да су остали делови *Rimland-a* мање значајни (Пророковић, 2018: 101).

Поред теорије о *Rimland-u*, Спајкмен је развио и **концепт интегрисане моћи**. Он сматра да је предуслов за глобалну доминацију интегрисање свих видова моћи (копнене, поморске и ваздушне моћи) и њихова употреба. Спајкмен прихвата Мехенове ставове о јачању прекоморске логистике и закључује да Сједињене Државе треба да партиципирају у кључним зонама света инсталирањем поморских и ваздухопловних база како би могле да контролишу свет.

Спајкмен је увео још један важан појам – **Средишњи океан** (*Midland Ocean*). Тај акваторијски простор обухвата Атлантски океан са околним морима и речним басенима. Значај овог океана у XX веку аналоган је значају Средоземног мора у далекој прошлости. Наиме, обале Атлантског океана су „ареал технолошки и економски најразвијеније западне цивилизације”. С тим у вези, Средишњи океан је спајајући фактор – „унутрашње море (*mare internum*)” (Дугин, 2004: 65).

Спајкменов допринос атлантизму је веома значајан, а његова предвиђања и пројекције утицале су на најважније геополитичке процесе током 20. века. Америчка (таласократска) победа у хладном рату показала је исправност Спајкменових геополитичких ставова, те се он може сматрати и „архитектом светске победе либерално-демократских земаља над Евроазијом” (Дугин, 2004: 67).

2.2.3. Руска геополитичка школа

Почеци руске геополитичке идеје везују се за период пада Византије у 15. веку, када Москва добија улогу заштитника православља, касније добивши назив „Трећи Рим”. У том периоду поникла је идеја православног царства

Свете Русије, која је „попримила облик државне идеологије за време првог руског цара Ивана Грозног”.⁴⁹ Цар Петар Велики слови за једног од најважнијих руских владара јер је спроводио значајне културне реформе окренувши се западном моделу. „Европеизација се са судбинском неминовношћу надвила над Русијом” (Решетњиков, 2016: 56). То не значи да је руско друштво постало западњачко и русофобично, али се свакако створила „двојност” и подељеност на оне који подржавају и штите Русију и оне који јој се противе, задивљени Западом. За време владавине Петра Великог Русија добија излаз на море посредством Одесе и Санкт Петербурга. Маритимна партиципација омогућила је Русији бржи економски развој и укључивање у међународну трговину. Успостављањем контроле између Балтика и Црног мора Русија, поред *телурукратске*, почиње да развија *таласократску* димензију, што јој је омогућило значајнију позицију на евроазијском континенту и генерално у међународним односима. Период 19. века заправо потврђује руско израстање у евроазијску силу и креирање нових геополитичких визија.

Русија је територијално највећа држава на свету. Простире се на евроазијском континенту представљајући моћну телурукратску државу. Као таква, Русија је велики изазов таласократским земљама које настоје да „великог континенталног медведа” изолују и потисну што даље од топлих мора, ка хладном северу.

Генерал Дмитриј Алексејевич Милјутин (*Дмитрий Алексеевич Милютин*, 1816–1912) својим делом *Критичко разматрање значаја војне географије и војне статистике* из 1846. године поставио је основе руске „географске школе геополитике”. Милјутин је своје ставове заснивао на „физичко-географским условљеностима територијалног пространства, положаја, економских приоритета и геостратегијских интереса Русије” и залагао се за „доследну оријентацију земље ка климатски топлијим областима и топлим морима” (Степић, 2013: 21). На основу тога, генерал Милјутин је дефинисао руске геополитичке приоритете:

- а) Будући да је главни руски супарник британска империја, Русија би требало да усмери своје активности на два региона – у Европи и на Блиском истоку, те да оствари антиен-

⁴⁹ Погледати: Решетњиков, Л. (2016): *Вратити се Русији*, Euro Book, Београд, стр. 36.

глески савез са Немачком и Француском, а у централној Азији да заузме кључне позиције са којих би могла да угрожава Индију, као основу енглеске моћи;

- б) Руски интерес је да Турска буде потиснута из Европе, те је неопходно ангажовање Русије на Балкану и њено покровитељство у формирању Балканског савеза;
- в) Русији су Иран и Кина природни савезници, па би она требало да се са њима повеже и да им гарантује безбедност (Степић, 2013: 21).

Наведени приоритети руске геополитике „нису изгубили на својој актуелности ни током 20. века, а простор који обухвата руска интересна зона подударан је са Спајкменовим *Rimland*-ом, што значи да је то појас супротстављених интереса телурократских и таласократских сила, односно појас могућих сукоба” (Глишин, 2019: 29, 2019б: 165).

Николај Данилевски (Никола́й Яковлевич Даниле́вский, 1822–1885) сматра се за утемељитеља *руске цивилизацијске школе геополитике* (Степић, 2016: 209) и аутора првог савременог геополитичког рада *Русија и Европа* из 1869. године. Своје идеје градио је на темељима словенофилства и пансловенства. Анализирајући односе и супротстављености између Европе и Русије, Данилевски у свом раду поставља два питања: 1) зашто Русији у систему међународних односа није дозвољено оно што је дозвољено свим осталим западним силама; 2) зашто ће свака једнострана акција Русије изазвати уједињавање свих осталих западних сила, иначе међусобно разнородних и супротстављених, против Русије? Он током трагања за одговорима на ова питања закључује да „смисао речи *Европа* није географски већ културно-историјски”, додавши да је Европа „поприште германско-романске цивилизације” (Пророковић, 2018: 109–110).

Данилевски сматра да су европске земље уједињене и конфронтиране са Русијом због цивилизацијских разлога. Он је свет поделио на различите културно-историјске типове и одредио основне законе развитка тих типова. Данилевски је издвојио десет културно-цивилизацијских типова: *египатски, кинески, асирско-вавилонско-феникијски, индијски, ирански, јеврејски, грчки, римски, новосемитски или арапски и германско-романски или европски*. Према његовом мишљењу, Русија не припада европској цивилизацији и требало би да формира посебну културну једини-

цу са осталим словенским narodима. У супротном, може да изгуби сваки културно-историјски значај.

Данилевски је помоћу терминологије из пољопривреде објаснио да се цивилизацијски типови могу ширити на друге народе: пресађивањем, ђубрењем и калемљењем. По њему, преношење цивилизације једном народу значи приморавање тог народа да „усвоји све културне елементе (религиозне, обичајне, социјалне, политичке, научне, уметничке) до те мере да буде потпуно прожет њима, да би могао да делује у циљу онога који му је то предао, тако да би макар делимично био на његовом нивоу, да би био његов супарник, и истовремено настављач традиције” (Данилевски, 1994: 7, цит. пре. Пророковић, 2018).

Настављач дела Николаја Данилевског је академик Владимир Ламански (*Владимир Иванович Ламанский*, 1833–1914). Ламански је своје ставове градио на Словенству и идеји о словенској самоспознаји. Истицао је да постоји „дуализам универзума” у Европи: грчко-словенског, с једне стране, и романско-германског, с друге стране (Степић, 2016: 212). Он је у књизи *Три света азијско-европског континента* поделио копнену масу Европе и Азије на три макроцелине:

1. Праву Европу (романско-германску);
2. Праву Азију (свет старих и средњовековних цивилизација, укључујући и различита племена, те неисторијске и полуисторијске народе);
3. Средишњи свет, у чијем саставу је неаутентични део Европе и неаутентични део Азије (Степић, 2013: 28).

Средишњи свет, према Ламанском, покрива простор тадашње Русије, источне и југоисточне Европе. „Западна граница почиње на северу од норвешко-шведско-руске тремеђе, спушта се до Балтичког мора и (данашњег) Гдањска, те, кривудајући наизменично у дубину централне или источне Европе, на југу излази на Јадран код Трста и даље наставља дуж Јадранског и Јонског мора. Лужна граница трасирана је Средоземним морем, тако да обухвата и приморја Сирије и Мале Азије, где се очувало старохришћанско становништво и култура” (Степић, 2013: 28).

Руска евроазијска геополитичка школа почела је са развојем 1917. године, након Октобарске револуције, у периоду великих промена у Русији које су изнедриле болшеви-

зам. Николај Сергејевич Трубецкој (*Никола́й Серге́евич Трубецко́й*, 1890–1938) је утемељио евроазијски поглед на свет. У својој књизи *Европа и човечанство* изложио је принципе евроазијства, засноване на „дуалности, различитости и оштрој подељености света на две целине:

1. на једној страни је романско-германска *Европа*, која се самоидентификује као 'центар', са универзалистичким, хегемонистичким, апсолутистичким и колонијалистичким претензијама усмереним на принудно европеизовање остатка наводно варварске и заостале периферије света;
2. на другој страни је *Човечанство*, јединствена целина мноштва народа, култура и цивилизација које се разликују од европског романско-германског света и његовог агресивног тоталитаризма” (Степић, 2016: 214).

Николај Трубецкој у својим радовима прави паралелу између шовинизма и космополитизма. Наиме, узимајући у обзир Европљање и њихов космополитиски дух, он логичким путем долази до закључка да је разумније тај космополитизам назвати 'опште германско-романским' шовинизмом, будући да Европљанин који би културе такозваних дивљака признавао равноправним с романско-германском културом заправо не постоји.⁵⁰ Трубецкој примећује да су романогермани „увек били толико наивно уверени у то како су само они – људи, да су себе називали 'човечанством', своју културу 'општељудском цивилизацијом' и свој шовинизам 'космополитизмом'" (Трубецкој, 2004: 69).

Према његовој пројекцији, *Човечанство треба да се супротстави романско-германској Европи, која има „расистичке” тежње да буде „мерило културе и прогреса”*. За њега је „западни део света дегенеративан, лош и опадајући у сваком погледу. Он попут Освлада Шпенглера верује у залазак Запада” (Пророковић, 2012: 84). С друге стране, „парадигму 'човечанства' идентификовао је у Евроазији, тј. у њеном вишедимензионалном стожеру Русији, чији се историјски, етнонационални, културни и државотворни развој дијаметрално разликује од развоја романско-германског света” (Степић, 2016: 215).

Трубецкој запажа бројне мане руске државе и истиче да је неопходно постојање „јединственог супстрата држав-

⁵⁰ Погледати: Трубецкој, Н. (2004): *Европа и човечанство*, Логос, Београд, стр. 10–12.

ности” како би поједини делови бивше руске империје наставили да постоје. Он наводи да супстрат може бити: национални (етнички) или класни. С обзиром на то да класни супстрат може објединити поједине делове само привремено, „чврста и постојана заједница могућа је, дакле, само при постојању етничког (националног) супстрата”. Руски народ је био такав до револуције. „Национални супстрат оне државе која се назива СССР може да буде само свеукупност народа који насељавају ову државу, схваћена као посебна многонародна нација и коју у таквом својству одликује и сопствени национализам. Ову ћемо нацију назвати *евроазијском*, њену територију *Евроазијом*, а њен национализам *евроазијством*” (Трубецкој, 2004: 181).

Петар Николајевич Савицки (*Пётр Николаевич Савицкий*, 1895–1968) је током своје универзитетске каријере написао бројне чланке и књиге, занимао се за географију, историју, економију и геополитику, учествовао је у значајним догађајима 20. века и до краја живота био веран евроазијској идеји. Као истакнути мислилац, поставио је темеље евроазијства и постао један од најзначајнијих представника руске геополитичке школе. Његово стваралаштво одише идејама руских словенофила Данилевског и Леонтјева, као и идејама Ламанског, који га је инспирисао својом поделом Евроазије у три макроцелине (Глишин, 2019). С тим у вези, основна идеја Савицког говори о Русији као посебној цивилизацијској творевини дефинисаној кроз квалитет „средишњости”.⁵¹ „*Средишњост Русије је за Савицког основ њеног историјског идентитета – она није део Европе нити наставак Азије. Она је самостални свет, самостална и посебна духовно-историјска геополитичка реалност коју Савицки назива Евроазија*” (Дугин, 2004: 82). Према његовом мишљењу, „Русија-Евроазија управо и јесте синтеза светске културе и светске историје, разграната у простору и времену. При томе, природа Русије саучествује у њеној култури” (Дугин, 2004: 82).

Савицки се много бавио и теоријом о „месту развоја”, којом је имао за циљ да истакне руску посебност. То је аналогно Рацеловом „простору” (*Raum*) или Шмитовом

⁵¹ „Један његов чланак – *Географски и геополитички основи евроазијства* из 1933. године – почиње следећим речима: Русија се са много више основа од Кине може назвати Средишњом државом”. Дугин, А. (2004): *Основи геополитике*, књига I, Екопрес, Зрењанин, стр. 82.

„Великом простору” (*Grossraum*), представљајући јединствену целину. „Место развоја” је „најважнија геополитичка *златна нит* метафизичког интегрисања, истовремено и биологизма (Рацел, Кјелен...) и посибилизма (Де ла Бланш)” (Степић, 2013: 43), што значи да се „објективно и субјективно сливају у нераскидиво јединство, у нешто целовито” (Дугин, 2004: 84).

У теоријском опусу Савицког принцип идеократије заузима важно место. Он је идеократијом настојао да што боље представи руску цивилизацијску и геополитичку посебност, која је супротна западним демократијама. „*Идеократија је термин који обједињује све облике недемократске, нелибералне владавине засноване на нематеријалистичким и неутилитаристичким мотивацијама*. Притом Савицки свесно избегава да прецизира тај појам, који може бити оличен и у теократској саборности, народној монархији, националној диктатури, па и у партијској држави совјетског типа” (Дугин, 2004: 85). Посматрајући са геополитичког аспекта, море је „либерална демократија, трговачки поредак и прагматизам”, а копно је „идеократија, хијерархијска владавина и превласт верског идеала” (Дугин, 2004: 85).

О значају идеја Петра Савицког и других теоретичара евроазијства сведоче турбулентни периоди од треће деценије 20. века до деструкције Совјетског Савеза, након чега се руски излаз тражи у класичним евроазијским идејама, трагајући за „трећим путем” и поновним враћањем Русије на „сцену великих сила”.

2.2.4. Од класичне ка критичкој геополитици

Критичка геополитика истиче да је у класичној геополитици било значајних претеривања и прецењивања улоге и значаја природно-географских фактора у политичким процесима и међународним односима. Због тога су заговорници критичке геополитике настојали да изврше реконструкцију конвенционалних геополитичких промишљања утемељених на радовима како оних старијих теоретичара, попут Фридриха Рацела, Алфреда Мехена, Рудолфа Кјелена, Хелфорда Макиндера, Николаса Спајкмена и других, тако и модерних теоретичара, као што су Хенри Кисинџер, Збигњев Бжежински, Џорџ Кенан и други.

Церард Тол (Gearóid Ó Tuathail), представник *критичке геополитике*, наводи да је „критичка геополитика једна од многих култура отпора географији као империјалној истини, државно акумулираном знању и војном оружју”. Заправо, реч је о напорима да се ублаже и уклоне наслеђене географске имагинације како би се отворио простор за нове. Дакле, критичари класичног геополитичког учења сматрали су да је улога и утицај природних чинилаца у политичким процесима прецењена. Физичка географија није судбоносна у критичкој геополитици, већ је битна „културна интерпретација географске ситуираности државе и богатства природних извора” (Степић, 2016: 374).

Географ Видал де ла Бланш (Vidal de la Blache, 1845–1918) је оснивач француске географске школе и утемељитељ *посибилитета* као посебног правца у геополитичкој теорији. Он је критиковао Рацелова претеривања у истицању значаја тла, сматрајући да су за политичку историју држава и народа важна два аспекта: просторни (географски) и временски (историјски). За Ла Бланша, просторно-географски чинилац представља само могућност, али не и нужно одређујући чинилац геополитичког положаја и судбине једног народа и државе. Заправо, он сматра да човек као кључни фактор „својим одлукама и иницијативама утиче на догађаје и тако постаје фактор независан од географских” (Пророковић, 2018: 121).

Сматрао је да је Немачка због свог државно-народносног потенцијала и централног положаја у европској копненој маси притиснута, па самим тим и најопаснија за своје суседе, посебно за Француску. Стога Ла Бланш заговара стратешко приближавање Француске атлантистичким геополитичким формацијама.

Француски континенталисти, попут Шарла де Гола (Charles de Gauell, 1890–1970), опонирали су Ла Бланшовим идејама. Континенталисти су заговарали ближу сарадњу са континенталним земљама Европе и *стратешко савезништво правцем Париз–Берлин, а касније и Москва*. Посматрано са геополитичког аспекта, два правца заправо указују да је један део француске интелигенције посматрао Француску за таласократску силу одређујући јој припадништво друштву таласократских земаља, док је други део сматрао да је Француска телурократска сила и да припада друштву континенталних земаља.

2.2.5. Антиамериканизам Томаса Молнара

Томас Молнар припада реду критички настројених интелектуалаца који настоје да, упркос увреженом мишљењу о партнерству између Сједињених Држава и Европе, докажу да између њих постоје антагонизми који сежу и до сукоба цивилизација. Молнар сматра да је реч о сукобу освајачке идеологије, хегемонистичког цивилног друштва Сједињених Држава и европске концепције државе, односно америчке идеологије интернационализма насупрот европске идеје нације.

Уместо европске идеје о нацији и сувереним народима, Сједињене Државе нуде, односно намећу транснационалне корпорације, финансијски капитал и томе слично. На делу је, сматра Молнар, злоупотреба америчког религиозног пуританско-калвинистичког мита о спасавању људи од греха. Првобитна верска мисија да људе треба привести Богу трансформисана је у геополитичку „мисију” да људе треба приводити либералној демократији, коју су прогласили за највишу и универзалну вредност која наводно нема цивилизацијске алтернативе. У фукујамовској рецепцији она се нуди као формула за уништавање историје. За историјом више нема потребе, јер је остварена наводним тријумфом либералне идеолошке парадигме (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 21–22). Говорећи о идеологијама, с једне стране о марксистичкој идеологији и Совјетском Савезу, а са друге стране о либералној идеологији и САД, Молнар примећује да је у САД идеолошки интерес неодвојив од других интереса, као ни од целине друштва, што значи да та идеологија обликује менталитет Американаца и тежи да се шири светом како би изменила његов облик и суштину историје. Другачије речено, Америка се храни својом идеологијом и без ње не би постојала.

Битан осврт који прави Молнар тиче се заоставштине која је Европи остала од Совјета и Американаца. У том контексту, као совјетску заоставштину види један тужан пејзаж опустошених судбина европског човека на развалинама историје 20. века. Окупација и репресија били су суров али нормалан ток ствари. И све то захватило је планету, сем Американаца на чијем тлу није дошло до сурових приказа. С друге стране, Америка Европљанима оставља

елементе који далекосежније утичу на мисли и биће европског човека. Сједињене Државе, као пројекција низа искушења којима се у прошлости Европа одупирала, заплъуснула је таласом утопизма, материјализма као животног начела, економизма као заступника политике цивилног друштва и слично... у томе је умногоме помогла манипулација свим средствима, од медија, преко политике до образовања (Молнар, 1996а: 32). Либерализам данас даје на знање да је друштво аутономно и самодовољно, да треба помоћи одумирање државе и да вредности либералног друштва представљају нову верзију религије човечанства (Молнар, 1996а: 44).

Важно је напоменути да Молнар у свом делу не оспорава победу Сједињених Држава крајем двадесетог века, али свакако наглашава да то САД као сили победници не даје за право да побеђеној страни одузима право на идентитет, с тежњом да „исправља” друге народе. У том контексту, рат се спроводи у циљу исправљања других народа, а мир као оквир за консолидацију према америчком моделу.⁵²

Као сила победница, Америка је након хладног рата настојала да ширењем америчког интернационализма преко Атлантика прикрије економске и идеолошке интересе не би ли на тај начин у Европу убацила тројанског коња и под паролом о заштити мира, либерализма, транснационалних пројеката, модернизације, слободне трговине и слично наметнула свој утицај.⁵³

Нација је та која се може супротставити таквом америчком подухвату, због чега је већ деценијама на удару – како нација, тако и национална суверена држава. Дакле, више процеса се спроводи паралелно, с једне стране намећући одређене обрасце, а с друге стране уништавајући све оне елементе државе и нације који се могу том наметању супротставити.

Томас Молнар призива и очекује отпор Европе тој цивилизацијској асимилацији која долази преко Атлантика и попут тајфуна брише све пред собом, а особито европске цивилизацијске и културолошке предности. Према њего-

⁵² Погледати: Молнар, Т. (1996а): *Американологија: тријумф једног планетарног модела?*, Источник, Нови Сад, СКЦ, Београд, стр. 7–11.

⁵³ Погледати: Молнар, Т. (1996б): *Либерална хегемонија*, СКЦ, Београд.

вом мишљењу, народи Европе зауставиће либерални покушај поробљавања Европе кроз процесе њене злоћудне денационализације. „Питање се поставља у свој својој оштрини, али први пут јасно: како сазнати да ли модерност може да има неку трећу слику, ону коју би обрадила Европа? Самим тим што је обрађена у Европи, она води рачуна о религиозној трансценденцији о лепоти Венеције, Прага, Саламанке, о дубини душе, о смелости духа. О човеку уместо роботу” (Молнар, 1996а: 93).

2.3. Геополитичка учења од биполаризма до мултиполаризма

2.3.1. Неоевроазијство

Стара и нова евроазијска учења својим идејама повезао је Лав Гумиљов (Лев Николаевич Гумилёв, 1912–1992). Написао је бројна значајна дела због којих је био прогањан и скрајнут, а његове идеје добијају запажену пажњу тек након његове смрти у новим друштвеним околностима. Његов највећи допринос неоевроазијству читава се у *теорији етногенезе* коју је изложио у делу *Етногенеза и биосфера Земље*. Сматрао је да етност има свој животни пут и да у његовом настанку „пресудну улогу имају особе и групе особа које се одликују изразито високим степеном предводничких способности, енергичности и спремности на радикалне промене по цену сопственог страдања” (Степић, 2016: 537). Настанак и развој етноса повезани су са климом, природном средином, земљиштем и контактним положајем различитих географских области. *Као пример суперетноса, Гумиљов узима Русе*. Према његовом мишљењу, они су задржали „младост” и „свежину”, за разлику од Европљана који су „остали без покретачке пасионираности”. Пасионираност означава „подстицај за рађање етноса и почетни импулс етногенезе” и представља „ерупцију успостављене виталне енергије која је резултанта природне и духовне енергије и која покреће фазну етничку еволуцију” (Степић, 2016: 537–539).

Доктор философије и значајан истраживач на пољу геополитике је Александар Панарин (Александр Сергеевич Панарин, 1940–2003). Он је заступао неоевроазијски гео-

политички правац и био запажен критичар америчког хегемонизма и глобализма. Као следбеник класичних геополитичких ставова, Панарин је примећивао значајно руско пространство и равницу, што је погодно за повезивање различитих праваца кретања. Истицао је да „Русија спаја евроазијски Запад и Исток на начин да филтрира и разблажује њихове дијаметрално различите културне кодове, тако да они постају обострано лакше прихватљиви” (Степић, 2016: 541). За њега су важни *геокултурни аспекти евроазијске идеје*, па, с тим у вези, *Русија треба да буде водећа држава у интеграционим процесима на евроазијском тлу и фактор који ће обликовати цивилизацијски образац*. У својим делима Панарин је истицао неколико основних теза које се тичу геокултурног аспекта евроазијства. Прво, Русија је особита цивилизацијска и геокултурна творевина, те као таква може бити „образак дубљих и ширих интеграционих пројеката у Евроазији”. Друго, неопходан услов за успех евроазијске идеје је дијалог великих култура и религија, као што су православље, ислам, конфучијанизам, будизам и хиндуизам. Треће, сматра Панарин, јесте стварање „интерцивилизацијских и интеррелигијских универзалија – категорија и учења који би по свом садржају били адекватни духовном наслеђу евроазијских народа и који би представљали аутентичну алтернативу западној културној доминацији”. Дакле, важно је очување традиционалних духовних вредности „различитих етноса Русије, без којих је незамислив пројекат интеграције евроазијских народа и држава” (Вуковић, 2013: 105–106).

Истакнутим научним деловањем и запаженим стваралаштвом професор Александар Дугин (Алекса́ндр Ге́льевич Ду́гин, 1962–) реafirмише основна руска геополитичка учења и поставља *теоријско-концепцијске темеље неоевроазијства*. Он, за разлику од старог евроазијства, инсистира на томе да се нова геополитичка доктрина оријентише истовремено и на Југ и на Исток, уз обавезно повезивање и приближавање православља и ислама, наводећи као стратешке партнере Иран и Сирију.

Оквире неоевроазијства поставио је у књизи *Основи геополитике* из 1995. године, да би те идеје проширио и утемељио у каснијим радовима. Теоријска полазишта неоевроазијства садржана су у сакрално-географским, исто-

ријским, етно-националним, религијским, државотворним и геополитичким традицијама Русије. *Неоевроазијство је утемељено на идеократији и оштром супротстављању вестернизованој мисли и пракси западне геополитике*, која је своју оштрицу усмерила ка Русији, њеној територији, ресурсима и државној моћи коју жели да деструише. За разлику од пасионираности коју је истицао Гумиљов, но-сиоце идеократије требало би да карактерише фанатизам⁵⁴. Дугин се залаже за обнављање доктрине стратешког повезивања на бази традиционалне *геополитичке осовине Париз–Берлин–Москва*, која представља „главну структуру антиглобалистичког модела за Русију” и има „све атрибуте велесиле способне да уравнотежи САД на глобалном нивоу” (Дугин, 2009: 115). У том случају, *Француска би обезбеђивала политичко и идеолошко лидерство, Немачка би обезбедила економску моћ, а Русија војну потпору и ресурсе*. Наведена **геополитичка осовина** би у својој дугој географској екстензији накнадно повезала и Пекинг, а у повољнијим геополитичким приликама Лондон и Токио. То би био најпожељнији сценарио за евроазијство, због чега Дугин сматра да Русија треба доследно и предано да ради на стварању те осовине. Управо на плану овог стратешког позиционирања главни партнери Русије у будућности могли би бити европски конзервативци и десничари који све отвореније исказују своју нетрпељивост према атлантизму и ономе што је он учинио европским државама и нацијама у протеклим деценијама након Другог светског рата (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 25–26).

Политичко и територијално језгро неоевроазијства је, према Дугину, *руска држава, политичка снага – руски народ, а геополитичка максима – антизападњааштво*. Дугин заговара геополитику „трећег пута”, која подразумева напуштање либерализма и марксизма као погрешних идеологија и „четврте политичке теорије”, која треба да се конституише изван комунизма, фашизма и либерализма, сматрајући да је Русији потребна нова политичка идеја и инстистирајући притом да политика, економија и привредни развој буду засновани на духовно-цивилизацијским специфичностима евроазијског простора и народа који на њему

⁵⁴ Погледати више: Дугин, А. (2009): *Геополитика постмодерне*, ИКП Никола Пашић, Београд.

обитавају. Према Дугину, четврта политичка теорија је „крсташки рат” против постмодерне, постиндустријског друштва, у пракси остварене либералне замисли и глобализма, те његових логистичких и технолошких основа”.⁵⁵

Прерастање Русије у евроазијску империју није идеолошки императив већ насушна потреба да се она својим нарастим капацитетима стави у функцију изградње цивилизацијске алтернативе глобалним центрима моћи атлантизма. „Руски народ и простор су логичан предводник тог процеса јер представљају 'географску осу историје'“ (Степић, 2013: 99).

Према Дугиновом мишљењу, постојеће геополитичко ривалство и сучељавање Русије и Америке засновано је на такозваном **првом закону геополитике**, фундираном на сукобу таласократских и телурократских сила, односно сила мора и сила копна које се надмећу за доминацију и светски примат. „Наставак надметања одвијаће се према **другом закону геополитике** – на основу историјско-географске логике територијалне експанзије и формирања савезничких стратегија и блокова у ту сврху” (Степић, 2016: 554). У том контексту, неопходно је да укажемо на америчку доминацију током и након хладног рата, а која се огледала у ширењу атлантског блока ка истоку и потискивању Русије. Због тога је Дугин навео неколико фаза демотирања и укидања америчке супремације, те истакао важност конституисања телурократског евроазијског супротног пола и трансформације из униполаризма ка мултиполаризму. Прва фаза је *уводна фаза* или *констатовање глобалне геополитичке стварности*. Друга је *реактивна фаза* или *зачетак евроазијске контрастратегije*, усмерене против глобалне превласти Сједињених Држава. Униполарност се може заменити мултиполарношћу само уколико се онемогући даља америчка контрола „три евроазијске макроцелине: европске, исламске и кинеске”. Трећа је *мултиполарна фаза* или *формирање зоналних пан-области*. Реч је о потенцијалном моделу четворополарности који подразумева поделу света на: 1) англоамеричку зону, 2) евроафричку зону, 3) пан-евроазијску зону и 4) пацифичко-далекоисточну зону. Четврта је *великопросторна фаза*

⁵⁵ Погледаги: Дугин, А. (2013): *Четврта политичка теорија*, МИР, Београд, стр. 19.

или *структурисање* „зона”. Неоевроазијци су издвојили 13 конкретних „великих простора”, разматрајући их у оквирима четири глобалне зоне.⁵⁶ Један од важних сегмената неоевроазијске перцепције изградње мултиполарног светског поретка јесте формирање аутономног Европског великог простора као језгра евро-афричке глобалне зоне. Потом да та зона „уђе у састав целовитог евроазијско-афричког геополитичког пола који ће у новом биполарном сучељавању бити супротстављен америчком”. Да би се то остварило, „неопходно је да се између пан-евроазијске и евро-афричке зоне (...) формира специфична зона заједничког интереса” (Степић, 2016: 589), коју Дугин кодира као *Пројекат Велике Источне Европе*. Она би требало да буде „геополитичка копча маритимне, таласократске, римландистичке Европе и континенталистичке, телурократске, хартландистичке Русије-Евроазије” (Степић, 2016: 589). Формирањем те зоне, створио би се „меки” контакт између Немачке и Русије.

2.3.2. Неоатлантизам

Након рушења Берлинског зида западни свет је великим својим делом поверовао у тријумф либералне демократије. Иако неоатлантисти настоје да устроје свет према мерилима либералне демократије, свесни су да је тај тријумф привремен. Разлог за такав став и супротстављање фукујамовској визији о крају историје лежи у чињеници да су сада на делу *сукоби цивилизација и култура*, засновани на другачијим религијским вредностима и обрасцима, а не више *сукоби идеологија*.

Савремени атлантизам представља нови геополитички израз такозваних старих геополитичких схватања прилагођених потребама и интересима великих геополитичких играча. Доналд Мејниг (*Donald W. Meinig*), Вилијам Кирк (*William Kirk*), Сол Коен (*Saul B. Cohen*), Колин Греј (*Colin S. Gray*), Хенри Кисинџер (*Henry A. Kissinger*) и други, само су неколицина у групи нових геополитичара који су осмишљавали и планирали нове геополитичке стратегије. Глобална доминација атлантистичког геополитичког кон-

⁵⁶ Погледати више: Степић, М. (2016): *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 554–606.

цепта уследила је након хладног рата и тријумфа западних сила на челу са Сједињеним Државама. Тиме су створене погодне околности за планетарно наметање геополитичких интереса атлантизма уз генерисање ратних сукоба у евроазијској зони, далеко од америчке територије. Како примећује Збигњев Бжежински, „маневрисање, дипломатија, прављење коалиција, кооптирање и смишљено коришћење својих политичких преимућстава постали су главни чиниоци успешног демонстрирања геостратешке моћи на евроазијској шаховској табли” (Бжежински, 2001: 38).

Бжежински је успоставио *теорију велике шаховске табле*, која претпоставља неприкосновену геополитичку позицију Сједињених Држава као глобалне наддржаве. У сложеном глобалном систему, који није хијерархијски уређен, САД стоје „у средишту међусобно повезаног универзума, где се моћ изражава кроз непрекидно преговарање, дијалог и захтеве за формалним консензусом”, иако та моћ произилази из једног центра – Вашингтона (Бжежински, 2001: 31). Дакле, то је место где се игра моћи игра према америчким правилима.

Бжежински истиче да је „америчка супремација произвела нови међународни поредак који није само пресликао, већ је и институционализовао у иностранству многе облике самог америчког система” (Бжежински, 2001: 31). Иако је већи део овог система настао током хладног рата, покрнуће Совјетског Савеза омогућило је његову примену. Као основне облике система, Бжежински издваја: 1) заједнички систем безбедности, укључујући заједничке команде и снаге (НАТО, Америчко-јапански пакт и сл.), 2) регионалну привредну снагу (Азијско-пацифичка економска снага – АПЕК, Северноамерички споразум о слободној трговини – НАФТА) и специјализоване глобалне институције (Светска банка, Међународни монетарни фонд – ММФ и Светска трговинска организација – СТО), 3) поступак у којем се инсистира на доношењу одлука консензусом, 4) тежња за демократским чланством унутар кључних савеза и 5) рудименталне глобалне конституционалне и судске структуре (Међународни кривични суд за бившу Југославију – Хашки трибунал).⁵⁷

⁵⁷ Погледати: Бжежински, З. (2001): *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, стр. 31–32.

С обзиром на то да Бжежински сматра да је Евроазија награда за све америчке напоре, он предлаже јасну стратегију изградње трансевроазијског система безбедности, *дисулацију Русије и, на њеном попришту, стварање конфедерације коју би чинила три дела: европски, сибирски и далекоисточни*. Формирањем конфедерације, према овим пројекцијама, онемогућило би се конституисање Русије као главног америчког опонента. Због тога *Сједињене Државе и НАТО морају да убрзају експанзију према Русији обједињавањем прибалтичких земаља, на Пољске, Чешке, Словачке, Румуније, Бугарске и посебно Украјине, Азербејџана, Узбекистана и Грузије*. Посматрано из садашње перспективе, САД успешно шире своју зону утицаја управо на територије наведених земаља, које се, спајкменовски речено, налазе у *зони Римленда*. Дакле, према Русији треба поступати као и према бившој СФР Југославији. Концепт разбијања СФРЈ изложен је на XI светском конгресу социолога 1978. године у шведском граду Упсали и подразумевао је следеће: 1) јачање опозиционих снага, 2) рекламирање и заштита дисидената, 3) инсистирање на наводном кршењу људских права, поготову преко глобалистичких НВО, 4) помагање сепаратистичким и шовинистичким снагама, 5) постепено преузимање контроле медијског простора преко преузимања медија и корумпирања новинара, 6) извршење масовне дифузије америчке културе (музика, филм, књижевност, мода и сл.) и америчког стила живота, 7) подстицање потрошачког менталитета, конзумеризам и хедонизам као животну оријентацију грађана, 8) гурање земље у дужничко ропство све већим задуживањем код страних кредитора, правдајући такав тренд лажним инвестирањем и потребама привредног развоја, 9) корумпирање и популарисање либералне интелигенције у земљи и 10) гурање земље у индиковане сукобе преко националистичких руководства и сепаратистичких покрета (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 29).⁵⁸

Упркос свеопштој доминацији атлантизма, у оквирима ове геополитичке школе почиње да се јавља трезвенији и

⁵⁸ Погледати: „Нови стандарди“, говор Збигњева Бжежинског о разбијању Југославије 1978. године, <https://www.standard.rs/2014/11/14/govor-zbignjeva-bzezinskog-o-razbijanju-jugoslavije-1978-godine/>.

помало песимистичан приступ оличен у радовима и геополитичким ставовима Семјуела Хантингтона (*Samuel P. Huntington*). Хантингтон, потпуно супротно некритичком глобалистичком оптимизму Френсиса Фукујаме (*Yoshihiro Francis Fukuyama*) и његовог учења о крају историје, под преминацијом либералне хегемоније предвиђа могућу обнову геополитичких савеза евроазијских држава, што би у перспективи могло да угрози не само позицију планетарне доминације атлантизма, већ и његове интересе у сопственом геополитичком дворишту. *Хантингтон упозорава да је геополитичка доминација атлантизма привидна и кратког даха*. Иако постоји представа о потпуној доминацији Запада, Хантингтон не скрива другу представу о *цивилизацији у опадању*, односно о исцрпљености Запада након хладног рата. Он издваја три карактеристике опадања Запада. Прво, реч је о спором процесу. Друго, опадање није линеарно, што значи да постоје периоди успона и падова, праћени паузама и слабостима. Најзад, треће се тиче моћи као способности да се утиче на друге. Да би једна држава била способна да утиче на друге државе, мора да влада војним, институционалним, демографским, политичким, технолошким, друштвеним и другим ресурсима. Хантингтон примећује да је Запад достигао врхунац у поседовању важних ресурса моћи почетком 20. века и да је од тада у опадању у односу на друге цивилизације.⁵⁹ Уколико упоредимо западну и исламску цивилизацију, моћи ћемо да приметимо како су стопа природног прираштаја и старосна доб цивилизације позитивне у корист исламске цивилизације; уколико упоредимо западну цивилизацију са кинеском, приметимо да се разлика у технолошком напретку итекако смањила у односу на период од пре три деценије, уколико као мерило узмемо територије богате ресурсима, увидећемо да западна цивилизација нема довољне изворе нафте и гаса, као ни руде метала које су неопходне за развој савремених технологија, попут 5Г мреже. Уколико упоредимо западну и православну цивилизацију, приметимо да Русија не заостаје у иновацијама у војној индустрији, предњачи у енергетском сектору и територијално је знатно већа. *Војни баланс* у другој деценији 21.

⁵⁹ Погледати: Хантингтон, С. (2000): *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, стр. 89–92.

века указује на чињеницу да САД не могу да интервенишу у кључним геополитичким зонама онако како су то чиниле последњих неколико деценија. *Дакле, испод привида планетарне доминације полако се конституишу геополитичке алтернативе евроазијства, које стратешка победа атлантизма није цивилизацијски уздрмала, већ само још више учврстила у ставу о непријатељству сопствених и атлантистичких геополитичких и цивилизацијских интереса.* „Западна идеологија, оличена у либерално-демократским идејама и моделима, није прихватљива алтернатива старим цивилизацијским и идеократским схватањима евроазијских држава” (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 27). До системског идејно-идеолошког приближавања западних политичких вредности и евроазијских идеократских погледа на државу и народ неће доћи ни у оним земљама које су тренутни савезници атлантизма, као што су Пакистан, Кувајт и Саудијска Арабија. Укратко, демократија није и никада неће становати у том цивилизацијском кругу, као што никада неће припадати корпусу политичко-религијских учења.

Према Хантингтоновим предвиђањима, наведене разлике довешће до још дубљих геополитичких подела и сукобљавања атлантизма и евроазијства. Он предвиђа конституисање неколико такозваних цивилизација чији ће интереси потенцијално бити супротстављени западним. *Реч је о латиноамеричкој, исламској, конфучијанској, хиндуистичкој, јапанској, афричкој и православној цивилизацији.* „Свакако, те потенцијалне цивилизације ни издалека нису истоветне. Али *све оне су јединствене по томе што ће вектор њиховог развоја и обликовања бити усмерен супротно од трајекторије атлантизма и цивилизације Запада.* Хантингтон сматра да је то практично неминовно и да већ сада, без обзира на еуфорију мондијалистичких кругова, треба за основу узети реалистичку формулу *The West and The Rest* (Запад и сви остали)” (Дугин, 2004: 109).

Запад и сви остали највише се тиче Европе и хришћанског народа, будући да Хантингтон поставља источну границу западне цивилизације тако да раздељује европску територију од севера, границом Финске, Естоније и Летоније, потом пресецајући Белорусију, Украјину, Румунију и Србију, да би преко територије Босне и Херцеговине границу повукао до Јадрана, и хришћански народ поделио на запад-

но хришћанство (римокатоличанство и протестантизам) и православље [карта 10]⁶⁰. Хантингтон исцртавању ове границе приступа са питањем: „ко би требало да мисли о себи као о Европљанину и, отуда, потенцијалном члану Европске уније, НАТО-а и сличних организација?”. Данас, 2020. године, рекли бисмо да Хантингтонове пројекције нису прихваћене у западним структурама моћи, јер су Румунија и Бугарска чланице НАТО и ЕУ, међутим, приликом анализе међународних односа не смемо да занемаримо **геополитички разлог** који омогућава одступање од идејних поставки истакнутих мислилаца *само уколико то одступање иде у корист Западу*. Дакле, „Европа се завршава тамо где се завршава западно хришћанство и почињу ислам и православље”. То значи, како истиче Хантингтон, да у ширењу чланства ЕУ првенство припада оним државама које су културни део Запада и које теже економском развоју (Хантингтон, 2000: 176–179). Уколико применимо критеријум економског развоја, приметимо да су Румунија и Бугарска пре уласка у ЕУ 2003. године и након приступања ЕУ 2011. године економски знатно задуженије и демографски ослабљене.⁶¹ Гео-

⁶⁰ Карта 10. Источна граница западне цивилизације према Хантингтону. Хантингтон, С. (2000): *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, стр. 177.

⁶¹ Румунија је 2003. године била задужена 18 милијарди долара, а 2011. 136 милијарди. Румунија је 2007. имала 4,5% незапослених, а 2011. незапосле-

политички разлог је изнад сваког правила, логике, политичке изјаве, обећања, веровања и надања. **Геополитички разлог и остало!**

Тако Хантингтон, у духу најбољих учења геополитичке традиције, акценат ставља на тзв. културно-цивилизацијске разлике које стоје у дубини свих досадашњих, али и будућих сукоба цивилизација и држава, који временом не само да неће, како су многи лакомислено веровали, бити превазиђени под доминацијом либералне хегемоније, већ ће се продубљивати представљајући основ и узрок будућих геополитичких сучељавања и сукоба (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 28). Логично је онда што Хантингтон као перспективно највеће противнике Запада види Кину и исламске земље, пре свега Иран, Ирак и Либију. Границе између ислама и неисламских земаља Хантингтон означава као *крваве границе*, а за пример узима бившу Југославију, Чеченију, Индију и Пакистан. Уз то, треба имати на уму да се „ратови због неодговарајућих граница одвијају са прекидима”, док су „сукоби због неодговарајућих граница непрекидни” (Хантингтон, 2000: 323). *Највећи сукоби у будућности, према Хантингтону, избиће због западне ароганције, исламске нетолеранције и кинеског потврђивања* (Хантингтон, 2000: 203).

Хантингтонове геополитичке колеге Пол Волфовиц (*Paul Wolfowitz*) и Џорџ Кенан (*George F. Kennan*) као највећу претњу виде поновно подизање Русије на сцену великих геополитичких сила, према којој, кроз стратегију обуздавања треба направити *велики санитарни кордон и тампон зону*, посебно од земаља које су некада чиниле појас

ност је порасла на 7%. Раст сиромаштва популације испод границе сиромаштва у Румунији 2003. године је 14,1%, да би 2011. године порасло на 21,1%. Бугарска је 2003. године била задужена 12 милијарди долара, а 2011. године 39 милијарди. Раст сиромаштва популације испод границе сиромаштва у Бугарској 2003. године је 14,1%, а 2008. 21,8%. Рецимо, број становника Бугарске на „европском путу” између два пописа становништва смањено се (у периоду од 2001. до 2011. године) за преко 560.000. Такође, према подацима Еуростата, у Румунији је 48% младих изложено ризику од сиромаштва, а у Бугарској 44%.

Према: Дејан Мирковић (2012) *Шта је ЕУ донела Бугарској*, Нова српска политичка мисао:

<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/sta-je-eu-donela-bugarskoj.html>;

Дејан Мирковић (2012) *Четири економска аргумента против ЕУ*, Нова српска политичка мисао:

<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/cetiri-ekonomska-argumenta-protiv-eu.html>.

совјетског политичког и војног утицаја. Примарни циљ Волфовицеве доктрине је спречавање поновне појаве новог ривала, на територији бившег Совјетског Савеза или негде другде, који би представљао претњу по поредак настао након хладног рата.⁶² Дакле, циљ је очување америчког статуса водеће светске силе. Ипак, тренутна и привидна победа атлантиста, према Хантингтону, не уклања претњу Западу, а она му долази од садашњих и будућих геополитичких творевина које ће својом снагом и интересима моћи да узврате и пољуљају садашњу доминантну позицију (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 28).

2.3.3. Мондијализам⁶³

Геополитичком правцу савременог атлантизма припада група мислилаца који су своје теорије уобличили у појму *мондијализам*. Мондијализам као идеја има значајне историјске претходнике и сеже дубље у историју средњег века, у она учења која су носила мисао о уједињењу света под доминацијом једне идеје (а та идеја је често имала своје значајне историјске, религијске, политичке и идеолошке варијације) и хилијастичких идеала о трајном миру и јединственом поретку. (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 29.)

Савремени цивилизацијски токови довели су до крупних геополитичких промена, као што су: крај биполарног међународног поретка, доминација САД, снажни процеси глобализације, наметање идеје новог светског поретка, процеси десуверенизације средњих и малих држава, груби војни интервенционизам, брутална економска експлоатација и слично. Означени процеси нису били стихијски, већ у великој мери планирани геополитички циљеви који су имали своје снажно утемељење у претходно наведеним геополитичким теоријама и учењима. У том смислу, савремени цивилизацијски токови и они процеси који тек следе у великој мери биће последица садашњих геополитичких интереса и планова.

Основу мондијализма у геополитици чини став да ће еволуција друштва неминовно довести до окупљања свих људи света у једну заједницу са јединственим системом

⁶² Steinbock, D. (2018) The Wolfowitz Doctrine, доступно:

<https://econintersect.com/pages/opinion/opinion.php?post=201801072139>.

⁶³ Преузето у нешто измењеном облику из: Деспотовић, Љ., Јевтовић, З. (2019): *Геополитика медија*, ИП Каирос, Сремски Карловци, стр. 29–32.

управљања и јединственом светском владом, која би била способна да на демократски начин решава нагомилане проблеме човечанства: рат, глад, загађење, недостатак енергије, пренасељеност, воду, тероризам и слично. Мондијализам изражава тенденцију успостављања институција наднационалног права у складу са претпостављеном федерализацијом светске заједнице. У оквиру мондијализма националне државе су превазиђене и представљају препреку наметању глобализма као идеологије новог светског поретка, због чега их треба демонтирати. Најзначајнији представник ове теорије је Френсис Фукујама а његов став је изложен у књизи *Крај историје и последњи човек*⁶⁴.

Савремени изданци мондијализма фокусирали су се пре свега на онај сегмент светске владавине која ће у својој основи имати западни атлантистички корпус идеја и вредности. У том циљу основане су бројне институције и организације које су имале како јавни тако и полутајни или потпуно тајни карактер. Једна од таквих је и Савет за међународне односе (*Council on Foreign Relations*), основан 1921. године. Савет је основала америчко-британска елита уз подршку администрације Вудроа Вилсона како би развила америчку стратегију о планетарној реализацији идеје Светске владе. Друга таква институција која је имала шири оквир окупљања (не само америчких лобиста) била је Билдербершка група (*Bilderberg Group*), основана 1954. године. Ова група, поред финансијских структура и аналитичара, укључује политичаре и интелектуалце који се окупљају сваке године. Трећа и најмоћнија мондијалистичка структура настала је 1973. године и код нас је позната као Трилатерала (*Trilateral Commission*). Комисија има своја седишта у Сједињеним Државама, Европи и Јапану. Смисао назива *тространа* налази се у темељним геополитичким идејама. Она је требало да под окриљем атлантизма и Сједињених Држава обједини три велика простора водећа у техничком развоју и тржишној привреди: амерички простор, који укључује Северну и Јужну Америку, европски простор те тихоокеански простор, под контролом Јапана (Дугин, 2004: 113). Сврха постојања Комисије објављена је одмах након формирања, а основни циљеви глобалне стратегије су одржавање мира, управљање свет-

⁶⁴ Погледати: Фукујама, Ф. (1998): *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица.

ском економијом, допринос економском развоју и задовољењу основних људских потреба и промоција људских права.⁶⁵ Спровођење глобалне стратегије заправо треба да омогући лакшу еволуцију глобалног система.

Важнији геополитички мислиоци мондијалистичког круга су Збигњев Бжежински, Хенри Кисинџер и Џорџ Бол. Њихова главна идеја сводила се на пројекат преласка на јединствен светски систем под стратешком превлашћу Запада, који је тобожњи носилац „прогресивних”, „хуманистичких” и „демократских” идеја и вредности, а које су по њиховом саморазумевању довољно привлачне и пожељне да оправдају ову тежњу за планетарним наметањем. Идејна база неомондијализма свакако је теоријски рад и дело Ф. Фукујаме, који је покушао да оправда ову планетарну аспирацију ка хегемонији атлантизма. Он оправдање тражи у учењу које је досадашњи свет видело као последицу деловање слепих и стихијских сила историје које треба да замени један рационалистички и разумски приступ. Тај приступ, према Фукујама, са собом носи либерална парадигма. Тако су тржишна привреда, демократија и техничка модернизација схваћени као најбољи репрезенти западног либерализма, а као такви најпожељнији и најлогичнији избор за читав свет, који треба да се препусти том прогресивном и рационалном дискурсу.

Европски пандан Фукујама је Жак Атали, дугогодишњи директор Европске банке за реконструкцију и развој (*European Bank for Reconstruction and Development*; EBRD). Најављујући „еру новца”, Атали сматра да ће геоекономија превладати све геополитичке разлике. У помало јудео-кабалистичком духу, месијански најављује доминацију вредности које имају свој материјално-бројчани израз, док ће висока информатичка и технолошка потка учинити свет јединственим и унифицираним. Један правац овог геоекономизма Жака Аталија развијао је и популаризовао у својим радовима Фернан Бродел, настојећи да му да дубље историјско утемељење. „Геоекономија је посебна верзија мондијалистичке геополитике која не разматра приоритетно географске, културне, идеолошке, етничке, верске и др. чиниоце који представљају суштину геополитичког прила-

⁶⁵ Trilateral Commission, TFR 14 – Towards a Renovated International System, доступно на: <http://trilateral.org/file/14>.

за у ужем смислу речи, него чисто економску реалност у њеном односу према простору”. За геоекономију уопште није важно који народ живи на одређеној територији, каква му је историја, културне традиције и сл. Све се своди на то где се налазе центри светских берзи, рудна богатства, информациони центри и крупни индустријски капацитети. „Геоекономија приступа политичкој реалности као да Светска влада и јединствена планетарна држава већ постоје” (Дугин, 2004: 117).

Једна од концепција неомондијализма је и учење Карла Сантороа, директора Института за међународна политичка истраживања из Милана. Санторо сматра да се међународна политика полако трансформише из биполарног у вишеполарни свет и да је пред нама период тешко контролисаних цивилизацијских катастрофа. Према његовом мишљењу, претпостављени сценарио почео би са даљим слабљењем међународних институција, јачањем националистичких и фундаменталистичких идеја, дезинтеграцијом традиционалистичких блокова, почетком ратова ниског и средњег интензитета, настанком нових геополитичких творевина нестабилног карактера и увођењем света у општи хаос и несигурност. То би натерало главне геополитичке играче на обнављање значаја међународних институција, што би за последицу требало да има стварање планетарне државе под окриљем Светске владе.

2.3.4. Постмодерна геополитика

Као и читав филозофски правац постмодерне заснован на релативизацији или потпуној разградњи, односно деконструкцији система и његове класичне појмовно-филозофске архитектуре, и присталице постмодерне критике геополитике приступају крајњој релативизацији физичко-географских карактеристика простора. Политичке појаве у њиховом доктринарном приступу престају да се везују за тло и да од њега зависе. Национални суверенитет се детериторијализује (С. Сасен). Доктринарно доследно томе врши се детериторијализација и свих других класичних геополитичких претњи, као што су: тероризам, ширење оружја за масовно уништавање, глобални криминал, еколошке катастрофе, климатске промене и слично. Такође, капитал и тржиште не везују се више за одређени простор,

veћ се глобализује у нови виртуелни систем економско-финансијских односа. Заступници ових теорија инсистирају на електронском комуницирању и сајбер простору који је десуверенизован и ван контроле власти националних држава, као што је и сектор глобализованих финансијских токова (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 32).

Александар Дугин истиче да је постмодерна заправо „глобализам, ултралиберализам, доминација једнополарног света, првенство мрежа, укидање свих традиционалних облика идентитета попут државе, вероисповести, нације, етноса, породице и полова”. Државу замењује *отворено друштво*, „уместо традиционалних вероисповести долази секташтво и индиферентност, уместо народа – индивидуе, уместо полова – клонови, киборзи и продукти операција промене пола” (Дугин, 2009: 58). Дугин примећује да је постмодернизам однео победу и над традиционалним и над модерним друштвом, што ствара сукобљеност која се у пракси изражава кроз следеће:

- а) национална држава против глобализације;
- б) геополитички дуализам копна и мора против „светског по-топа” у виду тоталне победе атлантизма;
- в) традиционална породица и органска репродукција деце против слободе операције промене пола, истополних бракова и клонирања;
- г) друштвени идентитет против тоталне атомизације индивидуе;
- д) свет ствари и деловања против света „слика” и „екранских фалсификата”;
- ђ) реална економија („стара економија”) против финансизма, виртуелности, неоекономије и слично.⁶⁶

Несумњиво, реч је о реалним претњама које се примећују пуким посматрањем свакодневних трендова у друштву. За заступнике постмодерних теорија национална држава је сувишна, непотребна и нефункционална, па као таква представља сметњу убрзаном протоку роба, људи и капитала. Првенствено су проблем тзв. *неуспешне државе* (Н. Чомски) или знатно више *непослушне или тзв. одметничке државе* (Ж. Дерида), које треба кажњавати економским санкцијама и војним интервенцијама.

⁶⁶ Погледати детаљније: Дугин, А. (2009): *Геополитика постмодерне*, Никола Пашић, Београд, стр. 58.

2.4. Геополитика биполарног и униполарног света

2.4.1. Геополитичке амбиције и геостратешка надметања великих сила у периоду хладног рата

Глобални пејзаж који се осликавао након Другог светског рата амерички војни планери су описивали док је рат још трајао. У једном од војних докумената они наводе да ће „успешно окончање рата против наших садашњих непријатеља затећи дубоко измењен свет у погледу релативне војне снаге држава (...) После пораза Јапана, Сједињене Државе и Совјетски Савез биће једине војне силе првог реда. У сваком случају, до тога је дошло услед комбинације географског положаја и величине, као и огромног оружаног потенцијала” (Кенеди, 2003: 401–402). Пол Кенеди (*Paul Kennedy*) примећује да је глобална равнотежа снага после рата била другачија од оне која је рату претходила. Велике силе, попут Француске, Немачке, Британије и Италије, изашле су из рата веома ослабљене и скрајнуте, а **биполарни свет**, који је предсказиван још у 19. и почетком 20. века, најзад се остварио.

Хладни рат представља само један од периода нетрпељивости који су обележили двадесети век. Расцеп међу савезницама јавио се и пре завршетка Другог светског рата, али је до пуног изражаја дошао у послератно доба због различитог виђења будућности средње и источне Европе и Балкана. Објава хладног рата на релацији Стаљин–Черчил догодила се почетком 1946. године, када је Черчилов говор у Фултону 5. марта 1946. године изазвао бурне реакције у Совјетском Савезу.⁶⁷ Међутим, почетак хладног рата одредили бисмо тек након објаве *Труманове доктрине* (*Truman Doctrine*), марта 1947. године, и *Маршаловог плана*, који је уследио неколико месеци касније. Хари Труман (*Harry S. Truman*, 1884–1972) је својим обраћањем послао јасну поруку целом свету. Она се односила се на борбу против тоталитарних режима који угрожавају слободне народе, подривају темеље међународног мира, па самим тим угрожавају и безбедност Сједињених Држава.⁶⁸ Основу Трумано-

⁶⁷ Винстон Черчил је рекао да је од Шћећина на Балтику до Трста на Јадрану повучена гвоздена завеса, те је то Јосиф Стаљин препознао као позив у рат. Погледати: *New York Times*, март 1946. године <https://spiderbites.nytimes.com/1946/>.

⁶⁸ *The Truman Doctrine*, President Harry S. Truman’s Address before a Joint Session of Congress, March 12, 1947; доступно: <http://courses.kvasaheim.com/common/docs/truman.pdf>

ве доктрине, као и **стратегије обуздавања СССР-а**, управо чине тезе Мехена и Спајкмена, а помоћ Грчкој и Турској био је пробни балон за америчко деловање ван својих граница у послератном периоду. То је била борба за испуњење њихових економских, геостратешких и геополитичких интереса. У томе се огледа и мотив за *формирање НАТО-а 1949. године*. Недвосмислен антикомунистички став председника Трумана имао је за циљ генерисање страха међу америчким становништвом како би свака будућа интервенција добила подршку народа. „Идеолошкој борби” и сузбијању комунизма убрзо се придружио и економски план генерала Џорџа Маршала, који је подразумевао економску обнову западне Европе. У овом сегменту, неопходно је напоменути да је пре Маршаловог плана првобитно разматран план тадашњег министра финансија *Хенрија Моргентхауа, којим је Немачку требало деиндустријализовати, уништити јој руднике и инфраструктуру, те тако од ње створити искључиво пољопривредну земљу.*⁶⁹ Британски империјалиста Лео Амери је упозоравао да ће „успешне силе бити оне које имају највећу индустријску базу”, тј. онај „народ који поседује моћ индустрије и моћ проналазаштва и науке биће у стању да порази све друге” (Кенеди, 2003: 226). То значи само једно: Немачку је требало онеспособити! Међутим, када су амерички стратежи увидели да Совјетски Савез убрзано шири свој утицај ка западу и да се шири изван граница континента, схватили су да је у борби против те експанзије неопходна снажна централноевропска земља, тј. Немачка. Тада је обустављен Моргентхауов план и покренут је широко познат Маршалов план, који је подразумевао америчку економску помоћ за обнављање СР Немачке и целе западне Европе. На предлог Џорџа Кенана, Маршал је понудио и Совјетском Савезу учешће у „свеевропском програму опоравка” који је, међутим, био смишљен тако да буде одбијен⁷⁰, што је додатно продубило јаз између два блока. Историчар Адам Улам је истакао да је покретањем Маршаловог плана Хла-

⁶⁹ „Програм за спречавање Немачке да започне III светски рат” означен је као „Строго поверљиво” (Top secret). Morgenthau, Henry: *Germany is our problem*, Harper & Brothers Publishers, New York, London, First Edition, 1945; доступно:

<https://archive.org/details/MorgenthauHenryGermanyIsOurProblemEN1945120P>.

⁷⁰ Погледати: Франсис С. Саундерс (2013): *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*, Досије студио, Београд, стр. 37–38.

дни рат ушао у фазу ратовања⁷¹, о чему сведоче сукоби за остварење утицаја у источној Европи и на Блиском истоку. Исти план био је усмерен и ка Југославији, која је на наговор совјетског руководства првобитно одбила ту понуду и појачала сарадњу са источноевропским државама и Совјетским Савезом.

Сарадња са Истоком није дуго трајала, а сукоб Стаљина и Тита пружио је Западу нову шансу за успостављање контроле на балканском простору. У мају 1949. године Југославији је обећана економска помоћ Запада и пуна сарадња, а већ након неколико месеци отпочела је реализација договора у виду првих кредита и испоруке индустријске опреме. То је допринело учвршћивању Титовог режима и стабилизацији привреде у Југославији.⁷² У наредном периоду југословенско вођство је направило еквидистанцу према оба блока, настојећи да задржи независан положај. Западу је то одговарало из више разлога. Посматрајући *балкански геополитички чвор* у историјском континуитету од 1918. године, можемо да закључимо да се важан разлог формирања јужнословенске државе огледао у спречавању потенцијалног германског продора ка истоку (северозапад–југоисток). Педесетих година југословенско прихватање америчке економске и привредне помоћи покушај је преоријентације Титовог режима ка западу, што је у посматраном оквиру баражирало пут совјетском продору ка топлим морима (североисток–југозапад). И на крају, независан положај Југославије у зони контакта два блока била је повољна околност за америчке активности у приобалном простору евроазијског копна – *Rimlanda*.

У наставку ове анализе важно је указати на битне елементе **стратегије задржавања**, око које су вођене дебате у америчким круговима. Наиме, требало је одмах након рата Москви дати до знања које то регионе Сједињене Државе не смеју препустити непријатељу. Јачање војно-индустријског комплекса разматрано је као први елемент задржавања. Међутим, Кенан је сматрао да је основа за дугорочну политику задржавања програм америчке економске помоћи државама Европе и Јапану, те одржање Велике Брита-

⁷¹ Погледати: Ulam, A. (1973): *Expansion and Coexistence: A History of Soviet Foreign Policy, 1917–73*, New York: Praeger.

⁷² Погледати: Трипковић, Ђ. (2018): *Спољни фактори и политичка кретања у Југославији 1945–1955*; у *Историја једне утопије*, књига II, Catena Mundi, Београд, стр. 154–159.

није, Немачке, средње Европе и Јапана у западном табору и јачање њихове снаге, што би проузроковало трајну инфериорност Совјетског Савеза.⁷³ Наведене регије, према Кенановом мишљењу, нуде повољне климатске услове, индустријску снагу, људске капацитете и традицију, што је добар предуслов за покретање „амфибијске моћи“⁷⁴ у случају угрожености америчке националне безбедности. Дакле, економском зависношћу државе у наведеним регијама требало је задржати у западном блоку и покренути их на акцију када то буде у интересу САД. Имајући у виду претходно речено, геополитички и геостратешки интереси САД били су контрола контактних тачака са СССР-ом, што је уједно био и простор одбране западног блока. С тим у вези, борба око контроле Грчке, Турске и Југославије била је итекако значајна у зони контакта два блока.

Геополитичка конфронтација два војнополитичка савеза, НАТО на западу и Варшавског пакта на истоку, обележила је период до краја Хладног рата. Одмеравање снага дипломатским средствима, трком у наоружању, свемиру и нуклеарном програму, економским и привредним иновацијама, психолошким ратовањем и манипулацијом, војним интервенцијама у кризним подручјима, на маргини блокова, указивало је на геостратешку борбу с циљем преузимања контроле над судбином света. За Сједињене Државе, поред НАТО-а, значајну улогу имали су и војно-политички савези са азијским и пацифичким државама у зони *Rimlanda* – *CENTO* и *SEATO*. Први је имао значајну улогу у спречавању совјетског утицаја на Блиском истоку и приступу нафтоносној зони Персијског залива. Потоњи је своју улогу испуњавао у југоисточном делу Азије, спречавајући утицај Совјетског Савеза и Кине на том делу континента одржавањем регионалне безбедности и очувањем интереса САД.

У периоду шездесетих година долази до битних промена у међународним односима. Идеолошки раскол између Совјетског Савеза и Кине, попуштање напетих односа између СССР и Сједињених Држава, као и промена аме-

⁷³ Погледати више: Кенеди, П. (2003): *Успон и пад великих сила: економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*, ЦИД, Подгорица, стр. 422–427.

⁷⁴ Према: Gaddis, L. John (2005): *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, New York, стр. 29.

ричког антагонистичког става према Кини. Ричард Никсон (*Richard Milhous Nixon*, 1913–1994) је након Вијетнамског рата схватио да су спровођене мере према Кини биле контрапродуктивне, због чега је покренуо *политику попуштања* односа са Кином – **детант**. Након Кубанске кризе и успостављене „врुће” линије између Вашингтона и Москве, дошло је до низа споразума о *пролиферацији* (контроли наоружања). Међутим, „позитивни процес попуштања” праћен је „све интензивнијим процесом прогресивне милитаризације” света (Павић, 1977: 251). Разлози за прогресивну милитаризацију су многи, а резултат је био способност обе силе да збришу једна другу (*MAD – Mutually Assured Destruction*). Поред *прогресивне милитаризације* код куће, велике силе су увиделе и значај прекоморског транспорта, што ће проузроковати милитаризацију светског мора и енергетски важних регија. Мехенова доктрина истиче значај мора и прекоморских база за стварање доминантне светске силе, па отуда појачана милитаризација и ван државних граница. Запажена је и милитаризација земаља у зони *Rimlanda*, од Источне Европе до Јапана, као и зона изван директне опасности, попут Латинске Америке (зона острвског полумесеца). Државе у којима постоје нерешена територијална питања, нестабилни политички системи, социјална несигурност и терор биле су фактор појачане милитаризације. Нестабилности су најчешће генерисане на маргинама *Heartlanda* (Макиндерова доктрина) не би ли се што више црпела моћ Совјетског Савеза до потпуног краха. Иако парадоксално, милитаризација је јачала у „време детанта и због детанта и преговора о разоружању” будући да се детант и преговори „могу ослањати само на респектабилну снагу” (Павић, 1977: 252–253). У том светлу, Радован Павић је представио **доктрину тоталне милитаризације** која ће извршити кулминацију дотадашњих геостратешких доктрина, прошириће сферу деловања на зону острвског полумесеца и тиме сузити геостратешку сенку. Специфичност наведене доктрине огледа се у томе што не води рачуна о политичко-економском попуштању, већ јача своје снаге у позадини. Резултат таквог поступања је прогресивна милитаризација, будући да је „политика попуштања за обе силе прихватљива само са позиције јачања војне снаге” (Павић, 1977: 259–261).

Трка у наоружању посебно је погодила Совјетски Савез, који је улагао огромна средства како би достигао Сједињене Државе. То је и био циљ америчких стратега: довести противника до банкрота, што је убрзано почело да се остварује за време Брежњева и његовог програма за наоружање. Дакле, глобална алтернатива капитализму требало је да буде социјализам, што је изискивало додатне напоре и трошкове како би се одговорило на изазове капиталистичког привредног система. Посматрајући мултидимензионално капацитете моћи, јасно је да је СССР улагао једино у војну моћ, верујући да ће тако маскирати недостатке у политичкој, привредној и друштвеној моћи. **Стратегију контрирања** у Трећем свету, која је подразумевала подршку снагама отпора, Збигњев Бжежински је почео да примењује пре совјетске инвазије на Авганистан⁷⁵, а сценарио који је уследио након те инвазије демаскирао је све совјетске слабости, што је резултирало привредним и економским крахом Совјетског Савеза.

Судбина југословенске државе није била повољна. Међународни фактор и глобална политичка дешавања утицали су на будућност балканских држава и њихово место на геополитичкој мапи прерасподеле сфера утицаја. Постоји низ фактора који су утицали на *разбијање друге Југославије*, међутим, у тим догађајима међународни односи су били пресудни. Уједињењем Немачке и разбијањем Совјетског Савеза Југославија губи своју улогу у међународним односима, свој *raison d'etre* из 1918. године. Силе попут Британије и Француске нису више биле заинтересоване за њу, будући да су победиле Совјете у хладном рату и пристале на уједињење Немаца. Француска је „лако направила избор између моћног немачког савезништва у изградњи грандиозног европског пројекта и лојалности својим старим, сиромашним, балканским савезницима” (Ковић, 2018: 611). *Другачије речено, тријумфом Запада и успостављањем униполарног система међублоковска улога Југославије губи на значају*,⁷⁶ те Балкан поново постаје „простор геополитичке прекомпозиције и надметања блискоис-

⁷⁵ Погледаги: Вестад, А. (2008): *Глобални Хладни рат*, Архипелаг, Београд, стр. 441–444.

⁷⁶ „Југославија је постала непотребна за виталну безбедност САД”. Вудворд, С. (1997): *Балканска трагедија – хаос и распад после Хладног рата*, Филип Вишњић, Београд, стр. 108.

точных сила, средње Европе, као стратешког дела Запада и источног утицаја, који је у том тренутку био у константном повлачењу” (Гајић, 2015: 239–240). *Југославија више није била потребна Сједињеним Државама, али балканске државе као подељени субјекти итекако јесу*. Амерички трабанти на Балкану били су фактор нове дестабилизације с циљем потпуне деструкције српских земаља и српског народа, који је у зони *Rimlanda* лоциран као „мали Руси” и потенцијална територија за повратак Русије и њеног утицаја. Генерисани грађанско-верски ратови и НАТО агресија на СР Југославију по ко зна који пут потврђују тезу о томе да је Балкан простор *негованог хаоса и жртва изгубљене равнотеже страха* (Видојевић, 2000).

Крај хладног рата који је, према веровању многих, требало да означи почетак мира, стабилности, нове сарадње и помоћи земљама у развоју, није испунио очекивања. Председник Буш најавио је *нову еру мултилатерализма*, коју је његов син непуних десет година касније одбацио својом политиком *америчког унилатерализма*. То је значило да „крај историје” није наступио, да светски систем заснован на либерално-демократским вредностима није устоличен, већ је отворена нова етапа „сукоба цивилизација” која ће потресати свет.

2.4.2. Крај хладног рата и почетак униполаризма

Рушење Берлинског зида и крај хладног рата у политиколошкој литератури на Западу последњих неколико деценија тумачено је као период дефинитивног тријумфа либерализма као политичке идеологије, а често и као крај политичке историје (Фукујама, 1998), јер је наводним општим тријумфом либерализма завршена фаза историјских борби великих политичких идеологија. Тиме је отпочела нова фаза дефинитивног довршења епохалне доминације либералне идеологије у контексту све убрзаније глобализације и успостављања тзв. либералних вредности и стандарда у темеље и структуру новог светског поретка. Суштина пројекта Новог светског поретка (*The New World Order – NWO*), исказивала се у потреби преобликовања света по узорима либералне парадигме (свет мора да научи да постане либералан), да би тако идеолошки структуриран и кодиран био у стању да бесконфликтно пригрли капитализам

и западњачки демократски систем. То је, у најмању руку, значило обавезу да се гради и изгради такав поредак међународних односа и институција који је подразумевао *разградњу концепта модерне националне државе, њене институционалне структуре и капацитета, да би се заузврат на њеном зграшћу подизао постдржавни поредак глобализацијске моћи* (Деспотовић, 2015).

Актуелни токови глобализације постали су много прозирнији од оног тренутка када је срушена биполарна слика света и када се на светској историјској позорници појавила само једна глобална суперсила, која је уз велику помпу обзнанила право на властиту планетарну инвазију. Све социолошко-филозофске дефиниције глобализације од тада су се могле свести само на једну суштинску одредницу: да су Сједињене Државе захваљујући позицији империјалне силе глобализацијске процесе ставиле у функцију својих дугорочних и краткорочних геополитичких интереса, а сам појам *глобализам* у том контексту не представља ништа друго до једну обухватну идеологију потчињавања света. „Глобализација је флексибилна и постмодернистичка форма империјализма (...). Уместо смирујуће формуле глобализације, било би зато пригодно да се употреби неологизам **глобалитаризам**. Јер тако би се указало како се капиталистичка мондијализација подудара са оним тоталитаризмом који је остварен на планетарној скали – без граница које га одвајају од других реалности – а који не допушта да постоји ишта осим њега” (Фузаро, Кољевић, 2016: 23).

У том контексту и либерална хегемонија показује не само скривене планове него и своје мане, па ће се њена укупна идеолошка матрица и улога показати као антиномична и као свака „роба са грешком” пре или касније постати нефункционална. Намера неких аутора са запада да тријумфално прогласе „крај историје” (Фукујама, 1998) показује се пре свега као крај једне илузије и неискрене мисије негативно-утопијских размера, која је имала претензију да преобликује свет по мери једне идеологије – идеологије глобализма. „Идеологија глобализације представља најтипичније идеолошко заокруживање апсолутног капитализма” (Фузаро, Кољевић, 2016: 23). И као што ћемо видети, поуке из тог планетарног посрнућа (нео)либерализма не само да нису биле отрежњујуће за остатак света

означеног као мета, већ ни за јастребове новог светског поретка који би поново да преуређују глобалну заједницу по мери сопствених интереса и визија. Њихове намере једноставно је декодирати у равни појмовне тријаде: глобализам – глобализација – нови светски поредак, у којој је глобализам кодиран као назив идеолошке матрице, глобализација као процес њеног наметања, а нови светски поредак као њихов крајњи жељени резултат. (Деспотовић, Дробац, 2020: 43.)

Посматрано из америчке геополитичке визуре, простор источне и југоистичне Европе веома је важан за очување глобалне доминације у постхладноратовском униполарном свету. Сједињене Државе искористиле су свој успех у хладном рату да додатно американизују Европу и тиме „Западни зид” (Живен, 2019) очувају и ојачају. Совјетска претња ојачала је везе између западноевропских држава и уједно их мотивисала да се придруже НАТО-у и своју безбедност очувају у оквиру савеза. Хладноратовска дешавања допринела су „учвршћивању *евроатлантизма* као спољнополитичког дискурса и својеврсног геополитичког концепта” (Пророковић, 2018а: 79), али је војна и економска зависност западноевропских земаља од моћи САД учинила те односе „асиметричним”. Колега Душан Пророковић закључује да је изражена асиметрија допринела да *евроатлантизам* заправо постане продужена рука атлантизма (Пророковић, 2018а: 79).

Сједињеним Државама је успех у хладном рату улио осећај месијанства и предодређености за глобално вођство и уређење света по сопственим мерилима. Ову *идеју изузетности* представимо кроз глобалистички концепт ***геополитике деструкције***, према коме она представља „идеолошко-политички концепт (кондензован у тријади појмова: *глобализам, глобализација, нови светски поредак*) потчињавања света интересима САД-а и атлантистичке геополитичке парадигме, реализован кроз процесе делимичне или потпуне девастације државних, националних, идентитетских, институционалних, економских, културних, научних, образовних, војних, религијско-конфесионалних и територијалних капацитета нација које су означене као мета њиховог разорног деловања. Понекад су читави региони или панпростори били изложени свирепом дејству концеп-

та геополитике деструкције. Овакав доктринарно-идеолошки концепт наметао се прво у форми прикривеног облика 'пријатељске глобализације' и утеривања у стандарде неолибералне форме економске размене (пљачке), а у случају његовог одбијања или пружања превеликог отпора државно-субјекти оспоравања таквих 'правила игре' егземплярно су кажњаване агресивним облицима политичких и економских санкција, па на крају и мерама бруталне војне одмазде" (Деспотовић, 2015: 65). Представљени геополитички концепт Сједињене Државе су почеле да реализују већ деведесетих година, а резултате такве политике можемо видети од источне Европе, преко Балкана до Блиског истока и северне Африке.

Политика ширења НАТО пакта по завршетку хладног рата указује да западне земље, пре свега Сједињене Државе, имају за циљ стављање постсовјетског простора под таласократску контролу, и то: стварањем Макиндеровог *санитарног кордона*, пружањем Мехенове *анаконде*, овладавањем *Римлендом* и потискивањем Русије дубоко ка унутрашњости континента (Глишин, 2019: 67). Наведено недвосмислено указује на тежњу ка стицању глобалне хегемоније, коју су неоконзервативци Роберт Кејган и Вилијам Кристол назвали „доброћудном глобалном хегемонијом” (Трифковић, 2017: 28), а чије обресе можемо видети у војним интервенцијама и појачаној милитаризацији зоне *Римленда* од завршетка Хладног рата до данас. Америка је легитимитет својим наступањима широм планете обезбедила реториком о заштити људских права и ширењу демократије, као и документима, стратегијама и водичима које су усвајале администрације последњих две деценије.

Колега Миломир Степић указао је на четири смера евроатлантског, таласократског продора, и то *северним краком* у Пољску и прибалтичке републике бившег СССР, *средњињим коридором* у Чешку, Словачку, Мађарску и покушајима привлачења Белорусије и Украјине, *балканском трасом*, интересно пристрасним војно-политичким ангажманом, стационирањем трупа САД и НАТО на кључним позицијама, те војним запоседањем готово свих држава насталих из „геополитичке транзиције” простора бивше СФРЈ и *црноморско-кавказско-каспијским краком* ка јужним границама Русије и узаврелој етно-контактної зони

православља и ислама, директно у средиште *Heartlanda* (Степић, 2016: 411). *Унутрашња стабилизација у Русији*, која почиње у другом мандату владавине Владимира Путина, и повратак на сцену великих сила изазвало је појачане америчке активности у средњој и источној Европи. Отуда реактуелизација *концепта Међуморја* од 2015. године. У Дубровнику је 2016. године одржан први самит држава Међуморја, који је окупио лидере и министре Литваније, Летоније, Естоније, Пољске, Словачке, Чешке, Мађарске, Аустрије, Румуније, Бугарске и Хрватске. Наредне, 2017. године, самиту у Пољској присуствовао је амерички председник Доналд Трамп (*Donald Trump*), који је том приликом рекао да су Сједињене Државе водећи савезник и најјачи партнер иницијативе Међуморја. Председавајући Центра за међународну безбедност Атлантског савеза, генерал Џејмс Џонс (*James L. Jones*) „истиче да је то трансатлантски пројекат који има геополитичке, геостратешке и геоекономске импликације чијим остваривањем ће бити ојачана читава трансатлантска заједница” (Пророковић, 2018: 569). Бивши амерички дипломата и професор Николас Бернс изјавио је 2016. године да је у „виталном америчком интересу да НАТО савез распореди трајне војне снаге у Пољској, у прибалтичким републикама, у региону Црног мора и на Арктику” (Трифковић, 2017: 36). Милитаризација Европе има свој континуитет, али се од Украјинске кризе недвосмислено дешава прогресивна милитаризација и појачано присуство америчких трупа у централној и источној Европи. Украјина је за Сједињене Државе важна као „офанзивно-одбрамбени бедем који ће војни потенцијал САД и НАТО-а примаћи на само 400 до 500 км од Москве” (Деспотовић, 2015: 67). Украјинска криза изазвала је да се отворе нови командни центри широм источне Европе, што је почетак милитаризације дуж зоне *Римленда*. У светлу јачања „регионалне безбедности”, како је кодирају у америчким круговима, почеле су активније да се изводе заједничке војне вежбе надомак руске границе. Војна вежба под називом „Спој трозупца”, одржана крајем 2018. године, највећа је војна вежба од завршетка хладног рата, чиме се приказује снага, способност и спремност на заједничко деловање чланица НАТО. Милитаризација Пољске траје годинама уназад. Сједињене Државе врше испоруку

оружја, борбених возила и авиона, као и ракетних система надомак руских градова. Почетком 2019. године амерички потпредседник посетио је Варшаву и том приликом потписан је низ споразума који би у наредних неколико година требало додатно да милитаризују Пољску, што би, како је изјавио пољски министар одбране Мариуш Блашчак, „осигурало источно крило НАТО”. Размештањем „ЕвроПРО” система у Пољској и Румунији војне структуре НАТО додатно се примичу руским границама.

Војна вежба НАТО под називом „Бранилац Европе” планирана је за 2020. годину, што ће резултирати највећим премештањем америчких трупа од деведесетих година и самим тим јачањем њених снага на европском тлу. Начелник Генералштаба Оружаних снага Русије Валериј Герасимов у децембру 2019. године опомиње да су вежбе НАТО у источној Европи „припрема за сукоб великих размера” и да Русија „има статус противника у доктринарним документима Брисела”.⁷⁷ За одржавање снага у зони контроле Русије, њених потенцијални стратешких партнерстава са западноевропским земљама (осовина Париз–Берлин–Москва), могућност ширења утицаја на постсовјетски простор и слично, важна је и „Иницијатива три мора”, која има за циљ повезивање држава од Естоније до Хрватске, чинећи тако *санитарни кордон* у новом контексту. **Повезивање Балтичког, Јадранског и Црног мора указује на стварање *intermariuma*, тј. међуморја којим Сједињене Државе теже да изолују Русију.** Циљ Вашингтона је да санитарним кордоном у Међуморју држи „на кратком ужету” Немачку и целу ЕУ у што ефикаснијем блоку изолованости и конфронтираности према Руској Федерацији и Евроазији (Петров, 2009: 77). Наведени примери јасно указују на геополитичко и геоекономско јачање „Западног зида”, утемељеног на англосаксонским геополитичким доктринама.

У светским експертским круговима се полемише о опадању моћи Сједињених Држава. Томас Барнет, амерички стратег и геополитичар, указује да „Америка није у стању да буде глобални лидер: сувише је дискредитована у

⁷⁷ Спутник: <https://rs.sputniknews.com/rusija/201912181121355693-ruski-general-nato-se-sprema-za-veliki-vojni-sukob/> (приступљено 31.12.2019.).

иностранству, има премало ресурса код куће и премало воље”.⁷⁸ Иако споља изгледа „савршено безбедна, Америка је на почетку XXI века изнутра кренула путем културног и моралног самоуништења” (Трифковић, 2017: 52). Међутим, без обзира на наведено, САД још увек успевају да одрже кључне зоне на граници са Русијом ширењем НАТО-а, инсталирањем војне инфраструктуре, база и ПРО система, изазивањем сукоба ниског интензитета и мешањем у унутрашњу политику земаља на полупериферији. Зона источне и југоисточне Европе је у највећој мери под контролом Америке, а потенцијални руски повратак у зону Римленда покушавају на све могуће начине да спрече.⁷⁹

2.5. Геополитика Блиског истока

Када поменемо *Блиски исток*, прва асоцијација је нафта, а друга рат. Обе асоцијације имају своје вишевековно утемељење, будући да је рудно богатство, првенствено нафта, срећа природне диспозиције, црно злато и основ економског и привредног просперитета, али исто тако и несрећа, плен за незасите капацитете великих сила које су се смењивале током историје. Империје су се смењивале, али идеја *Drang nach Osten* у својим различитим облицима и интерпретацијама опстаје до данас. Империје своју позицију силе користе за повећање свог утицаја и моћи, а рат је најчешће средство којим достижу своје циљеве, не марећи за регионе у којима генеришу рат, за државе, становништво, цивилну инфраструктуру, привреду и животну средину. Пол Кенеди (*Paul Kennedy*) упозорава да злоупотреба моћи може довести до „империјалне пренапрегнутости” (Кенеди, 2003), што ће резултирати падом империје. О негативним аспектима моћи писали су многи, истичући злоупотребу исте у свим сегментима, од индивидуе до државе и наддржавних ентитета. Изрека лорда Актона (*John Dal-*

⁷⁸ Погледати: Thomas P.M. Barnett, *The New Rules: Globalization in a Post-Hegemonic World*, World Politics Review, April 16 2012. <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/11845/the-new-rules-globalization-in-a-post-hegemonic-world>.

⁷⁹ Поглавље преузето у допуњеном и нешто измењеном облику из: Деспотовић, Љ. Глишин, В. (2020): *Америчка милитаризација Европе на почетку 21. века као малигна експликација континуитета англосаксонских геополитичких доктрина*, Политика националне безбедности, бр. 2, ИПС, Београд.

berg-Acton) да моћ корумпира, а да апсолутна моћ апсолутно корумпира, говори много.

Како је крај Хладног рата издвојио Сједињене Државе као водећу глобалну силу, оне су тежиле позиционирању свог утицаја у зони Блиског истока тако што су одбиле мултилатералне преговоре и почеле да намећу силу, ангажују војску и помажу савезнике у региону. „Америчко намећање доминације најоучљивије је кроз ширење ратова”, а америчко ширење ратова може се дефинисати као „нова спирала насиља” (Радмила Накарада). (Јанковић, 2019: 124)

Приликом анализе геополитичке ситуације на Блиском истоку у обзир треба да узмемо следеће **геополитичке околности**:

Прво, Иран и цео Блиски исток се налазе у приобалној зони евроазијског континента – *Rimlanda*⁸⁰, што је место сукоба таласократских и телурократских сила, односно атлантизма и евроазијства. Дакле, реч је о динамичној зони чије геополитичке, геостратешке и геоенергетске карактеристике представљају кључ за очување глобалне позиције моћи.

Друго, регион Блиског истока карактерише *чворност* (Деспотовић, 2012) као геополитичко обележје, због испреплетених и паралелних интереса регионалних и ванрегионалних сила. Сједињене Државе директно или посредством пивот држава настоје да шире свој утицај правцем југозапад–североисток, док Русија настоји да координира правцем североисток–југозапад. Главни савезници САД у региону су Израел и Саудијска Арабија, док Русија гради добре односе са Ираном и Сиријом. Немачка идеју *Drang nach Osten* пројектује деценијама, правцем кретања *северозапад–југоисток*, док с друге стране исламски фактор пројектује правац кретања *југоисток–северозапад*. Немачка и Европска унија увођењем санкција појединим блискоисточним земљама, особито Ирану, утичу на стање у региону.

Треће, *динамичност* као геополитичко обележје карактерише блискоисточни регион из два разлога. Прво, *сунитско-шиитски сукоби*. Реч је о борби за регионалну доминацију између Ирана као главне шиитске државе и Саудијске Арабије у потпуности сунитске државе. У том контексту

⁸⁰ Спајкменова формула за владање светом гласи: *Онај ко доминира над Римлендом, доминира над Евроазијом. Онај ко доминира над Евроазијом, држи судбину света у својим рукама.*

ирански геополитички пројекат стварања шиитског полуме-сеца велика је претња за сунитске земље и њихов статус у региону, што је изазвало низ сукоба. Други разлог јесте израелско-палестински, односно арапско-израелски сукоб који деценијама потреса регион. Дакле, геополитичку динамичност чини скуп догађаја (*промене режима, ратови, револуције, атентати, санкције, утицај страног фактора*) у одређеном временском оквиру који утичу на локалну, регионалну и ванрегионалну геополитичку реалност, а која артикулише све циљеве и интересе, претње и ризике, постављајући могућности геополитичког наступања.

Четврто, у глобалној пројекцији стварања новог светског поретка регион Блиског истока представља неглобализовану зону коју треба ставити под утицај Запада. Глобализација као процес води ка успостављању *постсуверенистичког доба* у коме ће државе бити потчињене глобалном центру моћи. С тим у вези, Блиски исток представља „гранично подручје за ширење власти, тј. то је терен за освајање *terra di conquista*, 'поприште глобалног грађанског рата' (Александар Панарин)” (Јанковић, 2019: 290). Државе које се супротставе стварању глобалне моћи бивају проглашене *неуспешним* или *слабим државама*, односно *одметничким државама* (Деспотовић, Гајић, 2017) и изложене су дуготрајној и отвореној политици инспирисаној концептом *геополитике деструкције* (Деспотовић, 2015).

Пето, простор Блиског истока је поприште на коме се воде бесконачни *хибридни ратови*, као ратови пуног спектра, а који представљају комбинацију конвенционалних и неконвенционалних метода ратовања. Игор Николајевич Панарин истиче да је хибридни рат систем специјалних операција које се, уз коришћење тероризма и обојених револуција (*Color Revolutions*) спроводе у циљу дестабилизације одређене земље (Панарин, 2019). НАТО је 2015. године званично усвојио хибридни рат као доктрину. Средствима попут *штијунаже, пропаганде и медијских лажи, политичких убистава и подмићивања, изазивања грађанских немира и сукоба* државе покретачи хибридног рата настоје да неутралишу противника, преузимајући контролу над системом и територијом поражене државе. Дакле, хибридно ратовање, као нови облик глобалног надметања, јесте од велике геополитичке важности. Сукоб Сједињених Држава и Русије на простору Блиског истока створио је потребу за вођењем „индиректног рата” (Когубко, 2015), будући да оружје за

масовно уништење, јачање Русије и политичка и материјална цена ограничавају могућности директног сукобљавања великих сила. Пример хибридног ратовања је Сирија, где се САД и Русија сукобљавају тако што први подржавају антирежимске снаге, а други режим на челу са Башар ел Асадом.

Анализи Блиског истока приступићемо користећи се геополитичким методом како бисмо што прецизније приказали значај физичко-географских карактеристика, природних и рудних богатстава, с једне стране, те реалне политике интереса, с друге стране. Све политичке појаве везане за овај регион схватићемо ако их ставимо у контекст *логики простора*.

2.5.1. Геополитички положај Ирана

Посматрајући Иран, увиђамо да он заузима централно место на Блиском истоку, са територијом од 1.684.195 километара квадратних и са око 80 милиона становника. Иран је по величини седамнаеста земља на свету, знатно је већа од својих суседа Туркменистана, Авганистана, Пакистана, Ирака, Турске, Јерменије и Азербејдана. Границу иранске територије прате планински масиви, што представља значајне геостратешке беведе у односу на суседе. Иран на северу излази на Каспијско језеро, а на југу на Персијски и Омански залив, чинећи својом територијом *копнени мост* за јужну Азију.

Карта 11: Положај Ирана⁸¹

⁸¹ <https://www.voanews.com/world-news/middle-east-dont-use/ahead-first-iran-marathon-unclear-if-americans-joining>.

Нафта је најважнији ресурс у овој земљи, чије резерве достижу 157,2 милијарде барела, односно 9,3% укупне светске количине. Иран је четврта земља, иза Венецуеле, Саудијске Арабије и Канаде, по резервама нафте и друга земља са 17,3% резерви природног гаса, одмах после Русије. Нафта је главни извор иранске економије, што има своје слабости које се манифестују у случају увођења санкција Ирану.

Иранско становништво је подељено на доминантне шиите и мањинске суните. То може да буде проблем за Иран, јер ће свака страна сила која је заинтересована за Иран користити ове етнорелигијске групе да створи савезнике у Ирану како би поткопали моћ централне владе. Због тога су геополитички императиви Ирана контрола дивергентних етничких и верских елемената и заштита граница од потенцијалних претњи, особито великих сила ван региона. (Friedman, 2008) Сједињене Државе су у више региона покушавале да искористе етничка неслагања у циљу дестабилизације држава или региона.

Анализи иранске политике, његовог унутрашњег политичког устројства и спољнополитичког наступања, према мишљењу професора Дејана Јовића, треба приступити уважавајући пет околности које су настале три деценије након Исламске револуције. Прво, иранску политику одређују америчко-ирански односи. Ти су односи већ 40 година врло затегнути и у свом динамичном облику постоје. Иран данас представља највећи изазов Сједињеним Државама, тако да би нормализација односа са властима у Техерану била највећи могући успех спољне политике нове америчке администрације.

Као другу важну околност у анализи иранске политике, професор Јовић истиче да је Иран развио алтернативни политички став који се темељи на идеји дуализма и комбинацији *републиканског и теократског политичког идеала*, унутар којег се толерише ограничена политичка пракса. Иако демократија није сасвим искључена, она је подређена теократском елементу тог дуализма. Дакле, Иран се у институционално-идеолошком смислу поставио као алтернатива либералној демократији. (Јовић, 2009: 61)

Треће, Иран се појављује као „мека сила” (*soft power*) која има одређени утицај на друге муслиманске земље, па

самим тим у њима може играти и стабилизирајућу и дестабилизирајућу улогу. То се у првом реду односи на Ирак, чија је шиитска популација прилично бројна. Односи се и на утицај који Иран има у односу на Хамас и Хезболах, а тиме и на стање на Блиском/Средњем истоку. (Јовић, 2009: 61) Председник Хасан Рухани (*Hassan Rouhani*) настојао је да интегрише тренд меке моћи у иранско спољнополитичко наступање, говорећи о потреби коришћења *soft power diplomacy*. (Wastnidge, 2015: 373)

Четврто, Иран је „тврда сила” (*hard power*) због својих капацитета за развој нуклеарног оружја и способности за војне акције у региону. С тим у вези, Иран има велики значај за стабилност блискоисточног региона.

Пето, Иран има амбиције да постане респектабилна сила у глобалним размерама, и то углавном укључивањем у „алтернативне мреже” утицаја, као што су Шангајска организација за сарадњу и група БРИКС земаља (Бразил, Русија, Индија и Кина). Он развија војну сарадњу са Русијом и блиске односе са Венецуелом. Све то га чини значајним фактором и у глобалним оквирима, нарочито у контексту евентуалног развоја мултиполаризма у савременом свету (Јовић, 2009: 61).

2.5.1.1. Америчко-ирански односи у светлу геополитике

Историјски посматрано, односи Сједињених Држава и Ирана датирају много пре Другог светског рата, али ћемо у нашој анализи обухватити период од 1945. године, када долазе догађаји који ће променити будућност Блиског истока. Сједињене Државе су својим капацитетима учествовале у изградњи иранских институција и свеопштег иранског напретка. Јачање Ирана и проналажење нових нафтоносних поља побољшало је ирански статус на Блиском истоку. Половином 1946. године амерички председник Хари Труман (*Harry S. Truman*) извршио је притисак на Совјетски Савез да се повуче из северног дела Ирана који су окупирали током рата, што је додатно оснажило везе САД и Ирана. Америчка помоћ омогућила је Ирану да 1947. године одбије ратификацију споразума потписаног претходне године са Совјетима, а који се односио на совјетску контролу 51% нафтних резерви у северном делу Ирана. Тај совјетско-ирански дипломатски сукоб на

почетку Хладног рата стратешки је позиционирао САД у Ирану. Геополитички капацитети америчког стратешког позиционирања у Ирану дошли су до изражаја неколико година касније, када су Сједињене Државе са Великом Британијом формирале *Багдадски пакт* (од 1959. године – CENTO пакт), који је окупио Турску, Ирак, Иран и Пакистан. Идеје Николаса Спајкмена⁸² о значају приобалног простора евроазијског копна биле су основа „стратегије задржавања”⁸³ и резултирале су „пактоманијом” (Грчић, 2000) у зони *Rimlanda*. Повезивањем војно-политичких савеза – *NATO* у Европи, *CENTO* у јужној и југозападној Азији и *SEATO* у југоисточној Азији – Сједињене Државе тежиле су контроли зоне *Rimlanda*, „задржавању” и стратешком „стежању” Совјетског Савеза чврстим загрљајем анаконде (*Alfred Mahan*) (Глишин, 2019: 27, 67).

До значајнијих промена у Ирану долази 1951. године, када је донесена одлука да се национализује иранска нафта.⁸⁴ Таква одлука иранске владе пореметила је интересе Велике Британије, која је до тог тренутка посредством Англо-иранске нафтне компаније (*Anglo-Iranian Oil Company* – АИОС) контролисала нафтне бушотине на територији Ирана. Незадовољни овом одлуком, Британци су послали морнарицу да блокира иранске луке како би се спречила потенцијална трговина нафтом са другим земљама. Ембарго британске владе изазвао је смањење производње нафте и велике економске губитке у Ирану. Ипак, Иран је у тим околностима показао решеност и способност да се избори за своје интересе, што је резултирало избором новог премијера Мохамеда Мосадика (*Mohammad Mossadeq*), 28.

⁸² Spykman J. Nicholas (1942): *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York; Вуковић, Небојша (2007): *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас, Београд; Глишин, Вања (2019): *Балканска геополитичка парадигма*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 21–28.

⁸³ Детаљније: Gaddis, L. John (2005): *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, New York

⁸⁴ Са растом производње нафте вишеструко су расли британски порези и зарада, док је иранска корист била минимална. То је један од значајних разлога за национализацију нафте. Mohaddes, Kamiar and Pesaran, M. Hassem (2013): *One Hundred Years of Oil Income and the Iranian Economy: A Curse or a Blessing?*, CESifo Working Paper Series No. 4118., Center for Economic Studies & Ifo Institute, Munich, pp. 3-7 Доступно на:

<https://ssrn.com/abstract=2221860>

априла 1951. године. Мосадик је чврсто подржавао национализацију иранске нафте⁸⁵ и био је велики борац за ослобођење Трећег света, улазећи на тај начин у конфликт са тада још увек утицајном Британском империјом. Ово је био шок за западни свет, будући да се њиховим притисцима и интересима до тада нису супротстављале земље Блиског и Средњег истока. У говору пред Саветом безбедности УН, 15. октобра 1951. године, Мосадик је рекао да нафтна индустрија није допринела људима, технолошком напретку и индустријском развоју Ирана⁸⁶, са чим су се сложили многи Иранци. Велика Британија је покушала дипломатским средствима да утиче на Савет безбедности да национализацију иранске нафте декларише као опасност за светски мир, али без успеха. До 1953. године преговори британске и иранске владе нису донели никакве промене.

Велика Британија је након неуспелих преговора тражила начин да свргне регуларно изабраног премијера Мосадика. Британци су затражили помоћ од Сједињених Држава, међутим Труман није желео да учествује у пучу рекавши да би то могло да доведе до „катастрофе за слободан свет” (Ganzer, 2018). Посматрајући из садашње перспективе, није погрешно. Америчке интервенције на Блиском истоку учиниле су да овај простор деценијама буде у стању перманентне нестабилности или у отвореним сукобима са катастрофалним последицама по политичке, демографске, економске, привредне, инфраструктурне и еколошке капацитете.

Доласком Двајта Ајзенхауера (*Dwight Eisenhower*) на власт почетком 1953. године ситуација се мења у корист Велике Британије, што је спровођење пуча учинило извеснијим. Иако је америчко учешће у Ирану након Другог

⁸⁵ Према мишљењу појединих аутора, Мосадик је на тај начин покренуо међународну кризу која је погоршала стање и у иранској унутрашњој политици. Brew, Gregory (2019): *The Collapse Narrative: The United States, Mohammed Mossadegh, and the Coup Decision of 1953*, Texas National Security Review, Vol. 2, Issue 4, The University of Texas, Texas, p. 40.

⁸⁶ У говору се истиче да, док год империјалистичка компанија попут Англо-иранске нафтне компаније има монопол над нафтним изворима у Ирану, иранска влада и народ не би могли да стекну политичку независност. Стога експлоатација и држање у трајном сиромаштву морају престати. Иран је тражио помоћ и подршку Уједињених нација, као њихов оснивач и члан. United Nations (1951): *Security Council Official Records*, Document S/PV.560, October 15.

светског рата било ограничено, а иранско позитивно расположење према САД евидентно, свргавање Мосадика можемо окарактерисати као први погрешан потез у америчко-иранским односима. Под кодним називом *ТРАЈАХ*, ЦИА је извела тајну акцију потпуне дестабилизације иранске владе. Шеф ЦИА Ален Далс одобрио је милион долара за све акције у циљу рушења Мосадика. То је подразумевало медијску манипулацију, изазивање насиља, провокација и демонстрација, ангажовање агената, подмићивање дисидентских група и организовање тзв. *false flag* операција. Циљ је био да „Иран пропадне у хаосу”.⁸⁷ Ирански гнев због државног удара касније је додатно појачала америчко-израелска подршка шаху Мохамеду Реза Пахлавију (*Mohammad Reza Pahlavi*), који је прогласио генерала Фазлолаха Захедија (*Fazlollah Zahedi*) за новог премијера. Нова војна влада почела је да спроводи репресивну политику, хватајући све опозиционаре и антиимперијалисте. Демократска влада и ирански суверенитет замењен је империјалистичком диктатуром на челу са Сједињеним Државама. Дакле, успостављањем централизоване, војне диктатуре у Ирану САД су створиле систем за лакшу контролу и очување својих економских интереса.⁸⁸

Нагла промена америчко-иранских односа указује нам да у међународним односима нема пријатељства, већ искључиво борбе за интересе. Дакле, када више нису могле да контролишу иранску власт и усмеравају је према испуњавању личних циљева, Сједињене Државе су прибегле насиљу како би испуниле неколико геополитичких циљева. Прво, требало је утемељити и очувати свој доминантан положај у Персијском заливу и на Блиском истоку. Друго, зауставити све совјетске пројекције у овом региону и потенцијални продор ка топлим морима. Треће, онемогућити јачање прокомунистичких снага у Ирану посредством којих би се осетио утицај Москве. Четврто, остварити потпуну контролу над иранском нафтом, као извором енормне

⁸⁷ CIA Files: Anglo-Iranian Oil Crisis Files, Section 1; Доступно на: <http://www.paperlessarchives.com/BPCIA.pdf>.

⁸⁸ Како закључују поједини аутори, вишегодишња системска репресија почела је да производи узнемирујуће друштвено-политичке феномене који брзо мењају ток иранског природног развоја. „Циљ режима је западњачка (иранска) култура, одсечена од својих националних корена...” Faroughy, Ahmad (1974): *Repression in Iran, Index on Censorship*, Vol. 3 iss. 4, pp. 9–18; доступно: <https://doi.org/10.1080/03064227408532367>.

економске добити и утицаја. Пето, ставити под контролу и друге блискоисточне државе богате нафтом. Шесто, смени све режиме и уништити све покрете који имају антиимперијалистичке ставове. Седмо, створити *proxu* државе које ће водити *proxu* ратове (*proxu war*) у региону.

2.5.1.2. Геополитичке импликације Исламске револуције на америчко-иранске односе

Репресивне мере шаха Пахлавија, праћене вестернизацијом и наметањем једног културног кода супротног иранској традицији, изазвале су насиље које се ширило и на крају резултирало Исламском револуцијом 1979. године, на челу са Ајатолахом Хомеинијем (*Ayatollah Ruhollah Khomeini*). Фундаменталистички вођа са својим следбеницима покренуо је процес „декултурализације”⁸⁹ и „повратку коренима” (Таћери, 1983: 24–25), односно повратку фундаменталним идејама из почетних година ислама. Успостављена је Исламска република Иран, уређена према традиционалном исламском закону – шеријату. Како напомиње Михаел Лидерс, немачки стручњак за блискоисточна питања, „исламски фундаментализам, као последица Исламске револуције, доживео је своју ренесансу на штету секуларних, националистичких и прозападних покрета и партија од Марока до Индонезије”. Према мишљењу Лидерса, Хомеини је „велики прасак” за политички ислам. (Лидерс, 2016: 26–27)

Исламска револуција је, са свим својим позитивним и негативним аспектима⁹⁰, успела да свргне шаха Пахлавија, који је имао огромну подршку западних сила. Хомеини се супротставио експлоатацији, западној моћи, утицају и империјалистичкој Америци.⁹¹ Михаел Лидерс сматра да је

⁸⁹ Хомеинијев режим имао је за циљ да ограничи меку моћ Сједињених Држава, што је подразумевало да се масовни медији, школски програм и слично уређују према контролисаној матрици. То је подразумевало искључивање „неисламског” и америчко-пропагандног садржаја из програма. Sabet, Farzan, Roozbeh, Safshekan (2013): *Soft War – A new episode in the old conflict between Iran and the United States*, Iran Media Group, Philadelphia, pp. 13-14.

⁹⁰ Погледаги детаљније: Keddie R. Nikki (1983): *Iranian Revolutions in Comparative Perspective*, The American Historical Review, Vol. 88, No. 3., Oxford University Press, Oxford, pp. 579-598.

⁹¹ До револуције, председник Џими Картер је говорио да је Иран „острво стабилности у једном од проблематичнијих делова света”.

пуч 1953. године „прагрех” Сједињених Држава. Лидер појашњава да „без пуча из 1953. године не би било ни Исламске револуције 1979. године” и додаје да и данас та чињеница тешко пада америчкој политици. (Liders, 2016: 25). У прилог наведеном иде изјава Барака Обаме у Каиру 2009. године: „Усред Хладног рата САД су одиграле пресудну улогу у рушењу демократски изабране иранске владе”. Ово је први пут да је амерички председник јавно признао америчку умешаност у пуч, али је у наставку говора самокритику релативизовао, рекавши: „Након Исламске револуције Иран је имао кључну улогу у актима узимања талаца и насиља против америчких војника и цивила”.⁹² Дакле, империјалистичка непогрешивост ни у ком случају не сме бити доведена у питање.⁹³

Геополитичке импликације исламске револуције биле су вишеструке. Прво, Сједињене Државе су током добрих односа са Ираном имале стабилног савезника против комунизма, његовог кључног непријатеља у хладноратовском периоду.⁹⁴ Након револуције, промене које су уследиле значајно су угрозиле америчку сферу утицаја. Хомеини је дозволио иранској просовјетској странци⁹⁵ да делује у

Maloney, Suzanne (2001): *America and Iran: From Containment to Coexistence*. <https://www.brookings.edu/research/america-and-iran-from-containment-to-coexistence/> (приступљено: 15. 04. 2020)

⁹² Obama admits US involvement in Iran coup; <https://www.smh.com.au/world/obama-admits-us-involvement-in-iran-coup-20090605-bxf5.html> (приступљено: 12. 04. 2020).

⁹³ Добитник Нобелове награде за мир Мартин Лутер Кинг изјавио је 1967. године у Лос Анђелесу да је „Америка постала најмоћнија земља света” и додао „међутим, искреност ме обавезује да признам да смо се због те моћи често понашали охолно. Мислимо да својим новцем можемо урадити шта год пожелимо. Охоли смо и верујемо да морамо читавати лекције другим земљама и да притом немамо шта да научимо од њих. У својој надмености често мислимо да нам је дат некакав божански месијански задатак да будемо полицијаци у овом свету”. Према: Ganzer, Danijele (2018): *Protivzakoniti ratovi*, Laguna, Beograd, стр. 49.

⁹⁴ Иран је до револуције био један од два америчка стуба у Персијском заливу, други је била Саудијска Арабија. Јанковић, Слободан (2019): *Блискоисточна криза: рат без мира*, Институт за међународну политику и привреду, Catena mundi, Београд, стр. 85.

⁹⁵ Иранска просовјетска комунистичка партија *Tudeh* након револуције поставила је темеље вирулентног антиимперијалистичког и антиамеричког дискурса у Ирану. Странка је истакнута по томе што је могла да изгради једну од најдисциплинованијих и најефикаснијих политичких организација у модерној политичкој историји Ирана. Током проамеричке владе на челу са шахом Пахлавијем странка је била жртва репресивних мера. Sabet, Far-274

Ирану, затворио је америчке обавештајне центре који су прикупљали обавештајне податке у региону, поготову о Совјетском Савезу, што је омогућило Совјетима да дођу до битних информација о америчком геостратешком напредовању и војним капацитетима.

Исламском револуцијом је погођено тржиште нафте, сузбијањем једне петине производних капацитета Организације земаља извозница нафте (*Organization of the Petroleum Exporting Countries* – ОПЕКС). Тиме је оптерећено тржиште нафте, што је удвостручило цену по барелу у односу на претходну годину. Сједињене Државе су морале да плате много више за страну нафту након револуције.⁹⁶ Удар на америчку економију уследио је и након што је Хомеини отказао куповину америчког оружја. За време подобног шаха Пахлавија америчка корист од продаје оружја Ирану мерила се милијардама долара.⁹⁷

Амерички став према стању људских права у Ирану такође се променио. И док су за време Пахлавијевог режима подржавали све репресивне мере спровођене у Ирану, након револуције такве мере америчка администрација је окарактерисала као „кршење људских права”. Дакле, Сједињене Државе су „наметале Ирану режиме који нису много бринули о људским правима”⁹⁸, већ искључиво о америчким интересима у региону, *utcumque*.

Тешке односе додатно је погоршала талачка криза у којој су Иранци заузели амбасаду и заробили америчке

zan, Roozbeh, Safshekan (2013): *Soft War - A new episode in the old conflict between Iran and the United States*, Iran Media Group, Philadelphia, pp. 11–12.

⁹⁶ Сједињене Државе су купиле 200 милиона барела нафте мање током 1979. године, а цена по барелу сирове нафте била је 30 долара. Стање на тржишту нафте пре и после револуције погледати детаљније: Khosrow, Fatemi (1980): *The Iranian Revolution: Its Impact on Economic Relations with the United States*. International Journal of Middle East Studies, 12(3), Cambridge University Press, pp. 304–307.

⁹⁷ Хомеини је отказао куповину оружја у износу од 12,5 милијарди долара, што је био значајан ударац на америчку економију која је годинама уназад остваривала велику финансијску добит продајом оружја Ирану. Погледати више: Khosrow, Fatemi, op. cit., pp. 307–310.

⁹⁸ „Након Мосадека, америчка влада је дала пуну и недвосмислену подршку Пахлавијевој диктатури...” Резултат је био „режим заслужан за најизраженије кршење људских права” који је Америка поставила и одржавала на власти. Cottam, W. Richard (1980): *Human Rights in Iran under the Shah*, Case Western Reserve Journal of International Law, Vol. 12, Iss. 1, Case Western Reserve University School of Law, Cleveland, pp. 129–136.

држављане. Криза је трајала 444 дана и као резултат је имала неуспешан реизбор председника Картера 1981. године (Wise, 2011: 11). Услови за пуштање талача које је Иран понудио били су неприхватљиви за САД, што је одужило кризу и наудило Картеровој председничкој кампањи. Током трајања талачке кризе догодила се инвазија Ирака на Иран 1980. године, што је изазвало низ иранских оптужби на рачун Америке. Сједињене Државе су током 1980. године прекинуле све политичке односе са Ираном⁹⁹, што је сваки следећи председник САД наставио да спроводи.

Дакле, погоршањем америчко-иранских односа америчка стратегија контроле и „задржавања” Совјетског Савеза доживљава тежак ударац. Америчка економија се суочила са великим изазовима и губицима након нафтне кризе и прекида америчко-иранског споразума о трговини оружјем. Америчка критика стања људских права у Ирану, иранска талачка криза и инвазија Ирака на Иран додатно су антагонизовали две стране. Уз погоршање свих политичких односа, уследио је и амерички ембарго Ирану.

2.5.1.3. Америчка геополитичка игра у односима са Ираном након 1979. године

Од Исламске револуције Вашингтон у својим стратешким документима и реторичким ставовима таргетира Иран као опасног и непријатељског актера. Током председниковања Џимија Картера (*Jimmy Carter*), а потом и Роналда Регана (*Ronald Regan*), ситуација на релацији САД–Иран била је променљива. Реганова администрација именовала је Иран „спонзором тероризма” због иранске подршке Хезболаху (Katzman, 2018: 19). Током иранско-ирачког рата (1980–1988) Сједињене Државе стале су на страну Ирака. У периоду након Исламске револуције, услед рата, америчких притисака и санкција, спољна политика Ирана се мења (Кувекаловић-Стаматовић, 2019: 179–183).

⁹⁹ Председник Картер донео је 1980. године извршну наредбу бр. 12170 која гласи: „Овим наређујем блокаду целокупне имовине и интереса у власништву Ирана...” Wise, Krysta (2011): *Islamic Revolution of 1979: The Downfall of American-Iranian Relations, Legacy*, Vol. 11, Iss. 1, Article 2, Southern Illinois University, Carbondale, p. 11 (<https://opensiuc.lib.siu.edu/legacy/vol11/iss1/2>).

За време администрације под председником Џорџом Бушом (*George H.W. Bush*) америчко-ирански односи су имали позитивне периоде. Председник Буш је у свом говору 1989. године изјавио да „добра воља рађа добру вољу”¹⁰⁰, мислећи на односе са Ираном. Тиме је желео да наговести да би односи могли да се поправе уколико Иран помогне у ослобађању америчких талаца заробљених од стране Хезболаха у Либану. Иранска помоћ је уследила, али до „одмрзавања” односа није дошло. Америчка оштра политика према Ирану наставила се под председниковањем демократе Била Клинтона (*William Jefferson „Bill” Clinton*). Убрзо након доласка на власт Клинтонова администрација је донела стратегију „двоструког обуздавања” Ирана и Ирака. *Циљ је био да обе земље буду слабе* и да се очува „регионална равнотежа снага”¹⁰¹, што је резултирало прекидом трговине и америчким забранама страних улагања у ирански енергетски сектор (Katzman, 2018: 19–20). Такође, урушавањем ирачког и иранског режима, Сједињене Државе су желеле да осигурају своју премоћ над Совјетским Савезом који је био у стању распада (Јанковић, 2019: 86). С тим у вези, Амерички конгрес је 1994. године одобрио 18 милиона долара за тајне операције ЦИА, дијалог са иранском опозицијом и рушење режима (Наџикадуић, 2013: 104–105).

Након што је Вашингтон поштрио санкције, милитантна група Хезболах извела је напад на стамбени комплекс америчког ратног ваздухопловства *Khobar Towers* 1996. године у Саудијској Арабији, који је тада коришћен у циљу контроле зоне забране летова изнад Ирака (Jamieson, 2008). Деветнаест припадника америчких ваздушних снага је убијено том приликом. Државни тужилац Џон Ешкрофт

¹⁰⁰ „Assistance can be shown here, and will be long remembered. Goodwill begets goodwill...” Hoffman, David (1989): *Bush Offers 'GOODWILL' If Hostages are Freed*,

<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/10/bush-offers-goodwill-if-hostages-are-freed/953ab824-67de-4a3f-a69f-4a77874ab9b7/> (приступљено: 17. 04. 2020).

¹⁰¹ „Двоструко обуздавање” Ирана и Ирака на истоку требало је да обезбеди напредак у арапско-израелском мировном процесу на западу. Напредак у арапско-израелском мировном процесу могао би да олакша покушаје Сједињених Држава да неутралишу Иран и Ирак. Ruspini, Paolo (1999): *Iraq and the Strategy of Dual Containment*, Defense Analysis Vol. 15, No. 1, Taylor & Francis Group, Abingdon, pp. 93–98.

(John Ashcroft) је 21. јуна 2001. године у извештају о бомбашком нападу оптужио неименоване званичнике у Ирану за напад, рекавши да су „инспирисали, подржавали и надзирали чланове Хезболаха”¹⁰². У Комисијском извештају 9/11 (*The 9/11 Commission Report*) постоје наводи да је Ал Каида играла одређену улогу у том бомбашком нападу.

Стање се примирило 1997. године након избора Мохамеда Хатамија (*Mohammad Khatami*) за председника Ирана, који се залагао за окончање провокативне спољне политике.¹⁰³ Председник Хатами је настојао да реформском политиком поправи стање грађанских слобода у Ирану, чему се противила конзервативна струја која је контролисала кључне институције попут правосуђа, медија и војске. Ипак, „Хатамијево доба обезбедило је истински и трајан преокрет у Ирану”, што показује и његов реизбор 2001. године. Реформски покрети владе привукли су пажњу омладине залагањем за развој цивилног друштва и демократије.¹⁰⁴ На спољнополитичком плану, власт је радила на побољшању односа Ирана са важним регионалним савезницима, попут Индије, и развијању стратешких партнерстава са Кином и Русијом. Клинтон је настојао да искористи прилику док је Хатами на власти како би поправио америчко-иранске односе. Он је током једног обраћања указао на грешке запада према Ирану, рекавши „да је важно препознати да је Иран временом био изложен злоупотреби од стране различитих западних нација због његовог великог геополитичког значаја” (Hadžikadunić, 2013: 116). За време

¹⁰² Погледати: Johnston, D. *Fourteen People Indicted in Khobar Towers Bombing*, June 21, 2001: <https://www.nytimes.com/2001/06/21/world/fourteen-people-indicted-in-khobar-towers-bombing-2001062194220187160.html> (приступљено: 10. 04. 2020).

¹⁰³ „Оно што је створило замах масовној реформистичкој победи били су раздор традиционалне и модерне деснице и страх од монополизације моћи у земљи од стране једне групе или коалиције.” Behraves, Maysam (2014): *Iran's Reform Movement: The Enduring Relevance of an Alternative Discourse*, Digest of Middle East Studies, Vol. 23, Iss. 2, <https://doi.org/10.1111/dome.12050>, p. 265.

¹⁰⁴ Неопходно је да напоменемо да је Хатами истакао битну разлику „између исламске и западне верзије цивилног друштва како би скренуо пажњу на верске, духовне и моралне димензије прве у односу на другу”. Такође, требало је успоставити врсту демократије „која неће бити ни западна, ни америчка, ни енглеска, а опет демократија (у правом смислу те речи), иранска демократија” Behraves, Maysam (2014): *Iran's Reform Movement: The Enduring Relevance of an Alternative Discourse*, Digest of Middle East Studies, Vol. 23, Iss. 2, <https://doi.org/10.1111/dome.12050>, p. 266.

његовог мандата Стејт Департмент (*State Department*) је уклонио Иран са листе држава које спонзоришу тероризам. Медлин Олбрајт је 1998. године у свом обраћању рекла да са Исламском Републиком треба креирати мапу пута која ће водити ка нормализацији односа (*Los Angeles Times*, 1998). Међутим, врховни вођа Ирана Али Хамнеј (*Ali Hoseini-Khamenei*) је сумњао да Сједињене Државе процесом реформи настоје да сруше исламски систем, што је спречило америчко-ирански заокрет (Hadžikadunić, 2013: 118).

Администрација Џорџа Буша (*George W. Bush*) спровела је одређену сарадњу са Ираном у постталибанском Авганистану и постсадамском Ираку, али је председник Буш Иран назвао делом „осовине зла” – заједно са Ираком и Северном Корејом – у својој поруци у јануару 2002. године (Katzman, 2018: 20). Промена америчке политике према Ирану „најавила је антииранске обавештајне операције, дестабилизацију режима кроз подршку интерним и екстерним опозицијским групама, превентивне војне ударе, те међународну изолацију” (Hadžikadunić, 2013: 126). Након тога су уследиле бурне реакције из Ирана и прекид дијалога¹⁰⁵ о Авганистану, у ком су Сједињене Државе започеле рат.

Геополитички интересантна намера Бушове администрације огледа се у променама стратегије на Блиском истоку. Наиме, прво је било речи о сарадњи са Ираном, док се у исто време вршила потпуна дестабилизација Авганистана и Ирака¹⁰⁶. Потом, када су циљеви остварени у овим два државама, прави се нагли заокрет против Ирана не би ли и у тој земљи дошло до промене режима. Ирански режим је после прихватања низа споразума и протокола о нуклеарној енергији бивао све слабији, што је председник Буш видео као добру шансу. Дакле, Сједињене Државе су настојале да остваре своје интересе и стабилизују регион према својим параметрима, тако што ће створити домино ефекат промене режима. Генерал Весли Кларк (*Wesley Clark*) у

¹⁰⁵ Реч је о „Женевским разговорима“ у оквиру Форума 6+2.

¹⁰⁶ Уставне промене и први демократски избори у Ираку показали су да веза америчке администрације и шиитског клера има стратешки карактер. Сарадња са клерикалним и секуларним вођама у Ираку могла је бити модел будуће америчко-иранске сарадње. Погледати детаљније: Hadžikadunić, Emir (2013): *Zašto Iran?*, Centar za napredne studije, Sarajevo, str. 131–137.

једном разговору је открио *амерички план дестабилизације седам земља за пет година (Ирак, Сирија, Либан – Хезболах, Либија, Сомалија, Судан, Иран)*, који је почео да се разматра након напада на Сједињене Државе 11. септембра.

Треба напоменути да су Сједињене Државе почетком 21. века имале за циљ стварање Новог Блиског истока како би омогућиле ширење утицаја и остваривање својих циљева. На томе је предано радила Бушова администрација, која је 2003. године најавила „стратегију ширења слободе и демократије на Блиском истоку”. Таква политика на „већем (Greater), ширем (Broader) и поново новом (New) Блиском истоку подразумевала је демократизацију, промоцију владавине права с нагласком на права жена, такозване политике младих, економски развој, слободно тржиште, наставак ММФ реформи и подршку малим предузећима”. (Јанковић, 2019: 97) С обзиром на то да је ова стратегија уследила након што је потврђено да Ирак није освојен због оружја за масовно уништење, нема сумње да је „прича о демократизацији требало да буде ново оправдање за војно, економско и културно ширење утицаја САД и њених сателита на Блиском истоку” (Јанковић, 2019: 97).

Бушова администрација радила је и на промени режима у Ирану. Сједињене Државе су власт председника Махмуда Ахмадинежада (*Mahmoud Ahmadinejad*), изабраног 2005. године, окарактерисале као велики безбедносни изазов, будући да је реч о вођи решеном да прекине фазу иранског попуштања. Администрација је 2006. године најавила 75 милиона долара помоћи Ирану за промоцију демократије. Власти у Ирану протумачиле су то као додатну америчку активност у циљу промене иранског режима, те су оштро реаговале према активистима и заговорницима међународне сарадње.

Администрација на челу са Барак Обамом (*Barack Obama*) одлучила је да покрене уравнотежену политику према Ирану. Међутим, иранско сузбијање Зеленог покрета и одбијање компромиса за ограничење нуклеарног програма изазвало је пооштравање спољнополитичких мера према Ирану. Обамина двосмерна стратегија односила се на економски притисак и нуклеарне преговоре (Castiglioni, 2013).

Доласком Доналда Трампа (*Donald Trump*) на власт ситуација на релацији Вашингтон–Техеран значајно се погоршала. Политиком милитаризма и једностраног гледања на питање Блиског истока Трамп је значајно урушио Обамина достигнућа у овом региону и уништио наде за постизање мира и стабилност у блиској будућности. Америчко-иранско непријатељство поново је дошло до изражаја, што је ове две државе довело до ивице рата.

Најважнији амерички циљ јесте да спрече Иран да развије нуклеарно оружје, што би дестабилизovalo Блиски исток, особито Израел и америчке интересе у региону. С тим у вези, 2015. године потписан је *Заједнички свеобухватни план деловања* (Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA), с циљем ограничавања иранског нуклеарног програма. Укидањем економских санкција Ирану преговори су кренули ка успостављању мира и стабилности. Међутим, председник Трамп је напустио нуклеарни споразум, усвојио је политику максималног притиска и увео је економске санкције Ирану. Током 2019. године дошло је до ескалације тензија у региону, да би почетком 2020. године Сједињене Државе убиле генерала Касема Сулејманија (Qasem Soleimani). Генерал Сулејмани није случајно убијен. Деценијама је пружао отпор Сједињеним Државама у региону, јачао је шиитску већину у Ираку како би проширио ирански утицај и ослободио ирачане америчког притиска. У сиријском грађанском рату стао је на страну Башара ел Асада и стварао је са савезинцима „осовину отпора” страном утицају у региону.

Бивши координатор Беле куће за Блиски исток и Персијски залив Флип Гордон рекао је да је убиство Сулејманија „објава рата” Ирану (Marcus, 2020). Председник Трамп је тврдио: „Ми смо предузели акцију да зауставимо рат, не да започнемо рат”.¹⁰⁷ Ипак, у последњих 70 година сваки амерички изговор и „рат против рата“ имали су несавладиве последице по државе и регионе.

Реакције Ирана уследиле су убрзо након овог убиства. Техеран је извео ракетне нападе на америчке базе, Ирански врховни савет за националну безбедност издао је саопштење у коме оптужује Сједињене Државе и позива на одма-

¹⁰⁷ We took action to stop war, not start war. ABC News: <https://www.youtube.com/watch?v=9HmtWkAV49w>.

зду, у иранском парламенту посланици су узвикивали „Смрт Америци”, а на улицама је било десетине милиона људи са непријатељским порукама намењеним САД. Ирански војни утицај и његов домет широм Блиског истока су опсежни. Савезници попут Хезболаха, проасадових снага, бројних оружаних група у Ираку и Хута у Јемену значајно ће угрозити Сједињене Државе, њихове савезнике и интересе у региону (Thomas et. al., 2020).

Америчко-иранска нетрпељивост представља велику претњу регионалној стабилности, која може појачати геополитичку динамику на Блиском истоку до тачке „пуцања”. Тиме би се наставио *домино ефекат* уништавања слабих и нестабилних држава, као што је случај са Либијом и Јеменом протеклих година. *Генерисани ратови* у овом региону девастирали су политичке, економске, привредне, инфраструктурне и еколошке капацитете држава и нема изгледа да ће се ситуација побољшати у скорој будућности.

Амерички геополитички интереси пресудно су утицали на стање на Блиском истоку, особито у Ирану, што приказују спољнополитичка наступања Вашингтона од 1945. године до данас. Геополитичке заокрете Вашингтона пратиле су дипломатске, економске и војне интервенције сваке администрације, у зависности од околности и интереса. Реч је о ригорозним, односно попустљивим мерама које су усмераване америчком геополитичком игром на блискоисточној шаховској табли, с циљем да се створе зависне и слабе државе.

Иран, као моћну државу, карактерише „стратешко стрпљење” (*strategic patience*; Barack Obama) које и сада долази до изражаја. Прве иранске реакције показују спремност Техерана да бранити државни суверенитет и интегритет, а дипломатске и стратешке одлуке указују да ће Иран бранити своје интересе и убудуће.

Несумњиво, америчка геополитичка игра може покренути једну нову етапу тензија и дестабилизације на Блиском истоку која ће имати глобалне последице.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Поглавље о Ирану преузето у нешто измењеном облику из: Глишин, В. (2020): *Импликације атлантистичких геополитичких доктрина на блис-* 282

2.5.2. Сирија у блискоисточном геополитичком чвору

Сирија се налази у југозападној Азији, у делу света познатијем као Блиски исток. Већим делом своје територије обухвата и област *Леванта* (историјска одредница која у општем преводу значи *Исток*). Историјски арапска држава, често под колонијалним управама европских сила, Сирија 1945/46. године добија своју независност. До тада њена територија узрокује спор између Велике Британије и Француске, а након Првог светског рата улази и у сферу интереса Русије. *Сирија се налази на стратешки важној позицији, представљајући спону Европе и Азије, севера и југа, арапског и хришћанског света.* Овим просторима су пролазили, али и остајали по неколико векова, Јевреји, Арамејци, Асирци, Вавилонци, Персијанци, Грци, Римљани, Византинци, Арапи, крсташи, да би у новијем веку већи део били провинција у саставу Османског царства. Као резултат динамичне историје, Сирија данас има многе спорове са суседним државама око неких територија, првенствено са Израелом око Голанске висоравни и Турском око Антиохије.

Сирија је богата земља и обилује многим природним богатствима. Има излаз на Медитеранско море, налази се на раскрсници путева, поседује богата нафтна поља која се протежу дуж целог југа и истока земље, има и развијену пољопривреду у плоднијим деловима земље. Централни део државе пресеца пустиња, и то је један негостољубив терен на коме се налазе бројни древни градови, попут Палмире, који сведоче о дуговечности и традицији овог региона. Пустињу на истоку пресеца најважнија река, не само Сирије већ и региона, а то је Еуфрат. Она представља природну границу између дела који је под аутономном управом Курда и дела који је под званичном управом владе из Дамаска. Сирија је подељена у 14 гуверната, који су даље подељени на 61 дисктрикт. Рожава, како Курди називају своју територију, обухвата непуну 4 гуверната, иако Курди већином живе мало северније, док су око Еуфрата више насељена арапска племена одана Башару ел Асаду и Сиријској држави. Сирија се граничи са Турском на севе-

коисточну кризу – случај Ирана, Култура полиса, бр. 42, година XVII, ИЕС, Београд, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 157–172.

ру, Ираком на истоку и југоистоку, Јорданом на југу, Израелом и Либаном на западу. Осим ових природних граница које су поменуте, попут Еуфрата и граничних прелаза, битно је навести да Сирија поседује четири ауто-пута која су, осим значаја за привреду државе, имала улогу и у ратним сукобима служећи као границе дуж којих су дељене територије које су представљале кључне тачке сукоба двеју или више фракција.

Карта 12: Положај Сирије¹⁰⁹

Грађански рат у Сирији, или Сиријски конфликт, представља највећи сукоб 21. века и прети да прерасте све веће ратове још од Другог светског рата. За почетак оружаних сукоба у Сирији узима се 15. март 2011. године и, према неколико извора, процењује се да је до сада погинуло преко пола милион људи¹¹⁰, док је око 13 милиона лица расељено, што чини више од 60% предратне популације (Va-

¹⁰⁹ Преузето са: <http://www.mapsopensource.com/syria-map-black-and-white.html>.

¹¹⁰ The Syrian Observatory for Human Rights (2020); <https://www.syriaahr.com/en/157193/>; International Rescue Committee (2020); <https://www.rescue.org/country/syria>.

lenta, Jakobsen, et. al., 2020). Од укупног броја расељених лица, 5,6 милиона људи су међународни мигранти (избеглице), док је више од 6 милиона интерно расељених лица.¹¹¹

Ради поједностављивања слике за ширу јавност, званична аналитика углавном говори о четири сукобљене стране, иако је ситуација у Сирији далеко комплекснија и захтева детаљнију анализу када су у питању актери овог грађанског рата. Иако корени сукоба сежу дубље у историју, ми ћемо нашом анализом обухватити новије догађаје. Регион Блиског истока је у другој половини двадесетог века из британског прешао у америчку сферу утицаја. На тај начин су Англо-Саксонци јасно ставили до знања чија је блискоисточна нафта. У циљу експлоатације ресурса и остваривања својих империјалних претензија, они су под плаштом демократије и људских права сејали ратове дуж Блиског истока. Свргавајући непослушне режиме и доводећи оне који су им у бесцење продавали концесије домаћих рудника, бушотина и разних других богатстава, Сједињене Државе су расле до силе каква су данас. Постављањем свог режима у Ираку након свргавања Садама Хусеина и савезништвима са заливским монархијама створио се један појас око Ирана, њиховог традиционалног непријатеља, а самим тим и готово чист пролаз за изградњу нафтовода и целокупне пратеће инфраструктуре ка Медитерану. Међутим, на том путу стајале су две препреке: једна је Хезболах у Либану, а друга, много већа, Сирија и Башар ел Асад.

2.5.2.1. Разлози за почетак Сиријског конфликта

Суштински посматрано, реч је о сукобу интереса Истока и Запада. Жеље да нафта, гас, путеви и пруге из Персијског залива дођу до Медитерана, а потом и до европског тржишта, праћене су економским интересима, али је питање да ли ће то бити иранска инфраструктура или инфраструктура Сједињених Држава и њихових савезника. Могућност да учествују у изградњи овог огромног пројекта до-

¹¹¹ Registered Refugees from Syria:

https://data2.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions; Reid, K. (2020): *Syrian refugee crisis: Facts, FAQs, and how to help*:

<https://www.worldvision.org/refugees-news-stories/syrian-refugee-crisis-facts>.

биле су глобалистичке корпорације које лобирају америчке сенаторе, конгресмене и разне државнике у правцу покретања сукоба дуж Блиског истока. Осим тога, експлоатација природних ресурса других земаља врло је примамљива за свемоћне империје попут Сједињених Држава. Другим речима, овде се може говорити о наставку хладноратовских односа и тежњи ка очувању привилеговане империјалне позиције. Незасити апетити великих сила пренети су успешно на мање државе, а ту увек лежи ваљан разлог да се иницирају сукоби.

Уколико се посматра експанзионистичка политика Сједињених Држава након Другог светског рата, може се закључити неколико ствари, од којих је најбитније њихово **свеприсуство** на Блиском истоку. САД су ту присутне војно, дипломатски, економски и пропагандно-културно, врло агресивно наступајући према сваком ко жели да поремети тај поредак. Осим добити економске природе која се извлачи из песка и бушотина широм региона, САД се стратешки позиционирају и према Русији. Ово уједно представља и интересну зону друге светске силе из више различитих разлога. Русија се од деведесетих година налази у дефанзивном положају у односу на западне земље и у таквим околностима витални интерес Москве је да се избори са америчким притисцима у зони *Римленда*. Једина руска војна база изван територије Русије налази се у Тартусу, у Сирији, што чини једини њихов излаз на топла мора. Сиријцима је очигледно одговарала сарадња са мање агресивном политиком Совјета него тада експлозивним и моћним Сједињеним Државама, којима Асадов (Хафиз ел Асад) режим није одговарао управо због идеологије коју је заступао и која се много више слагала са тадашњим Совјетским Савезом. Током 20. века у арапским државама велику популарност стиче *идеологија арапског социјализма*, чији је заступник била и БААС партија (Арапска социјалистичка партија Баас). Предводници ових идеја инсистирали су на разликама арапског социјализма од марксистичког социјализма, као и социјалне демократије. То је била својеврсна *мешавина панарабизма и социјализма*, која је пре свега инсистирала на арапском национализму као једној од својих карактеристика. Социјализам је био једна од главних компонената басистичког покрета, што је у годинама

хладног рата и борбе против социјализма у свету изузетно сметало Сједињеним Државама, као глобалном хегемону. Слоган Басиста „Заједништво, слобода, социјализам” је у другој половини двадесетог века био водиља борбе против империјализма и владајућих класа. Један од оснивача басистичког покрета Мишел Афлак говорио је да између Марксовог и Лењиновог учења он бира учење Јосипа Броза Тита и идеју радничког самоуправљања. У овим идејама можемо тражити **корен идеолошких и геополитичких сукоба** Сједињених Држава и Сирије, као и блискост Сирије са државама Истока. Ту долази до изражаја и значај бившег председника Сирије Хафиза ел Асада (1971–2000), у чијем случају Гајић примећује како је, вешто баласнирајући између домаће елите и различитих региона, племена, конфесија и националности, гарантујући им ауторитетом своје чврсте власти одређени степен привилегија, самосвојности и самосталности (Гајић, 2015: 29), одржао снагу Сирије и њену повезаност са Ираном у тешким временима светских превирања. Тај став и политика пренела се и на његовог наследника Башара ел Асада, који успева да балансира између различитих интереса великих сила.

О сарадњи Сирије и Русије говори и директор Института за Блиски исток Рос Харисон (*Ross Harrison*). Харисон пише да, упркос нескладној природи сиријског политичког система, евидентног по броју пучева одиграних између Другог светског рата и доласка Хафиза ел Асада на власт, подршка Москве није изостајала, већ је подупирала сиријске државне капацитете (Harrison, 2019: 4). Он додаје да је значајна идеолошка компонента, која се испољавала по кључним тачкама јавног власништва на уштрб приватног, везивала Дамаск и Москву. Поред тога, настајање живахне БААС партије са социјалистичким тежњама оснажило је тај однос (Harrison, 2019: 4).

Са друге стране, *о иранско-сиријским односима* детаљније пише Драган Тодоровић, који примећује да су њихови односи пример чврстих веза две земље које нису повезане ни истом расом, ни истом идеологијом, ни истим језиком, а нису ни непосредни суседи (Тодоровић, 2016: 323). На први поглед они немају ништа заједничко, међутим, током година након Исламске револуције у Ирану створена је нераскидива коалиција две земље. *Њих пре свега везује*

исти непријатељ, Израел и Сједињене Државе. Још један од фактора пријатељства који примећује Тодоровић јесте чињеница да су Иранци шиити, а да су у Сирији на власти *Алавити, један од огранака шиизма* (Тодоровић, 2016: 324), чиме улазимо у други разлог почетка Сиријског сукоба.

Други разлог овог великог конфликта који је искоришћен да би замаскирао овај први јесте непрестани потенцијал верских сукоба. Блиски исток, као колевка цивилизације и са Сиријом у свом центру, представља одличан пример суживота разних религија кроз векове. Ипак, ту увек постоји простор за неслагање које лако може прерасти у отворени сукоб. Александар Гајић примећује да је оружани устанак у Сирији временом показао „све израженији конфесионално-етнички карактер, а постепено и своју идеологизовану црту у виду пораста уплива *сунитског радикалног исламизма*, тако да је задобијао све израженије особине цихадистичког устанка против једног секуларног режима” (Гајић, 2015: 27). Према последњем попису на коме је било обавезно религијско опредељење 1960. године, религијска слика Сирије изгледала је овако: сунитски муслимани 75%, шиити свега 13%, од чега су алавити 11%, којима припада и сам Башар ел Асад и одређени део сиријске елите, 3% друза, 7,8% хришћана и 0,2% јевреја (Samman, 1978: 9–10). *Сирија је била једна модерна држава арапског секуларизма која је инсистирала на толеранцији и поштовању различитости, што је и основа њене културе.* Појавом радикалних елеманата, додатно подстакнутих од стране Запада, долази до побуне опозиционих групација које *припадају сунитској већини*, и од тих отцепљених фракција државне војске настаје Слободна сиријска армија (ФСА). Како то Гајић примећује, 20. марта су у Дари – након што су снаге безбедности лојалне председнику Асаду отвориле ватру на насилно расположене демонстранте који су запалили локално седиште владајуће БААС партије, градски суд и пошту – испрва политички протести почели постепено да прерастају у шири оружани конфликт, у типичну војну побуну (Гајић 2015: 22). У првим месецима је то изгледало као политичка побуна незадовољних грађана, опозиционих снага подржаних од стране једног дела безбедносних структура. Међутим, априла и маја 2012. године

дешава се примирје на иницијативу УН-а, које ФСА максимално користи. Праве много бољу организацију и планирају даље кораке добијајући инструкције од стране Сједињених Држава.¹¹² Први протести десили су се у Дара провинцији, на самој граници са Јорданом, одакле је оружје и прокријумчарено у Сирију. Стручњаци из Пентагона су проценили да је то најпогоднији терен за почетак побуне из неколико разлога¹¹³. У непосредној близини налазе се залеђине у виду државних граница са Израелом и Јорданом, ту се уједно налази највећа опозиција Асаду, а источно одатле почиње гувернат Ал Сувејда, врло негостољубив терен који већином чине хамаде које касније прерастају у пешчане пустиње и чине савршено место за скривање. У каснијим годинама рата највећи број побуњеника који је предао оружје и измирио се са званичним Дамаском налазио се управо у провинцији Дара, док се остаци Исламске државе налазе по пустињским џеповима средње и јужне Сирије.

Пре него се посветимо детаљнијој анализи учесника рата, морамо обратити пажњу на неке бројке у војном сектору. Пре почетка рата Сирија је имала обавезно служење војног рока за све пунолетне мушкарце, али су они могли бити изузети у случају да немају брата који би се током

¹¹² Америчка конзервативна организација Judicial watch након судског поступка, а у складу са *Законом о слободи информисања* у САД (FOIA), добила је маја 2015. године преко сто страница тајних и поверљивих докумената о Блиском истоку и лагању Хилари Клинтон о нападу на америчког конзула у Бенгазију. Међу документима нашао се и један, делимично декласификован, са датумом 12. август 2012, а под бројем 14-L-0552/DIA/287-293, који је сачинила америчка Одбрамбена обавештајна агенција ДИА. У наведеном документу, из августа 2012, јасно се наводи да: Запад, земље Залива и Турска подржавају (сиријску) опозицију... Постоји могућност оснивања проглашене или непроглашене салафистичке (екстремистичке) кнежевине у источној Сирији (Хасака и Дер Зор), а то је управо оно што силе које подржавају опозицију желе како би изоловале сиријски режим...". Према: Јанковић, С. (2019): *Блискоисточна криза: рат без мира*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 310.

¹¹³ Имејл који је 2011. године размењиван између службеника светски познате, приватне обавештајне компаније Стратфор, која је била ангажована од стране Пентагона за опсервацију и анализу Сирије ради војне интервенције. У имејлу се може прочитати како и на који начин они планирају интервенцију у Сирији и како виде тадашње стање на терену. https://wikileaks.org/gifiles/docs/16/1671459_insight-military-intervention-in-syria-post-withdrawal.html.

њиховог одсуства могао старати о родитељима. Током 21. века, за време владавине Башара ел Асада, трајање војног рока се постепено смањивало са две и по године на годину и по дана.

Пре почетка сукоба Сирија је бројала око 325.000 регуларних војника, који су били подељени у три рода:

1. Сиријска арапска армија – копнене снаге које су бројале око 220.000 војника;
2. Војно ваздухопловство Сирије – ваздушне јединице које су бројале око 100.000 војника;
Противваздушна одбрана (ПВО) Сирије има засебан вид комндовања, иако је кроз историју била припојена како копненим тако и ваздушним јединицама;
3. Ратна морнарица Сирије – поморске јединице које су бројале око 5.000 војника.¹¹⁴

Унутар ових родова, али и као засебне јединице, постоје бројне формације које пружају лојалност Башару ел Асаду и сиријској држави. Међу њима постоје и палестинске јединице, Хезболах, као и иранска милиција и многе друге. Што се тиче Слободне сиријске армије, бројке знатно варирају, у зависности од тога ко врши процену, и стога се не може са сигурношћу одредити њихова тачна снага. Процене иду и до 50.000 људи под оружјем. Они су се махом састојали од дезертера из сиријских снага, док су јединице Исламске државе рачунале више на добровољце и присилно регрутоване. Снаге Исламске државе још теже је проценити, тако да неке бројке указују и до екстремних 200.000 људи¹¹⁵. Ипак, као реалније цифре узимају се оне које процењују њихову снагу на око 40.000 људи под оружјем.¹¹⁶ Иако је Исламска држава (ИД) поражена у Сирији 2019. године, према проценама Уједињених нација, више од 10.000 бораца ће остати активно у Сирији и Ираку, о чему сведоче напади 2020. године. Шеф канцеларије УН за

¹¹⁴ Assad's army stretched but still seen strong:

<http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2014/Sep-19/271153-assads-army-stretched-but-still-seen-strong.ashx#axzz3E5YPzKAf>.

¹¹⁵ Cockburn, P. (2014): *War with Isis: Islamic militants have army of 200,000, claims senior Kurdish leader*:

<https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-isis-islamic-militants-have-army-200-000-claims-kurdish-leader-9863418.html>.

¹¹⁶ Cook, J., Vale, G. (2018): *From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State*, ICSR, King's College London; United Nations, 28 November 2017: <https://www.un.org/press/en/2017/sc13097.doc.htm>.

борбу против тероризма Владимир Воронков упозорио је да пораз Исламске државе не значи да је претња отклоњена, будући да се борци ИД слободно крећу у малим скупинама између две земље.¹¹⁷

2.5.2.2. Сукоб глобалних и регионалних сила у Сирији

Многе светске силе су се на почетку овог рата огласиле и интервенисале дипломатским средствима, међутим, о озбиљном упливу страних сила се још увек не може говорити, будући да се оне сукобљавају посредством група на терену (*proxu war*). Незванично, једино су Сједињене Државе заједно са својим савезницима на Блиском истоку пружале подршку опозиционим снагама. Русија је војно интервенисала у Сирији у јесен 2015. године против међународног тероризма како би задала ударац тероризму и спречила последице дестабилизације Сирије. Сиријска опозиција само је један у низу актера масовних протеста по Блиском истоку названом „Арапско пролеће“¹¹⁸. У циљу свргавања непослушних режима, покренути су масовни протести, а у неким државама они су прерасли у оружане сукобе. Њихови захтеви и жеље су углавном слични од државе до државе. Темље се на захтевима за демократијом, поштовању људских права и бољим условима за живот. Уколико се осврнемо на Сирију, занимљив је податак да су се тамошњи побуњени елементи залагали за укидање секуларног парламентаризма који је био на снази, а у томе су их подржавале државе Запада. Када је реч о тероризму, Асад је у више изјава оптужио западне државе да пружају подршку терористима у Сирији.¹¹⁹

¹¹⁷ Lederer, E. (2020): *UN: Over 10,000 Islamic State fighters active in Iraq, Syria*, August 25, 2020:

https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/un-over-10000-islamic-state-fighters-active-in-iraq-syria/2020/08/24/f1021ca0-e659-11ea-bf44-0d31c85838a5_story.html.

¹¹⁸ „Арапско пролеће у геополитичком смислу представља драстичну дестабилизацију широког простора средњег дела *Римленда* на његовом северноафричком, медитеранском ободу, као и на Блиском и Средњем истоку, све до периферије индијског подконтинента као јужног дела појаса додира копна и светског мора” (Гајић, 2016: 80).

¹¹⁹ Асад обвинил Запад в поддержке террористов (2017):

<https://ria.ru/20170216/1488098505.html?in=t>; Bachar el-Assad (2019): *Français ou étrangers, les terroristes seront soumis à la loi syrienne*:

Како је сукоб растао, власт над градовима се смењивала, а оно што је најважније за Асада, Дамаск је остао под његовом контролом. У првој години сукоба Асад се суочио са многим дезертерствима и преласком на страну побуњеника, како из редова војске и дипломатије тако и из цивилног сектора. Након иницијалног сукоба власти и опозиције, који су подршку добијали од супротних страна света, власт од стране Истока а опозиција од стране Запада, у наредним годинама рата директно се укључују још три зараћене стране. Пре него што се позабавимо осталим странама, битно је напоменути модел по коме су велике силе деловале на подручју Сирије. Наиме, након што би Арапско пролеће, односно један део фронта запео у Сирији, прибегавало се често глобалним медијским кампањама о зверским нападима хемијским оружјем од стране званичног Дамаска.¹²⁰ Тиме би се правдала директна интервенција од стране Сједињених Држава и савезника, директно гађајући циљеве на територији коју контролише сиријска армија. Три највеће такве акције одиграле су се по већ познатој шеми. Прва, у Гути 2013. године, друга у Кан Шајкуну 2017. године и трећа у Дари 2018. године.¹²¹ Свака од њих имала је своју сврху, али већина је доказала једну битну ствар, далеко од очију мејнстрим јавности, везану за даљи наставак рата. У једном моменту постало је јасно да Америка не може да оствари ваздушну премоћ над Сиријом (фактор 1) и поред тога да води регионални рат са Ираном (фактор 2). Уз то, тадашњи премијер Ирака Нури Ал Малики (*Nouri al-Maliki*, 2006–2014) се одлучује на храбар потез и прелази на страну Ирана наручивши велике количине оружја из Русије и Ирана. Тиме Ирак креће у потпуно ослобађање из америчких окова стављених још 2003. године збацивањем

<https://www.parismatch.com/Actu/International/Bachar-el-Assad-Un-terroriste-est-un-terroriste-Francais-ou-etrangers-ils-seront-soumis-a-la-loi-syrienne-1661517>.

¹²⁰ Репортер Си-ен-ена мирише ранац који је наводно погођен сарином. Прилази му лицем на свега неколико центиметара без икакве заштитне опреме.

<https://southfront.org/cnn-reporter-sniffs-backpack-to-prove-chemical-weapons-use-in-douma>.

¹²¹ Руски новинар са терена објашњава на који начин је исконструисан хемијски напад показујући дечака који је био један од главних учесника на снимцима који су се појавили у мејнстрим медијима.

<https://www.instagram.com/p/Bht2xhwHTKt/>.

Садама Хусеина, и покреће поступак, овај пут коначног повлачења америчких трупа са територије Ирака. Исто се дешава и у Сирији, управо због чињенице да због сиријских ПВО система С-300 и Панцир Сједињене Државе и Израел нису успели да ефикасно пруже преко потребну ваздушну подршку побуњеницима. Са друге стране, Русија на званичан позив Дамаска несметано бомбардује положаје побуњеника и касније Исламске државе, дајући простора Асаду да збије редове и преокрене рат у своју корист.

Трећа страна овог конфликта јесу *Курди*, односно Рожава. Аутономна област Курда унутар Сиријске државе налази се у североисточном делу земље, преко реке Еуфрат. *Традиционални савезници Сједињених Држава* увучени су у рат надајући се да ће из њега изаћи са много већим правима и степеном аутономије. Међутим, Курди већ деценијама служе као монета за поткусуривање великих сила. Уздају се да им Запад може помоћи у стицању сопствене државе. Иначе Курди махом живе у четири државе Блиског истока: Турској, Сирији, Ираку и Ирану. Назив њихових војних јединица у Сирији је Народне заштитне јединице (YPG) и процене из 2017. године говоре да су имали око 30.000 људи под оружјем (Rashid, 2018). Њихова дејства су у већини случајева била усмерена против Исламске државе и против Турске у каснијим годинама рата. Бранили су своје градове преко Еуфрата и уз Турску границу, јачајући тако своју позицију. Курдско руководство зна да не може држати толико велику територију са тако мало људства и да ће пре или касније морати да се договоре са званичним Дамаском. Управо из тог разлога њихове наде су да ће страдање којем су изложени у овом рату донети бољитак за њихов положај у сиријској држави.

Исламска држава, четврта сукобљена страна у овом рату, је *најрадикалнија сунитска творевина* која се појавила на Блиском истоку још пре више од једног миленијума. Незванично, постоје многи подаци који указују на то да су САД у новије време помогле њихово стварање и често им били савезници и на терену. Иако се то у мејнстрим медијима уопште не помиње, чињенице на терену говоре другачије. На једном снимку државни секретар Сједињених Држава Џон Кери (2013–2017) објашњава како су Сједињене Државе обучавале, наоружавале и подржавале *Ис-*

ламску државу, познатију и као ИСИЛ, ИСИС, ИС, Калифат или Даеш, и како су се надали да ће их користити да присиле Асада на преговоре.¹²² Американци су се свету представљали као главни борци против радикалних исламиста и кад год им је била потребна нека медијска победа и јефтине поени они би наводно остваривали одређене успехе на том фронту. Бројни примери поткрепљују ове тврдње, а довољно је само навести смрт Осаме бин Ладена или Абу Бакр ел Багдадија (Wilson, D. 2019).

Исламска држава, као сунитска радикална држава, *масовно је истребљивала пре свега шиите, али и друге невернике*, и представљала је велику претњу по цео регион. Незванично, *њих су подржавали Катар и Саудијска Арабија*. Са друге стране, постоје озбиљне оптужбе међународне заједнице на рачун Турске да су у својој фанатичној борби против Курда наоружавали исламисте и пружали им логистичку подршку, уједно им дозвољавајући да врше регрутацију и обуку војника на територији Турске. Званична Анкара је ове наводе одбацила, упркос доказима који су изнети јавности на увид.¹²³

Препознатљиви по својој екстремној идеологији, радикалном салафистичком исламизму, циљ Исламске државе био је стварање пуританске сунитске државе. Они осуђују модерни ислам и одбацују иновације у њему. Сматрају да је повратак раним годинама ислама неопходан и оштро критикују Османско царство због девијације у коју је упало одаљивши се од основних принципа ислама. Као покрет који заступа вехабиистичку примену ислама, односно поштовање салафистичке доктрине, многи стручњаци говорили су да као такви представљају претњу чак и по Саудијску Арабију¹²⁴, једину отворено вехабиистичку државу на свету. С обзиром на то да су готово све веће државе света и све државе региона осудиле њихову политику и означиле их

¹²² Leaked audio of John Kerry's meeting with Syrian revolutionaries/UN: https://www.youtube.com/watch?v=e4phB-_pXDM; Leaked audio: Sec of State Kerry confirms US used ISIS to remove Syria's Assad: https://www.youtube.com/watch?v=JdVa5qoh_80.

¹²³ Phillips, D. (2016): *Research Paper: ISIS-Turkey Links*; https://www.huffpost.com/entry/research-paper-isis-turke_b_6128950.

¹²⁴ Al-Ibrahim, F. (2014): *Why ISIS is a threat to Saudi Arabia: Wahhabism's deferred promise*; <https://web.archive.org/web/20140824121659/http://english.alkhbar.com/node/21234>.

као терористичку организацију, поставља се питање како је могуће да су на свом врхунцу моћи држали готово полови-ну територије Сирије и четвртину Ирака, уз још неколико територија широм Блиског истока, али и остатка света.

Након 2016. године, када је њихова моћ почела знатно да опада, припадници сиријских, курдских и ирачких снага почињу да враћају територије под своју контролу. Мноштво заплењеног оружја било је одскора произведено, а утврђено је да потиче од Сједињених Држава¹²⁵. Осим тога, у тајним документима Викиликса откривамо како специјални саветник тадашње државне секретарке Хилари Клинтон, Џејк Суливан (*Jake Sullivan*), у имејлу својој шефици пише како је „*Ал Каида на њиховој страни у Сирији*”.¹²⁶ Постоји још једна занимљива чињеница вредна пажње која отвара сасвим другачији поглед на целу ситуацију у Сирији, а то је сведочење тренутног кандидата демократа за председника САД и тадашњег потпредседника Сједињених Држава Џоа Бајдена (*Joe Biden*), где он каже да Саудијска Арабија, Катар, Турска и Емирати наоружавају/финансирају Ал Каиду (огранак или саставни део ИСИЛ-а) у Сирији.¹²⁷ Он говори да су они, заслепљени својом фанатичном идејом о свргавању Асада са власти, слали милионе долара и оружја било коме ко је био вољан да се бори против Асада.

Исламска држава Ирака и Сирије званично је поражена 2019. године изгубивши последње територије око тока Еуфрата. Многи светски медији су то дочекали са одушевљењем, а поготово амерички, на челу са председником Трампом, који је то одмах искористио за своје политичке поене. Међутим, чак и ако изузмемо занемарљиву снагу од неколико цепова које Исламска држава и даље контролише у средњој Сирији и ћелијама око Еуфрата, као и неколико

¹²⁵ Постоји много истраживачких текстова на ту тему: Anfinson, A. Al-Daley, N. (2020): Landmines and Improvised Explosive Devices: The Lingering Terror of the Islamic State, *Studies in Conflict & Terrorism*, <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1751998>;

Castner, B. (2017): *Exclusive: Tracing ISIS' Weapons Supply Chain—Back to the US*; <https://www.wired.com/story/terror-industrial-complex-isis-munitions-supply-chain/>.

¹²⁶ Hillary Clinton Email Archive: <https://wikileaks.org/clinton-emails/emailid/23225>.

¹²⁷ Joe Biden - ISIS terrorists armed by Turkey, Qatar, Saudi Arabia, UAE <https://www.youtube.com/watch?v=SOj7jzc7faY>.

стотина бораца у другим државама Блиског истока, они нису поражени. *Исламска држава не може бити поражена, јер то више није конвенционална снага, то је идеја, то је идеологија.* Она ће живети још годинама и деценијама. Биће потребно много обавештајног и контраобавештајног рада да би се то предупредило и поразило. *Идеја радикалног исламизма, изворног, каквог га је Мухамед познавао, идеја о џихаду, идеја о Калифату у коме ће муслимани једном живети слободно, по правилима Курана, као што су живели неколико кратких година у Ираку и Сирији, остаће да постоји још дуго.*

Турска представља потенцијалну пету страну директно укључену у сукобе, иако их многи не гледају тако, већ као подршку Слободној сиријској војсци (ФСА). Турска свакако подржава ФСА пружајући азил њиховим лидерима и логистичку подршку војсци, тако да је цела ситуација изузетно комплексна. Њихов главни интерес у Сирији, што их и издваја од осталих споредних играча, јесте проблем Курда. Турска држава и њен лидер Реџеп Тајип Ердоган имају великих проблема са Радничком партијом Курдистана на истоку своје земље, коју су означили као терористичку организацију. Они страхују од стварања уједињеног Курдистана и стога се понашају врло агресивно према било каквој претњи уједињења и проширења територије Курда. *Као стална чланица НАТО-а доводе себе у ситуацију потенцијалног сукоба са осталим државама чланицама, на челу са САД, управо из разлога што Курди представљају њихове главне савезнике на овим територијама.* Игноришући ову чињеницу, а затим стављајући своје националне интересе испред интереса НАТО-а, позиционирају себе као водећу силу региона са сопственим циљевима. То врло отворено показују у неколико наврата, кокетирајући са Русијом и Ираном, али ипак одржавајући односе са државама Запада. Стара познанства и релативно добра сарадња са режимом у Дамаску нису их спречили да, заједно са снагама ФСА, изведу неколико великих војних операција унутар Сирије и изврше анексију територија настањених курдским мањинама на северу земље под изговором борбе против Исламске државе (касније не скривајући да се радило о курдској претњи по безбедност Турске). Поменућемо само операције Штит Еуфрата (*Euphrates Shield*), Мас-

линова гранчица (*Olive Branch*) и Извор мира (*Operation Peace Spring*), чиме су готово потпуно заузеле северну границу Сирије стављајући под сопствену контролу кључне граничне прелазе са обе стране. Тиме су направили тампон зону између Курда и Турске, али и одличну залеђину снагама ФСА, којима ће на тај начин несметано помагати у њиховом последњем упоришту у Идлиб гувернату.

Осим тога, Турска постаје својеврсна тампон зона између Европе и Азије на *пољу мигрантске кризе*. Она је главна држава на рути источни Медитеран, што Ердоган користи за политичку уцену и претње европским државама. Осим Европске уније, велики део тих претњи о пуштању милиона миграната пут Европе упућене су њиховим традиционалним непријатељима Грцима, са којима још увек имају неколико отворених спорова и честе провокације које су на ивици војних сукоба.

У досадашњој анализи лоцирали смо неколико страна које учествују у сиријском конфликту, међутим, комплексност дешавања у Сирији захтева да поделимо спољне актере у неколико група и да на тај начин, уз претходно наведено, употпунимо геополитичку слику актуелних дешавања на Блиском истоку.

1. Светске силе – при чему, пре свега, мислимо на Сједињене Државе и Русију. Кина је држава која генерално у сукобима на светским жариштима не учествује војно и логистички. Уколико и прихвати мешање, то је искључиво дипломатске природе или, последњих година све чешће, економски. Пример таквог кинеског приступа је и ситуација у Ираку, где се тренутно одвија повлачење америчких трупа, док Кина, сарађујући са шиитским милицијама и званичним Ираком учествује (фирме и капитал) у реконструкцији земље. То је један бизнис модел који Кина развија већ дуже време у оквиру свог светског пројекта *Појас и пут*, односно *Пут свиле*. Дакле, немешање у унутрашњу политику земаља већ искључиво економска сарадња. Што се тиче већ поменутих хладноратовских непријатеља, њихови интереси су овде потпуно опречни и многи аналитичари на ово гледају као прокси рат (*proxy war*) Русије и Сједињених Држава. Њихови интереси се могу поделити на:

Економски интереси – као и свака империја, они своју моћ црпе од других. Сирија је богата земља која у случају дестабилизације и константних сукоба може бити врло лака мета за експлоатацију свих врста ресурса, али пре свега нафте, што амерички председник Доналд Трамп и не крије. Осим тога, ту су и уносни пројекти изградње, о којима је већ било речи, а у којима учествују велике светске корпорације и неколико савезничких држава.

Геополитички интереси – постоје на обе стране света и они су дијаметрално супротни. Што се Истока тиче, Гајић примећује да би „губитак Сирије” у корист Запада и околних сунтиских држава значио да цео Блиски исток потпуно измиче из руског утицаја, док се „савезнички” Иран постепено доводи у потпуно окружење, па би у таквој ситуацији, САД могле да користе Турску и заливске сунитске државе за дубљу инфилтрацију на постсовјетски Кавказ и средњу Азију (Гајић, 2015: 36).

Лобистички интереси разних сектора грађанског друштва – овде је реч, пре свега, о процесу инсталације режима који ће државе претворити у капиталистичке и демократске, потпуно рушећи идеје арапског социјализма. Доласком неолибералног капитализма и свих основних принципа на којима он почива долази до денационализације, десуверенизације и пауперизације погођених земаља. Наведено прате притисци међународних тела која најчешће санкционишу власт циљаних држава под изговором заштите људских и мањинских права. Уступци које погођене државе треба да испуне најчешће су у супротности са традицијом и вредностима те државе. Све је праћено једним обликом *хибридне окупације популарном културом*, помоћу које се посредно остварују поменути принципи, што представља један од темеља дифузне пропаганде.¹²⁸

2. Регионалне силе – од којих су најзначајније три државе које имају озбиљне амбиције да прерасту у силе већих размера: Турска, Иран и Израел. Жеља за стратешким присуством Ирана на Медитерану је евидентна, што примећује и Гајић потенцирајући на чињеници да „одржавање шиитског режима у Дамаску омогућава Исламској републици

¹²⁸ По Славујевићу, дифузна пропаганда је она пропаганда која користи спектар разноврсних неполитичких садржаја у неполитичкој форми, али са јасним политичким циљем. Ова врста пропаганде циља дубље нивое људске психе, остављајући далекосежније ефекте. Славујевић, З. (2009): *Политичко комуницирање, политичка пропаганда, политички маркетинг*, Grafocard, Београд.

Иран стратешко присуство на Медитерану, нарочито у Либану, где је она значајан 'велики играч' који може индиректно да утиче на арапско-израелски конфликт” (Гајић, 2015: 36). Они су заједно са Сиријом, Ираком и Хезболахом створили такозвану Осовину отпора и почели изградњу пројекта с циљем повезивања Ирана и Голфа са Медитераном. У циљу што прецизније анализе, осврнућемо се на шири контекст и значај граничног прелаза Абу Камал и повезивања Новог Блиског истока. Наиме, интензивније размене сукоба између Сједињених Држава и шиитских снага почеле су убиством генерала Иранске револуционарне гарде Касема Сулејманија, а један од догађаја који ћемо размотрити десио се 11. марта 2020. године, када су ракетиране прво америчка база код Багдада, а потом и иранска на граничном прелазу Абу Камал, између Сирије и Ирака. Освајањем последње територије Исламске државе на обалама Еуфрата марта 2019. године долази до изражаја прави значај тог региона. Абу Камал представља једну од кључних тачака рата у Сирији и повезивања Новог Блиског истока. Наиме, гранични прелаз који се налази тик уз Еуфрат представља један од ретких путева који повезују Ирак и Сирију, с обзиром на то да се са друге обале Еуфрата налази курдска територија, махом пустиња од неколико стотина километара уз границу, која још увек није у потпуности под контролом званичног Дамаска и ту је распоређено преосталих неколико стотина америчких трупа које „чувају нафтна поља од терориста”¹²⁹. Са једне стране Еуфрат и пустиња, али и са стране *Абу Камала* се такође налази пустиња даље дуж ирачке границе, све до другог граничног прелаза са Ираком, Ал Танфа, који држе америчке трупе уз помоћ талаца у виду једног избегличког кампа од неколико стотина (или хиљада) људи, а то је уједно и територија где почиње граница са Јорданом. Важност овог прелаза је вишеструка. Дуж Еуфрата се налазило последње званично упориште Исламске државе које је освојено комбиновано од стране Сиријске арапске армије и Курдских милиција (и даље постоје *ћелије спавача* у насељима дуж Еуфрата, као и у пустињи унутар сиријске територије).

¹²⁹ Реч је о званичном образложењу америчког Стејт департмента због кога су САД још увек у Сирији, упркос томе што је Исламска држава званично поражена. Seligman, L. Johnson, K. (2019): *U.S. Plan to Guard Syrian Oil Fields Sows Confusion* (21. October): <https://foreignpolicy.com/2019/10/21/kurdish-oil-fields-syria-us-trump/>.

Његовим освајањем стекли су се инфраструктурни услови за неометано стварање *Новог Блиског истока и повезивање Ирана са Медитераном*, па се због тога највећи контингент иранских снага у Сирији налази баш у Абу Камалу. Контролишући ову тачку, званични Дамаск контролише и главну руту за Ирак са своје стране Еуфрата. Туда ће пролазити аутопут и железница, којим ће се знатно убрзати наставак крака нафтевода за Медитеран. Дакле, географски и стратешки гледано, изузетно важна тачка која се чува. Када је добар део снага из Деир Зор области био позван на Идлиб фронт, најмање њих је отишло из Абу Камал провинције из разлога чувања врло значајне стратешке тачке. Сиријски и ирански војници се редовно јављају на интернету објављујући слике из Абу Камала, при чему кажу да је ситуација углавном мирна и да они само скупљају дневнице. Ту се такође налази и мост преко чувеног Еуфрата, који води за Курдску зону, један од ретких и већих прелаза који је такође врло битан. Најближи гранични прелази са Ираком се налазе стотинама километара кроз пустињу под америчком окупацијом или дубоко на северноистоку Сирије, близу границе са Турском, која представља изузетно нестабилно подручје.¹³⁰ То би значило да цео пројекат инфраструктурног повезивања мора да чека поновну интеграцију курдске зоне у званичну Сиријску државу и решавање још гомиле проблема, с обзиром на то да се и са ирачке стране границе такође налази пустиња запоседнута исламистима.

Интересе *Израела* је најлакше представити, јер су они суштински остали непромењени још од Бен Гуриона (*David Ben-Gurion*). То је очување Израелске независности и територијалне целовитости, уз пружање максималне безбедности својим грађанима. Посебно наглашена ставка о безбедности проистиче из чињенице да се јеврејска држава заветовала да им се холокауст никад више неће понови, те да сву претњу коју осете схватају максимално озбиљно. Та претња долази од негостољубивих арапских суседа са којима су од краја Другог светског рата имали неколико великих сукоба из којих су увек излазили као победници.

¹³⁰ Није реч само о функционисању граничних прелаза, већ треба нагласити да се све курдске формације и организације воде као терористичке од стране званичне Анкаре и да су оне под константном репресијом Турске. Са Ердогановом неоосманском политиком и уплитањем у Сиријски конфликт све ово добија потпуно другу димензију.

Сирија је била једна од држава која је у Шестодневном рату 1967. године са Израелом изгубила *Голанску висораван*, када је према проценама Арапског центра за људска права протерано око 150.000 Сиријаца.¹³¹ *Стратешки врло важан плато, богат нафтом и природним богатствима, преко 70 година представља једну од највећих спорних тачака блискоисточних сукоба.* Пролеће 2019. године означило је нову фазу у савезништву Сједињених Држава са Израелом, када је амерички председник Доналд Трамп признао суверенитет Израелу над Голанском висоравни.¹³² Током сиријског сукоба Израел је годинама управо са Голанске висоравни ракетирао разна постројења унутар Сиријске територије, гађао како војне тако и цивилне комплексе, и свим расположивим средствима помагао Слободну сиријску армију против званичне власти у Дамаску.

3. Локалне државе – у почетку треба споменути Ирак, који многи аналитичари посматрају као интегрални део Сиријског конфликта, пре свега због деловања Исламске државе, велике сарадње Курда из ове две државе, али и заједничких интереса Осовине отпора и иранских планова о Новом Блиском истоку. Поред Ирака, ту је и Либан, на чију се територију рат такође пренео и чије су трупе, заједно са Хезболахом, учествовале у сукобима. Осим Ирака и Либана, треба поменути и Јордан, који је такође посредни учесник у овом сукобу. Оно што је за нас интересантније јесте низ догађаја познатих као Европска мигрантска криза. Своју ескалацију добија 2015. године и траје до данас (2020. године).

2.5.2.3. Епилог сиријског конфликта

У 2020. години, више од девет година након почетка сукоба, јасно је да је режим Башара ел Асада коначни победник у овом рату, али се и даље не може јасно предвидети када ће бити његов коначни крај. *Интервенција Русије у кључним моментима*, као и инсистирање Сједињених Држава на свргавању режима у Дамаску, говори о важности

¹³¹ AL-MARSAD - The Arab Centre for Human Rights in the Golan Heights: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/ngos/almarsad.pdf>.

¹³² Borger, J. (2019): *Trump says US will recognize Israel's sovereignty over Golan Heights*: <https://www.theguardian.com/us-news/2019/mar/21/trump-us-golan-heights-israel-sovereignty>.

овог сукоба за велике силе. Стога можемо закључити да је Сирија Стаљинград 21. века, те да се овде први пут у овом веку *може видети потпуни пораз америчке политике*. О разлозима изостанка копнене интервенције може се пуно спекулисати, али је чињеница да се десило нешто што САД нису очекивале. Башар ел Асад је остао на власти, *Русија је учврстила свој утицај у региону*, док Америка броји своје последње дане, како у Сирији тако и у Ираку.

Последње упориште опозиционих снага у Идлиб провинцији остаје да буде решено у месецима или годинама које долазе. Њихов број се све више смањује, а поготво узимајући у обзир наводе специјалих извештача да их Турска пребацује у Либију да би подржали званични режим у Триполију.¹³³ Иако раде на сузбијању руског утицаја у Либији и ширењу свог, они сарађују са руским мировњацима у Сирији, где су се обавезали да ће прочистити провинцију Идлиба од свих групација подређених Ал Каиди и Исламској држави, попут Тахрир ел Шама (*Tahrir al-Sham*), познатијег по акрониму ХТС. У последњим годинама рата све опозиционе снаге Слободне сиријске војске, као и неке друге терористичке структуре, упућивале су се ка Идлибу да би учврстиле свој положај. Тако измешани долазили су у честе међусобне сукобе у којима је Турска имала медијаторску улогу као сила коју борци ових група поштују. Међутим, након неодрживе ситуације, екстремистичке групе су уклоњене, закључно са ракетирањем села Бариша на граници са Турском и убиства Абу Бакр ел Багдадија (*Abu Bakr al-Baghdadi*) 2019. године од стране Сједињених Држава. Неколико месеци након тих дешавања сиријска војска стиче потпуну контролу над стратешки веома важним аутопутем М-5 који повезује Дамаск са Алепом, као и контролу над градом Саракибом удаљеним свега двадесетак километара од града Идлиб, престонице провинције. Тиме се стеже обруч око преосталих побуњеничких снага, па је било очигледно да Турска жели максимално да искористи лојалне снаге Слободне сиријске војске за своје циљеве у Либији и са Курдима, пре него што буду коначно поражени. За време свих интервенција Тур-

¹³³ Debre, I. (2020): *Pentagon report: Turkey sent up to 3,800 fighters to Libya*; <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2020/07/19/pentagon-report-turkey-sent-up-to-3800-fighters-to-libya/>.

ске у последње четири године, према проценама, погинуло је између 250 и 300 војника Турске војске.

Тренутно, заједничке патроле Русије и Турске крећу се аутопутем М-4, који представља најважнију саобраћајницу у држави и региону. Значење ових патрола има велике геополитичке размере. Пре свега, показује локалним снагама да их Турска није напустила и да наступа као њихов заштитник у међународним односима. Са друге стране, постављају се као лојалан партнер који испуњава своје обавезе чишћења региона од терориста и радикалних елемената сарађујући са Русијом.

Постепеном нормализацијом односа у Сирији, али и Ираку, долази се у геополитичку ситуацију где САД имају знатно смањен утицај у региону. Они су сада присутни у Афганистану и државама заливских монархија, *док примећујемо значајан повратак Русије и економско присуство Кине*. Осим тога, Израел је окружен шиитским полумесецом од кога су страховали, а *Турска и Иран постају регионалне силе* које настављају експанзију свог утицаја, како у региону тако и у свету. Што се Сирије тиче, очекивања су да ће након ових катаклизмичких догађаја она израсти у праву силу, једну од најперспективнијих суверених држава Блиског истока. Са стабилном владом, обновљеним дипломатским односима и чврстим савезима искованим у крви, сиријска будућност биће све перспективнија.

2.5.3. Последице блискоисточне кризе по Европу

Локални и регионални сукоби на почетку 21. века имају велики потенцијал да се прелију на друге регионе и тако постану глобални изазови који захтевају заједничко реаговање више држава и народа. *Мигрантска криза* једна је од актуелних последица блискоисточне кризе која је уздрмала европски континент више него било који други геополитички процес са претњом да разори и из темеља поништи вредности на којима је вековима у назад Европа градила свој политичко-економски поредак. Адекватни одговори на овај колосални изазов до сада нису пронађени, а с обзиром на природу, позадину и сложеност претњи, тешко да ће и бити. „Изола нема без решености европских нација да учине одлучне кораке у својој еманципацији од *американизма*”, чијим себичним интересима служе од времена на-

кон Другог светског рата. Вазална позиција европских нација скривана је иза геополитичког пројекта Европске уније, а војно старатељство и надзор иза наводног партнерства у оквирима НАТО пакта и америчких војних база¹³⁴ (Деспотовић, Јевтовић, 2019).

Уз озбиљну економско-политичку дестабилизацију Европе, Сједињене Државе су генерисале велику мигрантску кризу која се медијски није случајно спиновала као избегличка, чиме је радикализован злоћудни процес растакања националних држава Европе.¹³⁵ Дакле, *мигрантска криза је један далекосежнији интерес Сједињених Држава*. Харвардски професор и водећи амерички теоретичар глобализације Џозеф Нај је „на све чешће примедбе и питања да ли Америка стоји иза масовних миграција које су задесиле Европу одговорио писмом Бриселу које је у целини и објављено, у коме потврђује да Америка стоји иза миграција ка Европи, али не зато да Европа буде ослабљена, већ да би била ојачана. Европа је континент који, за разлику од САД, још увек није изашао из економске кризе, каже Џозеф Нај у том писму, па Америка чини Европи услугу када јој доводи најјефтинију радну снагу на ноге. Америка тежи економском и војном ојачању Европе јер је Европска унија једини велики достојан партнер САД и без Европе Америка убрзо не би значила у свету оно што данас значи на политичком, војном и економском плану. У Европи ће, наставља Џозеф Нај, ускоро сваки трећи мушкарац бити старији од 65 година, што није добро за војни профил и потенцијал Европе. Зато, по Нају, велики прилив младих миграната,¹³⁶ од којих ће многи бити спремни да буду и про-

¹³⁴ О томе уверљиво сведочи француски геополитичар Анри де Гросувр: „Циљ Американаца није дакле био да окончају рат, већ да дефинишу послератни светски поредак. Израз New World Order појавио се сваки пут када су Сједињене Државе сматрале да су близу потпуне доминације над светом: после Другог светског рата, после хладног рата и сада”. Гросувр де А. (2014): *Париз, Берлин, Москва: Пут независности и мира*, Фонд достојанство, Нови Сад, стр. 51.

¹³⁵ Почети савремене мигрантске кризе сежу још у период између 2007. и 2011, када су прве веће групе миграната из Африке и са Блиског истока кренуле пут ЕУ. Гајић, А. (2016): *Геополитика сиријских миграција и ЕУ*, Култура полиса, бр. 30, Нови Сад, стр. 81.

¹³⁶ „Американци су свесни проблема који мучи Европу, попут демографског због инвазије исламских имиграната. Вашингтон управо тако пројектује своју исламистичку стратегију, којом жели да озбиљно ојача претњу

фесионални војници како би остали у Европи, једино може озбиљно да ревитализује европски континент и рапидно увећа њен војни потенцијал, што Америци као њеном партнеру изузетно одговара”.¹³⁷ Ипак, није тешко закључити да је један од интереса САД *стратешко распоређивање радикалних елеманата широм Европе који би служили као средство за кажњавање непослушних савезника*. Претходних неколико година сведоци смо многих терористичких напада, пре свега на територији Немачке,¹³⁸ која је у истом периоду правила заокрет у својој економској политици окрећући се ка Русији, што се најбоље види по огромном пројекту Северни ток 2. Бројни истраживачки текстови и радови показују *присуство спавача у колонама миграната* који су у неколико рута долазили до европског копна, а затим и граница ЕУ. Према подацима Високог комесаријата Организације уједињених нација за избеглице за 2015. и 2016. годину на узорку од преко милион избеглица пристиглих са руте источног Медитерана, највећи број је био из Сирије, чак 47%. Друге две националности су биле Афганистанци са 21% и Ирачани са 9,5%.¹³⁹ То су три државе у којима су конфликти у току, и у свакој од њих су директно или индиректно интервенисале Сједињене Државе. Један од главних проблема са којима су се суочиле европске државе били су такозвани спавачи, односно *инфилтрирани радикални исламисти*. Немачки обавештајци у више наврата изражавали су своје сумње кад је у питању неконтролисани прилив миграната и олако схватање феномена Исламске државе.¹⁴⁰ Поткрепљујући ову тезу, Вашингтон

исламистиког и антизападног блока који чини милијарде верника”. Нишић, С. (2002): *Глобална сила и безбедност Балкана*, ВИЗ, Београд, стр. 150.

¹³⁷ Цитирано према: Симеуновић, Д. (2019): *Хришћанство и ислам у Европи – могућност конфликта*, у „Религијски и конфесионални идентитети као актери могућих сукоба на Балкану и у Европи”, ур. Љ. Деспотовић и Г. Иванчевић, Култура полиса, год. 15, Нови Сад, стр. 45.

¹³⁸ Погледати више: Ђорић, М. (2017): *Утицај савремених миграција на развој екстремизма у Немачкој*, у: *Култура безбедности: мигрантске кризе, стање, перспективе, ризици* (приредили Љ. Деспотовић и А. Гајић), Култура полиса, год. XV, посебно издање 2, Нови Сад, стр. 207–220.

¹³⁹ Mediterranean Situation:

<http://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean?page=1&view=grid&Type%25B%25D=3&Search=%2523monthly%2523>.

¹⁴⁰ Reuters Staff (2016): *German spy agency says ISIS sending fighters disguised as refugees*;

<https://www.reuters.com/article/us-germany-security-idUSKCN0VE0XL>.

пост је 2016. године објавио причу везану за четворицу миграната који су били на терористичком задатку од стране Исламске државе. Они су, мешајући се са осталим избеглицама, морали да пређу преко Грчке у Европу, где су са лажним исправама боравили, између осталог, и у *избегличком кампу Прешево у Србији*. Њихово одредиште било је даље од Србије, а двојица од њих четворице су своје мисије и испунили, учествујући у најгорем нападу на тлу Француске још од Другог светског рата.¹⁴¹ Дакле, „терористички напади који су се одиграли током 2015. и 2016. године у Француској, Немачкој, Белгији, Великој Британији и другим европским земљама су претежно били организовани или пак, инспирисани идеологијом Исламске државе”. Комплексност проблема са којим се суочава цела Европа огледа се у чињеници да „борба против Исламске државе није само борба против терористичке организације, већ и нешто много више – то је борба против запаљиве идеје” (Ђорић, 2017: 47).

Изазови са којима се суочава Европа нису настали преко ноћи, о чему сведочи стресно искуство Запада над чијим грађанима се спроводи манипулација још од осамдесетих година двадесетог века уверавањима да не постоји никаква опасност од исламског екстремизма (Ђорић, 2014), да цихад не постоји и слично. *И данас се европском друштву намеће пропаганда о „прихватљивости европског ислама* и његовом наводном разликовању од екстремизма и фундаментализма радикалног ислама”, с циљем да се празан хришћански простор испуни „садржајима нехришћанског порекла”. (Деспотовић, Љ., Кузмановић, Н., 2017: 31) У свом делу *Европа–ислам, акције и реакције* Бернард Луис подсећа да је исламску цивилизацију готово увек обележавало непријатељство према Европи и да се њено територијално ширење највећим делом одвијало на штету Европе. У свом подухвату освајања света исламисти захваљују Свевишњем што је милионима муслимана неевропљана омогућио да се сместе у развијене европске земље. Оно што је у њиховим очима у почетку изгледало као застрашујуће

¹⁴¹ Faiola, A., Mekhennet, S. (2016): *Tracing the path of four terrorists sent to Europe by the Islamic State*; https://www.washingtonpost.com/world/national-security/how-europes-migrant-crisis-became-an-opportunity-for-isis/2016/04/21/ec8a7231-062d-4185-bb27-cc7295d35415_story.html.

пресађивање верника у „неверничке земље”, коначно ће постати највећа шанса икада пружена муслиманима да освоје Европу која их је толико пута одбила када су Алахови ратници покушавали силом да је покоре (Дел Вал, 1998: 174). Опасност постоји, с обзиром на то да „радикални муслимани доминирају исламским животом на Западу. (...) Они контролишу главне муслиманске организације, већину џамија и новина. Они манипулишу јавношћу и политичарима скривајући се у непрофитним ‘верским добротворним организацијама’, иза звучне фразе о људским правима”. (Трифковић, С., 2003: 937) Ми наглашавамо да „исламисти демократски систем доживљавају као слабост европског човека коју треба искористити за долазак на власт када се демографском експлозијом и интензивним имиграцијама (механичким приливом) достигне критична маса којом је могуће злоупотребити демократију против цивилизације...” (Деспотовић, Љ., 2017: 176) Управо скривајући се иза фразе о људским правима исламски фактор у савременим условима све више користи тзв. *офанзивна асиметрична средства*, као што су: инфилтрација у структуре западних друштва, организација терористичких акција у њима, активности прикривања разним облицима деловања цивилних асоцијација исламског карактера које су наводно намењене чувању културне традиције и особености у исламским друштвима, мобилизација присталица и симпатизера те њихово укључивање у делатност радикалних исламских структура стављајући их у функцију остваривања радикалних интереса панисламског покрета и сл. (Деспотовић, Јевтовић, 2019: 137). Тај и такав вид наступања све више маскира окупљање, организовање и деловање исламског фактора, што представља додатну опасност и изазове.

Актуелни токови и предвиђање будућих догађаја јесу показатељи суровости геополитичке игре великих сила. Пројекција сопствених интереса на штету огромног броја грађана и нација кодираних као савезници на суров начин потврђује стару истину да је бити непријатељ великих тешко бreme, а њихов пријатељ још теже. Сједињене Државе на сваки могући начин настоје да остваре сопствене интересе, а актуелна мигрантска криза и досадашње страдање европских грађана услед бруталних терористичких напада то потврђују. Неопходно је истаћи да велики допринос у

деструктивном процесу који је задесио Европу имају корумпиране и вазалне европске елите, које су доказано спремне да жртвују вишевековну хришћанску традицију¹⁴², националне идентитете и државност, достигнути економски развој и слободу европског човека (Деспотовић, Љ. 2017: 177).

2.6. Геополитика Балкана

Простор Балкана је својим географским, геополитичким и геостратешким потенцијалима одувек играо значајну улогу у историјским периодима војних сукоба, народних кретања, цивилизацијских судара и мешања, религијских промена, територијалних прекрајања, конструкција и деконструкција држава и народа. Из такве сложености проистиче историјска, политичка и културна *геополитичка чворност* на Балкану која утиче на реалполитичка дешавања кроз историју све до данашњих дана.

Посматрајући Балканско полуострво са географског и геополитичког аспекта, уочавамо да се оно налази на размеђу три континента, између неколико цивилизација, много политичких жеља и превише амбиција – другачије речено, ово је *гранична зона, контактни полигон, „капија” Европе, западу исток, а истоку запад*. Једном речју, Балкан је својеврсна *Catena Mundi*, односно „ланац” или „вериге” света.

Историјски догађаји су Балканском полуострву предредили улогу граничне зоне. Први пут ту граничност лоцирамо у 4. веку, када је Римско царство, дуж реке Дрине, подељено на Источно и Западно римско царство. То је граница која је поделила једну велику империју на два дела. Затим је 1054. године повучена религијска граница, историјски раскол у оквиру јединствене хришћанске цркве који траје готово један миленијум. Такође, Балкан је и историјска војна крајина – *terra militaris* – између Османског царства и Европе. Хантингтон је овом простору предредио граничну улогу између западног хришћанства, односно западне цивилизације, и источне цивилизације, рекавши да

¹⁴² Из *Мастрихтског уговора* избачен је део о хришћанском коду културног идентитета Европе, што је један од доказа саучесништва европске елите у потпуној деструкцији Европе и њених грађана.

се „Европа завршава тамо где се завршава западно хришћанство и почињу ислам и православље” (Хантингтон, 2000: 178).

Посматрајући кроз историју, али и у савремености, креатори политичких догађаја на Балкану биле су велике силе. Геополитичка надметања су константа „у историји балканских држава, које, с обзиром на своју величину и ресурсне капацитете, представљају, у различитом степену, или пуке експоненте великих сила, или пак међународне субјекте ограничене самосталности који своје интересе покушавају да остваре у пресеку или у преклапању интереса више великих сила. Као изразито нестабилно и недовољно компактно подручје које је непрестано изложено спољним утицајима, Балкан је, дакле, представљао простор за стратешко позиционирање и надигравање „великих играча“ (Гајић, 2014: 109). Историјски ток дешавања може се пратити са најмање два нивоа: глобални и регионални. С тим у вези, истичемо да се Балкан у „геополитичкој визури великих и регионалних сила види као подручје за експанзију, својеврсна *terra nullius* (празна земља), као периферна зона у односу на позицију земаља које себе сматрају централним и које стога овај простор доживљавају погодним за освајачке походе и ширење преко Балканског полуострва” (Деспотовић, 2012: 122).

2.6.1. Балкан између географије и геополитике

2.6.1.1. Географске карактеристике

Балканског полуострва

Балканско полуострво се налази у југоисточном¹⁴³ делу Европског континента, пружајући се од рта Матапана на југу до града Трста северно и од рта Истре на западу до рукавца Килије на истоку. Природне границе полуострва су: на северу, реке Дунав, Сава и Купа; на југу Средоземно

¹⁴³ Александар С. Гајић указује да би простор Балкана, посматрајући у ширем геополитичком контексту, пре требало називати „јужном” или „медитеранском Европом”, него „југоистоком” или „југоисточном Европом”, што перспективу поново „центрира” искључиво око Запада, или, још уже, на „средњу Европу”. Гајић, С. Александар (2012): *Западни Балкан у савременом политичком дискурсу*, Национални интерес – часопис за национална и државна питања, Година VIII, vol. 15, Број 3/2012., Институт за политичке студије, Београд, стр. 92; Погледати: Тодорова, Марија (2006): *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд, стр. 77–105.

море; на истоку и југоистоку Црно, Мраморно и Егејско море и на западу Јадранско и Јонско море. Површина полуострва је 520.000 км² и на том простору се налазе државе: Румунија, Бугарска, Грчка, европски део Турске, Македонија, Албанија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска, Словенија и Србија (Глишин, 2019: 54).¹⁴⁴ Када је реч о границама балканских држава, оне нису етничке и у већини случајева се не могу сврстати ни у историјске, што изазива потешкоће приликом њиховог прецизног одређења. Услед политичких, цивилизацијских и историјских фактора јужнословенско становништво се суочило са поделама и континуалном фрагментацијом, а резултат тога су непрекидни процеси формирања нових нација (Пророковић, 2018: 456–457).

Балканско полуострво је током историје мењало своје називе, а назив *Европска Турска* се најдуже задржао. У античком периоду полуострво је носило назив *Хем*. Током средњег века путописци који су ходили овим простором описивали су и цртали једно „планинско било, које се без прекида пружало од истока до запада, од Црног мора до Алпа”. Увидевши значај тог непрекидног ланца, *Централног била*¹⁴⁵, многи су овај простор називали *Копчом света* – *Catena Mundi* или *Catena del Mondo* (Цвијић, 1922: 1–2). Географ Јохан Цојне 1808. године је полуострву дао назив *Балканско полуострво*.

Географ Јован Цвијић приписао је три групе особина Балканском полуострву: 1) *евроазијске особине*; 2) *особине спајања и прожимања* и 3) *особине изоловања и одвајања*.

Када је реч о *евроазијским* особинама, Балканско полуострво је „географски и геолошки посредник између Европе и Азије”. Континенталну везу између Европе и Русије чини тзв. руска платформа, која се протеже ка Сибиру и пустињама централне Азије. С друге стране, Балканско

¹⁴⁴ Од једанаест наведених држава, не простиру се све својом целом територијом на Балканском полуострву. Словенија, Румунија и Турска мањим делом своје територије улазе на полуострво, док Србија и Хрватска значајнијим делом своје територије улазе на простор полуострва.

¹⁴⁵ Ами Буе, француски географ, је у првој половини XIX века скренуо пажњу да *Централно било* не постоји и да је заправо полуострво пресечено од севера према југу не само клисурама већ и широком моравско-вардарском удолином. Јовичић, Ж. (1994): *Балканско полуострво – географски погледи и перспективе*, Српско географско друштво, Београд, стр. 11.

полуострво је кроз историју својим контактом са Малом Азијом и Егејским морем представљало пут за значајне културне струје, те је у одређеном сегменту било предодређено да прихвати културе тих континената (Азије и Африке).

Друга географска особина *спајања и прожимања*, према Цвијићу, има везе са самим положајем и рељефом полуострва. Полуострво карактерише отвореност на северу, према Панонској низији, и на југу, посредством острва, према Африци и Азији. У том контексту Цвијић истиче и дугачке удолине које се провлаче кроз полуострво у правцу север–југ и исток–запад, што олакшава везу обале са унутрашњошћу. Особине спајања и прожимања олакшавају ширење разних појава кретања, од атмосферских и биолошких до цивилизацијских, те с тим у вези Цвијић истиче три групе географских особина спајања и прожимања: 1) продирање са периферије; 2) депресије и лонгитудинални путеви¹⁴⁶ и 3) усеци, превале и трансверзални путеви.¹⁴⁷

Трећа географска особина *изоловања и одвајања* одређена је планинским масивима. Они представљају препреке етничким кретањима и цивилизацијским токовима, те слабе климатске и биолошке утицаје. Цвијић као значајне

¹⁴⁶ Унутрашњост полуострва је просечена у правцу север–југ и југоисток великим удолинама које се могу назвати *уздужне* или *лонгитудиналне*. (...) Најважније од ових лонгитудиналних за комуникацију су: Морава–Марица и Морава–Вардар, које везују Цариград и Солун са Београдом, на ушћу Саве и Дунава. Велики значај кроз историју имала је моравско-маричка комуникација, чинећи Царски пут – главни пут турског царства у Европи. Значај Моравско-вардарске долине огледа се у томе што нема развође, те се Морава и Вардар могу претворити у непрекидан речни ток између Дунава и Егејског мора. Цвијић, Ј. (1922): *Балканско полуострво и јужнословенске земље* (превео с француског Боривоје Дробњаковић), Државна штампарија Краљевине СХС, Београд, стр. 20–23.

¹⁴⁷ Полуострво има много усека, превоја и долина које олакшавају везе јадранског приморја са унутрашњошћу полуострва и моравско-вардарском долином, као и везу Дунава, балканским превалама, са сливом Марице. Трансверзалне долине епирско-арбанашког приморја пробијају велики број планинских венаца и продужавају се готово до центра полуострва, поготову долине Дрима и Шкумбије. Први трансверзални пут саградили су Римљани – *Via Egnatia*, који је ишао од Драча и околних области долином Шкумбије преко Охрида (Lichnidis) и Водена (Edesse) у Солун; одатле је ишао дуж егејског приморја до Цариграда. Цвијић, Ј. (1922): *Балканско полуострво и јужнословенске земље* (превео с француског Боривоје Дробњаковић), Државна штампарија Краљевине СХС, Београд, стр. 23–24.

препреке издваја Динарски масив, Родопски и Балкански систем.¹⁴⁸

На основу физичке конфигурације Балканског полуострва, закључујемо да се планински венци пружају у два основна правца: први правац од северозапада ка југоистоку чини динарско-пиндски планински систем, те други правац од истока према западу, који чини планина Балкан (Глишин, 2019: 56). Највиши планински врхови не прелазе 3.000 метара. Што се тиче низија и равница, највеће су Подунавље, Посавина, Поморавље, Солунско поље, Тесалија, Црногорско приморје, затим Косово поље, Метохија, Сјеничко поље, Софијска раван, Тетовска раван, Овче поље, Скадарска равница, Задримље, Тракијска раван и слично.¹⁴⁹

Посматрајући са саобраћајно-географског аспекта, полуострво има повољан и веома значајан положај у овом делу Европе. Међународни путеви и пруге чине саобраћајну мрежу на Балкану, што олакшава кретање из западне и средње Европе ка Блиском истоку и кавкаско-каспијском подручју. Речним саобраћајницама и Дунавом, као најважнијим током, спаја се црноморски басен са атлантским акваторијем. Због повољног положаја, Европска унија је пројектовала неколико паневропских друмско-железничких коридора (IV, V, VII, VIII, IX и X) који би требало да пролазе преко Балкана.¹⁵⁰ *Европски коридори IV, VIII и X пресецају Балкан и хоризонтално и вертикално и тако спајају Запад са Истоком, Север са Југом и vice versa.* Јадранско-црноморски коридор (Коридор IV) и Дунав од великог су значаја за везу између средње Европе и Средњег истока, и

¹⁴⁸ Погледати детаљније: Цвијић, Ј. (1922): *Балканско полуострво и јужно-словенске земље* (превео с француског Боривоје Дробњаковић), Државна штампарија Краљевине СХС, Београд, стр. 29–62; Јовичић, Ж. (1994): *Балканско полуострво – географски погледи и перспективе*, Српско географско друштво, Београд, стр. 37–40; Николајевић, Ј., Миливој (1904): *Географија Балканског полуострва* (Општи део), Штампарија Д. Димитријевића, Београд, стр. 55–70.

¹⁴⁹ Погледати детаљније: Николајевић, Ј., Миливој (1904): *Географија Балканског полуострва* (Општи део), Штампарија Д. Димитријевића, Београд, стр. 75–84.

¹⁵⁰ Погледати: Пророковић, Душан; Перовић, Милорад (2013): *Стратешки коридори и цевоводи и њихов утицај на геоекономски положај балканских држава*, Национални интерес – часопис за национална и државна питања, година X, vol.18, број 3/2013, Институт за политичке студије, Београд, стр. 105–133.

чини главну везу између Трста и Констанце. Албанско-бугарски коридор (Коридор VIII) спаја Албанију–Македонију–Бугарску или градове Драч и Варну. **Територија Србије, тачније Косово и Метохија, иако у првобитном плану нису узете у обзир, „постали су плен САД зато што је у новој констелацији односа на Балкану његов геополитички, геоекономски и геоенергетски значај постао пресудан”** (Деспотовић, 2012: 135–136). Циљ је да Коридор X споји Будимпешту–Солун и Загреб–Истамбул, што би Београду доделило статус *главне раскрснице југоисточне Европе* (Труд, А. 2007: 11). Балканско полуострво карактерише још и приступ „најважнијим поморским комуникацијама које воде преко Средоземног мора: Гибралтар–Малта–Суец, као дела светског пловног пута Атлантик–Средоземно море–Индијски океан–Аустралија” (Шушић, С. 2004: 28).

Политички и економски положај Балканског полуострва „детерминисан је положајем на раскршћу и односима на релацији центар–периферија”. Професор Мирко Грчић истиче да је „територијална диференцијација или социјално-економска неравномерност развоја овог региона условљена поларизацијом, тј. издвајањем центра и периферије”. Услед отворености према Малој Азији, с једне стране, и Европи, с друге стране, Балканско полуострво је имало улогу „трансмисије, а некад центра дифузије материјалних и културних добара”. Стога „геостратешке вредности Балкана и његових појединих делова одређују типове односа између периферије (Балканско полуострво) и центра (централна и западна Европа)” (Грчић, 2002: 3–4). Претходно наведеном додаћемо да је „географска средина (пре свега положај и рељеф) утицала на две основне геополитичке детерминанте Балкана – **хетерогеност** и **транзитност**. Последица хетерогености је политичко-територијална уситњеност, а транзитности – присуство интереса великих сила” (Грчић, 2002: 3).

2.6.1.2. Геополитичка обележја Балкана

Геополитички положај Балкана може се посматрати са глобалног, регионалног и локалног нивоа, а његов значај се читава у бројним историјским борбама за превласт на овом простору. Положај Балкана је пре свега важан због

простирања у зони унутрашњег полумесеца – *Rimlanda*, затим због његових *евроазијских* особина и особина *снајања и прожимања* које омогућавају контакт са евроазијским континенталним језгром или срцем света – *Heartland*, али и са афричким континентом, Блиским и Средњим истоком (Глишин, 2019: 57). Амерички геостратег Николас Спајкмен означио је простор *Rimlanda* као тампон зону између сила копна и сила мора, и као веома значајан простор за даљом доминацијом над Срцем копна и Евроазијом. У прилог томе треба истаћи да је кроз призму класичне геополитике простор Балкана представљен као „југоисточни део западног, европског дела *Rimlanda* који представља својеврсну везу, мост и/или препреку према његовом централном, блискоисточном делу – ободу евроазијског континента, што одељује његово језгро *Heartland* од приступа светским морима” (Гајић, 2015: 235).

Осим улоге тампон зоне или „моста”, Балканско полуострво промрежено је природним коридорима који повезују источну и западну обалу. Реч је о „*intermarium*-ској карики између Јадранског и Црноморског басена” као и о томе да „расте важност његових попречних речних долина као потенцијалних природно предиспонираних саобраћајних коридора” (Гајић, 2015а: 3). Такође, Балкан је значајан и као „зона из које се може вршити контрола и геополитичко уклињавање ка Средњем и Блиском истоку” (Деспотовић, 2012: 143).

Територијална **контактност** Балкана са Блиским и Средњим истоком и улога историјске трансверзале којом су ходиле различите цивилизације кодирале су балкански и српски териториј као простор преко кога се простире „главна оса трансгресионо-регресионих процеса цивилизацијских судара” (Деспотовић, 2011: 58). Изнета чињеница само потврђује оно чему нас и историја учи – да је Балкан кроз историју био место „сукоба цивилизација” (С. Хантингтон) или, како је З. Бжежински дефинисао, као простор „мултиетничког коктела”. Предодређену трагедију овог простора истакао је и Љубиша Митровић рекавши да „Балканом, кроз историју и у савремености тутње вулканске противречности тежећи да га растргну и поделе споља и изнутра” (Митровић, 2006: 21).

Друго геополитичко обележје је **чворност**, која је кодирана у „положају балканског ‘геополитичког крста’ у

осетљивој пресеченој зони која је формирана вековима уназад, у пољу агресивног геополитичког наступања ванбалканских политичких фактора, као зони њихове насилне инфилтрације” (Деспотовић, 2012: 127). Историјска кретања и освајања исцртала су два правца кретања држава. „Први је правац ширења германског блока, северозапад–југоисток, а други је правац ширења исламско-турског фактора југоисток–северозапад, односно североисток–југозапад (Русија, Мађарска) и југозапад–североисток (Венеција, Ватикан, Италија, Енглеска, Француска и САД)” (Деспотовић, 2012: 127). *Збигњев Бжежински је Балкан назвао „медитеранском кључаоницом” између западног и средишњег дела Rimlanda, обода евроазијског континента који одељује његово језгро (Heartland) од приступа светским морима (Гајић, 2015а: 2).*

Важност геополитичког и стратегијског положаја Балкана истакнута је током Хладног рата и биполарне поделе Европе. Водеће државе два супротстављена блока одредиле су стратедијски важне правце, и то преко простора Балкана „четири од укупно пет основних стратегијских правца на јужноевропском војишту (ломбардијско-панонски, јадранско-панонски, албанско-бугарски, егејско-босфорски и северноафричко-блискоисточни). (...) Преко простора СФРЈ простирала су се три стратегијска правца: ломбардијско-панонски, јадранско-панонски и албанско-бугарски” (Шушић, С. 2004: 36). Тако су териториј, акваториј и ваздушни простор Балкана чинили широк простор за циркулисање великих сила и њихових интереса. Такође, немали значај са војностратедијског аспекта има и веза балканског простора за источним Средоземљем, будући да на тај начин постаје поморска веза са Азијом и Африком, а уз осврт на „економски, стратегијски и политички значај Средоземљу суседног Арапско-персијског залива, та два подручја представљају јединствену целину за вођење политике управљања кризама” (Шушић, С. 2004: 56).

2.6.1.3. „Западни Балкан” као геополитичка манипулација

Именоване је моћ, односно у сенци појма често се крију интереси водећих светских сила које настоје да преобликују дискурс у своју корист. Најпре, Балкан је „политичко-географски” појам и од Балканског полуострва се

разликује у „територијално-делимитационом и квалитативно-структуралном смислу” (Степић, 2019: 35). На северу „граница Балкана поклапа се са северном границом Румуније и некадашње ‘друге’ Југославије. У његовом саставу су Грчка, Албанија, Бугарска, Румунија, европски део Турске (23.764км² од укупно 779.452 км² површине Турске) и државе настале разби-распадом СФРЈ – Србија, Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија. Сходно томе, Балкан је политичко-географски појам који подразумева територију површине 788.770 км²” (Степић, 2019: 35).

Појам *Западни Балкан* почео је неформално да се користи 1997. године, да би годину дана касније ушао у формалну употребу на Западу. Еволуција појма је текла од неформалне употребе и географске одреднице *западни* део Балкана до појма *Западни Балкан*, којим се „имплицирало постојање (супранационалне) политичко-територијалне јединице” (Степић, 2019: 37–38). У састав „Западног Балкана” улазе Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Македонија и Албанија. Укупна површина наведене групе земаља износи око 260.000 км² и броји преко 20 милиона становника. Економска и политичка оријентација претежно је усмерена ка Западу, што је и формализовано низом уговора о сарадњи. Политиколог Милош Кнежевић запажа да су Словенија и Хрватска, као најзападније новостворене јужнословенске државе, које се, географски гледано, налазе на северозападу некадашње Југославије, а сада на тлу „Западног Балкана”, већ налазе у чланству ЕУ и НАТО, док су „преостале екс-ју земље југоисточног дела Западног Балкана тек у статусу предкандидата и преговарачке кандидатуре за чланство. Њихова пуна ‘приврженост’ и ‘посвећеност европском путу’ је, у ствари, тешка зависничка лојалност војном и финансијском облику надмоћног Запада” (Кнежевић, 2012: 76). Како примећује Миломир Степић, „након установљавања Западног Балкана”, Европска унија је тестирала тзв. регионални концепт – колективни третман свих држава у његовом саставу. Међутим, од тога се брзо одустало, а „надвладао је селективни приступ и различит темпо приближавања ЕУ (...)” (Степић, 2019: 39).

Када је реч о „Западном Балкану”, поставља се питање на основу којих параметара су одређене његове границе и

која је сврха те (гео)политичке поделе Балкана? „Уколико је конструисан Западни Балкан, намеће се питање шта је то *незападни* Балкани и не води ли ово нужно даљем уситњавању и такозваној *балканизацији Балкана*” (Лазаревић Радак, 2014: 94).

Положај балканског региона трансформисан је услед европских интеграција, те Балкан уместо *раскрића* између Истока и Запада све више улази у поље утицаја Запада, који себе сматра *центром*, а Исток *периферијом цивилизације*. Поред тога, све чешће се термин *Балкан* замењује термином *Југоисточна Европа*, који, према Марији Тодоровој, није *неидеолошки* (Грчић, 2013: 47). Професор Љубомир Кљакић указује да је „поступак *конверзије* „Југославије” у „Југоисточну Европу”, односно „Западни Балкан”, доследно спроведен у складу са три начела – у складу са веома старим начелом *именовање је моћ*, у складу са такође старим начелом *poten est oten*, у значењу *име је знак, име је предсказање, име је судбина*, укључујући и дериват *моћ је у имену*, као и у складу са начелом *најбољи начин да се предвиди будућност јесте да се она произведе*” (Кљакић, 2012: 104).

Дакле, конструисање Балкана, с једне стране, и Оријента, с друге стране, пратила је и *дискурзивна производња* Западног Балкана. Тако је Западни Балкан, као *имагинарни простор* *имагинарног Балкана*, постао онај његов део у који се смештају згуснути стереотипи, док се једновремено он представља као *ближи Европи*, те њиме владају европска политичка и културна очекивања. (...) Овај *имагинарни подбалкан* је постао средство *онтолошког замагљивања Балкана* и *стварања* *имагинарног Балкана* који се обликује, конструише у пракси, у складу са политичким интересима како изнутра тако и споља (Лазаревић Радак, 2014: 94). У складу са политичким интересима, политички појмови „Југоисточна Европа” и „Западни Балкан” „имају за функцију да делотворно именују тзв. фактичко стање унутрашњег пораза произведеног кроз разбијање, фрагментацију и субјугацију Југославије у светском рату за југословенско наслеђе 1991–2001; да одреде оквир и унутрашњи садржај тог стања као општи и дугорочни оквир и образац који треба да омогући свеопште психолошке, социјалне, економске и политичке услове неопходне за успех моралног слома и масовне ‘идентификације са агресором’

потчињеног становништва, услове неопходне да се код тог становништва производе масовна представа о себи као о људима и заједницама ниже врсте који, управо због тога, немају други избор него да пристану на спољашње успостављање поретка 'добровољног ропства'; да буду важан део апарата за масовну контролу перцепције чија је основна улога да процес 'идентификације са агресором' и успостављања поретка 'добровољног ропства' што више прикрије и учини невидљивим" (Кљакић, 2012: 106–107).

Посматрајући овај *контролисан* простор, без сумње закључујемо да је реч о (гео)политичком пројекту *центра* према *периферији*, којој је, како указује професор Степић, намењен дугогодишњи статус *карантина* за њена сукобљена *племена* како се вирус балканизације не би пренео на ЕУ. Реч је, дакле, о томе да се са „Западним Балканом” жели остварити *стабилизација конфликтног простора* и *хармонизација са стандардима прописаним за прикључење* (Степић, 2019: 39). Међутим, ако се настоји стабилизovati конфликтни простор, због чега се државама „Западног Балкана” приступа са двоструким стандардима, те се појединим државама дозвољава агресивна политика и сепаратистичке тенденције, које, на пример, има Албанија по питању Косова и Метохије? Такође, поставља се питање зашто се поједине државе из те мале групе западнобалканских држава фаворизацију приликом процеса прикључења ЕУ? Навешћемо примере, с једне стране Србије која је прва два поглавља у преговорима о приступању покренула у јануару 2014. године, али су та поглавља отворена тек у децембру 2015. године, док је с друге стране Црна Гора у том истом периоду покренула око 10 поглавља.¹⁵¹ По нашем мишљењу, овде је реч о условљености и контролисаном процесу прикључења, који зависе од степена послушности и погодности. Услов за Србију је јасан, после окупације Косова и Метохије треба му доделити и статус независне државе, што би Србији аутоматски отворило пут ка ЕУ(!?). До тада, услови ће се поштравати, а од наше државе и система правиће се лабораторија за тестирање нових метода стварања *зависне државе* (Глишин, 2019: 63).

„Стварна улога коју је ЕУ наменила 'з/Западном Балкану' проистиче из констатације Хавијера Солане на сед-

¹⁵¹ Погледати: <http://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/pregovori-srbije-sa-eu>; <https://www.eu.me/mn/>

ници Већа министара ЕУ у Бриселу средином 2001. године – да се ради о експерименту где ЕУ тестира ефикасност своје јединствене спољне политике. У основи експеримента препознатљива је глобалистичка идеологија која и на 'з/Западном Балкану' настоји да релативизује националне идентитете, државне суверенитете и границе, а да успостави просторно, временски, политички, економски и безбедносно флексибилну регионалну интеграцију” (Степић, 2019: 39).

На крају, Сања Лазаревић Радак указује да је граничност Балкана дискурзивна и симболичка, а такве границе се укидају теже него политичке и административне (Лазаревић Радак, 2014: 122).

2.6.2. Балкан у геополитичком чвору

2.6.2.1. Балкан између евроатлантизма и неоевроазијства

У периоду хладног рата простор Балкана био је тачка контакта два супротстављена блока, што је тада Југославији предодредило значајну геополитичку улогу, због чега је она била на мети и Сједињеним Државама и Совјетском Савезу. Међублоковска улога и значај за *виталну безбедност САД* (С. Вудворд) коју је Југославија имала, нестаје завршетком хладног рата,¹⁵² *те тако Балкан поново постаје простор геополитичке прекомпозиције и место сукобљених и испреплетених интереса глобалних и регионалних сила*. Дакле, значај овог простора за даљи атлантистички продор ка „Срцу копна”¹⁵³ остаје актуелан. С тим у вези,

¹⁵² „Југославија је, наиме, била вишеструка сметња. Зашто, чему и коме? Да не буде икаквог неспоразума, одговор је: пре свих англосаксонском, тј. евроамеричком чиниоцу! Као политичка заједница Јужних Словена, Југославија је у свим историјским облицима имала геополитичку улогу бафердржаве. По завршетку хладног рата и пропашћу европског комунизма при крају прошлог века престала је потреба за државама посредничког типа и балансне улоге на Старом континенту.” Кнежевић, М. (2013): *Призма геополитике: геополитичка димензија националног идентитета*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 241.

¹⁵³ „Балкан је, гледајући збирно, војно и политички у највећој мери 'покривен', те претворен у одскочну даску за даље стратешко наступање атлантистичких сила ка 'срцу копна' – ка Русији и централној Азији преко црноморског басена и Каспија. Такође, таласократски атлантисти на попришту бивше Југославије тежили су да на дужи рок осујете преостале или новопридошле утицаје Русије и Немачке, као и да 'обуздају' и ограниче

*Балкан је за Сједињене Државе посебно важан,*¹⁵⁴ те су оне настојале да на овом простору након хладног рата остваре неколико циљева. Указаћемо на следеће циљеве: **Први** – искористити економско и војно посустајање и геополитичку дефанзиву Русије за запоседање кључних стратешких простора Балкана и дугорочније спречавање Руске Федерације да се врати у, за њу, другу по значају виталну геополитичку зону (примарна је простор земаља бившег СССР-а). **Други** циљ је успоравање геоекономског и геополитичког повратка СР Немачке на просторе Украјине, Подунавља и Балкана. **Трећи**, подстицање ривалства парцијалних геополитичких интереса појединих чланица Европске уније (Велика Британија, Француска, Италија, Шпанија, Немачка и сл.) ради њихове лакше контроле и обуздавања, како ЕУ не би израсла у опасног економског и геополитичког ривала Америке. А **четврти** циљ се односи на убрзани пријем земаља с простора југоисточне Европе и западног Балкана у евроатлантске интеграције (Деспотовић, 2012: 121).

Северноатлантске силе Балкан виде и као значајно војностратегичко подручје на које се надовезује простор источног Средоземља, што га чини важним копненим, по-

амбиције својих савезника, те да притом за себе задрже улогу коначног арбитра који може у складу са својим потребама да стабилизује или дестабилизује прилике у региону, не испуштајући из руку контролу над два стратешки важна комуникациона правца – транзит Дунавом који спаја средњу Европу са Блиским истоком, те црноморске мореузе који представљају 'кључаоницу' Средоземља за евроазијски континентализам." Гајић, А. (2015): *Између евроатлантизма и евроазијства – положај савремене Србије*, Култура полиса, год. XII, посебно издање, Култура-Полиса, Институт за европске студије, Нови Сад, стр. 4.

¹⁵⁴ „Посланик немачке Хришћанско-демократске уније и тадашњи потпредседник Парламентарне скупштине ОЕБС-а Вили Вимер (Willy Wimmer) узбунио је јавност током 2001. године својим иступом у *Листу за немачку и међународну политику*. Наиме, Вимер је објаснио како је у пролеће 2000. године учествовао на једном скупу у Братислави у организацији америчког министарства спољних послова (US State Department). Закључак тог скупа у вези са Балканом је био да НАТО не сме поновити грешку коју је амерички председник Двајт Ајзенхауер (Dwight David Eisenhower, председник САД 1953–1961) направио после Другог светског рата када је пропустио да дугорочно стационира америчке војне снаге у овом делу Европе. **Балкан је геополитичко чвориште и има велики значај за НАТО, и у том смислу САД очекују помоћ свих европских држава.**" Пророковић, Д. (2012): *Геополитика Србије*, Службени гласник; Геополитика, Београд, стр. 436.

морским и ваздушним мостом на размеђу Европе, Азије и Африке. „Са становишта стратегије, Средоземно море је било унутрашње море Запада и претпоље европске одбране” (Шушић, С. 2004: 56–60).

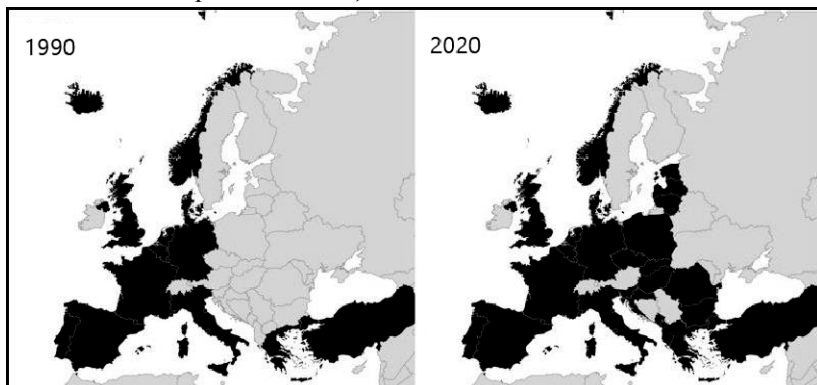
Као што смо раније констатовали, успех у хладном рату омогућио је Сједињеним Држава да идеју изузетности остваре кроз *глобалистички концепт геополитике деструкције* с циљем потчињавања света интересима САД. У намери да оствари атланстичку геополитичку парадигму, Вашингтон је комбинованом употребом тврде и меке моћи делимично или потпуно деструисао државе или читаве регионе који су били мета на путу испуњења империјалних интереса. Под таквом геополитичком пресом нашао се и простор Балкана, а стиче се утисак да је у идеолошком сукобу Истока и Запада управо овај простор имао стварну и симболичку улогу. Наиме, САД су у идеолошком сукобу против комунизма настојале примарно да се обрачунају и потисну Русију ка унутрашњости континента. Један од начина био је и деструкција српског фактора на Балкану, кодираног као „руска продужена рука”¹⁵⁵ према топлим морима. Циљ је био да се деструкцијом српског народа онеспособи руски савезник погодан за будућа потенцијална повезивања и онемогући ширење евроазијског утицаја у овом делу *Римленда*. Осим тога, деструкцијом српског народа САД задају симболичан ударац Русији, покушавајући да је представе као недовољно способну да заштити своје савезнике. На крају, САД су искористиле идеолошки сукоб како би под своју контролу објединиле државе запада у борби против, медијски исконструисаног, опасног непријатеља са истока који је већ нестао.

Пратећи ширење НАТО пакта након завршетка хладног рата, јасно можемо да маркирамо два битна правца: 1) средња и источна Европа, ка границама Русије, те 2) југоисточна Европа и Балкан. У томе се јасно читава атланстичка потреба за контролом зоне *Римленда* како би се на

¹⁵⁵ „Запад на глобално важном Балкану стереотипно идентификује српског чиниоца као ‘руску предстражу’ коју је неопходно што више и дугорочно ослабити. У тој неокенанистички артикулисаном регионалној (балканској) стратегији обуздавања Косово и Метохија се од гекултурног, геополитичког и геоекономског ‘адута’ српске моћи насилно трансформишу у једног од њених главних *балансера*.” Степић, М. (2012): *Косово и Метохија: Постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 205.

дужи временски период онемогућило озбиљније руско ангажовање и како би се Русија држала под контролом.

Карта 13: Чланице НАТО пакта 1990–2020.

Од 1999. до 2020. године НАТО пакту се прикључило 14 чланица, од Естоније на северу до Бугарске на југу, чинећи тако један ланац којим евроатлантске силе контролишу источну Европу и западну обалу Црног мора [Карта 13]. Такође, балкански излаз на Јадранско,¹⁵⁶ Јонско и Егејско море стављен је под контролу Западних сила.¹⁵⁷ Атлантистичке структуре, поред средњоевропског залеђа Балкана (Аустрија, Мађарска, Чешка и Словачка) и наведеног акваторија, контролишу и балканску политичко-географску екстензију која се преко Турске простире према Блиском истоку (Деспотовић, 2017: 139). Српски фактор¹⁵⁸, као традиционално руски пријатељ и савезник, изо-

¹⁵⁶ М. Степић закључује да је у интересу глобалне силе – САД да запоседне упоришне тачке на балканској обали Јадрана и тиме стави под своју контролу *Отранска врата* „као улаз у овај Средоземни 'залив', који најдубље залази према централној Европи и Немачкој. Хипотетичким припајањем Косова и Метохије и западне Македоније Албанији остварила би се заштита америчких упоришта, неопходна стратегијска дубина, продор у дубину Балканског полуострва и контрола њених главних саобраћајних и геостратегијских коридора”. Степић, М. (2012): *Косово и Метохија: Постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, стр., 16

¹⁵⁷ Како истиче Спајкмен: „поседовање обале је од већег стратешког значаја него поседовање унутрашњег копна”. Авијуцки, В. (2009): *Континенталне геополитике: свет у XXI веку*, Сlio, Београд, стр., 11

¹⁵⁸ „Русија представља потенцијалну снагу света, а Балкан, првенствено Србија – његову предстражу према Западу.” Нарочницаја, А. Наталија (1997): *Балкан и поствизантијски простор у центру духовног и геополитичког*, стр. 322

лован је у „срцу” Балкана уз настојања да се што више ослаби и истргне из руског видокруга. Чињеница је да се „амерички мостобран”¹⁵⁹ шири ка „непријатељском” простору заузимајући све значајније геополитичке тачке у циљу изоловања „континенталног медведа” и спречавања потенцијалне евроазијске континенталне сарадње, тзв. „осовине Берлин–Москва” (Глишин, 2019: 69).

Географско ширење Северноатлантског пакта на земље Балкана и постављање војних база на Балканском полуострву Миломир Степић види као стварање „интегралног балканског геополитичког и геостратегијског лука” атлантизма, сачињеног од северозападног и југоисточног сегмента. Оба смера имају исходиште у „геополитички и геостратегијски кључним областима Балкана: северозападни у ‘динарској тврђави’, а југоисточни у централној области Балканског полуострва”, тј. у самом његовом средишту – ‘балканском језгру’. ‘Кичма’ балканског геополитичког и геостратегијског лука формирала се од читавог низа упутишта, база, полигона и других инсталација, за САД и НАТО лако доступних како из Јадранског и Егејског басена (акваторије, луке и аеродроми у приобаљу или на острвима), тако и из Панонске низије (геостратегијска ‘панонска лепеза’ коју је по окончању Хладног рата од ВУ преузео НАТО)” (Степић, 2012: 105).

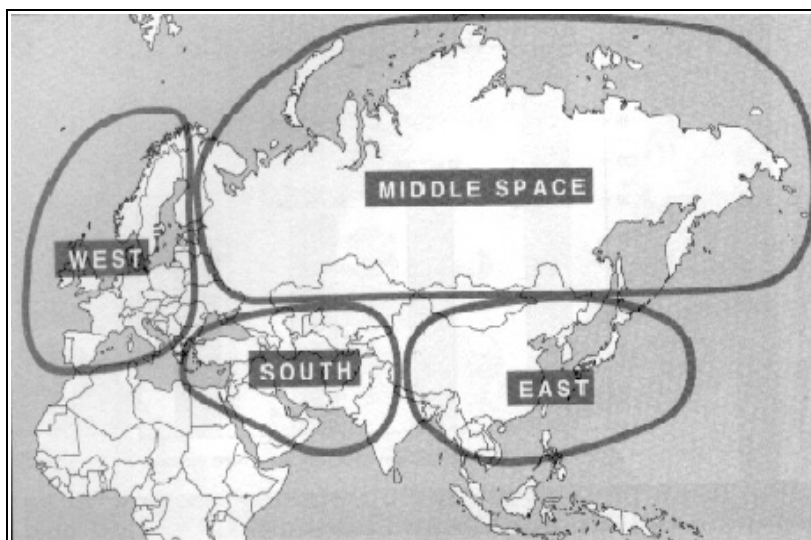
Америчка награда за све напоре које улаже на евроазијском простору, према Збигњеву Бжежинском, јесте *Евроазија*. Представљена као шаховска табла, то је простор на коме се води борба за превласт у свету. Велико пространство преплављено различитим цивилизацијама, културама, обичајима, језицима, погледима на свет и веровањима, тешко је хомогенизовати у једну јединствену целину, што је америчка шанса да по принципу *divide et impera* очува свој светски примат (Глишин, 2019, 2019а). Дефинисањем *четири велика простора* на евроазијској шаховској табли, Бжежински је позиционирао и главне играче. *Западни* простор обухвата део Европе који је укључен у Европску унију и НАТО или треба да буде укључен. *Јужни* про-

тичког супарништва на прагу XXI века (превео Путник Дајић), Југословенски историјски часопис (број 1), Београд, стр. 179–195

¹⁵⁹ „Европа је најбитнији геополитички мостобран на евроазијском континенту.” Бжежински, З. (2001): *Велика шаховска табла*, ЦИД/Романов, Подгорица, Бања Лука, стр. 57

стор се својом западном границом наслања на југоисточни део Балканског полуострва, обухвата Блиски и Средњи исток, велики део постсовјетске централне Азије, део Индије и део Кине. *Источни* простор се поклапа највећим својим делом са Кином и Корејским полуострвом. Наведена три простора, попут Спајкменовог *Rimlanda*, опасују Макиндерово *Срце света*, односно *Средњи* простор који обухвата Русију [Карта 14].

Карта 14: *Евроазијска шаховска табла Збигњева Бжежинског*

Према Бжежинском, Сједињене Државе могу наставити примат на овом простору уколико се: 1) средњи простор више приближи развијеном Западу; 2) јужни регион не потпадне под доминацију само једне силе и 3) ако се Исток не уједини под условом да се Америка избаци из поморских база. С друге стране, америчкој „игри” на евроазијској шаховској табли дошао би крај ако би: 1) средњи простор одбацио Запад уз тежњу ка стварању самосталног геополитичког ентитета који би остварио утицај на јужни простор или сарадњу са источним играчем; или 2) уколико би се два источна играча ујединила; те, на крају, 3) ако би државе западног простора одлучиле да се ослободе америчког присуства (Бжежински, 2001: 36–37).

Посматрајући евроазијску шаховску таблу, уочавамо да је тачка контакта *западног* и *јужног* простора на Балка-

ну, што је потенцијална тачка „пуцања” и могућа „крвава” граница различитих цивилизација (Глишин, 2019). С обзиром на то да је спона између западног и јужног простора слаба, Америка је тежила учвршћивању горепоменутог *геополитичког и геостратегијског лука* преузимањем контроле кључног простора на његовој траси – Косова и Метохије, па је и на тај начин „опорављеној Русији баражира-ла повратак на Балкан и продор на Средоземно *топло море*” (Степић, 2016: 480).

Према мишљењу Александра Дугина, најважнији руски партнер у Европи за стварање континенталног блока и чврсте осовине је Немачка, снажна регионална сила средње Европе. За геополитичку престоницу Дугин одређује Берлин и указује да „само Немачка и немачки народ поседују све потребне квалитете за делотворну интеграцију тог геополитичког региона – историјску вољу, изванредно развијену привреду, привилегован географски положај, етничку хомогеност и свест о својој цивилизацијској мисији” (Дугин, 2004: 193–194). Остваривањем ове геополитичке пројекције створила би се *осовина* Берлин–Москва, поделиле би се сфере утицаја на руску и немачку и онемогућио би се атлантистички *санитарни кордон*, као и контрола *Rimlanda*. **Руско-немачка сарадња**, како указује Дугин, допринела би „излечењу болести оба партнера”. То значи да би Русија економски просперирала, а Немачка би добила „стратешку заштиту” и „ресурсну независност” од Сједињених Држава (Дугин, 2004: 199). Сходно томе, најважнији задатак САД-а је да спрече да се „немачки капитал и технологија споје са руским привредним ресурсима и радном снагом у непобедиву комбинацију” (Деспотовић, 2015: 66).

Према Дугиновој пројекцији, руском утицају припада већи део Балкана, што без сумње указује на значај овог простора за даљу експанзију ка југу и југозападу, али и спречавање атлантистичких геополитичких планова. Међутим, представљањем карте [13] – *Ширење НАТО пакта*, видимо да је Балкан простор потенцијалног руског утицаја, карта [15], готово у потпуности стављен под контролу атлантиста предвођених Сједињеним Америчким Државама.

Карта 15: Геополитичка расподела зона утицаја између Русије и Немачке (А. Дугин; преузето: www.sciencedirect.com)

Леонид Савин указује да би Русија требало да брани своје интересе у југоисточној Европи спроводећи следеће војно-политичке мере: прво, „зарад подршке стабилности Србије, он предлаже враћање мировњачког континента на Косово и Метохију, чије би присуство смањило ризик избијања етничког насиља. Други корак било би успостављање руских војних база на територијама Србије и Црне Горе (...)” (Вуковић, 2015: 50). Поред тога, Савин подразумева и друге видове сарадње, од културне до економске.

С обзиром на то да је Савин наведене ставове изнео у својој књизи *Ка геополитици* (2011. године), данас можемо закључити да је Америка стратешки предухитрила Русију, будући да је Црну Гору ставила под своју контролу прикључењем у НАТО пакт 2017. године, а Северну Македонију 2020. године. *Прикључењем Црне Горе, НАТО је затворио и последњи процеп у северном Медитерану, будући да је реч о последњој земљи у северном Медитерану која није била чланица НАТО савеза.* На тај начин затворен је европ-

ски део средоземног приобаља, **чиме је затворен излаз Русије и Србије према Средоземљу** (Степић, 2017). Такође, Румунија и Бугарска су чланице НАТО и ЕУ, Грчка има таласократски идентитет и деценијама се налази у политичким, економским и војним интеграцијама са Западом, Хрватска и Словенија су прозападно оријентисане, а Босна и Херцеговина у целини је протекторат Запада. Поред тога, када је реч о успостављању руских војних база на овом простору, можемо констатовати да и у том смислу Америка предњачи, будући да је у источном делу Косова и Метохије саградила велику и добро опремљену војну базу *Бондстил*, која представља стратешко упориште у овом делу Европе. Дакле, узимајући у обзир критеријуме „неоевроазијске мултиполарне концепције, једина балканска земља која испуњава услове за формирање вектора усмереног из Русије према југозападу јесте Србија” (Степић, 2019: 137). Дакле, како колега Степић примећује, **Русија краткорочно** у почетним корацима креирања балканског вектора треба да рачуна **на Србију и Републику Српску**. Да би остварила своју геополитичку мисију, Русија треба директније политичко-дипломатски, медијски, културно, образовно-научно и економски да делује и пружи подршку овим српским земљама. *Средњорочно*, Русија би требало да ради на просторном дефинисању и постепеном „успостављању интересне сфере у постјугословенском простору (Србија, Северна Македонија, Црна Гора, Република Српска са већим делом Федерације БиХ, некадашња Република Српска Крајина), те њеним разграничењем са немачком зоном утицаја (Словенија, већи део Хрватске са приступом Јадрану)”. *Дугорочно*, стабилну руску конекцију на Балкану могу да гарантују само **целовите српске земље** у својим историјско-географским габаритима и организоване у јединствену српску државну политичко-територијалну јединицу (Степић, 2019: 139).

Нема дилеме да је основни циљ неоевроазијства борба против америчке превласти на европском континенту и потискивање САД из простора *Rimlanda* преузимањем важних (гео)стратешких зона. Међутим, како закључује Степић, неоевроазијству неће више бити довољан традиционалан копнени, телурукратски код, већ телурукратско-таласократски, који ће се остварити овладавањем припа-

дајућих океанских акваторија (Степић, 2012: 113). Поред наведеног, још један значајан задатак Русије јесте да не пусти вашингтонског *тројанског коња* (Турска на пример – спроводник интереса Америке, према Бжежинском) у „нови систем Евроазије и спречи катастрофалан домино-ефекат у међународној политици (јер окупацијом Либије Запад то исто покушава да учини и са Сиријом, а након ње са Ираном... Русијом). Не сме се дозволити ни заустављање интеграционих процеса – најпре на тлу земаља Заједнице независних држава, а затим треба наставити привлачењем других играча” (Савин, 2013: 209).

Приликом анализе односа великих сила неопходно је пратити и анализирати употребу нових типова ратовања који су разорнији од класичних. Александар Дугин и Леонид Савин указују на *Мрежне ратове* који се воде стално с циљем *устостављања контроле над свима*, чак и над савезницима. Резултате мрежних ратова можемо уочити од Србије до Украјине у облику обојених револуција. Данас Русија постаје простор за активно развијање америчких мрежа из три разлога: „1) да би, манипулишући кризом у Русији, онемогућили даље кораке за ширење и повратак утицаја Москве на постсовјетском простору; 2) да би контолисале политичку ситуацију у Русији у време кризе и предухитриле могући помак у страну патриотизма и конфронтације са САД; 3) да би у случају потребе прешли на следећу фазу растурања постсовјетског простора, сада већ у самој Русији, и омогућили процес распада Русије (пројекат Бжежинског)”.¹⁶⁰ Реализацију наведених циљева могуће је покренути из, наизглед, безбедних кругова као што су различите НВО, удружења, групе, покрети и слично, што продубљује опасност по све државе. Неприметност и наизглед безбедност овим организацијама омогућава да се неометано *промреже* дубоко у структуре држава, те да изнутра уништавају државно и друштвено ткиво. Да су нови видови ратовања наступили одмах након Другог светског рата указују редови књиге *Хладни рат у култури* где су цитирани делови плана „за уништење Русије” аутора Алена Фостера Далса, оснивача и директора ЦИА. Овај план нам указује да је главни удар усмерен на људску свест, што има далекосежне последице.

¹⁶⁰ Погледати детаљније: Дугин, А., Савин, Л. (2018): *Мрежни ратови*, Авала прес, Београд, стр. 55–118.

2.6.2.2. Средњоевропски континентализам и Балкан

Средњоевропски континентализам је телурократска геополитичка концепција на чији облик су утицали и *Оријент* и *Окцидент*. Централна сила овог геополитичког концепта је *Немачка*, због чега можемо рећи да је реч о немачком средњоевропском континентализму. „Геополитичка карта Европе дели се на три основна ареала... Други ареал је средња Европа (*Mitteleurope*). Ту спадају државе бивше Свете римске империје немачког народа, бивше земље Аустроугарске, Немачка, северна Италија итд. За средњу Европу је карактеристично геополитичко супротстављање како европском Западу, тако и Истоку... Три геополитичке европске формације изазивају на континенту сталне зоне затегнутости које се стварају на непостојаним и стално променљивим границама између европског Запада и средње Европе, с једне стране, и између средње Европе и Русије (Евроазије) с друге стране” (Пророковић, 2018: 589). Катрин Орел примећује да је средња Европа, због своје улоге посредника између Истока и Запада, често сматрана границом. Због таквог положаја, она има много заједничких карактеристика и са једнима и са другима. „Верски је ближа Западу и развија културни модел који обилује одликама преузетим са Запада, али у великој мери њено наслеђе у погледу идентитета има много тога заједничког са источном Европом” (Орел, 2012: 135).

Посматрајући са историјског аспекта, јасно можемо да маркирамо континуитет немачког односа према балканском простору, који је у бројним стратешким плановима¹⁶¹

¹⁶¹ „Према једном мемоару Тешенберга, савјетника у аустроугарском министарству спољних послова, написаном за цара 1884. године, главни принципи Андрашијеве источне политике били су: 1. одржавање турске владавине (...); 2. одбијање сваке промјене која би могла да угрози националне или политичке интересе Аустро-Угарске, а посебно спречавање стварања од територија под турском влашћу једне компактне словенске државе са већим просторством; 3. успостављање што је могуће веће равнотеже између „балканских раса” и државних творевина (...) и заштита грчког, албанског и румунског елемента; 4. стварање утиска у Европи и на Балканском полуострву да је руска политика субјективна и себична, а аустроугарска објективна и несебична, па да зато лежи у интересу Европе, Турске и балканских народа да се Аустро-Угарској препустити пресудан утицај на истоку; 5. стварање основа за потискивање политичких предности Русије на Балкану. Зато Аустро-Угарска мора створити своја упоришта

и документима одређен као зона продора на исток (*Drang nach Osten*) и југоисток (*Drang nach Südosten*).¹⁶² Пројекат *Mitteleuropa* има своје историјско утемељење. Почетком 20. века тај програм је претпостављао „велика територијална проширења, постизање потпуне хегемоније у Европи и стварање огромног колонијалног царства, пре свега у средишњој Африци”. Овај далекосежан план подразумевао је и сложену структуру. „Будућа империја требало је да буде сачињена од самог Рајха или територије која је одређујући фактор, онда од области које су значајне за проширење сировинске базе и тржиште одређујућег фактора и, коначно, од земаља које имају улогу привредно-допунских” (Митровић, А. 2018: 215–216). Дакле, програм је имао своје економске, привредне, политичке и територијалне разраде које су, сматрамо, и на почетку 21. века актуелне, само се испољавају суптилније и остварују теже због притиска који стварају Сједињене Државе на Немачку.

Пројекат *Mitteleuropa* доживљава реактуелизацију након рушења Берлинског зида и уједињења Немачке.¹⁶³ Тада „почињу да се појављују различите визије, модалитети и просторне опције издвајања средњоевропског простора, махом замаскиране културним и економским принципима, али очигледно мотивисане геополитичким интересима” (Степић, 2016: 231–232). Интересна сфера којој теже германски чиниоци иде дуж Дунава, као важног коридора ко-

на Балкану као потивтежу руским (...).” Краљачић, Т. (2017): *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Catena Mundi, Београд, стр. 31.

¹⁶² „Аустро-Угарска је стално тежила да поправља и даље изграђује своје позиције у југоисточној Европи, коју је сматрала за своју природну интересну сферу”, с друге стране „Немачка је тежила да на истом простору изгради своју пуну превласт”, као и да према Блиском истоку отвори врата сопственом продору и да сломом Србије нанесе тежак политички пораз Антанти. Тада рођена *Einkreisungsthese* („Теза о опкољавању” Рајха од стране непријатеља, наводно намерних да униште немачки народ) била је пропагандно средство. Митровић, Андреј (2018): *Ратни циљеви централних сила и југословенско питање 1914–1918.*; у: „Историја једне утопије“, књига I, Catena Mundi, Београд, стр. 192–196.

¹⁶³ „Демократска транзиција виђена је сасвим сигурно као еманципација средње Европе, што би био њен трећи покушај у историји да се конкретно приближи западној Европи, овог пута са сигурним успехом: први покушај збио се с националним буђењем у 19. веку, други непосредно после 1918. (...) и трећи покушај почиње 1989. године, а кулминира 2004, што не значи, међутим, да је процес завршен”. Орел, К. (2012): *Средња Европа*, Слио, Београд, стр. 143.

ји се од извора у Немачкој пружа до Црног мора. „Дунавски макрорегион је источни крак континенталне геополитичке хоризонтале која се пружа правцем Рајна–Мајна–Дунав и која може представљати геоекономску *жилу куцавицу* Европе.”¹⁶⁴

Карта 16: Рајна–Дунав – континентална геополитичка хоризонтала

Према мишљењу колеге Пророковића, јачањем европске геополитичке хоризонтале [карта 16] државе континенталног дела Европске уније обезбеђују „самосталнији геополитички наступ у будућности”. На тај начин се „телурократске средњоевропске земље у великој мери ослобађају непријатног притиска и зависности од таласократских САД и њихових западноевропских савезника”, те, с друге стране, „отварају сасвим нове перспективе на истоку, што може довести и до стварања нових геостратешких и геоекономских партнерстава” (Пророковић, 2014а: 23). Нема дилеме да у Немачкој постоји тежња за осамостаљивањем, али се поставља питање у којој мери је то могуће. Европска унија је верни заступник атлантизма и „проводник таласократских интереса у источном појасу евроатлантског геополитичког простора”, што значи да Немачка мора да „користи механизме ЕУ како би ојачала сопствену позицију” (Пророковић, 2015: 59–60), и потом да учврсти ширу зону утицаја која би обухватала Балтик, Јадран и Подунавље. „Посматрано из угла континентализма, успостављање

¹⁶⁴ Овим краком је успостављен пловни пут између Црног и Северног мора, што олакшава „даље трансферисање западноевропских и средњоевропских економских, културних и војних интереса и утицаја ка средњоазијском и блискоисточном региону”. Пророковић, Д. (2014): *Геополитичка димензија макрорегионалних стратегија ЕУ*, Национални интерес, vol. 19, год. X, бр. 1/2014., Институт за политичке студије, Београд, стр. 23.

зоне геополитичке контроле над током Дунава је *condition sine qua non*. Отуда се овладавање Подунављем (посебно његовим панонским сектором) сматра 'формулом' централноевропске и укупне континенталне моћи, те 'одскочном даском' за даље империјалне продоре, и то: у влашко-понтитјски басен; у кавкаски, прекаспитјски и централноазијски простор; на југоисток, балканском трансмитјом, до полуга светске моћи – Босфора, Дарданела, Суца, блискоисточних културних жаришта и резерви нафте. Дунавска саобраћајно-географска 'кичма' постала је неприкосновена геополитичка чињеница експанзионистичких амбиција германског 'блока', парадигма 'копнене варијанте' стицања немачке моћи" (Пророковић, 2014: 177–178).

Немачка је једна од најмоћнијих европских земаља данас, међутим, не смемо заборавити чињеницу да је она чланица Европске уније, која није независна у односу на САД и НАТО савез, који је на њеној територији распоредио важне војне базе и велики број војника.¹⁶⁵ Наведено доводи до закључка је Немачка под америчком контролом и притиском, те да у таквим односима снага Сједињене Државе настоје да осујете Немачке (гео)политичке планове у погледу Балкана, који је означен као америчка интересна зона (Глишин, 2019: 77). Европска унија је од оснивања настојала да ојача на војном плану како би се осамосталила у односу на Сједињене Државе. Због тога су формиране и Евроснаге (Europske) од стране Француске, Немачке, Белгије, Шпаније и Луксембурга (1992–1996), које су имале јединствен командни ланац. Ипак, подређеност ових јединица НАТО савезу је евидентна (Пророковић, 2013: 71).

Приликом анализе важности Балкана кроз средњоевропско-континенталистички концепт намеће се пет разлога на које је указао колега Пророковић. **Први** се односи на *географски положај* Балкана преко чије територије прелазе важне „континенталне саобраћајнице које спајају средњу Европу са Блиским истоком и кавкаско-каспитјским ареалом, као и речне саобраћајнице којима се спаја црноморски

¹⁶⁵ „У другој половини 20. века на територији западне Немачке било је стационирано 900.000 војника НАТО у 589 војних база. Око 500.000 тадашњих војника НАТО чинили су Американци. После немачког уједињења и распада Варшавског пакта, у Немачкој је остало око 100.000 војника”.

Колико је Балкан стратешки важан за НАТО?

[http://www.pravda.rs/lat/2015/04/04/koliko-je-balkan-strateski-vazan- za-nato](http://www.pravda.rs/lat/2015/04/04/koliko-je-balkan-strateski-vazan-za-nato).

басен са атлантским акваторијем”. Други разлог је везан за питање енергетске безбедности, будући да је преко простора Балкана „планирана изградња чак пет енергетских коридора: гасовода Јужни ток, Набуко и Трансјадранског гасовода, као и нафтовода АМБО и ЦПОТ. **Трећи разлог** због којег је Балкан важан у седњоевропско-континенталистичким пројекцијама јесте *географска повезаност са средњом Европом*, што узрокује и *геоекономску повезаност*. „Реализацијом Дунавске стратегије ЕУ и могуће Јадранске стратегије ЕУ, Немачка би потпуно интегрисала Балкан у сопствени саобраћајни систем. (...) Потенцијали јадранских лука, пре свега Трста, словеначких и хрватских лука (Копер, Ријека) у северном делу Јадрана, као и црноморске луке Констанца, су огромни. Њихов развој може директно утицати на повећавање конкурентности средњоевропске привреде, а у случају сукоба са атлантизмом то је и стратешки правац за извоз роба. Поред тога, балканске земље представљају тржиште на којем немачки и аустријски произвођачи пласирају своје производе. Такође, животни стандард, односно економско-социјална ситуација представља извориште јефтине радне снаге за немачку привреду, или као ‘увозна’ радна снага или као радна снага у потенцијално дислоцираним производним капацитетима из средњоевропских држава на Балкан”. **Четврти разлог** је *питање безбедности*. „Балкан је двориште средње Европе и свака нестабилност на Балкану може се неповољно одразити на средњоевропске земље. (...) Посебно може бити непријатна ескалација неке од тињајућих нетрпељивости на постјугословенском простору, као што су, на пример, албанско-српска, албанско-македонска или српско-хрватска”. Поред тога, потенцијална претња за средњу Европу је „тероризам, верски фундаментализам и организовани криминал. (...) Балкан представља ‘западни шпиц’ такозваног *златног полумесеца* који се протеже од Авганистана и Пакистана, преко Блиског истока до Балкана”. **Пети разлог** због којег се може рећи да „Балкан има велики геополитички значај за средњоевропски континентализам су потенцијалне миграције у будућности. Средњоевропске земље треба да опреме и оспособе балканске земље за спречавање масовних, неконтролисаних и непожељних

миграција у будућности или да Балкан постане крајња дестинација за емигранте”¹⁶⁶.

Међутим, САД воде рачуна о свим сегментима у зони својих интереса, те су тако *осујетили изградњу важних гасовода и нафтовода*. Под својом контролом држе балкански териториј и акваториј. Балканске народе држе у стању *перманентне нестабилности* која олако може прерасти у сукобе. Потпомажу албанско-шиптарски организовани криминал, поготову на простору Косова и Метохије. И, према речима Џозефа Наја, Америка стоји иза актуелних миграција и тиме потреса читав европски континент (Глишин, 2019, 2019б). Незавидан положај, настао услед актуелних изазова, Немачкој отежава деловање изван државних граница и сужава њен економски, политички и стратегијски маневарски простор.

2.6.2.3. Неоосманизам и Балкан

Турска је регионална сила која тај статус одржава вековима уназад. Геополитички значај Турске у региону Блиског истока и шире преплиће се са њеним интересима које трасира у више праваца, а један од најважнијих јесте правац *југоисток–северозапад*, који преко Балкана води ка европском средишту. Османлије су у историјском континуитету од неколико векова боравиле на балканском тлу, с тенденцијом даљег продора у средњу Европу.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Погледати детаљније: Пророковић, Д. (2014): *Немачка геополитика и Балкан: О циљевима средњоевропског континентализма*, Catena Mundi, Београд, стр. 264–287.

¹⁶⁷ Током XVI века Турци су кренули ка северу желећи да освоје Будим. У том походу, 1521. године, освајају Београд. „Због посебног стратешког положаја средишњег дела српског простора у Шумадији, рат је за судбину српског народа имао горе последице него код других суседних народа који су били у његовој стратешкој заветрини. Долина реке Мораве се од античких времена сматрала жилом куцавицом свих ратова који су ишли са југа на север и са севера ка југу.” С друге стране, „град Београд је увек био „La chiave del Danubio” – кључ Подунавља. (...) Историчар Клод ди Боз 1736. је написао да је Београд раније био престоница Србије и седиште њихових старих краљева. Био је упориште и копнених снага и речне флоте. Београд је један од најславнијих градова у Европи, а најбоље је познат онима који нешто знају, јер је кључ Угарске, одакле су неверници ишли на Угарску, или су хришћани тражили пролаз у царство Турчина. Наполеон је 1806. сматрао да је поседовање Београда кључ за разарање османлијске државе. (...) Турски историчар Мехмед Субхи 1739. назива Београд прстеном и кључем за постизање снажног господства и овим исламским просторима. Све ово нам јасно говори о геостратешком значају Београда за

Географски, геополитички и геостратешки положај Турске веома је значајан, о чему нам сведоче како историјска тако и актуелна дешавања у области Средоземља, Блиског истока и Балкана. Изузетност геополитичког положаја Турске објашњава се тиме што се она налази у „центру прелазних области и борби за поља доминације копнених и поморских центара моћи у правцу исток–запад и север–југ”. Ахмет Давутоглу (*Ahmet Davutoğlu*) наводи „две битне прелазне копнене области (Балкан и Кавказ), које у правцу север–југ вежу евроазијско централно копно с топлим морима и Африком, као и прелазна морска област (мореузи), састају се у Турској и вежу ове области с Блиским истоком и Каспијским басеном, центрима геоекономских ресурса” (Давутоглу, 2014: 126–127).

Турска је након Другог светског рата постала значајан амерички савезник против Совјетског Савеза, са задатком да спречи совјетски продор на Медитеран. Кемал Ататурк, отац модерне секуларне Турске државе, одредио је вишедеценијски мирољубив став Турске, што је подразумевало и грађење добросуседских односа са балканским државама. Европске државе су подржавале Турску у њеном процесу демократизације и модернизације, што је довело до турске пријаве за чланство у западном друштву – Европској унији. Међутим, деведесетих година 20. века *кемалистичка доктрина* се потискује, да би почетком 21. века била готово замењена *неоосманитичком доктрином* која има за циљ повратак утицаја у регионима који су били под влашћу Османлија (Глишин, 2019: 79).

Данас се све чешће говори о неоосманизму, међутим, реч је о појму који се не може једнозначно одредити, те се често користи на погрешан начин и у погрешном контексту. Неоосманизам је „стање духа, сидриште особеног менталитета, самосвојан систем вредности и с њим усклађених погледа на себе и на свет” (Ганасковић, 2015: 16). Реч је о комплексном појму који указује на комплексну макроидеолошку платформу на основу које „данашња Турска, као легитимна цивилизацијска наследница Османског

контролу балканског простора и за даљи продор ка северу, према средњој Европи. Екмечић, М. (2017): *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Euro Book, Београд, стр. 35.

царства, треба да реafirмише његово целокупно духовно, културно и политичко наслеђе” (Танасковић, 2015: 15). На тај начин би Турска у актуелној прерасподели светске моћи и утицаја могла да игра улогу од глобалног значаја. Дакле, оправдано је *посматрати неоосманизам као турски спољнополитички концепт који званична власт систематски и спроводи*.

Дарко Танасковић истиче да је *неоосманизам* неодвојиво повезан са *исламизмом*, као програмом „друштвеног и политичког деловања и понашања у складу с одредбама исламског верозакона”. Иако та повезаност није једноставна, „влада неподељено мишљење да су јачање неоосманистичких тенденција и постепени раст уплива ислама на укупан живот турског друштва у инхерентном узајамном прожимању” (Танасковић, 2015: 18).

Говорећи о неоосманизму, треба да се осврнемо и на *панисламизам*, као један шири концепт. Професор М. Јевтић упозорава да исламске заједнице на Балкану прихватају неоосманизам, али само као једну карику у ланцу наступања *панисламизма*, односно *исламског фундаментализма*. То значи да много већа опасност долази од *радикално исламизованих земаља Залива* (Јевтић, 2011: 31–47).

Према мишљењу Давутоглуа, Турска у свом наступању (политичком, спољнополитичком и сл.) треба да поштује своју *историјску дубину* и *ислам*. Први елемент се поклапа са историјским границама Османског царства, док се други елемент односи на веру, „морални кодекс, друштвену, културну и политичку праксу” (Алам Фуад, 2012: 12). С тим у вези, важно је напоменути да је у „исламу право оно што је теологија у хришћанству – најтипичнија манифестација верског учења. За муслимане право није само елемент укупног исламског учења, већ његов функционални израз. Дакле право је функционални израз ислама. Без права нема ислама. А права нема без државе. Дакле *нема ислама без исламске државе*” (Јевтић, М. 2014: 65–84). Тренд обнове исламског утицаја и враћање традиционалној исламској оријентацији све више јача у Турској. Преоријентацијом на „неоосманистички геополитички курс, Турска би могла да постане не само најважнија земља исламске цивилизације, него и супарник Запада” (Степић, 2016: 446).

Међутим, како указује колега Пророковић, постоји неколико значајних ограничавајућих фактора амбициозних неоосманистичких планова. **Први** је унутрашњи, који се тиче курдске националне мањине у Турској и положаја алевитске верске заједнице. Оба наведена фактора могу представљати значајан извор унутрашње дестабилизације. **Други** је традиционална геополитичка везаност Турске за атлантизам и релативно добри односи са англосаксонском дипломатијом – то није најбоља препорука за постављање Турске као кључног фактора међу муслиманским, већински сунитским земљама. **Трећи** фактор се односи на велики број сунитских мухамеданаца који живе у арапским државама и разликују се етнички и културно од Турака. На крају, **четврти** фактор може бити позиционирање осталих исламских земаља које такође имају амбицију да у будућности буду предводници исламског света (Пророковић, 2018: 602–603).

Када је у питању Балкан, Давутоглу је истакао два важна краткорочна и дугорочна циља турске спољне политике: „*Јачање Босне*¹⁶⁸ *и Албаније* унутар стабилне структуре и формирање међународног правног темеља којим ће се заштитити националне мањине у овој области”. Давутоглу као *заштитницу ислама* на Балкану одређује Турску. Поред политичке и безбедносне сарадње са, за Турску, кључним балканским државама, важна је и економска сарадња која се суштински огледа у саобраћају.¹⁶⁹ Дакле,

¹⁶⁸ У свом говору у Сарајеву Давутоглу је нагласио посебну важност Босне у концепту неоосманизма: „Имамо више Бошњака који живе у Турској него у Босни! Више Албанаца који живе у Турској него у Албанији! Више Чечена који живе у Турској него у Чеченији! Више Абхаза у Турској него у Абхазији! Зашто је то тако – због османског наслеђа. За све ове различите народе на Балкану, на Кавказу и Блиском истоку Турска је сигурно уточиште, њихова домовина... Због ових историјских веза спољна политика Турске настоји да успостави ред у свим овим околним регионима, на Балкану, на Кавказу и Блиском истоку, јер, ако нема реда, ми ћемо платити цех. За дипломате из другог дела света босанско питање је техничко питање. За нас је то питање живота и смрти... За Турску је безбедност Сарајева једнако важна као безбедност и просперитет Истанбула.” Пророковић, Д. (2012): *Геополитика Србије*, Службени гласник; *Геополитика*, Београд, стр. 463.

¹⁶⁹ „Усмеравање ка заједничким пројектима који ће спојити линије Истанбул–Јадранско море и Истанбул–Дунав треба да буе у центру економских и политичких формација унутар регије.” Давутоглу, А. (2014): *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд, стр. 134–135.

Балкан је кључан за уобличавање концепције неоосманизма, али не само због историјске територијалне везе са Османским царством, јер је ово и завичајни предео „формирања неоосманистичког погледа на себе и свет”.¹⁷⁰ Давутоглуову *Стратешку дубину* и ширење интересне сфере на Балкан подржали су атлантисти усмеравајући је „ка блокирању средњоевропског утицаја, односно ка спречавању немачког спуштања дунавско-црноморским коридорима” (Гајић, 2017: 23).

Јачањем Босне и Албаније, Турска учвршћује темеље за реализацију својих неоосманистичких циљева – изградњу *Зелене трансверзале*¹⁷¹ којом тежи да повеже Истанбул и Сарајево. *Том трансверзалом би се повезало муслиманско становништво, а раздвојили Србија и Црна Гора.* Давутоглу истиче значај простора Косова и Метохије, који „формира централну област везе између већински бошњачке осе Босна–Санџак и већински албанске осе Македонија–Албанија”¹⁷². **Ако се простор КиМ изгуби, раздвојиће се бошњачка и албанска оса, што представља велики ударац за Турску.**

Треба узети у обзир пројекат који су подржали сви муслимани, па и они из Турске, а изнет је на састанку Врховног светског савета џамија у Саудијској Арабији 1992. године. Он подразумева следеће:

¹⁷⁰ У тексту *Ми смо, заиста, Европљани* историчар економије и политиколог Мехмет Али Киличбај пише: „Турска је у већој мери производ Балкана него средње Азије. (...) Данас у нашој земљи живе, наравно, људи чији су преци дошли из средње Азије, али има и оних којима су преци приспели с Балкана. Којих је више? Несумњиво ових других. (...) Балкан је оставио дубоке трагове у турском етничком, културном и друштвеном бићу. (...) Босна је због тога важна.” Цитирано према: Танасковић, Д. (2015): *Велики повратак Турске?*, Службени гласник, Београд, стр. 135–136.

¹⁷¹ „**Зелена трансверзала или „зелени коридор”** геополитички је концепт који се користи у два различита, мада међусобно повезана значења: а) као дугорочни циљ идеолога исламизма, на Балкану и шире, стварање географски непрекинутог ланца већинских муслиманских заједница или ентитета под доминацијом муслимана, а који ће се пружати од Турске на југоистоку до Цазина у Босни и б) као процес јачања етнорелигијске самосвести међу традиционално муслиманским заједницама на Балкану.” Суботић, М. (2015): *Екстремизам под окриљем религије*, Медија центар „Одбрана”, Београд, стр. 196–197.

¹⁷² С геокултурног и геополитичког аспекта, будућност Бошњака и Албанаца представља кључ Балкана. Давутоглу, А. (2014): *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд, стр. 294.

- а) Да БиХ буде призната као независна држава у границама које је имала у СФРЈ;
- б) Да се помогне Албанцима на КиМ да формирају самосталну политичку заједницу;
- в) Да се призна политичка аутономија Рашкој области;
- г) Да се у Македонији изврши подела суверенитета између Македонаца и муслимана (Јевтић, 2011: 43).

Наведено је прихватила и међународна организација Организација исламске конференције, која је те циљеве реализовала уз подршку Запада. Преостало је признање политичке аутономије Рашке области како би се заокружио пројекат, због чега можемо рећи да је та област потенцијално геополитичко жариште у Србији.

Према визијама Давутоглуа и Ердогана, Турска би требало до 2023. године да буде међу десет водећих светских економија. Економска моћ ће убрзати прогрес у свим другим сегментима државе и друштва, док вишедеценијска трансформација у модерну државу, према мишљењу Бжежинског, улива патриотско самопоуздање у турске грађане. Ако се настави тренд турског „буђења”, с једне стране, и константно европско „одбацивање” с друге стране, може доћи до изазивања антизападног расположења у Турској. Европске силе Немачка и Француска континуирано игноришу турске аспирације ка западном друштву, што може да изазове „враћање исламистичком политичком идентитету, жељном самопотврђивања, или успостављању недемократске војне диктатуре” (Бжежински, 2013: 140). У оба случаја, „Турска ће, уместо да штити Европу од проблема и страсти Блиског истока, испоручивати ове изазове преко Балкана у Европу” (Бжежински, 2013:140). Одвајање Турске од Европе могло би да произведе *политичку регресију* и *оживљавање фундаментализма*, што би, према Бжежинском, била историјска и геополитичка несрећа из три разлога. **Прво**, демократизација и модернизација Турске потврђују да је могуће спојити исламску религиозну традицију са демократијом и модернизацијом, што је веома важно за „политичку будућност исламског света, али и за глобалну стабилност”. **Друго**, турско опредељење за „мирољубиву сарадњу са Блиским истоком, регионом у којем је Турска, историјски гледано, имала доминантну улогу, у савласју је са безбедносним интересима Запада у том регио-

ну”. **Треће**, „Турска, у великој мери прозападна, секуларна, али происламска земља – која гаји територијалне и културне везе са народима бившег отоманског царства и са постсовјетским државама у централној Азији – могла би бити земља која подрива уверљивост позива на исламски екстремизам и увећава регионалну стабилност у централној Азији не само у свом, већ и у интересу Европе и Русије” (Бжежински, 2013: 141).

Другачије речено, „1) када би се Турска одвојила од Европе, не би више била (амерички) ‘пример’ исламском свету; 2) безбедносни интереси Запада (пре свега Америке) били би угрожени; 3) Турска би могла да буде потенцијални подстрекач исламског екстремизма и ‘одскочна даска’ ка Европи“¹⁷³ (Глишин, 2019: 82).

Професор Ненад Кеџмановић је изнео неколико закључака када су у питању Турска и Босна. Он сматра да се Турска, пратећи стратегију „дубине”, вратила у Босну и Херцеговину, што ће аутоматски ојачати везе Сарајева и Истанбула под плаштом и неоосманизма и панисламизма. Надаље, Кеџмановић сматра да ће исламска радикализација коју Ердоган спроводи у Турској имати утицај и на раст исламизације у БиХ, што ће у градовима попут Сарајева, Тузле и Мостара довести до „политичке конфронтације између исламиста (сунити и вехабија) и секулариста (бошњачких националиста-унитариста)”. Остварени процеси неоосманизације и, у крајњој консеквенци, исламска радикализација Бошњака, довели су до дубљег отуђивања Републике Српске и дела који настајују Хрвати од дејтонске БиХ. Турски ангажман у нестабилној БиХ пре ће довести до њеног разбијања на православни, римокатолички и муслимански део него до реинтеграције. Потенцијалну мирну дезинтеграцију муслиманско-бошњачка елита би највероватније покушала силом да заустави уз подршку савезничке Турске, будући да они целу БиХ виде као ексклузивно муслиманску државу. Јачање веза на релацији Истан-

¹⁷³ Турски премијер Бинали Јилдрим изјавио је да Европска унија треба да буде захвална, јер Турска спречава терористе да уђу у ЕУ, додавши да би ЕУ била озбиљно угрожена када би Турска престала да спречава мигранте на путу ка Европи. „Наше границе су границе НАТО-а. Ми штитимо границе НАТО-а“, изјавио је Јилдрим.

http://www.vostok.rs/index.php?option=btg_novosti&catnovosti=2&idnovost=109186&RT:-EU-treba-da-nam-bude-zahvalna-jer-sprecavamo-teroriste-da-udju-u-EU---Ankara

бул–Сарајево и све активније присуство Турске у региону може утицати на остварење пројекта „зелена трансферзала” трасираног путањом Истанбул–Скопље–Тирана–Приштина–Сарајево (Кецмановић, 2013: 266).

Дефинитивно, Турска настоји да појача утицај на Балкану, а оно што је додатно мотивише подвукао је Давутоглу: „Не би се смело заборавити да је судбина османске државе запечаћена на Балкану. Турска која не би била у стању да на Балкану створи заграничне зоне утицаја, не би могла утицати ни на шире међународне односе, а ни на регионалне балансе” (Давутоглу, 2014: 322).

2.6.2.4. Перспективе глобалних и регионалних сила на Балкану

Балкан је у савременим геополитичким околностима задржао своју значајну улогу, представљајући геополитичку неминовност (Глишин, 2019) за остваривање глобалних и регионалних интереса у овом делу света.

Сучељени интереси две светске геополитичке концепције, *евроатлантизма* и *неоевроазијства*, укрштају се у зони *Римленда*, којој припада и Балкан. На основу досадашње анализе, није тешко закључити да Сједињене Државе успешно контролишу балкански простор, покушавајући да истргну Србију и српске земље из руског видокруга. За сада, *по узору на стратегију анаконде, САД стежу обруч око Србије на балканској шаховској табли, и око Русије на евроазијској шаховској табли*, контролишући потезе који нарушавају њене стратешке интересе. С друге стране, треба узети у обзир јачање земаља попут Кине и Индије, демографски бум у исламском свету и процене да су Сједињене Државе све слабије да би биле једина, водећа сила. Прошло је три деценије од завршетка хладног рата, а за то време свет је доживео промене које иду у корист силама у израстању.

Поред успешне контроле Балкана, Сједињене Државе за сада успешно контролишу источну и средњу Европу и *Немачку*, као водећу европску силу. Наметањем спољнополитичких потеза Немачкој (санкције Русији, опструкција Северног тока итд.) САД спречавају озбиљнију сарадњу на релацији Берлин–Москва, што штети – економски, политички, енергетски, војно – и Немачкој и Русији. Такође,

САД контролишу и Турску, што омета изградњу руских стратешких коридора који би преко територије Турске и Црног мора требало да се пружају према Европи, што такође има економске, привредне и енергетске последице. Вашингтон успешно маневрише и на Блиском истоку, изазивајући сукобе на руским границама, што додатно изискује руско ангажовање и материјалне издатке. Генерисањем нестабилности у руском „дворишту” спречава се, бар на одређено време, озбиљније руско ангажовање у удаљенијим деловима света (Глишин, 2019).

Сједињене Државе су своју егиду прошириле и учврстиле на Балкану остављајући Русији минималан маневарски простор и могућност за озбиљнији утицај. Међутим, то не искључује потпуно *Русију*, будући да она на овом простору још увек види Републику Србију и Републику Српску као потенцијалне савезнике, што нам потврђују честе дипломатске посете руских и српских званичника и бројни потписани споразуми, уговори и протоколи о будућој сарадњи Србије и Русије. Изражена је сарадња у области енергетике и војне технике, као и у борби против пандемије изазване коронавирусом 2020. године.

Немачка, као моћна европска држава, такође пројектује Балкан као своју интересну сферу. Германски блок вековима има претензије ка овом простору, о чему нам сведоче историјске чињенице наведене у раду. Разлози заинтересованости за полуострво су многи, од жеље за овладавањем блискоисточним нафтоносним пољима до геоекономских, безбедносних, географско-просторних и других разлога. Међутим, САД су ставиле под контролу и немачке активности како не би дошло до евентуалног угрожавања америчких интереса у Европи (Балкану). Успешно опструишу сваку озбиљнију сарадњу на евроазијском континенту, што има далекосежне последице по европску економију и привреду.

Турски политичар и дипломата Ахмет Давутоглу указује да „будућност Бошњака и Албанаца представља *кључ Балкана*”. Таква пројекција без сумње указује на (гео)политичке претензије ка овом простору. Међутим, да ли је могућ *велики повратак Турске*? Повратак је могућ, тј. Турска је ту, делује дипломатским, економским и привредним средствима, а такође и верским утицајем, међутим, *велики*

повратак у тренутној поставци снага није могућ. Турска се враћа традиционалној исламској оријентацији. Економски напредује и, како смо већ навели, према пројекцијама Давутоглуа и Ердогана до 2023. године требало би да буде међу десет водећих економија. Турски председник има велику подршку грађана. Међутим, на својој територији имају велики број Курда и секулариста, које, према нашем мишљењу, Америка може „активирати” ако Турска почне да угрожава америчке интересе. Такође треба истаћи и да је амерички утицај у Турској осетан, будући да је Турска чланица НАТО-а, те да постоји и низ америчко-турских споразума који обавезују.

Дакле, *балканска геополитичка чворност* актуелна је и на почетку 21. века. Досадашња анализа показала је да се на овом простору сукобљавају и преплићу интереси глобалних и регионалних сила, што ће, судећи према досадашњим трендовима, бити случај и у будућности.

2.7. Геополитика Срба и српских земаља

2.7.1. Географска слика Србије и српских земаља

Србија се налази у југоисточном делу Европе, на средишњем делу Балканског полуострва. Реч је о континенталној земљи лоцираној између 41°53' и 46°11' северне географске ширине и 18°49' и 23°00' источне географске дужине. Површина Србије износи 88.361 км² и својим већим делом се простире на Балканском полуострву, што је сврстава међу балканске земље, док се један мањи део територије простире у средњоевропској, Панонској низији, те се због тога сврстава и у средњоевропске земље. „Војводина је спона којом се читава Србија укључује у централну Европу. Она јој омогућује партиципацију у економски и геополитички изузетно важној Панонској низији” (Степић, 2004: 40). Такође, део тока Дунава у Војводини и југоисточни део Панонске низије јесу „зона конвергенције великих река”, попут Драве, Тисе, Тамиша, Саве, Дрине, Колубаре и Велике Мораве, чијим су долинама „трасаиране саобраћајнице које повезују најзначајније регије овог дела Европе” (Степић, 2004: 40). Србија се убраја и у медитеранске земље због самог положаја и климатских карактеристика јужног дела (Пророковић, 2018: 345).

У састав Републике Србије улазе две аутономне покрајине, на северу Војводина и на југу Косово и Метохија. Проблем јужне српске покрајине отворен је након интервенције НАТО снага 1999. године, када су *Резолуцијом 1244* Савета безбедности УН на њеној територији формиране привремене институције система под већинском контролом Арбанаса и надзором мисије УН (УНМИК). Почетком 2008. године Арбанаси су прогласили независност тзв. Републике Косово*, коју су до 2020. године као суверену државу признале 93 државе, 95 држава је не признаје, а 5 држава је неодређено. Неповољна геополитичка чињеница која проистиче из *Резолуције 1244* СБ УН јесте да Србија „не контролише 157км границе према Македонији и 111км границе према Албанији” (Пророковић, 2018: 350).

Србија се граничи са Румунијом, Мађарском, Хрватском, Босном и Херцеговином, Црном Гором, Албанијом, Северном Македонијом и Бугарском. Њене границе уређене су према природно-географском, историјском и етничком принципу, а најпроблематичније границе су са бившим југословенским републикама. „Границе према бившим југословенским републикама су још неодређене, спорне, кризне и оптерећене ратним наслеђима, а истовремено за геополитичке, геостратешке и геоекономске интересе Србије – веома важне” (Степић, 2004: 311).

Рељефна структура Србије, коју чине планински масиви и речне удолине, одређује добар географски положај државе, што потврђују и географске особине које је дефинисао Јован Цвијић. Реч је о *особинама спајања и прожимања* које подразумевају отвореност и на северу, према Панонској низији и на југу, посредством острва, према Африци и Азији. То значи да је Србија на северу отворена према средњој Европи, а јужно, посредством моравско-вардарске долине, према Грчкој и размеђи три континента – Европе, Азије и Африке. То је утицало и на добар саобраћајно-географски положај Србије. Особине *изоловања и одвајања* одређене планинским масивима утицале су на очување племенских особености и на развој „обласног сепаратизма” (Цвијић, 1922). Такође, неприступачни планински предели били су природни савезник и штит српском народу током историјских борби.

Географски положај свих српских земаља кроз историју одређују „најкрупнији тектонски облици: Панонски басен на северу, Јадрански басен на југу и планински систем Балканског полуострва између њих” (Пророковић, 2018: 350). Колега Миломир Степић указује да српски етнички простор и српске земље у свом изворном географском простору имају излаз на море, међутим, спољнополитички фактори током историје онемогућавали су етно-просторну (*расрбљивањем*¹⁷⁴ *становништва* у приобалним зонама) и државотворну (спречавање ширења територије ка мору након 1878. године) маритимну партиципацију, што је „српски геополитички идентитет” кодирало као телуро-кратски. Због тога су Србија и српске земље ограничене као *landlocked country* (Степић, 2019: 17).

У саобраћајно-географском и привредном погледу, полуострво је премрежено међународним путевима и пругама, којима је олакшано кретање из западне и средње Европе ка Блиском истоку и кавкаско-каспијском подручју. Речним саобраћајницама спаја се Црноморски басен са атлантском акваторијом. Европска унија је пројектовала неколико паневропских друмско-железничких коридора (IV, V, VII, VIII, IX и X), а који би требало да тангирају Балкан или пролазе преко њега (Пророковић, 2018). За Србију су битна три коридора: VII, VIII и X. Коридор VII прати ток Дунава, повезујући Северно и Црно море, што је важна геостратешка шанса за Србију. Трансверзални коридор VIII повезује јадранску и црноморску обалу од Софије до Драча, док се коридором X повезују Будимпешта и Солун, Загреб и Истамбул, што ће Београду доделити статус „главне раскрснице југоисточне Европе” (Труд, 2007: 11).

Када је реч о политичком и економском положају, ситуацију у свим геополитички важним регионима након рушења Берлинског зида и завршетка хладног рата контролисала је светска суперсила користећи настали „геополитички вакуум”. Било је прилично јасно да ће униполарност омогућити Сједињеним Државама неометану употре-

¹⁷⁴ *Геополитичке последице расрбљивања Балкана су несагледиве*, Површина српских земаља, које су се крајем 19. века мање-више поклапале са српским етничким простором (као на карти М. В. Веселиновића из 1887. године) била је око 300.000 км². Таква просторност, уз маритимну партиципацију, омогућила би држави све предуслове за одрживост и стабилност. Уместо тога, сецесијом Косова и Метохије и потенцијално упитним статусом Војводине могуће је сажимање Србије на простор од непуних 56.000 км², попут преткумановске Србије (Степић, 2019: 158–159).

бу и тврде (*hard power*) и меке моћи (*soft power*) широм света, о чему сведоче бројне интервенције (Кејган, 2003). „Србија и српске земље, као полупериферна зона у односу на центар (Запад), већ три деценије трпе малигни утицај оба вида моћи, што се умногоме одразило на политички, економски, привредни и друштвени систем. *Државама полупериферије* намењен је непотпун сет решења у процесима модернизације и демократизације, што на дужи временски период учвршћује садашњу полупериферну позицију и зависан положај”.¹⁷⁵ С тим у вези, „територијална диференцијација или социјално-економска неравномерност развоја овог региона условљена је поларизацијом, тј. издвајањем центра и периферије” (Грчић, 2002: 3–4).

Посматрајући само географске чиниоце, могло би се закључити да Србија нема значајније потенцијале. Територијално и демографски Србија спада у ред мањих држава, природна богатства су разноврсна, али не и обимна, док је континентални положај без маритимне партиципације ограничавајући фактор. Ипак, „савремени геополитички положај Србије одређен је глобалним, континенталним и локалним детерминантама и резултат је утицаја великог броја динамичких фактора и њиховог узајамног дества”, што положај Србије чини значајнијим. Дакле, „Балкан је један од региона који у историјском континуитету испољава (транс)континентални стратегијски значај и стални геополитички магнетизам за главне актере у хијерархији великих сила, што Србији обезбеђује изузетно интересантан геополитички положај” (цит. пре. Пророковић, 2018: 359).

2.7.2. Духовни опстанак и српско национално буђење у 19. веку

Српски народ је, пролазећи кроз суморна беспућа историје, проживљавао страдалништво свих векова, остајући постојано на вековном огњишту балканске *Catene Mundi*. Историјске противречности на овом простору остављале су империјални печат на ткиву српског народа, који је попут живог зида стајао на балканској ветрометини и на путу империјалним освајањима. Тешко историјско бреме Срби

¹⁷⁵ Погледати: Глишин, В. (2020): *Српски народ под империјалном пресом – положај у геополитичком чвору*, Напредак 2 (2), Фондација за српски народ и државу, Београд, стр. 47–64.

су поднели окупљени око *духовне вертикале* која нас је очувала и одржала у вековима борбе за опстанак.

Снажне темеље православне духовности својим делом поставио је Свети Сава. Непоновљивим и ванвременским деловањем заштитио је и унапредио државне, националне и верске интересе свог народа, модернизовао је културни живот, утемељио је цркву, просвету, државне законе и црквене каноне, градио је цркве и манастире и помагао својој браћи у Христу (Глишин, 2019: 114). Као дипломата и преговарач, несебично се борио у тренуцима „српског 'распећа' између два центра хришћанске моћи”, Рима и Цариграда, како би изборио српску државну независност и аутокефалност цркве. **„Србија је осцилирала између два ужарена и ратоборна језгра покушавајући да остане национално државоцентрична”** (Деспотовић, 2019: 37). У тој дипломатско-преговарачкој мисији „ни један ни други циљ није могао постићи статичном политиком, искључивошћу и одређивањем само за једну страну империјалних центара моћи. Управо у таквом рационалном, али и реалном приступу, почели су да се јављају први принципи и обриси **геополитике Светосавља”** (Деспотовић, 2019: 35–36). Управо је у *геополитици Светосавља, као рационалној синтези културних и политичких утицаја Истока и Запада*, сабрана одговорна национална и верска политика Немањића, а посебно Светога Саве, чији је приоритет био **српски национални интереси**¹⁷⁶ (Деспотовић, 2019: 40, 51). Немањићи су били спремни да „зарад остваривања националних приоритета своју политику реално подесе постојећим међународним околностима и геополитичким приликама и да из често врло сложених и тешких околности извуку максимум за свој народ, жељан националне еманципације и ослобођења, у државном, црквеном и културном погледу највише” (Деспотовић, 2019: 40).

У том тешком периоду сукобљених интереса између Рима и Цариграда, чији су се интереси сукобили на Балкану чинећи тако *контактну зону*, Свети Сава је успео да се избори за српске националне интересе својом мудром,

¹⁷⁶ „Својеврсни 'национални код' геополитике Светосавља обликован је тако да фаворизује сувереност краљевства Немањића, на уштрб византијског или папског универзализма”. Деспотовић, Љ. (2019): *Геополитика Светосавља: српско национално питање у историјском распону од кристене до природне Србије*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 51.

флексибилном и несебичном политиком (Глишин, 2019: 114). У временима османске најезде која је угрозила готово целу Европу интензивирала се *контактност* као геополитичко обележје, што је српским земљама предодредило улогу Војне крајине (*terra militaris*), а Србима улило дух *крајишника* (*frontier spirit*). Срби су у тој контактної области између *Османског и Аустроугарског царства* вековима расипали своју снагу жртвујући се за туђе интересе. Живот Срба био је тежак и са државом и без ње, али оно што је одржало и очувало Србе под турским јармом, *обездржављене* и изложене сталним насиљем, јесте Пећка патријаршија и потом Цетињска митрополија. Верски центри су „очували наше сопство, језик и писмо, на чијим темељима је дошло до српског националног буђења у 19. веку” (Глишин, 2019: 115). Управо се „нота Светосавља, која је хармонизовала целокупан национални, државни, верски, духовни и културни живот Срба, протезала кроз беспућа векова све до наших дана, чинећи преко потребан *континуитет* српског националног и идентитетског бића”, као и „најдубљи камен нашег историјског трајања и везивну нит постојања која нас је држала на окупу и онда када нам је биолошки опстанак долазио у питање. Онда када смо висили над безданима могућег нестанка и потонућа у ништавило, без своје државе, властеле, школе и заштите” (Деспотовић, 2019: 52–53).

Након вишевековне борбе за опстанак сунце слободе почиње да се буди почетком 19. века, када су Срби подигли Први устанак (1804) у Орашцу против Турака. Срби су овим устанком ударили темељ својој новој независној држави и покренули низ побуна широм Балкана. Под вођством Ђорђа Петровића Карађорђа, Срби су до 1807. године извојевали низ значајних победа, од Иванковца и Мишара до Београда и Шапца. Након три године самосталног српског ратовања против Турака прикључује им се 1807. године велика сила са истока, Русија. Борбу против завојевача отежала је Наполеонова Француска која је кренула у освајање западног дела Балканског полуострва. Наполеон је пројектовао судбину Балкана, сматрајући да се „универзално царство под његовим жезлом може створити само на Оријенту, а кључ за то су мореузи Босфор и Дарданели, са Константинопољем као једном од три престо-

нице” (Екмечић, 2017: 174–175). Поред тога, требало је онемогућити руској војсци да на Балкану приђе Дунаву и Београду. Наведено потврђује тезу о „геополитичком и геостратешком значају Балканског полуострва, прецизније – његовом средишњем делу који од Београда моравско-вардарском долином води ка истоку” (Глишин, 2019: 42).

Значајне промене на Балкану изазвао је велики Наполеонов поход на Русију 1812. године. Русија је била приморана да потпише примирје са Османлијама и да се повуче са овог простора, што је проузроковало слом српског устанка. Недовољно снажни да сузбију турске нападе, устаници су били принуђени на повлачење према северу, препуштајући Турцима Београдски пашалук. Од тог тренутка креће турска освета и пљачке, што је изазвало нови устанак већ 1815. године. Први у Други српски устанак „представљају ону историјску раскрсницу са које је Србија неповратно кренула у правцу своје пуне националне, државне, политичке, културне и економске еманципације” (Деспотовић, 2020: 51).

На Бечком конгресу 1814/1815. године „Русија је покушала да покрене питање балканских народа у Османлијском царству”. Томе се успротивила Велика Британија, која је подржала аустријску политику. „Аустрија је за британске интересе била једна од основа стабилности у Европи, конзервативна сила као *вечни горњи дом Европе*, и представљала је најбољег савезника за очување Турске од руских амбиција. (...) Овакво држање британске дипломатије, која је заступала мишљење целе британске елите, оставило је утицаја у будућности, па је и у годинама великог ратног савезништва, 1914. и 1941. године, Србија увек била посматрана из угла њеног верског и словенског сродства са Русијом” (Екмечић, 2017: 194). Из такве британске политике¹⁷⁷ проистичу и савремени двоструки стандарди и геополитичке пројекције балканског простора.

¹⁷⁷ „Иако је Британија начелно подржавала принципе либерализма, она се у случају Турске залагала за продужавање потчињености и правог ропства у којем су се налазили европски хришћани у Отоманском царству, на Балкану и Блиском истоку. Британија је сматрала да ће ови народи, а пре свега Срби, Бугари, Македонци, Грци, Јермени, а делом и Румуни и др., као православни, а већином Словени, уколико се делом или у потпуности ослободу турског ропства, културно, етнички и са позитивним историјским искуством бити најближи Русији.” Петровић, Д. (2014): *Геополитика Балкана*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 31

Према академику Милораду Екмечићу, постоји неколико историјских последица српске револуције. Прво, „створено је језгро државе националног суверенитета...”, затим је „подрезан корен исламском државном феудализму; сељаци су постали власници својих баштина и цела нација је израсла у заједницу малих слободних сељака”, треће, „зауостављен је процес исламизације”, а четврто се односи на „отварање епохе сукоба интереса великих и малих народа у југоисточној Европи. Мале балканске нације постају одлучујући фактор у решавању ’источног питања’. У оквиру овог мотива у целој наредној историји државе католичке средње Европе (Немачка, Аустрија, Мађарска и Италија) ће настојати да своје политичке интересе претворе у водиче свих историјских решења у областима организације друштва, државе и културе. Нетолеранција према другим верама је стална”.¹⁷⁸ Уочљив је процес модернизације као позитиван учинак Српске револуције, а она је у „појединим периодима била и замајац укупног развоја друштва”.¹⁷⁹

Велика економска криза четрдесетих година 19. века потресла је западну Европу, а незадовољно становништво је убрзо покренуло опште протесте. Године 1848. избијају револуционарни немири у Италији, затим и у Француској, па су се проширили неколико месеци касније и на Немачку и Хабзбуршку монархију. Иако није дуго трајала, од 1848. до 1849. године, „ова револуција је изазвала појаву националних идеја и покрета, те јавно изнела захтев за побољшање социјалног статуса и услова живота свих грађана” (Глишин, 2019: 44). Током тих дешавања остварено је уједињење Италије и Немачке. Наведени догађаји су инспирисали и мале народе да се окупе око идеје уједињења.

После низа устанака, 1875. године избија нови, најмасовнији и један од најзначајнијих, који је водио ка уједињењу целог српског народа. Годину дана касније, 1876. године, избио је српско-турски рат, коме се прикључује и Русија 1877. године. „Велика источна криза (1875–1878)

¹⁷⁸ Погледати: Екмечић, Милорад (2017): *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Ево Book, Београд, стр. 200–201.

¹⁷⁹ Погледати више: Деспотовић, Љ. (2020): *Српска политичка модерна: Србија у процесима политичке модернизације 19. века*, Каирос, Сремски Карловци.

отворила је време у коме је Балкан постао стална позорница на којој се одвијао тихи европски сукоб. (...) Показало се како равнотежа између великих сила може зависити од опстанка Османског царства, запоседања Кипра, Босне или Грделичке клисуре... Стицањем независности 1878. Србија је више него икада пре постала политички и економски упућена на Аустроугарску, у чију је интересну сферу управо била ушла” (Антић, Ч. 2009: 16).

Русија је Санстефанским миром, марта 1878. године, направила план стварања Велике Бугарске и наметнула је Турској своје услове. На руске идеје о пансловенству бурно су реаговале друге велике силе, што неколико месеци касније (13. јуна) доводи до сазивања Берлинског конгреса. Тај догађај је постао прекретница у српској, балканској и уопште европској историји (Глишин, 2019: 44-45). „Србија, Црна Гора и Румунија су признате као независне државе, са увећаном територијом. Бугарска је добила аутономију. Македонија и Косово су остављени у оквиру Османлијског царства. Рашка област, службено названа „Новопазарски санџак”, најпре је добила хабзбуршке гарнизоне, а касније је пала под султанову администрацију. Аустроугарска је тим клином настојала да онемогући територијално уједињење Србије и Црне Горе” (Екмечић, 2017: 293). Аустријска политика након Берлинског конгреса била је поприлично јасна – задржати Србију у њеним границама од 1878. године и спречити уједињење српских земаља,¹⁸⁰ Србије и Црне Горе, јер се јак српски блок сматрао претњом за остваривање аустроугарских геополитичких амбиција и потенцијално представљао руско упориште на Балканском полуострву.¹⁸¹

¹⁸⁰ „У мају 1900. год., у време када за то није било никакве актуелне потребе, изјављивао је гроф Голуховски грофу Билову, тада државном секретару Спољашњег уреда немачког царства: *Аустро-Угарска неће никада допустити уједињење Србије и Црне Горе*. Док планом из 1903. године гроф Голуховски, као решење балканског питања, види *слабу Србију*.” Ломпар, Мило (2017), *Дух самопорицања*, Catena Mundi, Београд, стр. 78–110.

¹⁸¹ „Према једном мемоару Тешенберга, савјетника у аустроугарском министарству спољних послова, написаном за цара 1884. године, главни принципи Андрашијеве источне политике били су: 1. одржавање турске владавине (...); 2. одбијање сваке промјене која би могла да угрози националне или политичке интересе Аустроугарске, а посебно спречавање стварања од територија под турском влашћу једне компактне словенске државе са већим пространством; 3. успостављање што је могуће веће равнотеже између ‘балканских раса’ и државних творевина (...) и заштита грчког, ал-

Уз духовну вертикалу, државност је „најважнији облик испољавања геополитичког идентитета” (Степић, 2019: 22). Као што смо констатовали, темеље државности српског народа поставили су Немањићи, што је била инспирација и модел за стварање модерне српске државе у 19. веку. У историјском распону од средњовековне до модерне српске државе (Деспотовић, 2019, 2020), искуство српског народа било је тешко. Праћено је сталним империјалним репресијама, окупацијама, принудним сеобама, сатирањем и проверавањем, као и економским и привредним назадовањем. Стога колега Степић с правом закључује да је „еволуција модерног српског државотворног процеса имала неприродан, прекоредан, па чак и регресиван ток (...)” (Степић, 2019: 23).

Неспорно је да политичка историја Србије у 19. веку има карактер борбе за националну еманципацију и стварање модерне националне државе. Иако земља са готово шест векова дисконтинуитета у развоју своје државности, Србија се на почетку 19. века и у темпоралном смислу приближила европским токовима националног диференцирања и заокружења државности. Бременита бројним и не баш лаким историјским наслеђем, нарочито оним из периода османске доминације, Србија се ухватила у коштац са изазовима модернизације, болно кидајући споне са традицијом предмодерног друштва (Деспотовић, 2020).

2.7.3. Српски народ под империјалном пресом

2.7.3.1. На раскришћу светова

Велике силе су малигним деловањем настојале да деструишу духовну вертикалу српског народа не би ли му, ударцем у суштину националног бића, највише нашкодиле. Историја нам потврђује да је на овом простору долазило до „контаката супротстављених религијских, националних и цивилизацијско-културолошких утицаја” (Глишин, 2019:

банског и румунског елемента; 4. стварање утиска у Европи и на Балканском полуострву да је руска политика субјективна и себична, а аустроугарска објективна и несебична, па да зато лежи у интересу Европе, Турске и балканских народа да се Аустроугарској препусти пресудан утицај на истоку; 5. стварање основа за потискивање политичких предности Русије на Балкану. Зато Аустроугарска мора створити своја упоришта на Балкану као противтежу руским (...).” Краљачић, Т. (2017): *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Catena Mundi, Београд, стр. 31.

115–116), што је овом простору предодредило „динамичност”¹⁸² као геополитичко обележје. Под динамичношћу „подразумевамо трајне отворене и/или перманентне сукобе средствима тврде (*hard power*) и/или меке моћи (*soft power*) који деструктивно утичу по национално, државно, идентитетско, религијско, језичко, културно, образовно, политичко, економско и привредно устројство српског народа” (Глишин, 2020а: 51).

Као што је већ констатовано, кроз историју је на овом простору долазило до *контаката* супротстављених религијских, националних и цивилизацијско-културолошких утицаја, што ово подручје чини нестабилним и погодним за иницирање сукоба. На овом простору укрштају се **три традиционалне конфесије** – православље, римокатолицизам и ислам, и **три цивилизацијско-културолошка круга** – западна, православна и исламска цивилизација (С. Хантингтон). Управо у наведеном лоцира се **контактност као геополитичко обележје српских земаља** преко којих се простире „главна оса трансгресионо-регресионих процеса цивилизацијских судара” (Деспотовић, 2012: 126). Наведена чињеница само потврђује да је Балкан кроз историју место „сукоба цивилизација” (Хантингтон, 2000) или „простор мултиетничког коктела” (Бжежински, 2001). Трагичност таквог положаја истакао је и Љубиша Митровић написавши да „Балканом, кроз историју и у савремености, тутње вулканске противречности тежећи да га растргну и поделе споља и изнутра” (Митровић, 2006: 21). То је утицало на честе промене граница, које нису исцртаване само након великих ратова. Пример је источна граница западне цивилизације којом је Семјуел Хантингтон (*Samuel Huntington*) раздвојио западно хришћанство од православља и ислама. Наведена граница се на Балкану „подудара са историјском поделом између Аустроугарског и Османског царства” чинећи културну, политичку и економску границу Европе и Запада (Хантингтон, 2000: 176). **Очигледно је**

¹⁸² „Геополитичку динамичност чини скуп догађаја (промена режима, ратови, револуције, агенти, санкције, утицај страног фактора), у одређеном временском оквиру, који утичу на локалну, регионалну и ванрегионалну геополитичку реалност, а која артикулише све циљеве и интересе, претње и ризике, постављајући могућности геополитичког наступања”. Глишин, В. (2020): *Импликације англосаксонских геополитичких доктрина на блискоисточну кризу – случај Ирана*, Култура полиса, бр. 42, год. XVII, Нови Сад, стр. 160.

да се и овим изузимањем Војводине из територијалне, културолошке и цивилизацијске целовитости Србије и припајањем западној цивилизацији, настоји одржати „историјски континуитет спречавања српске националне и територијалне целовитости”. На тај начин створен је разједињен српски говорни и културни простор. Срби су расејани по околним државама, које су своја територијална проширења добијале насиљем, етничким чишћењем и отимањем српских територија, уз подршку западних центара моћи који посредством својих пивот држава у окружењу остварују личне интересе (Глишин, 2019: 116).

На попршту мултиетничке и мултиконфесионалне југословенске државе генерисан је рат како би се извршила балканизација Југославије (Глишин, 2018, 2019) и у том процесу деструисали српски народ и држава. Разједињена и раскидана српска територија¹⁸³ постала је лак плен за територијалне аспирације агресивних суседа – Хрватске и Албаније.¹⁸⁴ Наведене земље су и у претходним деценијама „своја национална и државна укрупњавања остваривале отимачином српских етничких територија, геноцидом, преверавањем и прогоном српског становништва са његовог вековног станишта” (Деспотовић, 2019: 67). Хрвати су ради стварања „чисте” хрватске државе прогонили српско становништво акцијама попут „Бљеска” и „Олује”, подржани моћним силама са Запада. Осим Сједињених Држава, такву хрватску политику подржавао је Ватикан, који је „територије насељене православним живљем сматрао за зону своје легитимне прогресије, као својеврсни појас или terra missionis на којем се по сваку цену има остварити његова верско-политичка доминација и територијална јурис-

¹⁸³ „Срби и српске земље идентификовани су као сметња, како за претензије ванбалканских сила и центара моћи тако и за сепаратистичке и великодржавне амбиције својих непосредних суседа, што није проузроковано ирационалним разлозима, већ респектовањем потенцијалне моћи српског фактора (у интегралном, просторном, популационом, војном, економском и политичком облику).” (Гајић, 2014: 234).

¹⁸⁴ „Формирајући специфичну симбиозу интереса са српским суседима и њиховим великодржавним амбицијама, претенденти на контролу Балкана настојали су да што више демографски ослабе српски народ, те да упоредо просторно фрагментирају и сажимају његове територије. Као крајњи геополитички резултат расрбљивања требало би да настане вештачки успостављена равнотежа (не)моћи на Балкану и такво стање где у ’геополитичком чвору’ више ни српски фактор не би могао евентуално да ремети замисли моћних.” (Степић, 2012: 78).

дикција” (Деспотовић, 2019: 60). Политиком прозелитизма, односно ширењем римокатоличанства ка истоку на уштрб православних територија, требало је потиснути српски народ као „најзападније језгро православља у Европи” (Глишин, 2019: 118). Срби су у геополитичким стереотипима Запада представљени као *мали православни Руси*, односно као *руска предстража и коњовоци руских козака до топлих мора*, што је изнедрило „паралелизам о руско-српском геополитичком положају”, који се огледа у „симбиози њихових интереса” (Деспотовић, 2019: 71). То је једна од димензија геополитичких стереотипа која пројектује Србију као „сигурног словенског (русофобија и србофобија на Западу), православног (страх од православља) и идеолошког (бољшевичко-комунистичка опасност) сапутника и сарадника у покушају руског освајања западних територија *Rimlanda*”¹⁸⁵.

2.7.3.2. Српске земље у геополитичком чвору

Утицаји Сједињених Држава и Русије

Укљученост регионалних и глобалних сила и њихово наступање према балканском простору одредило је значајну геополитичку карактеристику положаја српских земаља – **чворност**. Реч је о стратешким кретањима која прате географске правце уклињавања, директно или посредством *пивот држава* на Балкану. Тако Сједињене Државе настоје да шире свој утицај правцем југозапад–североисток ка Срцу копна (*Heartland*), док Русија настоји да координира правцем североисток–југозапад ка Средоземљу и топлим морима. Немачка идеју *Drang nach Osten* пројектује деценијама, правцем кретања северозапад–југоисток, тежећи да запоседне блискоисточна нафтоносна поља, док, с друге стране, исламски фактор пројектује правац кретања југоисток–северозапад ка срцу Европе (Деспотовић, 2012; Глишин, 2019). Реч је, дакле, о четири велике геополитичке концепције чији су носиоци – *Немачка, Турска, Русија и Сједињене Државе* – одредили „пријатељске”

¹⁸⁵ Друга димензија геополитичког стереотипа огледа се у „позицији Србије као *”балканског експонента” руских интереса на овом простору*”, односно у наводном копненом (југозападном) искораку Русије преко српске територије (заобилажењем баријерне зоне мореуза Босфора и Дарданела) на топла мора Средоземља. (Деспотовић, 2019: 71).

државе на Балкану, спроводећи политику чистих реалполитичких интереса. Колега А. Гајић, анализирајући присуство глобалних и регионалних сила на Балкану, закључује да је „утицај атлантиста на простору Балкана и даље доминантан, док је утицај ‘средњоевропљана’ и евроазијских континенталиста, па и неоосманлија, у благом порасту: ово се све пресликава на државе и народе у региону, од којих је један број интегрисан у ЕУ и НАТО, а други формално на путу ових интеграција, представља отворени полигон дискретног надигравања четири традиционална играча на овом простору. Атлантисти показују јасне тежње да кроз ‘кризни менаџмент’ задрже своју доминантну позицију у региону, да осујете и умање утицаје германских ‘средњоевропљана’ и руских континенталиста, као и да обуздају и ограниче амбиције свог блискоисточног савезника у оквирима који им одговарају” (Гајић, 2014: 120–121).

Најзападније језгро православља у Европи је српски народ, што у геополитичким стереотипима Запада представља мале православне Русе, руску предстражу на Балкану и коњовоце руских козака до топлих мора. Такав стереотипни поглед западног света изнедрио је „*паралелизам* о руско-српском геополитичком положају” који се огледа у „симбиози њихових интереса”. Управо из наведених разлога, Сједињене Државе су одмах након хладног рата тежиле да разједине, ослабе и изолују српски фактор¹⁸⁶ у центру Балкана. Ширењем НАТО-а, подршком „нашим” агресивним суседима, окупацијом српске територије Косова и Метохије, изградњом велике и модерно опремљене војне базе *Бондстил*, деструкцијом¹⁸⁷ политичког, економског, привредног и војног система, САД су

¹⁸⁶ „Потискивање Срба из српских земаља најитензивније је на југу, југозападу и западу; тај процес је континуиран, а зависно од ратних или мирнодопских услова добија различите видове реализације. Редуковање и фрагментација српских земаља врши се ради преузимања геополитички кључних зона у којима су изворно партиципирали Срби и спречавања да они дођу у састав јединствене српске државе која би у својим историјским и национално адекватним границама била најзначајнији фактор на Балкану.” Степић, М. (2004): *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, стр. 253.

¹⁸⁷ „Србију је неопходно ‘упросечити’ да би по свим војним, економским и образовно-научним параметрима остала у нивоу истаких држава у окружењу: Албаније, Црне Горе, Босне и Херцеговине и Македоније.” Пророковић, Д. (2012): *Геополитика Србије*, Службени гласник; Геополитика, Београд, стр. 437.

учврstile *стратегијски* лук на Балкану, чиме су баражирале озбиљније руско наступање на овим просторима (Глишин, 2019). На *балканској шаховској табли*, прикључењем Црне Горе у НАТО 2017. године и Северне Македоније 2020. године, *обруч око православне Србије је учвршћен*. С друге стране, улазак Србије у Европску унију разматра се годинама, а главни услов за прикључење јесте признање окупације над српском територијом Косовом и Метохијом, што би могло да покрене даљу *фрагментацију* српске територије и доведе до *геополитичке пашализације Србије*.¹⁸⁸ Без обзира на то што су изгледи за озбиљније руско наступање на Балкану мали, Русија ће се и убудуће борити за своју сферу утицаја, посматрајући Републику Србију и Републику Српску као значајне партнере. Санкције које је Запад увео Русији током *украјинске кризе* подстакле су руски политички врх да се „окрену себи” и самосталном развоју и напретку. Енергетске изворе Русија користи као значајно средство обнове, а *геоенергетско* наступање у региону и ка Европи дуж енергетских коридора, као ширење сфере утицаја и моћи. Управо из наведених *геоенергетских* али и *геостратешких* разлога Русија подржава Србију у покушају праведног решавања *косовског питања*. Геополитичку и геостратешку важност Косова и Метохије представио је колега Миломир Степић лоцирајући неколико значајних трансверзала које су Косову и Метохији предодредиле централни положај. Реч је о „трансбалканској вези, правца североисток–југозапад, између Влашког и Јадранског басена, предвиђен почетком 20. века као железнички правац, потом дуго маргинализован, а потом актуелизован у измењеном облику као планирали ауто-пут Ниш–Приштина–Пећ–Подгорица–Црногорско приморје”, затим „ибарско-лепеначки коридор (...), који је делимично паралелан са моравско-вардарском ‘артеријом’, у коју се укључује код Скопља”. Трећа је „моравско-вардарска удолина, која тангира КиМ, представља главни саобраћајни

¹⁸⁸ „Свођење Србије на величину некадашњег Београдског пашалука” чиме би Србија била доведена у „позицију у којој ће бити потпуно неспособна не само за самостални живот, већ и да озбиљније нашкоди њиховим интересима (...), крајњи производ таквих настојања била би *геополитички јалова Србија*” Деспотовић, Љ. (2019): *Геополитика Светосавља: српско национално питање у историјском распону од крштене до природне Србије*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 90.

коридор и вишеструко важан стратегијски правац Балкана, његову кичму и осу којој је тешко наћи рационалну алтернативу” и на крају трансверзала запад–исток (Драч–Скопље–Софија–Бургас–Варна, са рачвањем према Цариграду), која би се у Скопљу укрштала са моравско-вардарским коридором, такође тангирала КиМ и имала, поред саобраћајне и економске, веома препознатљиву геополитичку и геостратегијску суштину, а коју би Арбанаси западног и северног дела новопризнате државе Македоније контролисали у значајном сектору” (Степић, 2012: 44). За разлику од великих сила које Косово и Метохију лоцирају као значајну геополитичку и геостратешку тврђаву на Балкану, Србима, поред наведеног, КиМ представља завет и суштинску нит постојања, легенди и митова, страдања и опстајања. То је „Србима вечни симбол око кога су се окупљали и у најнеповољнијим фазама осциловања историјског клатна... Стога 'косовско опредељење' за Србе представља суштину идентитета, а простор Косова и Метохије није само једно од стереотипних балканских територијално-пограничних питања које се може решити уступцима и компромисима” (Степић, 2004: 37).

Сједињене Државе су настојале да под своју контролу ставе геополитички чвор на Балкану уз недвосмислену потребу слабљења српског народа. У том контексту примећујемо да „геополитичке претензије и територијалне аспирације глобалних, регионалних и локалних актера српском геополитичком положају предодређују **фрагментираност** као обележје које ће бити коришћено као "фактор нове дестабилизације" (Деспотовић, 2019) овог подручја. Реч је о могућем активирању потенцијалних геополитичких жаришта у Србији (Косово и Метохија, Војводина, Рашка област, Бујановачко-прешевска област, Тимочка крајина и Топлички крај) или ван ње (позиција Срба у Македонији, Албанији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској)...” (Глишин, 2019: 127). Континуиран процес „потискивања Срба из српских земаља најинтензивнији је на југу, југозападу и западу”, како би се редуковањем и фрагментацијом српских земаља преузеле геополитички кључне зоне у којима су изворно партиципирали Срби, па самим тим онемогућило јединство српског народа у историјским и национално адекватним границама (Степић, 2004: 253).

На који начин се врши потискивање Срба и фрагментација српских земаља јасно можемо видети на примерима у последњих две деценије (Глишин, 2019, 2020а):

а) На југу, **српска територија Косово и Метохија** окупирана је и једнострано призната 2008. године као тзв. држава Косово* уз подршку западних центара моћи. Јужна српска покрајина је окупирана и препуштена арбанашкој вољи и жељама. Притисак који Запад врши на Србију у вези са признањем тзв. државе Косово свакодневна је тема у медијима и друштву, међутим, не постоји **јединство српског народа као једино решења косовског питања**. Треба напоменути да арбанашки и албански политичари јасно и гласно покрећу и питање Прешевске долине, што значи да би Србија уступцима или признањем тзв. државе Косово* покренула домино ефекат чији би исход био потпуна деструкција српске државе и народа. Евентуални губитак Прешевске долине пресекао би српски пут дуж моравско-вардарске удолине према Македонији и Грчкој, чиме би се суштина особине спајања и прожимања изгубила. Док би евентуалним губитком Косова и Метохије Србија остала без значајних планинских целина Динарског система које се као природна препрека уздижу на јужној граници према Албанији и Македонији. Актуелна албанска и арбанашка политика и њихове територијалне аспирације указују да се процес обједињења територије тзв. Велике Албаније представља. Такође, изјаве водећих арбанашких политичара да је спољна политика тзв. државе Косово политика Сједињених Држава, чије укључење у даље „преговоре” о решењу косовског питања прижељкују, јасно говори да је реч о уплитању једне велике силе која користи своје сателите на локалу у циљу испуњења личних интереса. Како данас тако и од њеног зачетка, великоалбанска идеја представља геополитички пројекат великих сила. Наметнуту стварност морамо да разумемо и да о њој јавно говоримо уколико желимо да сачувамо геополитички и геостратешки важан део српске територије – и не само то. Косово и Метохија је „Србима вечни симбол око кога су се окупљали и у најнеповољнијим фазама осциловања историјског клатна... Стога косовско опредељење за Србе представља суштину идентитета...” (Деспотовић, 2019: 37). Дакле, „простор Косова и Метохије није само једно од стереотипних балканских територијално-пограничних питања које се може решити уступцима и компромисима” (Деспотовић, 2019: 37).

У том контексту охрабрује чињеница да процес признавања тзв. Косова тече у фазама које од 2008. године до данас све више показују поделу света на проамерички и антиамерички блок. Колега Степић маркира прву фазу „експлозије признања”, другу фазу „инерције признања”, трећу фазу „успоравања признања” и четврту фазу као „почетак повлачења признања”. Последња фаза постаје „показатељ *необиполарне поларизације* као нове глобалне реалности”, због чега, ради заштите кредибилитета, водеће силе Запада јачају дипломатско деловање притисцима и претњама како би утицале на земље које су повукле признање или које нису признале тзв. Косово. Такође, притисци су усмерени и на саму Србију да „не пружа отпор заокруживању државности Косова” (Степић, 2019: 302-313). Имајући у виду тренд повлачења признања тзв. Косова у последњих две године, **свако ужурбано решавање косовског питања било би искључиво на штету Србије и српског народа.** Стога, потписивање правно обавезујућег споразума, подела територије или слични уступци не треба да буду разматрани, јер из позиције тренутног „замрзнутог конфликта” Србија у будућности, чекајући повољне међународне околности, може да делује у своју корист.¹⁸⁹ Убрзаним решавањем косовског питања у садашњим околностима Србија убудуће може да буде само објект и неми посматрач у међународним односима (Глишин, 2020а: 55).

б) На југозападу, **Срби у Црној Гори.** Актуелни догађаји, поред свих спочитавања српског идентитетског кода, показују да је последња на удару Српска православна црква као духовна вертикала српског народа. Јасно је да црногорске власти *Законом о слободи вјероисповести* настоје да ослабе свест о српском пореклу и имену,¹⁹⁰ те да на темељима српског језика и писма створе нову црногорску нацију. Тај процес није нешто ново. Реч је о наставаку једновековног „етнокултуролошког инжењеринга идентитета” како би се конструисале синтетичке нације, а у даљим фазама тог

¹⁸⁹ Према речима професорна уставног права из Берлина Томаса Флајнера, *Резолуција 1244 је једини акт икада донет којим се забрањује једностран сецесија. Према њој, Косово и Метохија су трајно у саставу Србије.*

¹⁹⁰ Иако у Земљопису Књажевине Црне Горе из 1895. године јасно пише да у „Црној Гори живе све сами чисти и прави Срби, који говоре српским језиком...” и да је „сваки Србин у Црној Гори дужан познавати и љубити своју цјелокупну домовину – све српске земље...” (Поповић, Рогановић, 1895).

процеса и присвојиле српске националне територије (Деспотовић, 2019). *Године 2006. није обновљена државна независност Црне Горе, како то настоје да представе, већ је реч о оснивању нове црногорске државе која се одрекла веза са историјском Црном Гором.* Њена државност из 2006. године је „у супротности са државним идентитетом успостављеним током владавине династије Петровић Његош (1697–1918)”, који је био српски (Раковић, 2019: 255). Дакле, уколико покушавамо да говоримо о обнављању државности, она може бити искључиво обновљена као српска, док би сваки други облик, супротан историјском државном идентитету, значио оснивање нове државе.

Да је реч о конструисању новог, сведоче бројне тежње идеолога *црногорског сепаратизма*, који указују на потребу да се број Срба сведе на испод 20%, да се створе црногорски језик и писмо, црногорски симболи и црква, па да се на основу тога Црногорци промовишу као већинска нација. Јасно је да се такав инжењеринг врши присилом и уценама, као и лажним извештајима и пописима становништва. Ако је реч о обнављању државности, зашто се стварају нови елементи државности? Црногорски језик са 32 слова (шј и жј), потискивање ћириличног писма, химна *Ој, свијетла мајска зоро*,¹⁹¹ која укључује две строфе које је 1937. године написао *усташки сарадник Секула Дрљевић*, постаје званична химна 2004. године. Црногорска православна црква се конкретније помиње деведесетих година, да би 2007. године режим предложио да се „ЦПЦ у Уставу помиње као званична верска заједница”, што је несумњиво „политички идентитетски пројекат, а не верско питање” (Ђурковић, М. 2013: 145). Осим тога, црногорски режим је формирао значајне институције око којих ће се нови идентитет градити, као што су: Црногорска академија наука и уметности, Матица црногорска, Дукљанска академија наука и умјетности, Црногорска енциклопедија, бројни медији (*Вијести, Црногорски књижевни лист*) и невладине организације (Хелсиншки одбор у ЦГ, Црногорски ПЕН центар) итд. Према попису становништва у ЦГ из 2011. године, број оних који су се изјаснили као Црногорци је испод 45%, док је број оних који говоре српским је-

¹⁹¹ Најстарија сачувана верзија песме из 1863. године гласи: „Ој, јунаштва свијетла зоро”, са стихом „Једина си за слободу ти остала српском роду”.

зиком 44% у односу на 37% оних који говоре црногорским језиком. У новијој историји ЦГ најважнији догађај су избори одржани 30. августа 2020. године. После три деценије Мило Ђукановић губи на парламентарним изборима. Важан индикатор неколико месеци након избора је изостанак међународних реакција. Победа демократске опозиције није, како је то уобичајено у међународној пракси, наишла на честитке.

Након избора, Матија Бећковић је на питање када планира да посети Црну Гору одговорио: „Ја из своје Црне Горе никада нисам излазио, а у њиховој никада нисам био. Али, сада, враћаћемо се редом којим смо истеривани из Црне Горе. Прво да се врате Његош, Вук Караџић, Лаза Костић, Јова Змај, Ђура Јакшић, Јован Дучић, Исидора и Десанка, Марко Миљанов, Стјепан Митров Љубиша, Јанко Вукотић, Митар Мартиновић, Петар Лубарда... То би био прави продужетак литија, а не олуја којом су претили...”

Најзад, треба да имамо на уму да се вишедеценијска структура не руши преко ноћи, али оно што суштински може променити стање јесте *попис становништва 2021. године*. То је велика шанса да се народ у знатно већем проценту изјасни као Срби и да суштински одреде идентитет Црне Горе **обнављајући** државност коју је утемељила династија Петровић Његош.

в) На западу, **положај Срба у Републици Српској** је тежак и безбедносно ризичан. Историјска дешавања нам сведоче да је у Босни и Херцеговини¹⁹² вековима долазило до цивилизацијских и религијских сукоба који су данас испољени блажом, вербалном варијантом, али у зависности од интереса ванрегионалних сила могу да прерасту у отворен сукоб, попут оног из деведесетих година. Политичка сцена

¹⁹² **Босна и Херцеговина** су два одвојена географска ентитета, који су деловањем различитих интереса током историје политички уједињени. Та географска издвојеност и специфичност створила је током историје извесне регионалне идентитетске особености и у српском националном корпусу, између тзв. *Срба херцеговаца* и *Срба са простора централне и западне Босне*. Професор наведено истиче због чињенице да је БиХ формирана *дејством присилних политичких фактора*, а не неком историјском нужношћу, и додаје да је и садашња тзв. босанскохерцеговачка државност *последица наметања политичке воље америчког хегемона*, а не природних тежњи и договора нација и етноса на том простору. Деспотовић, Љ. (2019): *Геополитика Светосавља: српско национално питање у историјском распону од криштене до природне Србије*, Каирос, Сремски Карловци, стр. 144. 362

у БиХ је поприлично нестабилна, чему умногоме доприноси *бошњачки* фактор, који „од првог дана након потписивања *Дејтонског споразума* па до данас” настоји да изврши његову ревизију, па чак и потпуну суспензију, како би се успоставила *бошњачка доминација* и даља централизација и концентрација власти на федералном нивоу (Деспотовић, 2019: 160). Република Српска је рањива и због саме територије која је географски подељена и *дистрикта Брчког* „чијим би евентуалним освајањем непријатељска структура не само довела до прекида територијалне целовитости РС, већ би се у битном делу угрозила и могућност територијалног повезивања Београда и Бања Луке” (Деспотовић, 2019: 152). Српски положај у Републици Српској отежава „бошњачка” доминација и тежња да се власт централизује и концентрише на федералном нивоу, чиме би политичка моћ Бања Луке постала не приметна. Вашингтон и Сарајево улажу напоре како би Босна и Херцеговина активно пратила пут евроатлантских интеграција, што српски народ у тој држави ставља у незавидан положај. Разлог за такво мишљење огледа се у чињеници да Сједињене Државе увлачењем БиХ у НАТО имају за циљ да, са што мање ресурса, истргну из евроазијске перспективе ову територију и припоје је атлантској сфери утицаја. Са таквом политиком нису усаглашени интереси Републике Српске, поготову јер Србија између та два пола моћи бира војну неутралност (Глишин, 2020а: 56).

Политичка, војна, безбедносна, економска, привредна, културолошка и друштвена сарадња која постоји на релацији Србија–Српска у годинама које долазе треба да буде све чвршћа и стабилнија како би способност реаговања на могуће безбедносне ризике била на вишем нивоу с циљем спречавања евентуалног губитка српске територије Републике Српске и наставка разједињења српског народа.

Потенцијална геополитичка жаришта на територији Србије могу бити и (Глишин, 2019):

а) **српска покрајина Војводина**, као саобраћајни, економски, стратешки, привредни искорак Републике Србије ка средњој Европи, потенцијално угрожена регионалним и локалним геополитичким претензијама и територијалним аспирацијама (Немачка, Мађарска, Хрватска), у будућности може бити *активирано* геополитичко жариште, што би

атомизовало српски териториј, онемогућило спајање, проходност и покренуло ново страдање Срба. Да се заузимање територија не остварује нужно насиљем, говори и чињеница да многе европске земље, Хрватска и Мађарска на пример, користе логику привредне експанзије куповином великих пољопривредних парцела на територији Војводине. Реч је о десетинама хиљада хектара најквалитетније обрадиве земље која представља непроцењиву вредност. Таква неодговорна политика олаког препуштања обрадивог земљишта отвара врата спољном фактору да шири привредни и економски утицај, у чијој је позадини, несумњиво, и политички утицај. Поред наведеног, између Србије и Хрватске води се вишегодишња расправа око границе на Дунаву. Став Србије је да граница треба да буде повучена средином Дунава, док Хрватска заговара катастарски принцип одређивања граница, при чему би делови општина Апатин, Сомбор и Бачка Паланка припали Хрватској. Геополитички посматрано, Хрватска би тим територијалним проширењем проширила утицај на значајан део Подунавља, као важног стратешког, привредног и економског коридора.

б) **Рашка област**,¹⁹³ као значајна зона повезивања Србије са Српском и Црном Гором, представља потенцијално геополитичко жариште због религијских разлика и, хантингтоновски речено, *судара цивилизација* (православне и исламске). Наравно, наведена теза о *судару цивилизација у Рашкој области* није константно и агресивно изражена, међутим, тај фактор може бити активан по потреби центара моћи или ауторитета, било да је реч о земљама са за-

¹⁹³ „Заинтересованост спољних фактора за стање у Рашкој области манифестује се јануара 2009. године стварањем неформалне међународне групе 'Пријатељи Санџака'. Ова група је основана на иницијативу САД, Велике Британије, Немачке, Турске и Француске, а у њу су касније укључени још и Аустрија, Мађарска, Швајцарска, Чешка, Норвешка, Шпанија, Шведска, Португалија и Јапан, као и канцеларије ЕУ и ОЕБС-а у Београду. Ова група је формирана уз образложење да ће помагати бржем економском развоју Рашке области. Може се очекивати да, уколико се геополитички циљеви неоосманизма, атлантизма и континентализма буду поклапали, и ова група има одређене активности.” Погледати више: Пророковић, Д. (2014): *Рашка област као геополитичко жариште и њен значај по положај Србије и Српске*, Политеиа, бр. 7, Бања Лука, стр. 175–193; Пророковић, Д. (2013): *Геополитика Србије* (II): О геополитичком положају Србије и могућности његовог поправљања, www.strateskealternative.rs.

пада или Блиског и Средњег истока. Неоосманистичка визија повезивања Истанбула и Сарајева води преко Рашке области, а дочек Реџепа Тајипа Ердогана у Новом Пазару и Сарајеву 2017. године¹⁹⁴ много говори. Данас муслимани Рашку област кодирају као Санџак, узимајући за основу Новопазарски санџак, а себе називају *Бошњацима*. Узимајући Новопазарски санџак као извор идеје није рационално утемељено ако се узму у обзир историјске околности након Берлинског конгреса 1878. године, када је и успостављен. Друго, називајући себе *бошњацима*, указују на то да су окренути Сарајеву, а изјаве попут оних које је Сулејман Угљанин изрекао последњих година указују да идеја о *аутономији, конститутивном народу и „великобошњаштву”* постоји.¹⁹⁵ На овој територији простире се географски, геополитички и геостратешки значајна Пештерска висораван, која на српској тремеђи представља значајно војно-стратегичко офанзивно-дефанзивно полазиште (*особине спајања и прожимања, изоловања и одвајања*). Свако потенцијално активирање овог геополитичког жаришта потпуно би пресекло контакт Србије и Црне Горе, значајно би отежало контакт Србије и Херцеговине, разјединио би се српски народ и учинио још рањивијим, а губитком Пештерске висоравни Србија би и у војно-стратегичком смислу била онеспособљена да делује и штити свој народ на српској тремеђи.

Како би се спречила још једна етапа фрагментације и деструкције Србије, српских земаља и српског народа, неопходно је јединство и јачање српског народа у свим српским земљама, истицање српских националних интереса, одбрана територијалне целовитости, заштита културног блага и одржање духовне несаломивости! (Глишин, 2019: 130)

¹⁹⁴ Ердоган у Сарајеву: https://www.youtube.com/watch?v=Wme8lj_Mphk;
Ердоган у Новом Пазару:
<https://www.youtube.com/watch?v=QOVmpHhTL7A>.

¹⁹⁵ Бошњаци у „Санџаку”:
<http://ba.n1info.com/Regija/a66837/Samo-Bosnjaci-u-Sanzaku-nisu-dobili-autonomiju.html> (приступљено: 05. 05. 2019);
<http://ba.n1info.com/Regija/a294709/Ugljanin-o-autonomiji-Sanzaka.html>
(приступљено: 05. 05. 2019)

Поглед Немачке и Турске на српске земље

Тежње Немачке да прошири своју сферу утицаја на овом простору стара је неколико векова, а основни разлог за ширење германског блока у овом правцу јесте продор ка блискоисточним нафтоносним пољима. На том путу продора српски народ је представљао препреку, будући да је више пута осујећивао немачке тежње за контролом важних путева који пресецају Србију и воде даље ка Црном мору и Блиском истоку. Осим тога, српски народ је у оба светска рата био на страни савезника, што изазива неблагонаклон однос Немачке према Србији. Управо из тог разлога „треба рећи да је растурање Југославије била дуго планирана операција у Немачкој. (...) Прво, жеља Немачке стране да се освети Србима, који су два пута (...) пришли савезницима против њих. (...) Друга немачка идеја била је да треба наградити Хрвате и босанске муслимане, који су се током Другог светског рата придружили нацистичкој немачкој војсци. (...) Трећа немачка идеја била је да увуку Хрватску и Словенију у економску зону ЕУ, којом доминира Немачка. На тај начин би се отвориле могућности остваривања немачког утицаја на далматинској обали, чиме би се омогућило приближавање Медитерану, што представља давнашњи немачки сан, традиционално храњен и у доба 'Светог немачког царства'“ (Gallois, P. 2009: 16–17).

Након Другог светског рата Немачка се нашла у тешкој позицији без икаквих могућности за спољнополитичко деловање. На територији западне Немачке било је распоређено готово милион НАТО војника у неколико стотина војних база. Након уједињења Немачке, војна контрола је ослабила, али је на њеној територији остало око сто хиљада НАТО војника. Међутим, то није спречило да се након рушења Берлинског зида и уједињења Источне и Западне Немачке „*mitteleurop*-ски пројекат актуелизује” и да германска (берлинско-бечка) настојања да формирају велику интересну сферу са Дунавом као осовином постану све очигледнија стварност (Глишин, 2019: 122–123). Немачка је у својој историјској реактуелизацији кренула да делује фазно, сходно тренутној економској, политичкој и војној моћи, па је као таква остала у потпуном складу са властитом доктринарном поставком о немачком наступању које се има извршити у три фазе: прво у остваривању економ-

ске доминације, затим политичке и на крају војне, а све у правцу планиране геополитичке трансгресије. Примери за све три фазе је Други светски рат, а за прве две фазе разбијање СФРЈ. Немачка је у сарадњи са Ватиканом била један од главних фактора бруталног политичког растројства Југославије (Collon, M. 1998). Такође, у постхладноратовском периоду „почињу да се појављују различите визије, модалитети и просторне опције издвајања средњоевропског простора, махом замаскиране културним и економским принципима, али очигледно мотивисани геополитичким интересима. Обично се та (нео)мителевропска целина поставља у контекст регионално-географског, културно-цивилизацијског или геоекономског структурисања целокупне Европе” (Степић, 2016: 231). Да актуелизација *mitteleurop*-ског пројеката обухвата и зону утицаја изван граница ЕУ, преко Панонске низије ка центру Балкана, сведочи чињеница да Немачка своје „геополитичке интересе и спољнополитичке циљеве” вешто артикулише „кроз планове ЕУ, ширећи свој утицај унутар ЕУ, на њеној периферији, али и освајајући простор за све чешћи и снажнији наступ у другим деловима света” (Пророковић, 2014: 136). Анализирајући шире немачко наступање и тежње да контролише ток Дунава, уочавамо опасност по северну српску покрајину, која „представља важан део континенталистичких пројекција. Отприлике, јужна граница Војводине представља и јужну границу пројектоване континенталистичке зоне геополитичке контроле,¹⁹⁶ због чега је неопходно успоставити нову границу на Сави и Дунаву. Преос-

¹⁹⁶ Колега Душан Пророковић изводи следећи закључак: „Под притиском континентализма наставио би се процес институционалног удаљавања АП Војводине од Србије. Крајњи циљ овог процеса је издвајање Војводине из Србије, према рецепту који је већ примењен у Црној Гори и који подразумева и формирање ‘војвођанске нације’, ‘војвођанског идентитета’ и ‘војвођанског језика’. Због свих ограничавајућих фактора, овај процес би морао да буде спроведен етапно, па би се у наредним деценијама највероватније тежило ка формирању фактичке конфедерације између Србије и Војводине, при чему би Србија остала међународно правни субјект, а положај Војводине би унутар Србије у континуитету јачао. Тако би Војводина од статуса аутономне покрајине дошла до положаја конфедералне јединице са правом отцепљења. У оваквом развоју ситуације, фактичка зона геополитичке контроле Србије била би сведена на подручје величине око 48.000 км², са око 5 милиона становника, а у случају значајније актуелизације ‘влашког питања’ и неповољног развоја околности у делу Тимочке Крајине, тај простор би се још додатно смањило”. Пророковић, Д. (2013): *Геополитика Србије (II): О геополитичком положају Србије и могућностима његовог поправљања*, www.strateskealternative.rs.

тали део, који чини централна Србија, остао би изолован и ограничен, као потенцијална зона која би се могла наћи под евроазијским, атлантистичким или чак неоосманским утицајем” (Пророковић, 2012: 715). Академик Милорад Екмечић, дубоко разумевајући ову просторно агресивну геополитичку константу германског света према српским земљама, са пуно историјски оправданих али и геополитички упозоравајућих разлога изриче опомену српској јавности да је *Немачка* била и остала „*географски непријатељ Србије*”. На том путу повратка немачке империјалне геополитике у будућности прва на мети нашла би се Војводина, чијом би евентуалном анексијом Немачка и у територијалном смислу наплатила део својих историјских апетита, а Србе по ко зна који пут, као и у 20. веку, жртвовала – оправдавајући све то борбом за свој животни простор (Гаћиновић, 2017).

Када је реч о турским интересима, Давутоглу је као заштитницу ислама на Балкану одредио Турску. Таква турска улога упућује на *историјску дубину* која се поклапа са историјском границом Османског царства и на поштовање *ислама* приликом турског наступања. Као главни циљ такве неоосманске политике означена је *Зелена трансверзала*¹⁹⁷ којом би се географски повезали Истанбул и Сараје-

¹⁹⁷ „Зелена трансверзала или ‘зелени коридор’ геополитички је концепт који се користи у два различита, мада међусобно повезана значења: а) као дугорочни циљ идеолога исламизма, на Балкану и шире, стварања географски непрекинутог ланца већинских муслиманских заједница или ентитета под доминацијом муслимана, а који ће се пружати од Турске на југоистоку до Цазина у Босни; и б) као процес јачања етнорелигијске самосвести међу традиционално муслиманским заједницама на Балкану. Ипак, многи академски експерти и медијски коментатори априори су одбацивали сваку сугестију да на Балкану уопште постоји дугорочни исламски геополитички план, а камоли да се он спроводи с предумишљајем и систематски. Тако је само помињање зеленог коридора било критиковано као продукт српске пропаганде са ‘исламофобичним’ тоновима. Ипак било је и другачијих примера, попут сера Алфреда Шермана, бившег саветника премијерке Маргарет Тачер и суоснивача Фондације лорда Бајрона, који је још пре рата у Босни упозоравао да је циљ муслимана да створе зелени коридор од Босне преко Санцака до Косова који би раздвајао Србију од Црне Горе. Западне силе ‘у суштини подржавају Исламистан’, упозоравао је Шерман, и развијају ‘блиске радне односе са Ираном, чији владари ревносно раде на успостављању европске базе са своје политичко-религиозне активности’. Осим тога, Вашингтон ради на томе да укључи своју НАТО савезницу Турску, која се удаљава од Ататурковог секуларистичког и западњачког става и креће према отоманској, панмуслиманској оријентацији, активно помажући муслиманске снаге”. Суботић, М. (2015): *Екстремизам под окриљем религије*, Медија центар „Одбрана”, Београд, стр. 196–197.

во. „У ланцу који се протеже од Босфора до планинских масива централне Босне остале су још две битне карике које турска дипломатија посматра са посебном пажњом, (...) муслимани у југозападној Србији (Рашка област) и на северу Црне Горе, у области коју муслиманско становништво назива Санџак, а која се отприлике простире територијом некадашњег новопазарског Санџака, административно-територијалне јединице у Отоманској империји. Преко овог подручја води пут који повезује КиМ са БиХ” (Проковић, 2012: 464).

Да разлог за бригу постоји, сведочи инцидент који се догодио током Ердогановог боравка на Косову и Метохији. Турски председник је том приликом изјавио: „Косово је Турска”¹⁹⁸, на шта је касније Давутоглу додао: „И кад је рекао Косово је Турска, он је то могао рећи и у Београду. Кад би председник Србије то рекао у Истанбулу, ми бисмо били срећни, кад би рекао – осећам Истанбул као свој град – ми бисмо се радовали”.¹⁹⁹ Ердоган често има такав наступ, што се видело у годинама након тога. Србија је због тога прекинула учешће у трилатерали са Турском и БиХ 2014. године.

Стратешки циљ Турске на Балкану је јачање Босне и Херцеговине и Албаније, од чега зависи даља реализација неоосманистичких циљева. То потврђује изјава председника Ердоган у Сарајеву маја 2018. године, када је рекао да га је Алија Изетбеговић задужио да брине о Босни, а то је поновио и почетком 2019. године додавши: „Ви сте европски Турци и ви на том путу имате задатак – чувајте своју веру и свој језик.” На крају, Ердоган се обратио дијаспори у Сарајеву традиционалним поздравом: „Један народ, један барјак и једна држава. Нек вам је срећан пут”²⁰⁰.

¹⁹⁸ Јевтић, М. (2013): *Косово је Турска, Турска је Косово*;
<http://www.politika.rs/sr/clanak/275125/Sta-da-se-radi/Kosovo-je-Turska-Turska-je-Kosovo>

¹⁹⁹ Танасковић, Д. (2014): *Наша анадолска браћа „по Балкану”*;
<http://www.pecat.co.rs/2014/01/nasa-anadolska-braca-%E2%80%8Apo-balkanu%E2%80%8A/>

²⁰⁰ Ердоган и Изетбеговић у Председништву:
<http://www.politika.rs/sr/clanak/404053/Erdogan-i-Izetbegovic-u-Predsednistvu-BiH> (приступљено: 04. 05. 2019).

Срби у геополитичкој визури суседних земаља

Посматрајући са **локалног геополитичког аспекта**, евидентни су агресивни наступи суседних држава према Србима и српским земљама. Хрватска, Мађарска и Албанија са истакнутим арбанашким крилом на Косову и Метохији јесу актери који у својим геополитичким визијама својатају делове српске територије.

Хрватска је, приликом геополитичких наступања регионалних и глобалних сила, нудила територијалне и војне уступке страном фактору, због чега је уживала повлашћен положај и подршку за територијалну експанзију према српским земљама. Данас, као чланица НАТО-а, Хрватска има значајну сигурност и подршку у решавању историјских, геополитичких и геостратешких питања. Заправо, Хрватској је веома важно да се ослања на спољне савезнике из најмање два разлога. Прво, њена територија је геостратешки врло незахвална и често се пореди са издуженом кифлом, што у реалности отежава функционисање и не омогућава територијалну компактност. Друго, Хрватска је „у границама добијеним захваљујући етнопросторној и геополитичкој комбинаторици из комунистичко-титоистичког периода *де факто* вештачка творевина састављена од више историјско-географских покрајина (интегрисаних углавном на католичкој верској основи)” (Степић, 2004: 10). Због тога је Хрватска принуђена да води агресивну спољну политику и да се везује за савезнике који ће јој помоћи у реализацији такве политике (Пророковић, 2018: 802).

„Хрватски политичари нису само сневали о Великој Хрватској, већ су на њеном изграђивању радили упорно и доследно држећи се принципа да су за остваривање тог циља дозвољена сва средства, чак и геноцидно уништавање Срба” (Крестић, В. 2017: 13). Сан о стварању „чисте” хрватске државе остваривали су насилно, *геноцидом*, етничким чишћењем, *преверавањем*, отимањем и историјским фалсификовањем. „Уз оркестрирану пропаганду, повике и оптужбе међународног и регионалног јавног мњења да стварају тзв. Велику Србију, Срби су били у политичкој дефанзиви, територијално и демографски сакаћени и остављени на милост и немилост страних сила, које су својим *трабантима на терену*, као награду за верно служење им-

перијалним интересима, *поклањали српске земље и градили концепте Велике Албаније и Велике Хрватске*” (Деспотовић, 2019: 131). Геополитички пројекат Велике Хрватске био је део концепта стварања синтетичких нација, који су превасходно осмислили и промовисали германски фактор и Ватикан,²⁰¹ а за чију ће лингвистичку основу послужити српски језик прекомпонован и преименован у неке друге језичке називе (хрватски језик, бошњачки језик, црногорски језик). Главно везивно ткиво у почетној фази формирања идентитета синтетичких нација у великој мери чиниће верско-конфесионална компонента (Деспотовић, 2019: 132–133).

Хрватски мегаломански територијални захтеви посебно су током новије историје били агресивни према северној српској покрајини, а то су и данас са несмањеном жестином. Она је агресивна и активна већ дуже време, али успева да ту своју активност вешто камуфлира бригом за Хрвате у Војводини. „Ове активности у Војводини се одвијају у неколико смерова: преко коришћења хрватског становништва у Војводини као средства остваривања политичког утицаја; институционализовања сарадње са сепаратистичким политичким странкама у Војводини; учешћем у приватизацијама и економској пенетрацији, јачањем културног утицаја. Све ове активности се спроводе са једним циљем: јачањем сепаратистичких тенденција, што би крајњој линији водило отцепљењу Војводине од Србије” (Проковић, 2012: 626).

Како закључујемо, „резултат политике стварања Велике Хрватске је **незабележени историјски, политички, национални и геополитички парадокс**”, који се огледа у следећих неколико чињеница:

- а) Велика Хрватска је створена на *српском етничком простору* геноцидом, преверавањем и протеривањем Срба;

²⁰¹ Стварала се расистичко-ушашка „НДХ” а истодобно и један овчињак с једним пастиром, клерофашистичка „Civitas Dei” - па ма и помоћу Јасеновца и осталих концлогора. Томе су клерофашистима имали да послуже једнако усташе као и окупатор, сва апаратура модерне инквизиције, какву није сањао ни садист велики инквизитор Торквемада. Сва та средства имала су да оправдају и остваре давно већ постављен циљ. А његово достигнуће чинило се већ тако близу. Одатле тако интимна симбиоза усташа и клерофашиста. Одатле су је помагала оба Рима. Оба њихова Drang'a nach Osten, фашистички и Propaganda -e fidei,...” Новак В. (2015): *Magnum crimen*, књига 1, Catena Mundi, Београд, стр. 22.

- б) Данашњи хрватски национални корпус у огромном проценту је пре тога био *српски*, настао отимањем народа преко верско-конфесионалне конверзије;
- в) Језик којим говоре данашњи Хрвати је разним манипулацијама искварен, лексичким интервенцијама маскиран и преименован *српски језик*;
- г) Базични темељ наводне савремене културе у Хрвата чини отета и прекодирана *српска народна културна баштина*;
- д) Прву модерну државу Хрватима после једног миленијума су створили Срби *антифашисти*, који су у окриљу партизанског покрета ратовали на том простору од 1941. до 1945. године. Све остало у највећем проценту са стране Хрвата било је на страни злочиначке творевине НДХ-зије.
- е) На крају деведесетих година 20. века *народ, творац државе и уставни конституент* СР Хрватске, Туђмановим манипулацијама прво је противправно постао национална мањина, а на крају злочиначким акцијама 'Бљесак' и 'Олуја' протеран са својих вековних огњишта" (Деспотовић, 2019: 138–139).

Дакле, хрватски „препород” почео је тек онда када се окомио и растао искључиво на штету српских националних интереса. Крали су нам језик, народ који тим језиком говори, веру, културу – отимајући вековну културну баштину Срба, да би на крају откидали и територије, комад по комад, празнећи их злочинима и геноцидом, те протеривањем остатка измученог народа са његових вековних огњишта, разним геноцидним операцијама попут *бљеска* и *олује*, а све уз свесрдну помоћ и покриће својих страних ментора и заштитника. Страни ментори из Беча, Берлина, Ватикана, Лондона и Вашингтона, кад год су деструисали Србе и српске земље, имали су свесрдну подршку Хрвата.

Мађарски геополитички интереси на простору Војводине и историјски однос према овом простору наводе на закључак да је реч о континуитету старе политике формулисане према просторима некадашње Аустроугарске монархије. Средњоевропска и дунавска партиципација значајно повећавају геополитички значај Мађарске, због чега је она веома важна за атлантисте.

За Мађаре, болан историјски догађај је потписивање *Тријанонског споразума* 1920. године, који многи припадници мађарске интелектуалне, политичке и културне елите сматрају историјском неправдом. Управо због тога Мађарска од самог потписивања до данашњих дана тежи

ревизији²⁰² овог уговора, што може да погорша однос са суседима, али и да актуелизује питање Војводине (Глишин, 2019: 126). С тим у вези, важна је изјава првог министра Мађарске Јожефа Антала, који је „поздравио *Брионски споразум* из јула 1991. опоменувши Србију да не може рачунати на своју покрајину Војводину. Алудирајући на *Тријанонски уговор* из 1920. године, он је објавио: „Ми смо Војводину дали Југославији. Ако Југославије више нема, онда је морамо вратити себи”.²⁰³ „Незванични мађарски територијални захтеви према Војводини наставак су старе политике асимилације и мађаризације немађарског живља на просторима Угарске, особито интензивне у 19. веку, али сада саображене новим међународним околностима. Сурова, репресивна и безусловна *мађаризација (хунгаризација)* правдала се наводном потребом за упражњавањем мађарског језика као службеног језика у Угарској, који морају да познају сви њени грађани без обзира на етничку припадност”. Такође, и „савремена мађарска историографија наставља покушаје апологије ове историјске праксе етничког инжењеринга, правдајући је разлозима службене употребе језика и писма” (Деспотовић, 2019: 126).

Дакле, геополитичке аспирације Мађара према северној српској покрајини имају превасходно територијални карактер, будући да би јој то била компезација за просторне губитке који су били последица капитулације и потписивања *Тријанонског уговора*. „У случају Војводине, мађарске тежње су сличне хрватским и тичу се формирања ‘геополитичке тампон зоне’ према Србији, у којој би Мађарска имала велики утицај. У Војводини се мађарски геополитички утицаји у потпуности поклапају са континенталистичком визијом остваривања зоне контроле над

²⁰² Став једног од најпознатијих мађарских историчара Кристијана Унварија је следећи: „Области које су *Тријанонским споразумом* одсечене припадале су Мађарској хиљаду година, и тамошње мађарско становништво није имало тако јак регионални идентитет. Иако данас ревизија граница делује потпуно нереално, између Мађарске и комшијских земаља – посебно Словачке, Србије и Румуније – постоје конфликти због захтева мађарске мањине за аутономијом. Мађарска подржава ту аутономију, док је Словачка, Србија и Румунија одбијају. Због тога однос Мађарске са суседима може да се погорша”. <https://www.dw.com/sr/da-li-je-trijanon-bio-toliko-nepravedan/a-17515925> (приступљено: 04. 05. 2019)

²⁰³ Вудворд, С. (1997): *Балканска трагедија – хаос и распад после Хладног рата*, Филип Вишњић, Београд, стр. 216

целокупним панонским простором, што је за Србију посебно неповољно. Као и према Румунији, и према Србији се граница у огромном делу шире и политичке јавности антиципира као 'цивилизацијска', па би се формирање независне државе Војводине и померање српске зоне контроле за око 200 км јужно у односу на постојећу линију разграничења вероватно схватило и као цивилизацијска нужност" (Пророковић, 2012: 456).

Посматрајући са локалног и регионалног геополитичког аспекта, Панонска низија, у којој се налази и Војводина, је територијално, геоекономски и геополитички атрактиван простор, због чега се и пројектује у геополитичким визијама суседа кроз великодржавне пројекте Мађарске, Хрватске и Румуније, али и кроз германоцентричне експанзионистичке намере Немачке. С друге стране, као проблем јавља се аутономаштво и сепаратистичке тенденције једног дела елите и становништва. Пред таквим изазовима Србија мора да уложи напоре како би „иностране деструктивне интересе преобликовала у своје, реинтеграционе и кохезионе" (Степић, 2004: 297). Услед испреплетених геополитичких интереса које Мађарска има на простору Војводине, констатујемо да је Војводина потенцијално геополитичко жариште у Републици Србији. Због тога опомињемо: „Геополитичке претензије и територијалне аспирације према Војводини, као северном српском крилу, нису биле ретке деценијама уназад, а то неће престати да буду и убудуће. Свака евентуална дестабилизација геополитичког поретка моћи у свету, а нарочито у нашем региону, послужиће као основа да се посегне за новим територијалним сажимањем Срба и даљој фрагментацији његовог националног и државног корпуса. (...) Војводина представља посебно атрактиван територијални и економски залог за многе регионалне и глобалне снаге које ће све учинити да је отргну из њеног матичног националног и територијалног корпуса српства" (Деспотовић, 2018: 56–57).

2.7.4. Цивилизацијска конверзија и опстанак и/или нестанак²⁰⁴

2.7.4.1. Мапурање токова цивилизацијске конверзије

У глобалној пројекцији стварања новог светског поретка Балкан, особито Србија, као полупериферија, није у потпуности глобализована зона. Стога је треба ставити под утицај Запада наметањем америчког интернационализма, с намером да се прикрију стварни економски, политички, војни, привредни и идеолошки интереси (Молнар, 1996). Глобализација као процес води ка „успостављању постсуверенистичког доба у коме ће државе бити потчињене глобалном центру моћи” (Глишин, 2020: 160). Државе које се супротставе стварању центра глобалне моћи бивају проглашене неуспешним или slabим државама, односно одметничким државама (Деспотовић, Гајић, 2017) и изложене су дуготрајној и отвореној политици инспирисаној концептом геополитике деструкције (Деспотовић, 2015). Рушењем Берлинског зида и завршетком хладног рата настављен је процес деструкције суверених држава означених као реметилачки фактор остваривању идеје глобализма и успостављању либералне хегемоније (Миршајмер, 2019; Фукујама, 2002). Идеја о изузетности Сједињених Држава након тријумфа у хладном рату управо је представљена концептом геополитике деструкције.

С обзиром на то да крај биполаризма и фукујамовско предвиђање краја историје нису довели до срећног униполаризма и нестанка „изам-а”, мале државе и народи нашли су се под „империјалном пресом”, у незавидној позицији нових конструкција хантингтоновског моделовања таквих земаља. Најпре, Хантингтон је кодирао оне земље којима недостаје културно заједништво са другим земљама и друштвима, као (1) „усамљене земље”. Следеће су (2) „подељене земље”, које „територијално опкорачују неодговарајуће границе између цивилизација”, суочавајући се са „посебним проблемима одржавања свог јединства” (Хантингтон, 2000: 153). Реч је о земљама које настајују различити верски и национални идентитети чинећи мањину која не доживљава такву државу као своју. Најприметнији

²⁰⁴ Преузето, у нешто измењеном облику, из: Глишин, Вања (2020): *Српски народ под империјалном пресом – положај у геополитичком чвору*, Напредак 2 (2), Фондација за српски народ и државу, Београд, стр. 47–64.

„разједињујући ефекти” настали услед цивилизацијски неадекватних граница лоцирани су на простору посткомунистичких земаља које су биле мултинационалне и мулти-религијске федерације. Најтипичнији примери на овом простору су Босна и Херцеговина и Србија. Прва због „подељености земље на српско-православни, хрватско-римо-католички и бошњачко-исламски корпус”, а друга због „великог проблема са Арбанасима на Косову и Метохији и делом муслиманског живља у Рашко-полимској области”. Проблем продубљује тежња и једних и других ка издвајању „територијалних целина где су у већини и формирање самосталних држава или њихово припајање државама суседима” које настају њихови „цивилзацијски и етнички сународници”. (Деспотовић, 2019: 419–420) За разлику од подељених земаља са више различитих цивилизацијских група које гравитирају ка истом цивилизацијском полу у другим државама, (3) „поцепане земље” карактерише једна преобладајућа култура смештена у једну цивилизацију, али њене вође желе да је конвертују у другу цивилизацију. Да би дошло до успешне редефиниције цивилизацијског идентитета, потребна су три предуслова. „Прво, политичка и економска елита земље требало би уопштено да подржи то питање. Друго, јавност би требало бар да буде упозната са редефинисањем идентитета. Треће, доминантни елементи цивилизације домаћина, у највећем броју случајева западне цивилизације, требало би да буду вољни да прихвате конвертита.” (Хантингтон, 2000: 155) Дакле, реч је о једном дуготрајном, далекосежном и „политички, друштвено, институционално и културно болном” процесу који „до данас није успео” (Хантингтон, 2000: 155). Миломир Степић предлаже четврти модел – (4) „растрзану земљу” која „има једну доминантну нацију, културу и религију која припада једној цивилизацији, али њена елита настоји да је ампутира из сопствене, домицилне цивилизације и вештачки премести у другу цивилизацију”. У таквим земљама „настаје криза идентитета, духовна и друштвена располућеност, суштински неспоразум народа и његових вођа, те клизање у стање латентне анархије која може прерасти у отворени грађански конфликт”. (Степић, 2016: 430) Ми предлажемо пети модел – (5) „растројене земље”, који би се могао „третирати као комбиновани модел поцепане и растрзане земље или као њихова укупна резултанта”. Да-

кле, „растројена земља” је крајњи исход „цивилизацијске, идентитетске и геополитичке конверзије” коју у наведеним моделима спроводи домаћа елита (Деспотовић, 2019: 421).

Уколико обратимо пажњу на претходне моделе и поставимо Србију у ту раван, увидећемо да вишегодишња тежобна и суморна борба коју наша политичка „елита” води у процесу придруживања Европској унији²⁰⁵ подсећа на судбину једне „растројене земље” чија је *елита спремна да изврши цивилизацијску и геополитичку конверзију*. С правом понављамо да је Хантингтон урезао модерне границе западне цивилизације и тиме потврдио више пута поменућу формулу „The West and the Rest” (N. Ferguson, S. Huntington, Z. Brzezinski, H. Münkler), која је своје значење приказала у евроатлантским лутањима православних земаља Грчке, Румуније и Бугарске.²⁰⁶

У случају Србије, треба да схватимо две групе фактора које утичу на процес европских интеграција: 1) спољни фактори и 2) унутрашњи фактори.

а) Када је реч о спољним факторима, најпре треба да схватимо да се Србија на Западу третира као „поражена држава” и да као таква у процесу европских интеграција добија пакете нетипичних услова „који воде даљој дестабилизацији и слабљењу државе (...)”. (Ђурковић, М. 2015: 222) У досадашњој пракси проширења ЕУ јасно се видео нормативни оквир (*Копенхашки критеријум*, оснивачки уговори и слично) коме кандидати треба да се прилагоде. Међутим, случај Србије представља преседан, с обзиром на бриселско условљавање интеграције Србије, што подразумева: решавање косовског питања, хашку „правду”, одбацивање традиције, промену свести²⁰⁷ и слично. С друге

²⁰⁵ „Крајње је време да се опаметимо и коначно престанемо да се удварамо Европи. Она нам никад није узвратила љубав. Одувек смо каскали и каснили за том дотераном дамом, а она нас ниподаштавала и правила будалама.” писао је Момо Капор о Европи у књизи *Скитам и причам*.

²⁰⁶ Наведене земље су примљене у западне политичке, војне и економске структуре искључиво због важности њиховог геополитичког положаја, али са статусом православних аутсајдера који се доживљавају као једна врста цивилизацијске аномалије која се трпи зарад вишег геополитичког интереса (Деспотовић, 2019: 424).

²⁰⁷ На конференцији о НАТО 2010. године тадашњи немачки амбасадор у Београду Волфрам Мас рекао је: „Морам да критикујем власти у Србији што и саме још увек користе термине као што је *НАТО бомбардовање*”. Мас је тада изрекао захтев да руководство Србије поради на промени свести својих грађана... (Ђурковић, М. 2015: 214).

стране, спољни фактор, који би требало да нас наведе на критичко размишљање, јасно је маркирао Ален Турен истакавши да се „слабљење држава и националних политичких система не може надоместити напретком у конструисању Европе”. Турен указује на чињеницу да се државе-нације у свом традиционалном облику више не обнављају на европском нивоу и не надокнађују ефекте глобализације. (Турен, 2011: 49) На трагу Валтера Халштајна (*Walter Hallstein*), који интеграције пореди са вожњом бицикла, Пол Тејлор (*Paul Taylor*) примећује да Европска унија није дошла до стања које се може упоредити са вожњом бицикла јер „интеграција није стигла до стања у коме би се појавила свест о заједничкој судбини народа” која би била основ изградње чвршће заједнице. Тејлор закључује да ЕУ предузима све мере да такво стање избегне (Тејлор, 2010: 197).

б) Као унутрашњи фактор најпре бисмо навели Србију као слабу државу, пратећи главне елементе успостављене на основу стања у држави до 2012. године. Ђорђе Стојановић и Живојин Ђурић наводе шест елемената *in summa*: Први се односи на „партијску отоманизацију српских политички делегираних управљачких структура, пласирање фундаменталних политичких опција” које онемогућавају основни „консензус о државним приоритетима” и стварају неефикасне коалиције без потребне „програмско-стратегијске компатибилности”. Други елемент се односи на „проблем са територијалном дефинисаношћу” и „високим степеном екстерних условљавања и притисака”. Трећи елемент чини „дискрепанца између државе и српског друштва са врло ниским степеном друштвене кохезије”, затим проблеми „етничке или регионалне фрагментације”. Четврти елемент се односи на „изражену, дуготрајну и интензивну економску кризу структурне провенијенције, са ултразависношћу од кредита и донација”, што је често повезано са „политичким и економским условљавањима, а не са развојним побудама и циљевима”. Пети елемент чини „јасно уочљива хипертрофија клијентелизма и корупције до границе криминализације српске политичке сцене и српске државе”. И на крају, шести елемент подразумева „политички подобну бирократију уз потпуну некооперативност између административних, политичких и економских ели-

та” (Стојановић, Ђурић, 2012: 339–340). На основу тога, јасно можемо да маркирамо деловање наше елите, која под плаштом модернизације ставља Србију у „функцију геополитичких и економских интереса Запада” без икакве политичке алтернативе. У том деловању домицилне елите маркирамо као „позападњачење”, као геополитички мотивисан процес „цивилизацијске конверзије друштва незападног типа у цивилизацијски круг Запада (Деспотовић, 2019: 423). Такви напори политичких вођа да преобликују културу својих друштава осуђени су на неуспех. Хантингтон јасно наводи да је могуће увођење одређених елемената западне културе, али није могуће елиминисање најважнијих елемената домаће културе. Али, „када је западни вирус једном унесен у друштво, тешко га је избацити”. Политичке вође „стварају поцепане земље; они не стварају западна друштва. Они инфицирају своју земљу културном шизофренијом која постаје њена стална карактеристика” (Хантингтон, 2000: 172).

Скуп спољних и унутрашњих фактора стварају један сложен геополитички амбијент у Србији, чинећи је „школским” примером слабе државе, чије политичке елите делује у правцу потпуног растројства земље. Вишегодишња тегобна и суморна борба коју наша политичка „елита” води у процесима „прикључења” ЕУ и сви услови које Запад намеће Србији, од поделе територије, одбацивања традиције до „брисања” српске националне свести, с правом изазива многа питања и констатације. Ми смо, написавши *Дуго путовање у Јевропу и/или покушаји цивилизацијске конверзије српског народа*, поставили темељ на коме треба да се гради *отрежњујућа* политичка, интелектуална и опште друштвена свест.

2.7.4.2. Српска лутања и изгубљена Европа

Подређен положај Србије и српског народа на почетку трећег миленијума јасно се огледа на неколико нивоа: локалном, регионалном и глобалном, и у две перспективе: унутрашњеполитичкој и спољнополитичкој. Сматрамо да анализи таквог положаја Србије и српског народа треба приступити узимајући у обзир неколико геополитичких фактора како би се разјаснили нивои подређеног положаја и замагљене перспективе.

Прво, простор српских земаља карактеришу а) *граничност* и б) *контактност*, као два вишевековна геополитичка обележја. Простор српских земаља током историје лоциран је као граница на империјалним путевима, религијска граница, војна граница и граница Европе. Осим тога, ово је простор на коме се укрштају три традиционалне конфесије и три цивилизацијско-културолошка круга, чинећи тако цивилизацијско-културолошку границу, али и добијајући обележје контактности. Оба обележја, поред политичких и административних, исцртала су далекосежније дискурзивне и цивилизацијске границе које су нарушавале територијалну, културолошку и цивилизацијску целовитост српског народа, чинећи га рањивим и лаким пленом за територијалне аспирације агресивних суседа, преверавање, прогон, отимање верске и културне баштине и слично. Да то није ствар прошлости, јасно нам указују актуелни токови на Косову и Метохији, у Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској.

Друго, неопходно је пратити два повезана геополитичка обележја, и то: а) положај у *геополитичком чвору* и б) *фрагментираност*. Најпре, положај у испреплетеним и паралелним интересима регионалних и глобалних сила, односно у геополитичком чвору, позиционира српске земље у зону надметања великих сила. Српски положај у таквој зони отежава низ геополитичких стереотипа Запада који Србе перципирају као мале православне Русе на Балкану и руску шансу за озбиљније наступање у овом региону, услед чега српски народ трпи притисак империјалне пресе која га по сваку цену деструише до статуса објекта у међународним односима. У том контексту, фрагментираност може бити фактор нове дестабилизације српског народа, и то активирањем потенцијалних геополитичких жаришта у Србији или ван ње како би се преузеле кључне геополитичке тачке у којима партиципирају Срби.

Треће, подразумевају се два основна нивоа посматрања а) *спољашњи* и б) *унутрашњи*. Уколико се крене од општег сагледавања спољашњих фактора, неопходно је разумети позицију Србије у глобалној пројекцији стварања новог светског поретка. Најпре, Србија се налази на полупериферији која није у потпуности глобализована, због чега је треба укључити у западне структуре и потчинити глобал-

ном центру моћи. Уколико се државе супротставе том процесу, бивају проглашене одметничким и изложене деструктивној политици до потпуног растројства. Судбина држава попут Србије још је мрачнија ако узмемо у обзир Хантингтонов модел поцепане земље и схватимо цивилизацијску зацементираност која се у реалполитици одразила на позицију Румуније, Бугарске и Грчке у кругу западне цивилизације. У случају Србије то би могло да има далекосежне последице, јер упркос свим показатељима које нам водеће земље Европске уније шаљу, намећући нетипичне услове у процесу интеграција, као што је одрицање од дела територије, домицилне политичке елите настоје да изврше процес позападњачења, односно цивилизацијске и геополитичке конверзије, иако су осуђене на неуспех. Уз све наведено, унутрашњи фактори попут: 1. политичке конфузије и клијентелизма ка глобалним центрима моћи, 2. друштвене подељености и неусаглашености, 3. економске кризе, зависности и условљености, 4. културне и идентитетске запуштености, 5. интелектуалне скрајности и медијске маргинализације националних идеја, 6. језичке и симболичке потиснутости, 7. криминала и корупције, 8. образовне граничности и просечности; јасно показују у каквој се позицији налазимо и да смо у формули „The West and the Rest”, заправо *Rest*.

Уколико желимо боље друштво и државу, неопходно је да будемо државотворни. То значи да морамо очувати државни суверенитет и територијални интегритет, активно приступајући међународној политици. Неопходно је да наставимо са јачањем политичких, економских, привредних, инфраструктурних, културних и образовних капацитета државе, критички приступајући и Западу и Истоку. Важно је да очувамо културно-историјско наслеђе српског народа, језик, писмо и националне симболе, као везивну нит суштинског постојања. Од политичке елите се то очекује, али за успешно спровођење није довољна само мисао да то тако треба, већ истинска воља и људски капацитети. Сматрамо да је неопходно успостављање јасног националног наратива, враћање поверења у интелектуалце и јачање (национално освешћених) интелектуалних капацитета у јавним пословима. Српској интелектуалној елити треба омогућити већи простор за критичко посматрање

стварности, конструктивно саветовање и професионално деловање – за Србију, не против ње.

2.7.5. Српске земље у контексту актуелних процеса балканизације

Термин *балканизација* први пут се помиње након Великог рата како би се описала политичка и етничка фрагментација постотоманског простора на Балкану. Од самог настанка појам је праћен негативним контекстом. Појам *балканизација* има три своја вида: „уситњеност територија, њихова етничка супротстављеност и утицај ванбалканског фактора” (Деспотовић, 2012: 124). Осим наведеног, овај појам је постао „синоним за повратак племенском, заосталом, примитивном и варварском (Тодорова, 2006: 47). Професор Зоран Видојевић истиче да се балканизација „показује као производ оног скривеног, у демократску реторику умотаног духа Запада, духа силе и насиља” (Видојевић, 2000: 105).

Као што је имао раније, процес балканизације и данас има обележје „територијално политичких размирица и сукоба, етничке расцепканости и измешаности простора, верске и националне искључивости, културно-језичких сличности, идентитетских оспоравања и сл.” (Деспотовић, 2019: 58). Уз наведена обележја, историја доказује наглашено мешање великих и регионалних сила, које своја територијално-државна и верско-конфесионална проширења настоје да остваре на рачун балканских народа, особито Срба.

Професор Мирко Грчић кључне генераторе балканизације види у пет парадигми. Прва је **географска парадигма**, заснована на особинама прожимања, спајања и приступачности, као и на особинама изоловања и одвајања. Наведене особине су балканском простору дале прелазни *евро-азијски* карактер и условиле формирање малих и хетерогених геополитичких и политичко-територијалних форми. Друга је **цивилизацијска парадигма**, заснована на Хантингтоновој теорији *сукоба цивилизација*. Овим се указује на граничност између западног и источног културног круга, граничност која ствара нетрпељивост унутар хришћанског културног круга. Трећа је **геостратешка парадигма**, која указује на изузетност положаја држава тзв.

Западног Балкана који је проузроковао историјске борбе између великих сила за превласт над овом територијом. Током тих борби, у складу са интересима новог светског поретка, спроведени су процеси балканизације. Четврта је **историјска парадигма**, а она се огледа у формирању односа господара, вазала и непријатеља у сложеним историјским процесима који су, између осталог, генерисали и појачавали процес балканизације. Пета парадигма је **теорија социокултурних система**, која подразумева Балкан као тампон зону између *разједињених социокултурних простора* Запада и Истока (Грчић, 2007: 32–33).

Деструктивна традиција се, како констатује професор Видојевић, вратила на Балкан „нешто услед историјског наслеђа, али првенствено услед садашњег економског и политичког стања, највећим делом колонијалног и вазалног у односу на Запад, те обликовањем тог стања споља” (Видојевић, 2000: 127). Поставља се питање да ли ће *западни центри моћи* после насилне деконструкције Југославије, окупације Косова и Метохије и насилног територијалног сакаћења суверене државе Републике Србије наставити са уситњавањем српских територија чинећи тако *балкански кошмар тамнијим и суморнијим*. (Глишин, 2019)

2.7.5.1. *Постхладноратовска деструкција српских земаља*

Потреба да се *геополитички положај Србије* доведе у везу са ширим балканским окружењем изражена је у последње две деценије, када су након рушења Берлинског зида и крајем хладног рата настале нове геополитичке околности, обележене униполаром позицијом једне светске суперсиле и њеном потребом да оствари глобалну доминацију, вешто користећи настали простор геополитичког вакуума у многим геополитички осетљивим зонама света, какав је и простор Балкана. У процесима нове геополитичке прекомпозиције међународних односа ни Балкан, с обзиром на његов осетљив геополитички значај контактне зоне, није могао бити поштеђен крупних политичких, војних и територијалних промена, радикализујући тако карактеристичне процесе балканизације.

Са насталим променама „нестали су и последњи елементи међународне сигурности и стабилности који су у

југословенској влади читавих четрдесет година служили као основа у одређивању политике” (Вудворд, 1997: 372). Губљењем геополитичке важности у међународним играма, Југославија губи сигурност, а њена територијална целовитост постаје безначајна за Сједињене Државе, као силу која је тријумфовала у хладном рату. Страдалничка деценија Југославије отпочела је због корених промена снага на светској сцени и постала је **жртва изгубљене равнотеже страха** (Видојевић, 2000: 106).

Америчке акције крајем двадесетог века имале су за циљ не само тренутно деловање на овом простору, већ и контролу у будућности како би себи обезбедили контролу балканског геополитичког чвора (Глишин, 2019: 92). Сједињене Државе су спровођеном политиком на простору бивше Југославије тежиле да „осујете преостале или новопритошле утицаје Русије и Немачке, као и да ‘обуздају’ и ограниче амбиције својих савезника, те да притом за себе задрже улогу коначног арбитра који може у складу са потребама да стабилизује или дестабилизује прилике у региону, не испуштајући из руку контролу над два стратешки важна комуникациона правца – транзит Дунавом који спаја средњу Европу са Блиским истоком, и црноморске мореузе који представљају ‘кључаоницу’ Средоземља за евроазијски континентализам” (Гајић, 2015: 240). Вредна пажње је чињеница да се америчка стратегија данас приклонила „Макиндреровој тези да превласт у Евроазији може да има само онај ко влада централним делом евроазијског простора. За достизање тог циља, балканска територија служи као чврста тачка ослонаца” (Деспотовић, 2017: 75), што Вашингтон спретно користи.

Неговани хаос на Балкану и генерисани ратови на простору бивше Југославије јесу само неки од метода „балканизације”, односно дестабилизације овог простора и девастације држава, особито српских земаља (Глишин, 2019: 92). Деструкцијом, уситњавањем и изолацијом простор српских земаља искоришћен је за територијално ширење суседних земаља, пре свега Хрватске и Албаније. С друге стране, Срби у Хрватској суочени су са агресивном политиком, маргинализацијом и притисцима, губећи готово сва права. Репресивне мере спровођене над српским становништвом, уз подршку Сједињених Држава, Немачке,

Ватикана и Турске, имале су за циљ слабљење српског фактора и овладавање простором Балкана, као и „преузимање геополитички кључних зона у којима су изворно партиципирали Срби, те спречавање да они уђу у састав јединствене српске државе која би у својим историјским и национално адекватним границама била најзначајнији фактор на Балкану” (Гајић, 2015: 241).

Сједињене Државе су својом двоструком игром најпре генерисале сукобе и усмеравале их на све начине у правцу остваривања својих интереса (на КиМ, у Хрватској и у БиХ), да би, након окончања сукоба, стављале себе у улогу арбитра и борца за мир. Из те америчке игре на наведеним просторима створене су синтетичке нације са својим идејама о стварању националних држава (Глишин, 2019: 93). „Разбијање СФРЈ био је почетак последње фазе у конституисању синтетичких нација на овом простору” (Деспотовић, 2014: 175).

Ватикан такође има запажену улогу и утицај у међудржавним односима на Балкану. Као веома моћна светска институција, искористио је свој утицај како би се извршила политичка прекомпозиција на југословенском простору. „Почетком деведесетих нашли смо се пред завршним чином реализације ватиканске геополитичке игре. У основи тог плана лежала је идеја разбијања Југославије и издвајање из ње римокатоличких делова, уз стварање нових државица и признања унутрашњих брозових граница као међународних, а као основа за то послужио је концепт-модел синтетичких нација” (Деспотовић, 2014: 180).

Међународни фактор је, без сумње, подржао „сецесионистичке снаге у разбијању СФР Југославије” и тиме значајно допринео балканизацији. Славољуб Шушић примећује да је до „дезинтеграције СФРЈ дошло удруженим, највероватније усклађеним деловањем и унутрашњих и спољашњих чинилаца” (Шушић, 2004: 121). Такође, „формирање нових *синтетичких националних идентитета* комбинација је аутономних тежњи национално још увек недољивољно издиференцираних етницитета са ових простора и политичких пројеката великих геополитичких фактора који су у своје експанзионистичке планове укључивали и стварање нових националних држава играјући на карту регионалних разлика, конфесионалне нетрпељивости и

онога што је С. Фројд у психолошком смислу означавао као 'нарцизам малих разлика'" (Деспотовић, 2014: 178).

2.7.5.2. Медијска припрема агресије на СР Југославију

Последњих неколико деценија светски медији су апарат у рукама водеће глобалне силе Сједињених Држава, које вешто исконструисаним медијским сликама правдају учешће у ратовима које сами генеришу, од Блиског истока и северне Африке до Балкана и источне Европе. Вешто конструисана пропаганда требало је да докаже да су мере и акције кажњавања народа, који су били мета САД, исправна политика. НАТО пакту, на челу са САД, након хладног рата био је неопходан непријатељ, што је Ирвинг Кристол (*Irving Kristol*) 1996. године формулисао на следећи начин: „Са завршетком хладног рата заиста нам је потребан нови идеолошки и претећи непријатељ”. Стога не чуди што су уједињени светски центри моћи одредили „српски и црногорски народ као силу која угрожава националну безбедност САД” (Шушић, 2004: 129–130), што је био одличан изговор за покретање агресије на СР Југославију 1999. године. У *ратној и медијској кампањи против српског народа* нису бирали средства (медијска, војна, економска) како би се Срби принудили на капитулацију. „Карактер примењених средстава и њихова брутална снага, комбинована са монструозним лажима, по својој патологији и малигности може се мерити још само са чувеном Гебелсовом ратном пропагандом” (Деспотовић, 2019: 400). О разорним намерама сведочи писање Томаса Фридмана (*The New York Times*, 24. 04. 1999), који је антисрпско становиште изнео на следећи начин: „Хтели или не, ми смо у рату са српском нацијом, тако да ствари треба учинити јасним. (...) Сваке недеље вашу земљу ћемо рушењем враћати уназад. Хоћете у 1950? Вратићемо вас у 1950. годину. Хоћете у 1389? Вратићемо вас и у 1389” (Вуковић, 2014: 390).

Начела ратне пропаганде први пут записује лорд Понсонби (1871–1946), британски дипломата, указујући на следећа четири начела: 1. „ми” нисмо желели рат; 2. етикетирали непријатеља; 3. наше су мотивације хумане и 4. приче о ужасима (Колон, М. 2000: 12). Управо је на основу наведених начела историчарка Ана Морели критички пос-

матрала медијску ратну кампању 1999. године, истакавши да тадашња дешавања умногоме подсећају на прошлост – Вијетнам, Гренаду, Панаму, Ирак, Сомалију и Босну.²⁰⁸ Матрица производње медијских лажи о српском народу од стране западних медија, као и њихова убрзана дистрибуција (дифузија), ослањала се на опробану шему медијске манипулативности. Медијска хајка је, по белгијском публицисти и новинару Мишелу Колону, имала неколико својих устаљених принципа и испробаних правила. Реч је о: 1. мит о Србима као освајачком народу који је дошао да покори босански народ; 2. злочине „наших пријатеља” треба сакрити; 3. Сарајево приказати као град жртву, 4. извршити дијабололизацију читавог једног народа; 5. демонизација Срба не мора да има никакве везе са стварним чињеницама; 6. прикрити од јавности чињеницу да Изетбеговићев режим чини злочине према властитом народу у циљу приписивања тих злочина Србима (Collon, M. 1998: 14).

Француски новинари Серж Алими и Доминик Видал извршили су опсежну анализу медијског извештавања о СР Југославији и Србима. Они су лоцирали мотиве који су били значајна основа за даљу сатанизацију Срба у светским медијима и о томе пишу у књизи *Како се фабрикује јавно мњење*. Алими и Видал издвајају неколико изјава утицајних представника западне политичке елите као модел по коме је вршена сатанизација Срба. Министар спољних послова Немачке Јошка Фишер замишљао је рат у Југославији као етнички, док је његов колега из Министарства одбране Рудолф Шарпинг радије говорио о геноциду. Амерички председник Клинтон је истицао да је реч о свесном, систематском покушају геноцида. А Тони Блер је томе додао: „Сада вам обећавам, победићемо Милошевића и његов гнусни расни геноцид“. Зато је, према Лионелу Жоспену, „у служби закона (...) у име слободе и правде” седамдесет и осам дана НАТО бомбардовао Југославију. Франсоаз Жиру је записала: „Милошевић пречишћава. Свако има свој начин, а у Србији вероватно не мањка гас-

²⁰⁸ Сваку НАТО агресију требало је медијски оправдати. „Најразличитија средства (радио, телевизија, информативне мреже, штампа, брошуре, леци) треба да служе доминацији ради слабљења, (...) да подстичу сумњу када је у питању друга страна, везано за способност њених вођа, њихов интегритет и кредибилитет.” Колон, Мишел (2000): *Монопол: НАТО у освајању света*, VERZALpress, Београд, стр. 10.

них комора...”²⁰⁹ Дакле, „демократски лидери Запада понекад су, зарад постизања успеха на пропагандном фронту, прибегавали сумњивим средствима” (Алими, ет. ал. 2020: 58).

Командант НАТО снага 1999. године Весли Кларк не крије да „стварни одлучујући подстицај за НАТО кампању (на Косову) није било Милошевићево кршење људских права пре марта 1999. године, нити масовно протеривање Косовара након почетка бомбардовања. Најважнија је била потреба да се наметне воља НАТО-а лидеру чији је својеглав и несарадљив карактер у исти мах подривао кредибилитет европске и америчке дипломатије и моћ НАТО-а, прво у Босни, а потом и на Косову” (Алими, ет. ал. 2020: 26–27).

Исконструисан геополитички хаос на Балкану и демонизација Срба у евро-америчким медијима послужили су као оправдање за НАТО агресију која је трајала 78 дана. Легитимитет за сва непочинства учињена према Србима произилазио је из медијске конструкције „Срби су зло”, док је осуда Срба ослобађање починитеља од почињених злочина.

2.7.5.3. „Милосрдни анђео” као носилац балканизације

Демонстрација моћи Сједињених Држава као глобалног полицајца²¹⁰ постала је уобичајена пракса у постхладноратовском периоду. Хантингтон је указао да „Американци желе да у било ком страном сукобу идентификују силе добра и силе зла, и да се сврстају са првима” (Хантингтон, 2000: 321). А како земљама НАТО-а не прети реална безбедносна опасност, нема сумње да је њена улога реализовање офанзивних мисија и уклањање многобројних

²⁰⁹ Цитирано према: Алими, С. Видал, Д. Малер, А. Рејмон, М. (2020): *Како се фабрикује јавно мњење: медији и „праведни ратови”*, ФМК, Београд, стр. 45.

²¹⁰ Амерички експерт Стефен Бланк рекао је да би НАТО, на челу са Америком требало да постане *међународни жандарм*. Томе је додао да, иако НАТО остаје „институција колективне одбране својих чланица”, њене кључне мисије у пракси биће „операције одржавања мира *out of area*”, односно „ван интересне зоне”. Такође, „главна функција НАТО би требало да постане локомотива интеграције све многобројнијих региона у западну економску, безбедносну, политичку и културну заједницу”. Колон, Мишел (2000): *Монопол: НАТО у освајању света*, VERZALpress, Београд, стр. 145. 388

претњи „њиховим колективним интересима изван њихове територије”²¹¹.

Дана 24. марта 1999. године није изведена „војна интервенција на СРЈ (...) Тада је почела оружана агресија НАТО, без одлуке Савета безбедности УН, уз кршење *Повеље ОУН, Завршног акта ОЕБС-а* из Хелсинкија и основних принципа међународних односа” (Аврамовић, З. 2014: 6). Фалсификовањем „случаја Рачак” и представљањем лажних бројки интерно расељених Албанаца, Запад је нашао изговор за агресију. Да је реч о „хуманитарној катастрофи” на Косову био само формални разлог за агресију сведоче и речи Малден Олбрајт, када је она поводом тога рекла „да није било спорно да ли ће агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију бити предузета, већ да је само тражен повољан тренутак за то” (Шушић, Ђ. 2004: 256–257).

„Агресија на СР Југославију изведена је у намери да се изврши потпуна ‘балканизација’ простора претходне СФРЈ и да се са солидне стратегијске основе, успостављене на Косову и Метохији (и на осталим војно запоседнутим деловима Балкана), крене у обрачун са много већим потенцијалним ривалима” (Аврамовић, З. 2014: 6). *Милосрдни анђео* јесте носилац балканизације, америчког *терорисања* (Џорџ Кени, Стејт Департмент) и освете.

Уколико се осврнемо на десет златних правила о вођењу праведног рата, увидећемо да у једном од њих пише да се рат може водити само зарад поправљања погрешног понашања, а никако зарад освете. Да је реч о освети, сведоче следеће бројке. За 78 дана агресије око 60 одсто мета били су цивилни објекти: „78 индустријских објеката, 43 објекта енергетике, 115 објекта саобраћајне инфраструктуре, 64 објекта телекомуникације и емисионих система, 19 објекта аграра, шест објекта водоснабдевања, седам објекта грађевинарства, 17 трговинских и занатских објеката, 17 објекта угоститељства и туризма, два објекта банака, два објекта метеоролошких станица и 17 заштићених подручја природе (национални паркови на Копаонику, Фрушкој гори, Шар-планини, Тари...)”²¹² НАТО савезници

²¹¹ Наведено закључују Ворен Кристофер и Виљем Пери, бивши амерички министри. Погледати: Колон, Мишел (2000): *Монопол: НАТО у освајању света*, VERZALpress, Београд, стр. 145.

²¹² Погледати детаљније: Јовановић, Б., Петковић, С., Чикарић, С. (2012): *Злочин у рату геноцид у миру*, Службени гласник, Београд, стр. 85–86.

су користили најмодернија оружја и демонистрирали су разорну моћ готово сваког из своје колекције. Не треба да заборавимо тадашње изјаве главнокомандујућих из редова „западних хуманитараца” који су говорили да је њихова технологија хируршки прецизна, јер нам то само потврђује да су хируршки прецизно гађали цивиле и цивилне објекте у око 60 одсто случајева! Лидери НАТО-а често су признавали да стратегија напада на цивилне мете служи за терорисање српског становништва у нади да ће га тиме окренути против режима и приморати га да капитулира на Косову. Кенет Рот, извршни директор *Human Rights Watch*-а, у том контексту је изјавио: „НАТО је бомбардовао цивилну инфраструктуру не због њеног допрноса југословенским ратним напорима, већ зато што је уништавање тих објеката наводило грађане Србије да притисну Милошевића на повлачење с Косова. Коришћење цивилног становништва на такав начин ризикује кршење ‘принципа разлике’ – темељног принципа међународног хуманитарног права – који допушта употребу војне силе против војних мета, али не и против цивилних” (Алими, ет. ал. 2020: 72). Дакле, циљеви разарања цивилних објеката и цивилне економије јесу деморалисање становништва и присиљавање на капитулацију, ослобађање простора за експанзију западних фирми које ће искористити осиромашено становништво за лично богаћење, односно производњу вишка вредности, могућност контролисања и манипулисања становништвом обећањима о подршци у процесима модернизације и обнове привреде и слично (Глишин, 2019: 96).

Током 77 дана ефективног бомбардовања било је 34.000 полетања, 1.100 борбених авиона различитих типова, који су на територију СР Југославије изручили више од 20.000 тона разне муниције (Павловић, В. 2012: 13), од тога око 11 тона или 39.000 пројектила са осиромашеним уранијумом (ОУ). Оно што је занимљиво, око 21.000 пројектила са ОУ испалили су у последњих 10 дана рата, што је око 54 одсто укупне количине. Како је један амерички војник рекао након Заливског рата 1991. године, да нам је још десет оваквих ратова и Америка ће бити релаксирана од хемијског отпада. Управо је један од тих призиваних десет ратова и агресија на СРЈ, на коју је бачена велика количина хемијског отпада. То „америчко релаксирање” наилазило је на критике у круговима правника широм света, али никада није осуђено. *Human Rights Watch* је 7. феб-

руара 2000. године у извештају обавестио о „ваздушним нападима НАТО-а извршеним касетним бомбама недалеко од насељених места, о 90 случајева погибије југословенских цивила и о оквирном биланску цивилних жртава (...). Иако су тврдили да нису пронашли доказе 'ратних злочина', HRW је свеједно изнео процену да је бомбардовање – које су неки у то време правдали на правним и хуманитарним основама, 'прекршило међународно хуманитарно право““ (Алими, ет. ал. 2020: 69). Зашто није осуђено? Одговор је једноставан: „НАТО се не покорава међународном праву. Он сам је међународно право“ (Колон, М. 2000: 160–162), рекао је амерички конгресмен Лестер Мансон.

За Сједињене Државе, Косово је било један значајан тест који је доводио кредибилитет и будућност НАТО-а у питање. Хавијер Солана је неколико дана након почетка агресије изјавио: „Искуство на Косову јасно показује потребу да војна сила подржи дипломатске методе“ (Колон, М. 2000:110). Тако је и било, војна сила је подржала америчке „дипломатске“ методе које је сама Америка креирала и осујетила како би агресијом послала јасну поруку другим државама посткомунистичког простора – *ако желите суверенитет, одузећемо вам га! Ако одбијате окупацију, бомбардоваћемо вас!* (Глишин, 2019: 96–97) САД су, као дипломатски потез, покренуле „мировни споразум“ из Рамбујеа, који је био неприхватљив за српску страну. Мадлен Олбрајт је била уверена да до састанка у Рамбујеу неће доћи и да ће се на тај начин решити ово питање. Међутим, српски и албански делегати су се појавили, а како то није одговарало западним центрима моћи, сусрет је морао бити спречен. Спремност Београда на сарадњу М. Олбрајт је одбацила *Анексом Б*, као допуном дотадашњег текста који је предвиђао војну окупацију Југославије. Мишел Колон с право примећује да је „мировни споразум“ заправо „**колонијална окупација** која пружа НАТО сва овлашћења (укључујући право да замени државна предузећа капиталистичким фирмама по угледу на западне), поништавање суверенитета и територијалног интегритета једне правно признате државе, с тим што би окупационим снагама било дозвољено да некажњено чине злочине, што даје зелено светло ОВК да оствари свој програм етничког чишћења...“ (Колон, М. 2000: 38–41).

Иако је НАТО дао реч да ће Покрајина Косово и Метохија остати у саставу Југославије, окупационе трупе су предузимале мере које воде ка независности. Мишел Колон је јасно указао на те мере: **Прво** је финансијско издвајање, које је реализовано наметањем немачке марке као званичног средства плаћања на Косову. Немачку марку је наметнуо администратор УН Бернар Кушнер, а његов помоћник је изјавио да „југословенски динар (...) неће бити подстицан”. **Друго** је правно и трговинско издвајање спроведено израдом новог правилника трговине на Косову. **Трећи** вид издвајања и окупације односи се на контролу ваздушног саобраћаја, медија, али и промену регистарских таблица на аутомобилима.²¹³ **Четврто** је изградња базе *Бондстил*, што уз претходно наведено директно крши југословенски суверенитет, припремајући сценарио који ће се одиграти 2008. године једностраним проглашењем независности тзв. државе Косово* (Глишин, 2019: 97).

Агресија на СР Југославију представља једну од метода балканизације који је оставио најпогубније последице по српско национално биће, народ и државу.

2.7.5.4. *Последице балканизације*

Последице деструктивних сила балканизације евидентне су и далекосежне. Уколико сумирамо све последице деструкције по српски народ и државу, издвојили бисмо следеће: 1) редукован, фрагментиран и државно-територијално необједињен српски простор; 2) недефинисане, флуидне, зоналне и разубеђене границе некомпактног националног простора; 3) нарушен квалитет међународног, државног и геополитичког положаја Срба у региону; 4) ратовима и злочинима демографски десеткована национална популација Срба, која је у сталном повлачењу и узмицању са етничких територија (тзв. пражњење територија); 5) економски неразвијен, нејединствен и привредно неповезан национални простор који производи финансијску немоћ и зависан полупериферни техничко-технолошки положај; 6) традиционални и нови суседи, агресивних државно-територијалних и националних аспирација; 7) експанзионистички настројени ванбалкански и регионални фактори

²¹³ Погледати: Колон, Мишел (2000): *Монопол: НАТО у освајању света*, VERZALpress, Београд, стр. 209.

трајно усмерени ка овом простору (Деспотовић, 2019: 75–76). Осим тога, битне карактеристике геополитичког положаја Србије и српских земаља настале услед деловања деструктивних сила балканизације су: 1) територијална некомпатибилност и атомизираност српских земаља, српског етничког простора и српске државне територије; 2) расцепканост и укљученост српских земаља у туђинске политичко-територијалне јединице (целине); 3) фрагментираност њених граница, различитих хијерархијских нивоа и степена баријерности, било да су историјске или актуелне, и 4) константна геополитичка регресија и узмицање српског фактора на Балкану (цит. пре. Деспотовић, 2019: 75). Дакле, реч је о комплексном процесу који својом деструктивношћу оставља болан траг на ткиву српског народа у свим српским земљама. Извршена је територијална, политичка, економска, привредна и културолошка девастација, те потпуна деструкција држава и њихових суверенитета који су бачени у сенку *људских права* (Глишин, 2019: 99). Збигњев Бжежински је априла 1999. године изјавио следеће: „Ако се рат против Србије оконча победом НАТО, биће то знак да ће у **евроатлантској заједници 21. века право и права човека бити важнији од суверенитета**” (Колон, М. 2000: 159). Дакле, национални суверенитет ни у ком случају не сме бити препрека остварењу хегемонистичких циљева, у супротном, национално суверене државе ће под изговором *права човека и хуманитарне кризе* бити уништене.

Литература:

- Авијуцки, В. (2009): *Континенталне геополитике: свет у XXI веку*, Слио, Београд;
- Аврамовић, З. (2014): *Демократија и бомбардовање*, Catena Mundi, Београд;
- Алам Фуад, Х. (2012): *Глобални ислам*, Службени гласник, Београд;
- Алими, С. Видал, Д. Малер, А. Рејмон, М. (2020): *Како се фабрикује јавно мњење: медији и „праведни ратови”*, ФМК, Београд;
- Антић, Ч. (2009): *Кратка историје Србије 1804–2004*, Библиотека „Минут”, Београд;
- Аристотел (1984): *Политика*, Београдски издавачко-графички завод, Београд;
- Арне, В. (2008): *Глобални Хладни рат*, Архипелаг, Београд;
- Al-Ibrahim, F. (2014): Why ISIS is a threat to Saudi Arabia: Wahhabism’s deferred promise;
<https://web.archive.org/web/20140824121659/http://english.al-akhbar.com/node/21234>;
- Anfinson, A. Al-Daley, N. (2020): Landmines and Improvised Explosive Devices: The Lingering Terror of the Islamic State, *Studies in Conflict & Terrorism*, <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1751998>;
- Attali, J. (1990) *Lignes d’horizon*, Paris;
- Bachar el-Assad (2019): Français ou étrangers, les terroristes seront soumis à la loi syrienne:
<https://www.parismatch.com/Actu/International/Bachar-el-Assad-Un-terroriste-est-un-terroriste-Francais-ou-etrangers-ils-seront-soumis-a-la-loi-syrienne-1661517>;
- Barnett, T. (2012): The New Rules: Globalization in a Post-Hegemonic World, *World Politics Review*, April 16, available:
<https://www.worldpoliticsreview.com/articles/11845/the-new-rules-globalization-in-a-post-hegemonic-world>;
- Behraves, M. (2014): Iran's Reform Movement: The Enduring Relevance of an Alternative Discourse, *Digest of Middle East Studies*, Vol. 23, Iss. 2, <https://doi.org/10.1111/dome.12050>, pp. 262–278;

- Borger, J. (2019): Trump says US will recognize Israel's sovereignty over Golan Heights: <https://www.theguardian.com/us-news/2019/mar/21/trump-us-golan-heights-israel-sovereignty>;
- Brew, G. (2019): The Collapse Narrative: The United States, Mohammed Mossadegh, and the Coup Decision of 1953, *Texas National Security Review*, Vol. 2, Issue 4, The University of Texas, Texas, pp. 39–59;
- Brill, H. (1985) *Political Geography, Geopolitics, Geostrategy: An Attempt at Systematization*. Strategic Studies, vol. 8 no. 2, Institute of Strategic Studies Islamabad, pp. 86–98;
- Бабић, Б. (2009): *Геоэкономија – стварност и наука*, Мегатренд ревија 6(1), стр. 29–58;
- Батаковић, Т. Д. (2018): „Балкански пијемонт – Србија и југословенско питање”; у: *Историја једне утопије*, књига I, Catena Mundi, Београд, стр. 9–73;
- Brzezinski, Z. (1986) *Game Plan: A Geostategic Framework for the Conduct of the U.S. – Soviet Contest*, The Atlantic Monthly Press, Boston;
- Бжежински, З. (2001): *Велика шаховска табла*, ЦИД/Романов, Подгорица, Бања Лука;
- Бжежински, З. (2013): *Америка – Кина и судбина света*, Албатрос плус, Факултет безбедности, Београд;
- Бисенић, Д. (2018): „Тајне 'Истраживања': САД и стварање Југославије”; у: *Историја једне утопије*, књига I, Catena Mundi, Београд, стр. 340–372;
- Бјелица, С. (2018): „Војвођанска аутономија – кризно жариште Социјалистичке Југославије”, *Култура полиса*, год. XV (2018) посебно издање, ИЕС, Београд, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 73–80;
- Valenta, M., Jakobsen, J., Župarić-Iljić, D., Halilovich, H. (2020): Syrian Refugee Migration, Transitions in Migrant Statuses and Future Scenarios of Syrian Mobility, *Refugee Survey Quarterly*, Volume 39, Issue 2, June, Pages 153–176, <https://doi.org/10.1093/rsq/hdaa002>;
- Видојевић, З. (2000): *Глобализација насиља и агресија на СР Југославију*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад, стр. 101–133;
- Вудворд, С. (1997): *Балканска трагедија – хаос и распад после Хладног рата*, „Филип Вишњић”, Београд;

Вуковић, Н. (2007): *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас, Београд;

Вуковић, Н. (2013): „Геокултурни аспекти евроазијства у делу Александра Панарина“, у: Миломир Степић, Живојин Ђурић (ур.), *Србија и евроазијски геополитички простор*, Институт за политичке студије, Београд;

Вуковић, Н. (2015): „Србија и Балкан у неоевроазијској геополитичкој концепцији“, *Култура полиса*, год. XII, посебно издање, Култура – Полиса, Институт за европске студије, Нови Сад, стр. 39–55;

Вуковић, С. (2014): *Етика западних медија*, ИК Зорана Стојановића, Нови Сад;

Гајић, А. (2012): „Западни Балкан у савременом политичком дискурсу“, *Национални интерес – часопис за национална и државна питања*, Година VIII, vol. 15, Број 3/2012, Институт за политичке студије, Београд, стр. 89–99;

Гајић, А. (2014): „Србија и геостратешки интереси великих сила 1914. и 2014. године“, у зборнику *Србија и политика великих сила 1914–2014*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 107–131;

Гајић, А. (2015): „Између евроатлантизма и евроазијства – положај савремене Србије“, *Култура полиса*, год. XII, посебно издање, Култура – Полиса, Институт за европске студије, Нови Сад, стр. 1–17;

Гајић, А. (2015): „Грађански рат у Сирији – геополитички оквир“, *Култура полиса*, бр. 27, год. XII, Нови Сад, стр. 21–37

Гајић, А. (2015): *У вртлогу транзиције: Србија у савременом свету (2005–2015)*, Институт за европске студије, Београд;

Гајић, А. (2016): „Геополитика сиријских миграција и ЕУ“, *Култура полиса*, бр. 30, Нови Сад, стр. 81.

Гајић, А. (2017): „Утицај регионалних криза на савремене прилике на Балкану: геостратешке импликације мигрантске и украјинске кризе“, *Култура полиса*, год. XIV (2017), посебно издање, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 11–29;

Гаџиновић, Р. (2014): „Политичке прилике на Балкану почетком XX века“, *НБП – журнал за криминалистику и право*, Криминалистичко-полицијаска академија, Београд, стр. 111–127;

Гаџиновић, Р. (2017): *Насиље над Србима у XX веку*, књига 1, Euro-Book, Београд;

- Глишин, В. (2018): „Процес балканизације и агресија на СР Југославију – геополитички аспекти“, *Култура полиса*, XV (35), Нови Сад, стр. 93–104;
- Глишин, В. (2019): „Балкан између атлантизма и (нео)евроазијства“, *Култура полиса*, XVI (38), Нови Сад, стр. 159–174;
- Глишин, В. (2019): *Балканска геополитичка парадигма*, ип Каирос, Сремски Карловци;
- Глишин, В. (2020): „Импликације атлантистичких геополитичких доктрина на блискоисточну кризу: случај Ирана“, *Култура полиса*, XVII (42), Нови Сад, стр. 157–172;
- Глишин, В. (2020а): „Српски народ под империјалном пресом – положај у геополитичком чвору“, *Напредак 2* (2), Фондација за српски народ и државу, Београд, стр. 47–64;
- Гњато, Р., Гајић, М., Гњато, О., Станојевић, М. (2015): „Геополитичка реалност у простору Западног Балкана“, *Herald*, свеска 5, бр. 19, Географско друштво Републике Српске, Бања Лука, стр. 59–79;
- Голубовић, П. (2018): „Кратка историја једне илузије“, у: *Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије* (књига II), Сатена Mundi, стр. 7–22;
- Гросувр, А. (2014): *Париз, Берлин, Москва: пут независности и мира*, Фондација „Достојанство“, Нови Сад;
- Грчић, М. (2000): *Политичка географија*, Географски факултет, Београд;
- Грчић, М. (2002): „Геополитичке детерминанте међуетничких односа на Балкану“, *Зборник радова географског факултета*, свеска L (50), Географски факултет, Београд, стр. 1–16;
- Грчић, М. (2013): „Проблеми културног идентитета Балкана“, *Гласник*, бр. 17, Географско друштво Републике Српске, Бања Лука, стр. 39–67;
- Gaddis, L. John (2005): *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, New York;
- Gallois, M. P. (2009): *Poruka srpskom narodu*, Beogradski forum, Beograd;
- Ganzer, D. (2018): *Protivzakoniti ratovi*, Laguna, Beograd;

Grygiel, Jakub J. (2006): *Great Powers and Geopolitical Change*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore;

Gyorgy, Andrew (1943) *The Geopolitics of War: Total War and Geostrategy*, *The Journal of Politics*, Vol. 5 No. 4, The University of Chicago, pp. 347–362;

Давутоглу, А. (2014): *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд;

Деспотовић, Љ. (2011): *Геополитика идентитета*, DN Logos, Бачка Паланка, Култура полиса, Нови Сад;

Деспотовић, Љ. (2012): *Српска геополитичка парадигма*, Каирос, Сремски Карловци;

Деспотовић, Љ. (2014): *Конструкција и деконструкција идентитета*, FEPPS, Нови Сад;

Деспотовић, Љ. (2015): *Геополитика деструкције*, Каирос, Сремски Карловци;

Деспотовић, Љ. (2017): *Глобализација и геополитика идентитета*, Каирос, Сремски Карловци;

Деспотовић, Љ. (2018): „Српска Војводина као предмет немачких, мађарских и хрватских геополитичких планова и територијалних аспирација”, *Култура полиса*, XV, посебно издање, Институт за европске студије, Београд, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 39–58;

Деспотовић, Љ. (2019): *Геополитика Светосавља: српско национално питање у историјском распону од крштене до природне Србије*, Каирос, Сремски Карловци;

Деспотовић, Љ. (2020): *Српска политичка модерна: Србија у процесима политичке модернизације 19. века*, Каирос, Сремски Карловци;

Деспотовић, Љ. (2020а): „Мрежно друштво, мрежни ратови и сајбер простор“, *Култура полиса*, бр. 43, год. XVII, Институт за европске студије, Београд, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 99–104;

Деспотовић, Љ., Дробац, М. (2020): *Глобални поредак и безбедносни ризици*, Каирос, Сремски Карловци;

Деспотовић, Љ., Јевтовић, З. (2019): *Геополитика медија*, Култура – Полиса, Нови Сад, ип Каирос, Сремски Карловци;

Деспотовић, Љ., Кузмановић, Н. (2017): „Идејни аспекти духовне кризе хришћанства: религијски контекст мигрантске кризе и иден-

титетске последице по европске нације”, *Култура полиса*, год. XIV (2017) посебно издање, ИЕС, Београд, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 57–66;

Despotović, Lj., Gajić, A. (2017): „Perspektive moderne države u postvestfalskom poretku“, *Kultura polisa*, год. XIV, br. 32, Kultura – Polisa, Institut za evropske studije, Novi Sad, str. 293–307;

Дугин, А. (2004): *Основи геополитике*, књига I, Екопрес, Зрењанин;

Дугин, А. (2009): *Геополитика постмодерне*, ИКП Никола Пашић, Београд;

Дугин, А. (2013): *Четврта политичка теорија*, МИР, Београд;

Дугин, А., Савин, Ј. (2018): *Мрежни ратови*, Авала прес, Београд;

Das, T. S. (1987): *National security in perspective*, Gian Publishing House, Delhi;

Debre, I. (2020): *Pentagon report: Turkey sent up to 3,800 fighters to Libya*; <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2020/07/19/pentagon-report-turkey-sent-up-to-3800-fighters-to-libya/>;

Ђорић, М. (2014): *Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма*, Удружење „Наука и друштво Србије”, Београд;

Ђорић, М. (2017): „Утицај савремених миграција на развој екстремизма у Немачкој“, у: *Култура безбедности: мигрантске кризе, стање, перспективе, ризици* (приредили Љ. Деспотовић и А. Гајић), Култура полиса, год. XV, посебно издање 2, Нови Сад, стр. 207–220;

Ђорић, М. (2017): „Мигрантска криза као генератор десничарског и исламистичког екстремизма у Европи“, *Политичка ревија*, година (XXIX) XVI, vol=51, Бр. 1 / 2017, Институт за политичке студије, Београд, стр. 39–54;

Ђурковић, М. (2013): *Тамни коридори моћи*, Укронија, Београд;

Ђурковић, М. (2015): *Илузија Европске уније*, Catena Mundi, Београд;

Ђурковић, М. (2018): „Међународни чиниоци и распад Југославије“, у: *Историја једне утопије*, књига II, Catena Mundi, Београд, стр. 477–493;

Екмечић, М. (2017): *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Ево Бок, Београд;

Елзесер, Ј. (2006): *Џихад на Балкану: како је џихад стигао у Европу*, Јасен, Београд;

Енциклопедија српског народа (гл. и одг. уредник Радош Љушић), Завод за уџбенике, Београд, 2008;

Живен, Е. (2019): *Западни зид није пао*, Нова Европа, Нови Сад;

Зарић, М. И. (2015): „Класичне евроатлантске геополитичке теорије: релевантност на почетку 21. века”, *Култура полиса*, год. XII (2015), посебно издање, Култура – Полиса, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, стр. 23–39;

Јевтић, М. (2004): „Џихад у светској и домаћој јавности”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр 116–117, Матица српска, Нови Сад, стр. 77–101;

Јевтић, М. (2011): „Неоосманизам versus панисламизам”, *Политеиа*, година I, број 2, ФПН, Бања Лука, стр. 31–47;

Јевтић, М. (2013): *Џихад у Босни и време глобализације*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд;

Јевтић, М. (2014): „Његош и ислам”, *Култура полиса* бр. 25, година XI, ИЕС, Београд, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 65–84;

Јовановић, Б., Петковић, С., Чикарић, С. (2012): *Злочин у рату, геноцид у миру*, Службени гласник, Београд;

Јовичић, Ж. (1994): *Балканско полуострво – географски погледи и перспективе*, Српско географско друштво, Београд;

Jamieson, D. Perry (2008): *Khobar Towers: Tragedy and Response*, Air Force History and Museums Program, United States Air Force, Washington D.C.;

Janković, S. (2019): *Bliskoistočna kriza: rat bez mira*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Catena mundi, Beograd;

Johnston, D. Fourteen People Indicted in Khobar Towers Bombing, June 21, 2001: <https://www.nytimes.com/2001/06/21/world/fourteen-people-indicted-in-khobar-towers-bombing-2001062194220187160.html> (приступљено: 10. 04. 2020);

Jović, Dejan (2009): „Trideset godina nakon revolucije: Iran u sedištu svjetske politike“, *Politička misao*, god. 46, br. 1, Zagreb, str. 59–87;

Кегли В. Ч., Виткоф Р. Ј. (2006): *Светска политика: тренд и трансформација*, Центар за студије југоисточне Европе, ФПН, Дипломатска академија МСП, Београд;

Кенеди, П. (2003): *Успон и пад великих сила: Економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*, друго издање, ЦИД, Подгорица;

Кецмановић, Н. (2013): „Неоосманизам или панисламизам: рецепција неоосманизма у Босни и Херцеговини”; у: *Турска као регионална сила?*, уредили М. Ђурковић и А. Раковић; ИЕС, Београд, стр. 250–268;

Кејган, Р. (2003): *О рају и моћи*, Чаробна књига, Београд;

Килибарда, З.; Мијалковски, М. (2006): *Геополитика и тероризам*, Научна књига; Академија за дипломатију и безбедност, Београд;

Килибарда, З. (2008): *Основе геополитике*, Службени гласник; Факултет безбедности, Београд;

Кјелен, Р. (1923): *Држава као животни облик* (превео др Фрањо Мађаревић), издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд–Сарајево;

Кљакић, Љ. (2012): „Именовање је моћ”, *Национални интерес – часопис за национална и државна питања*, година VIII, vol. 15, број 3/2012, Институт за политичке студије, Београд, стр. 101–116;

Кнежевић, М. (2001): *Балкан иза лимеса*, Слободна књига, Београд;

Кнежевић, М. (2006): *Отмица Косова*, Институт за политичке студије, Београд;

Кнежевић, М. (2012): „Србија и ’Западни Балкан’“, *Национални интерес – часопис за национална и државна питања*, година VIII, vol. 15, број 3/2012, Институт за политичке студије, Београд, стр. 35–82;

Кнежевић, М. (2013): *Призма геополитике*, Институт за политичке студије, Београд;

Ковић, М. (2018): „Срби и југословенска идеја”, у: *Историја једне утопије*, књига II, Catena Mundi, Београд, стр. 589–613;

Колман, Е. (2006): *Џихад ал Каиде у Европи – авгано-босанска мрежа*, Удружење дипломаца Центра „Џорџ Маршал”; Алтера, Београд;

Краљачић, Т. (2017): *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Catena Mundi, Београд;

Крестић, В. (2017): *Великохрватске претензије на Војводину и Босну и Херцеговину*, САНУ, Београд;

Кувекаловић-Стаматовић, Ј. (2019): „Интеграциони пут Ирана на евроазијском простору“, у: *Интеграциони процеси у Евроазији*, ур. Д. Пророковић и А. Јовић-Лазвић, Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 163–187;

Katzman, Kenneth (2018): Iran: Politics, Human Rights, and U.S. Policy, Congressional Research Service, the United States Congress, Washington;

Keddie R. N. (1983): Iranian Revolutions in Comparative Perspective, *The American Historical Review*, Vol. 88, No. 3., Oxford University Press, Oxford, pp. 579–598;

Castiglioni, Claudia (2013): Obama’s Policy toward Iran: Comparing First and Second Term, Analysis No. 220, Italian Institute for International Political Studies – ISPI, Milan;

Castner, B. (2017): Exclusive: Tracing ISIS’ Weapons Supply Chain—Back to the US; <https://www.wired.com/story/terror-industrial-complex-isis-munitions-supply-chain/>;

CIA Files: Anglo-Iranian Oil Crisis Files, Section 1; Доступно на: <http://www.paperlessarchives.com/BPCIA.pdf>;

Cockburn, P. (2014): War with Isis: Islamic militants have army of 200,000, claims senior Kurdish leader: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-isis-islamic-militants-have-army-200-000-claims-kurdish-leader-9863418.html>;

Cohen, S. B. (2003) *Geopolitics of the World System*, Rowman and Littlefield;

Колон, М. (2000): *Монопол: НАТО у освајању света*, VERZAL press, Београд;

Collon, M. (1998): *Poker menteur, les grandes puissances la Yugoslavie et les prochains guerres*, Editions EPO, Brisel;

Colonel Kirby E. Watson (2011): *The New Geography: The Map, The Satellite and The Computer*, U.S. Army War College Carlisle Barracks, Pennsylvania [електронска верзија: www.dtic.mil];

Cook, J., Vale, G. (2018): From Daesh to ‘Diaspora’: Tracing the Women and Minors of Islamic State, ICSR, King’s College London; United Nations, 28 November 2017: <https://www.un.org/press/en/2017/sc13097.doc.htm>;

Cordellier, S. (yp.) (2005) *Le dictionnaire historique et géopolitique du 20e siècle*, La Découverte, Paris;

Correia, Pedro de Pezarat (2012) *Geopolítica e geoestratégia*, Nação e Defesa, No. 131 (5), Instituto da Defesa Nacional, pp. 229–246;

Cottam, W. Richard (1980): *Human Rights in Iran under the Shah*, Case Western Reserve Journal of International Law, Vol. 12, Iss. 1, Case Western Reserve University School of Law, Cleveland, pp. 129–136;

Лазаревић Радак, С. (2014): *Невидљиви Балкан: прилог историји постколонијалних географија*, Мали Немо, Панчево;

Ломпар, М. (2017), *Дух самопорицања*, Catena Mundi, Београд;

Lederer, E. (2020): UN: Over 10,000 Islamic State fighters active in Iraq, Syria, August 25, 2020: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/un-over-10000-islamic-state-fighters-active-in-iraq-syria/2020/08/24/f1021ca0-e659-11ea-bf44-0d31c85838a5_story.html;

Liders, M. (2016): *Ko seje vetar: Šta su zapadni političari uradili na Orijentu*, Laguna, Beograd;

Lorot, P. (1999): *Introduction a la géoéconomie*, Economica, Paris;

Lorot, P. (2001): *La géoéconomie, nouvelle grammaire des rivalités internationales*, L'Information Géographique Année 2001 65-1, pp. 43–52, доступно на: https://www.persee.fr/doc/ingeo_00200093_2001_num_65_1_2733;

Luttwak, E. (1999): *Turbo capitalism: winners and losers in the global economy*, Harper and Collins Publishers, New York;

Марковић, С. (2006): „Национални идентитет Срба у 19. веку и почетком 20. века”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад;

Марковић, С. С., Вучковић, У. Ж. (2018): „Компрадорска искушења елите и њихов утицај на идентитет Срба у Војводини – историјски осврт”, *Култура полиса*, год. XV (2018), посебно издање, Институт за европске студије, Београд, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 201–210;

Масило, Н. (2008) *Речник савремене српске географске терминологије*, Географски факултет, Београд;

Милосављевић, С. Радосављевић, И. (2013): *Основи методологије политичких наука*, пето издање, Службени гласник, Београд;

- Миршајмер, Ц. (2019): *Велика заблуда*, ЦИРСД, Београд;
- Митровић, А. (1998): *Време нетрпељивих: Политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, ЦИД, Подгорица;
- Митровић, А. (2018): „Ратни циљеви централних сила и југословенско питање 1914–1918”; у: *Историја једне утопије*, књига I, Catena Mundi, Београд, стр. 191–222;
- Митровић, Љ. (2006): *Балкан у вртлогу транзиције (закључна разматрања из студија геокултуре развоја Балкана и социологије регионалних промена)*, Филозофски факултет, Ниш;
- Митровић, Љ. (2012): *У вртлогу транзиције: Србија у контексту глобалних и регионалних процеса: огледи из социологије развоја, геокултуре и геополитике*, Филозофски факултет, Ниш;
- Молнар, Т. (1996): *Американонологија: Тријумф једног планетарног модела?*, Источник, Нови Сад, СКЦ, Београд;
- Молнар, Т. (1996): *Либерална хегемонија*, СКЦ, Београд;
- Монтескје, Ш. (2011): *О духу закона*, Завод за уџбенике, Београд;
- Mackinder, H. J. (1904): The Geographical Pivot of History, The Geographical Journal, Vol. 23, número IV, abril/1904, pp. 421–437;
- Mackinder, J. H. (1942): Democratic Ideals and Reality, National Defense University Press, Washington DC (електронско издање: www.files.ethz.ch);
- Макиндер, Х. (2009): *Демократски идеали и стварност*, Metaphysica, Београд;
- Mahan, T. A. (1918): Influence of Sea Power upon History, 1660–1783, Little, Brown and Company, Boston;
- Matloff, M. (1994): Strategic Planning for Coalition Warfare 1943–1944, Center of Military History Unitet State Army, Washington, D. C., pp. 508–532 (доступно: <https://history.army.mil/index.html>);
- Mohaddes, Kamiar and Pesaran, M. Hashem (2013): One Hundred Years of Oil Income and the Iranian Economy: A Curse or a Blessing?, CESifo Working Paper Series No. 4118., Center for Economic Studies & Ifo Institute, Munich, Доступно на: <https://ssrn.com/abstract=2221860>;
- Morgenthau, Henry: Germany is our problem, Harper & Brothers Publishers, New York, London, First Edition, 1945; доступно:

<https://archive.org/details/MorgenthauHenryGermanyIsOurProblemEN1945120P>;

Нарочницаја, А. Н. (1997): „Балкан и поствизантијски простор у центру духовног и геополитичког супарништва на прагу XXI века”, (превео Путник Дајић), *Југословенски историјски часопис*, број 1, Београд, стр. 179–195;

Нартов Н. А. (2004) *Геополитика*, Единство Издательство политической литературы, Москва;

Николајевић, Ј., М. (1904): *Географија Балканског полуострва* (Општи део), Штампарија Д. Димитријевића, Београд;

Нишић, С. (2002): *Глобална сила и безбедност Балкана*, ВИЗ, Београд;

Новак В. (2015): *Magnus crimen*, књига 1, Catena Mundi, Београд;

Орел, К. (2012): *Средња Европа: од идеје до историје*, Клио, Београд;

Ó Tuathail, G., Dalby, S., Routledge, P. (2006) *The Geopolitics Reader*, Routledge, London;

Павић, Р. (1977): „Милитаризација свијета и глобално-геостратешке доктрине у доба детанта“, *Политичка мисао* 14, бр. 2;

Павић, Р. (1971) „Политичка географија и геополитика – развој и сувремено значење“, *Хрватски географски гласник*, 33–34. (1), Хрватско географско друштво, Загреб;

Павић, Р. (1971): *Увод у опћу политичку географију и геополитику (са основама геостратегије)*, Свеучилиште у Загребу, ФПН, Загреб;

Павић, Р. (1987) „Политичка географија – прилог дефиницији и приједлог наставног програма“, *Хрватски географски гласник*, 49. (1), Хрватско географско друштво, Загреб;

Павловић, В. (приредио; 2012): *Екологија и рат – Извештај независних експерата о НАТО бомбардовању СРЈ*, Службени гласник, Београд;

Петров, В. (2009): *Очерки русској геополитики*, Троица, Москва;

Петровић, Д. (2014): *Геополитика Балкана*, Институт за међународну политику и привреду, Београд;

Петровић, Н. (2018): „Национални и политички спорови око Војводине средином XX века”, *Култура полиса*, год. XV (2018) посебно издање, ИЕС, Београд, Култура – Полиса, Нови Сад, стр. 81–103;

Платон (2002): *Држава*, Београдски издавачко-графички завод, Београд;

Попов, Ч., Попов, Ј. (2000): *Аутономија Војводине: српско питање*, Културни центар, Сремски Карловци;

Пророковић, Д. (2012): *Геополитика Србије*, Службени гласник; Геополитика, Београд;

Пророковић, Д. Перовић, М. (2013): „Стратешки коридори и цевоводи и њихов утицај на геоекономски положај балканских држава”, *Национални интерес – часопис за национална и државна питања*, година X, vol. 18, број 3/2013, Институт за политичке студије, Београд, стр. 105–133;

Пророковић, Д. (2013): *Геополитика Србије (II): О геополитичком положају Србије и могућностима његовог поправљања*, www.strateskealternative.rs;

Пророковић, Д. (2014): „Геополитичка димензија макрорегионалних стратегија ЕУ”, *Национални интерес*, vol. 19, год. X, бр. 1/2014, Институт за политичке студије, Београд, стр. 9–27;

Пророковић, Д. (2014): „Рашка област као геополитичко жариште и њен значај по положај Србије и Српске”, *Политеиа*, бр. 7, Бања Лука, стр. 175–193;

Пророковић, Д. (2014): *Немачка геополитика и Балкан: О циљевима средњоевропског континентализма*, Catena Mundi, Београд;

Пророковић, Д. (2015): „Средњоевропски континентализам и четири могућа сценарија за Балкан”, *Култура полиса*, год. XII, посебно издање, Култура – Полиса, Институт за европске студије, Нови Сад, стр. 55–65;

Пророковић, Д. (2018): „Поглед на Србију из оквира евроатлантизма као геополитичког концепта: зашто српски интереси нису подударни са америчким циљевима?“, *Политика националне безбедности*, година IX, vol. 14, број 1/2018., Институт за политичке студије, Београд;

Пророковић, Д. (2018): *Геополитика Србије: положај и перспективе на почетку 21. века*, треће допуњено и измењено издање, Службени гласник, Београд;

Поповић, Ђ. Рогановић, Ј. (1895): *Земљопис Кнажевине Црне Горе*, Државна штампарија, Цетиње;

Petsinger, M. (2016): What is Geoeconomics, Chatham House; доступно на:
<https://www.chathamhouse.org/system/files/publications/twt/WiB%20YQA%20Geoeconomics.pdf>;

Phillips, D. (2016): Research Paper: ISIS-Turkey Links;
https://www.huffpost.com/entry/research-paper-isis-turke_b_6128950;

Рамоне, И. (1998): *Геополитика хаоса*, Институт за геополитичке студије, Београд;

Решетњиков, Ј. (2016): *Вратити се Русији*, Енго Book, Београд;

Registered Refugees from Syria:
https://data2.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions;

Reid, K. (2020): Syrian refugee crisis: Facts, FAQs, and how to help:
<https://www.worldvision.org/refugees-news-stories/syrian-refugee-crisis-facts>;

Reuters Staff (2016): German spy agency says ISIS sending fighters disguised as refugees;
<https://www.reuters.com/article/us-germany-security-idUSKCN0VE0XL>;

Roozbeh, S. (2013): Soft War - A new episode in the old conflict between Iran and the United States, Iran Media Group, Philadelphia;

Ruspini, P. (1999): Iraq and the Strategy of Dual Containment, Defense Analysis Vol. 15, No. 1, Taylor & Francis Group, Abingdon, pp. 93–98;

Савин, В. Ј. (2013): *Од шерифа до терористе – огледи о геополитици САД*, МИР Publishing, Београд;

Сакан, М. (2012): *Геополитика у савременом свету*, NUBL, Бања Лука;

Саундерс, С. Франсис (2013): *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*, Досије студио, Београд;

Симеуновић, Д. (2009): *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд;

Симеуновић, Д. (2018): „Хришћанство и ислам у Европи – могућност конфликта“, у: *Религијски и професионални идентитети као актери могућих сукоба на Балкану и у Европи*, ур. Љ. Деспотовић и Г. Иванчевић, Култура полиса, год. 15, Нови Сад, стр. 35-48;

Славујевић, З. (2009): *Политичко комуницирање, политичка пропаганда, политички маркетинг*, Grafocard, Београд;

Степић, М. (2004): *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд;

Степић, М. (2012): „Западни Балкан: пример географског распојмљивања и геополитичког манипулисања“, *Национални интерес – часопис за национална и државна питања*, година VIII, vol. 15, број 3/2012, Институт за политичке студије, Београд, стр. 9–34;

Степић, М. (2012): *Косово и Метохија: постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд;

Степић, М. (2013): *Геополитика неоевроазијства: позиција српских земаља*, Институт за политичке студије, Београд;

Степић, М. (2016): *Геополитика: идеје, теорије, концепције*; Институт за политичке студије, Београд;

Степић, М. (2019): *Српски геополитички образац*, Catena Mundi, Београд;

Стојановић, Ђ., Ђурић, Ж. (2012): *Анатомија модерне државе*, Институт за политичке студије, Београд;

Суботић, М. (2015): *Екстремизам под окриљем религије*, Медиа центар „Одбрана“, Београд;

Samman, M. Liliane (1978): *La population de la Syrie: étude géo-démographique*, IRD Editions, Paris;

Seligman, L. Johnson, K. (2019): *U.S. Plan to Guard Syrian Oil Fields Sows Confusion* (21. October): <https://foreignpolicy.com/2019/10/21/kurdish-oil-fields-syria-us-trump/>;

Spykman J. N. (1942): *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York;

Steinbock, D. (2018) *The Wolfowitz Doctrine*, доступно: <https://econintersect.com/pages/opinion/opinion.php?post=201801072139>;

Танасковић, Д. (2015): *Велики повратак Турске?*, Службени гласник, Београд;

Тодорова, М. (2006): *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд;

Тодоровић, Д. (2016): „Сунитско-шиитски раскол и његове последице на безбедност у региону Блиског истока“ (докторска дисертација), Факултет политичких наука, Београд;

Трипковић, Ђ. (2018): „Спољни фактори и политичка кретања у Југославији 1945–1955“; у: *Историја једне утопије*, књига II, Catena Mundi, Београд, стр. 146–160;

Трифковић, С. (2017): *Континуитет Хладног рата – међународни односи почетком XXI века*, Геополитика, Београд;

Трубецкој, Н. (2004): *Европа и човечанство*, Логос, Београд;

Труд, А. (2007): *Геополитика Србије*, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд;

Тузиков А.Р. (2013) *Основы геополитики*, Кнорус, Москва;

Taheri, A. (1983). The Islamic Attack on Iranian Culture. Index on Censorship, 12(3), 24–27. <https://doi.org/10.1080/03064228308533535>;

Taylor, P. (1993) *Political Geography: World-economy, nation-state and locality*, Longman, London;

Тејлор, П. (2010): *Крај европских интеграција*, Албатрос плус, Београд;

Thomas, Clayton, Katzman, Kenneth, Blanchard, M. Christopher et. al. (2020): U.S. Killing of Qasem Soleimani: Frequently Asked Questions, Congressional Research Service, the United States Congress, Washington;

Турен, А. (2011) *Нова парадигма*, Службени гласник, Београд;

Ulam, A. (1973): *Expansion and Coexistence: A History of Soviet Foreign Policy, 1917–73*, New York: Praeger;

Фузаро, Д., Кољевић, Б. (2016): *Устанак европских народа*, Филип Вишњић, Београд;

Фукујама, Ф. (1998): *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица;

Faroughy, A. (1974): Repression in Iran, Index on Censorship, Vol. 3 iss. 4, pp. 9–18; доступно: <https://doi.org/10.1080/03064227408532367>;

Friedman, G. (2008): *The Geopolitics of Iran: Holding the Center of a Mountain Fortress*, Stratfor;
https://wikileaks.org/gifiles/attach/7/7067_GeopoliticsOfIran.pdf;

Хантингтон, С. (2000): *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Романов, Бања Лука, ЦИД, Подгорица;

Хофман, Б. (2000): *Унутрашњи тероризам*, Народна књига Алфа, Београд;

Hadžikadunić, Emir (2013): *Zašto Iran?*, Centar za napredne studije, Sarajevo;

Harrison, R. (2019): *The Global and Regional Geopolitics of Civil War in the Middle East*, Policy Paper 2019-1, The Middle East Institute, Washington, D.C., доступно на: [file:///C:/Users/USER/Downloads/The-Global-and-Regional-Geopolitics-of-Civil-War-in-the-Middle-East%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/The-Global-and-Regional-Geopolitics-of-Civil-War-in-the-Middle-East%20(1).pdf);

Цвијић, Ј. (1922): *Балканско полуострво и јужнословенске земље* (превео с француског Боривоје Дробњаковић), Државна штампарија Краљевине СХС, Београд;

Чавошки, К. (2018): „Југославија и српско питање”; у: *Историја једне утопије*, књига I, Satena Mundi, Београд, стр. 525–536;

Чулиновић, Ф. (1961): *Југославија између два рата*, књига II, Хисторијски институт, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб;

Шмит, К. (2011): *Номос земље*, Федон, Београд;

Шубин С. И. (2008) *Геополитика: Учебное пособие*, Поморский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Архангельск;

Шушић, Б. С. (2004): *Геополитички кошмар Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд;

Walsh, G. *Geopolitics: Philippe Le Billon Lecture 2 – Introducing Geopolitics*, Доступно на: <https://slideplayer.com/slide/4524965/>;

Wastnidge, Edward (2015): *The Modalities of Iranian Soft Power: From Cultural Diplomacy to Soft War*, Politics, Vol. 35 (3-4), Political Studies Association, London, pp. 364–377;

Wilson, D. (2019): *Where is the proof? We’ve been here before, Al Baghdadi’s been reported dead or fatally injured many times* (28. Oct.): <https://www.rt.com/op-ed/472049-baghdadi-trump-proof-death/>;

Wise, Krysta (2011): Islamic Revolution of 1979: The Downfall of American-Iranian Relations, Legacy, Vol. 11, Iss. 1, Article 2, Southern Illinois University, Carbondale
<https://opensiuc.lib.siu.edu/legacy/vol11/iss1/2>

Интернет извори:

- Асад обвинил Запад в поддержке террористов (2017):
<https://ria.ru/20170216/1488098505.html?in=t>;
- AL-MARSAD - The Arab Centre for Human Rights in the Golan Heights:
<https://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/ngos/almarsad.pdf>.
- Email преписка између службеника САД у вези са Сиријом:
https://wikileaks.org/gifiles/docs/16/1671459_insight-military-intervention-in-syria-post-withdrawal.html.
- Hoffman, David (1989): Bush Offers 'GOODWILL' If Hostages are Freed,
<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/10/bush-offers-goodwill-if-hostages-are-freed/953ab824-67de-4a3f-a69f-4a77874ab9b7/> (приступљено: 17.04.2020.);
- Hillary Clinton Email Archive: <https://wikileaks.org/clinton-emails/emailid/23225>.
- Mediterranean Situation:
<http://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean?page=1&view=grid&Type%255B%255D=3&Search=%2523monthly%2523>.
- Дејан Мирковић (2012) Четири економска аргумента против ЕУ, Нова српска политичка мисао:
<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/cetiri-ekonomska-argumenta-protiv-eu.html>.
- Дејан Мирковић (2012) Шта је ЕУ донела Бугарској, Нова српска политичка мисао:
<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/sta-je-eu-donela-bugarskoj.html>;
- Faiola, A., Mekhennet, S. (2016): Tracing the path of four terrorists sent to Europe by the Islamic State;
https://www.washingtonpost.com/world/national-security/how-europes-migrant-crisis-became-an-opportunity-for-isis/2016/04/21/ec8a7231-062d-4185-bb27-cc7295d35415_story.html;
- New York Times, март 1946. године,
<https://spiderbites.nytimes.com/1946/>;
- Leaked audio: Sec of State Kerry confirms US used ISIS to remove Syria's Assad:
https://www.youtube.com/watch?v=JdVa5qoh_80.
- Репортер Си-ен-сна мирише ранац који је наводно погођен сарином. Прилази му лицем на свега неколико сантиметара без икакве заштитне опреме.
<https://southfront.org/cnn-reporter-sniffs-backpack-to-prove-chemical-weapons-use-in-douma>.
- Joe Biden - ISIS terrorists armed by Turkey, Qatar, Saudi Arabia, UAE
<https://www.youtube.com/watch?v=SO7jzc7faY>.

- United Nations (1951): Security Council Official Records, Document S/PV.560, October;
- Сулејман Угљанин: <http://ba.n1info.com/Regija/a66837/Samo-Bosnjaci-u-Sandzaku-nisu-dobili-autonomiju.html> (приступљено: 05. 05. 2019);
- Assad's army stretched but still seen strong: <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2014/Sep-19/271153-assads-army-stretched-but-still-seen-strong.ashx#axzz3E5YPzKAf>;
- Maloney, S. (2001): America and Iran: From Containment to Coexistence. <https://www.brookings.edu/research/america-and-iran-from-containment-to-coexistence/> (приступљено: 15.04.2020.)
- Marcus, J. (2020): Qasem Soleimani: Why kill him now and what happens next? <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50980704> (pristupljeno: 10.04.2020.);
- Руски новинар са терена објашњава на који начин је исконструисан хемијски напад показујући дечака који је био један од главних учесника снимака који су се појавили у мејнстрим медијима. <https://www.instagram.com/p/Bht2xhwHTKt/>.
- Leaked audio of John Kerry's meeting with Syrian revolutionaries/UN:[https://www.youtube.com/watch?v=e4phB-_pXDM](https://www.youtube.com/watch?v=e4phB-_pXDM;);
- The Syrian Observatory for Human Rights (2020); <https://www.syriahr.com/en/157193/>;
- The Truman Doctrine, President Harry S. Truman's Address before a Joint Session of Congress, March 12, 1947; доступно: <http://courses.kvasaheim.com/common/docs/truman.pdf>;
- Trilateral Commission, TFR 14 – Towards a Renovated International System, доступно на: <http://trilateral.org/file/14>.
- <http://ba.n1info.com/Regija/a294709/Ugljanin-o-autonomiji-Sandzaka.html> (приступљено: 05. 05. 2019)
- Ердоган у Новом Пазару: [https://www.youtube.com/watch?v=QOVmpHhTL7A](https://www.youtube.com/watch?v=QOVmpHhTL7A;);
- Ердоган у Сарајеву: [https://www.youtube.com/watch?v=Wme8lj_Mphk](https://www.youtube.com/watch?v=Wme8lj_Mphk;);
- Континентални и поморски блок према Хаусхоферу: <https://imaginarymuseum.org/MHV/PZImhv/HaushoferPazifischen.html>
- <http://ba.n1info.com/Vijesti/a309577/Erdogan-Alija-me-je-zaduzio-dabrinem-o-Bosni.html>;
- Колико је Балкан стратешки важан за НАТО?, <http://www.pravda.rs/lat/2015/04/04/koliko-je-balkan-strateski-vazan-za-nato>
- Obama admits US involvement in Iran coup; <https://www.smh.com.au/world/obama-admits-us-involvement-in-iran-coup-20090605-bxf5.html> (приступљено: 12.04.2020.)
- [http://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/pregovori-srbije-sa-eu](http://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/pregovori-srbije-sa-eu;);
- [http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:706088-Imam-sarajevske-dzamije-Srpska-je-genocidna-tvorevina-a-Srbi--cetnici-fasisti-i-koljaci](http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:706088-Imam-sarajevske-dzamije-Srpska-je-genocidna-tvorevina-a-Srbi--cetnici-fasisti-i-koljaci;);

- Нови стандард, Говор Збигњева Бжежинског о разбијању Југославије 1978. године, <https://www.standard.rs/2014/11/14/govor-zbignjeva-bzezinskog-o-razbijanju-jugoslavije-1978-godine/>.
- <http://www.nspm.rs/hronika/atif-dudakovic-svaki-mladi-bosnjak-treba-da-kupi-cizme-i-uniformu.html>;
- <http://www.politika.rs/sc/clanak/355555/Kameron-Turska-u-EU-mozdatek-3000-godine>
- Положај Сирије: <http://www.mapsopensource.com/syria-map-black-and-white.html>.
- Карта Ирана: <https://www.voanews.com/world-news/middle-east-dont-use-ahead-first-iran-marathon-unclear-if-americans-joining>.
- <http://www.politika.rs/sr/clanak/404053/Erdogan-i-Izetbegovic-u-Predsednistvu-BiH>;
- <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Misc/I%D0%A3%D0%BE-360-2009.pdf> (pristupljeno 25. 05. 2018);
- http://www.vostok.rs/index.php?option=btg_novosti&catnovosti=2&idnovost=109186&RT:-EU-treba-da-nam-bude-zahvalna-jer-sprecavamo-teroriste-da-udju-u-EU---Ankara
- <https://rs-lat.sputniknews.com/autori/201507193383520/> (pristupljeno 25.05.);
- <https://www.dw.com/sr/da-li-je-trijanon-bio-toliko-nepravedan/a-17515925>;
- <https://www.eu.me/mn/>;
- <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/11845/the-new-rules-globalization-in-a-post-hegemonic-world>;
- <https://www.youtube.com/watch?v=PkUc8YUaTI8&t=1122s>; Научна конференција „Панисламизам, неоосманизам и савремена Турска – последице по регионалну безбедност“; предавање професора Мирољуба Јевтића (28. 02. 2017)
- International Rescue Committee (2020); <https://www.rescue.org/country/syria>.
- www.cfr.org;
- www.sciencedirect.com;

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Љубиша Деспотовић је запослен на **Институту за политичке студије у Београду**, у звању научног саветника, а такође је редовни професор и шеф катедре Теоријско-политичких наука на Факултету за европске правно-политичке студије у Новом Саду. Оснивач је и одговорни уредник научног часописа *Култура полиса*. Члан је председништва Удружења за политичке науке Србије и редовни члан Матице српске. Члан је издавачког савета међународног научног часописа *Студија секуритатис* (Румунија), издавачког савета научног часописа *Српска политичка мисао*, као и уредништва годишњака *Политика националне безбедности*. Главни је и одговорни уредник часописа *Витешка култура*. Аутор је више од сто научних и стручних радова. Учествовао је на више домаћих и међународних научних скупова. До сада је, као аутор или коаутор, објавио више од двадесет књига и научних монографија, а као уредник-приређивач и десетак хрестоматија и зборника радова.

Стручно се усавршавао на: *Георг Екарт институту*, Брауншвајг, СР Немачка; *Институту за историјску правду и помирење*, Хаг, Холандија; *Глобал семинар*, Салзбург, Аустрија; и *Институту Трес културас*, Севиља, Шпанија.

Био је тим лидер међународног научног пројекта *Мапирање националних идентитета на простору бивше Југославије*, којим је руководио проф. др Елазар Баркан са Колумбија универзитета из Њујорка.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Вања Глишин рођен је 1. августа 1994. године. Основну и средњу школу завршио је у Српској Црњи. Основне студије политикологије завршио је на Факултету за европске правно-политичке студије у Новом Саду. На истом факултету је завршио мастер студије, смер Међународни односи. У истом периоду је похађао и студије журналистике на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Од 2018. године похађа докторске студије политикологије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Стипендиста је Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, као студент са запаженим резултатима на докторским студијама.

Објавио је научну монографију под називом *Балканска геополитичка* парадигма и више научних радова из области геополитике и међународних односа. Учествовао је на више десетина домаћих и страних пројеката, конференција, стручних обука и радионица. За рад у координационом тиму при Канцеларији за младе општине Нова Црња добио је награду Министарства омладине и спорта Републике Србије за успешан рад. Волонтер је и вршњачки едукатор из више области у Црвеном крсту.

На Факултету за европске правно-политичке студије био је ангажован као сарадник у настави, а потом и асистент. Служи се енглеским језиком, а познаје и руски.

Љубиша Деспотовић
Вања Глишин
**САВРЕМЕНИ МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И
ГЕОПОЛИТИКА**

За издавача
Ђорђе Косијер

Главни уредник
Владислава Косијер

Рецензенти
др Александар Гајић
др Ђорђе Стојановић
др Милован Суботић
др Горан Иванчевић

Ликовна опрема
Драган Зубер

Лектор и коректор
Ненад Војводић

ИП „КАИРОС” д.о.о. Сремски Карловци
Белило 29, www.kairos.rs

Пласман
Бранко Бабовић
тел (021) 2982-202 и 2982-822
e-mail: kairos@eunet.rs

КАИРОС КЊИЖАРА – ГАЛЕРИЈА
Патријарха Рајачића 1
Сремски Карловци, тел (021) 883-687
КАИРОС КЊИЖАРА – ГАЛЕРИЈА
Булевар Слободана Јовановића 15, локал 6
Нови Сад, тел (021) 494-640

Слог
Милан Карановић

Штампа и повез
НС МАЛА КЊИГА ПЛУС